

ถอดรื้อมายาคติ: ประเทศไทยในกระแสเปลี่ยนแปลง

DECONSTRUCT 2

รวมบทบรรยายแหวกกรอบ คนดี สังคม เศรษฐกิจ การเมือง
จากหลักสูตร DECONSTRUCT ใน TCIJ School # season 3



DECONSTRUCT 2



ถอดรื้อ มายาคติ:

ประเทศไทยในกระแสเปลี่ยนผ่าน

รวมบทบรรยาย|แขวงกรอบ คนดี สังคม เศรษฐกิจ การเมือง
จากหลักสูตร DECONSTRUCT ใน TCIJ School # season 3

ถอดรื้อ มายาคติ:

ประเทศไทยในกระแสเปลี่ยนผ่าน

ถอดรื้อมายาคติ เล่ม 2

รวมบทบรรยายแหวกกรอบ คนดี สังคม เศรษฐกิจ การเมือง
จากหลักสูตร DECONSTRUCT ใน TCIJ School # season 3

ISBN: 978-616-92794-0-2

จัดพิมพ์โดย ศูนย์ข้อมูล & ข่าวสืบสวนเพื่อสิทธิพลเมือง (TCIJ)
สนับสนุนการจัดพิมพ์ มูลนิธิ ฟรีดริค เอแบร์ท (Friedrich-Ebert-Stiftung)
เรียบเรียงเนื้อหา ทีมงาน www.tcijthai.com

บรรณาธิการ สมคิด แสงจันทร์

ผู้อำนวยการ สุชาดา จักรพิสุทธิ์

ออกแบบและจัดพิมพ์ หจก.วนิศาการพิมพ์ 14/2 หมู่ 5

ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300

โทรศัพท์ 08 1783 8569, 0 5311 0503

พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม 2559

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม



TCIJ

ศูนย์ข้อมูล & ข่าวสืบสวนเพื่อสิทธิพลเมือง (TCIJ)

205 หมู่ 5 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง

จังหวัดเชียงใหม่ 50230

Website: www.tcijthai.com

Facebook: TCIJ

Twitter: @tcijthai

Email: tcijinfo@gmail.com

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

1550 อาคารอนุภูมิ ชั้น 23 ถนนเพชรบุรีตัดใหม่

แขวงมีโกะสัน เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400

Website: www.fes-thailand.org

Facebook: Friedrich-Ebert-Stiftung FES Thailand

Email: info@fes-thailand.org

คำนำผู้จัดพิมพ์

เราคิดว่า ประเทศไทยของเรากำลังมีปัญหอะไร?

การจัดอันดับคุณภาพการศึกษานานาชาติ บ่งชี้ว่าประเทศไทยอยู่ในเกณฑ์รั้งท้ายอาเซียน ดัชนีชี้วัดภาพลักษณ์คอร์รัปชันทุกปี ประเทศไทยได้คะแนนต่ำกว่าครึ่ง ช่องว่างคนรวย-จนของเรามากเป็นอันดับ 3 ของโลก ในขณะที่การเติบโตทางเศรษฐกิจของเราว่ายวนอยู่ในตัวเลข 1-2 จุดกว่าๆ มาหลายปี โดยเฉพาะภายหลังรัฐประหาร 2557

เราคิดว่า ประเทศไทยมีปัญหอะไร?

ในห้วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา เราพูดกันว่าเพราะคนไทยแตกความสามัคคี แบ่งฝักแบ่งฝ่ายเป็นเหลือง-แดง เพราะเรามีนักการเมืองเลวและมี 'ทักษิณ' เพราะทุนสามานย์ เพราะนโยบายประชานิยม เพราะคนไทยยังไม่เข้าใจประชาธิปไตย ฯลฯ คำอธิบายง่ายๆ เหล่านี้ มีส่วนไม่มากก็น้อยที่ทำให้เรามองไม่เห็น หรือไม่ยอมรับความจริงว่า ต้องมีอะไรผิดพลาดไปในระบบการเมืองและนโยบายพัฒนา และอาจรวมถึงสถาบันสำคัญของชาติ ขณะที่โลกเสรีก้าวไปสู่ยุคเศรษฐกิจดิจิทัล เรายังล้าละวนอยู่กับค่านิยม 12 ประการ เพื่อรักษา 'ความเป็นไทย' ไว้ในทีเดิม เราพร้อมจะเชื่อว่าประเทศไทยกำลังมีอนาคต เพราะเรากำลังปฏิรูป เพราะเรามี 'ทหาร' และ 'คนดี' บริหารบ้านเมือง

หรือแท้จริง ปัญหาหลักสุดของประเทศไทยก็คือ โลกทัศน์เชื่องๆ ที่เกิดจากการปลุกฝังสั่งสมมานับชั่วคน กลายเป็นการเมืองแบบไทยๆ ประชาธิปไตยไทยๆ วัฒนธรรมไทยๆ ระบบคิดแบบไทยๆ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ เรามีปัญหา

เชิงโครงสร้างและ ‘มายาคติ’ ที่ครอบงำเราอยู่ ซึ่งกำลังถูกกระแสมุ่งความเปลี่ยนแปลงพัดกระหน่ำ ทำให้ในวันนี้มองเห็นได้ว่า ชุดความคิดความเชื่อแบบเดิมๆ หรือนั่งร้านที่ค้ำจุนอาคารประเทศไทยกำลังสั่นคลอน บางส่วนพังทลาย และทำให้สิ่งเก่าอาคารเก่าเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ ที่ไม่แน่ว่าเราจะสามารถเปลี่ยนผ่าน สร้างใหม่ได้โดยสันติ ด้วยว่าทุกๆ การเปลี่ยนแปลงย่อมจะมีแรงต้านหรือความต้องการย้อนยุคสภาวะเดิม เพื่อรักษาอำนาจและผลประโยชน์ให้ดำรงอยู่ต่อไป

TCIJ ในฐานะสื่อเสรีที่เชื่อในเปลี่ยนแปลงและพลังของการเรียนรู้ จึงนอกเหนือจากบทบาทของสื่อออนไลน์อย่าง www.tcijthai.com ที่นำเสนอข่าวเชิงลึก – รายงานพิเศษในแนว Investigative Journalism มาเป็นปีที่ 6 แล้ว TCIJ ยังได้ดำเนินโครงการ TCIJ School มาแล้ว 3 รุ่น ในรูปแบบการเรียนรู้ในชั้นเรียนและการฝึกปฏิบัติผสมผสานกัน ด้วยเนื้อหา 2 ส่วน คือ Journalist Skill และหลักสูตร ‘ถอดรื้อมายาคติ’ หรือ Deconstruct โดยมีเป้าหมายอยากเห็นคนรุ่นใหม่มีความรู้ความเข้าใจในพลังของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง มีทักษะการเขียนและการทำงานสื่อเพื่อสังคม มีกระบวนการคิดเชิงวิเคราะห์ และเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างของประเทศไทย พอที่จะถอดรื้อกลุ่มเชือกที่พันกันยุ่งๆ หาดันสายปลายเชือกให้เจอได้ด้วยความรู้และสติปัญญา

TCIJ School # season 3 หรือรุ่นที่ 3 เปิดให้เรียนรู้ระหว่างวันที่ 1-30 มิถุนายน 2559 โดยมีวิทยากรที่เป็นนักวิชาการจากหลากหลายสถาบัน ในบรรยากาศของการบรรยายความรู้แบบผู้ใหญ่ คือมีการถกเถียงอภิปราย มีการฝึกปฏิบัติและการวิเคราะห์วิจารณ์ผลงาน ผู้ผ่านการคัดเลือกจะได้เข้าเรียนรู้ฟรี ไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ เนื่องจาก TCIJ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิ ฟรีดริค แอร์แบร์ท ทั้งนี้ หลักสูตร Deconstruct จะมีการออกแบบจัดวางประเด็นใหม่ หัวข้อใหม่ และจัดเชิญวิทยากรใหม่ทุกๆ รุ่น

ในส่วนของ TCIJ School # season 3 นี้ TCIJ ได้ทำการถอดเทป เรียบเรียง และจัดพิมพ์เป็นหนังสือขนาดพ็อกเก็ตบุ๊ก ที่เรียกว่า DECONSTRUCT 2 ในชื่อ ถอดรื้อมายาคติ: ประเทศไทยในกระแสเปลี่ยนแปลง ‘รวมบทบรรยาย แหวกกรอบ คนดี สังคม เศรษฐกิจ การเมือง’ ซึ่งประกอบไปด้วยหัวข้อการเรียนรู้ และวิทยากร ดังนี้

- **สังคมไทยในความเปลี่ยนแปลง**

รศ.ดร.อภิชาติ สถิตนิรามัย อาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- **ถอดรื้อ ‘ศาสนา-ศีลธรรม-คนดี’**

อ.สุรพศ ทวีศักดิ์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนดุสิต ศูนย์การศึกษาหัวหิน
อ.คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตทับแก้ว

- **ถอดรื้อระบบการศึกษาไทย**

นพ.ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านจิตวิทยาเด็ก
โรงพยาบาลเชียงรายประชานุเคราะห์
ดร.ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านเศรษฐศาสตร์
ธนาคารโลก (World Bank)
ผศ.อรรถพล อนันตวรสกุล อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- **ถอดรื้อกระบวนการยุติธรรม-ศาล-รัฐธรรมนูญ**

ผศ.ดร.ปิยนุตร แสงกนกกุล อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- เวทมนตร์แห่งเศรษฐศาสตร์-ทุนนิยม-เสรีนิยม

ดร.เดชรัต สุขกำเนิด

อาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

- มายาคติอิตaipไทย, สิทธิมนุษยชน, การเมืองระหว่างประเทศ
และความเป็นไทย

รศ.ดร.พวงทอง ภวัครพันธุ์

อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- วิทย์-ศาสตร์ ไม่เที่ยง

ผศ.ดร.จักรกริช สังขมณี

อาจารย์ประจำและรองคณบดี
คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- Ideology & Re-define สื่อทางเลือก

ฐวิธ ฤกษ์ศิริสุข

บรรณาธิการเว็บไซต์ประชาไท
www.prachatai.com

บุญลดา ภูสุวรรณ

บรรณาธิการเว็บไซต์ Thai Publica
www.thaipublica.org

อรรถณัฐ วันธนะสมบัติ

สมาชิก TCIJ School รุ่น 1 และ
บรรณาธิการเว็บไซต์
www.tcijthai.com

จะเห็นได้ว่า ประเด็นของเนื้อหาทั้งหมด สะท้อนถึงแนวคิดนอกกรอบ
ที่มีต่อความรู้และความเชื่อชุดต่างๆ ที่หล่อหลอมสังคมไทยมาช้านาน โดย
นักวิชาการรุ่นใหม่ทำงานวิจัยแสวงหาความรู้อย่างไม่หยุดนิ่ง บางท่าน
ทำกิจกรรมเพื่อสังคม และมีผลงานเขียนปรากฏตามสื่ออย่างสม่ำเสมอ เรามี
ความศรัทธาร่วมกันว่า ทุกคนมีความสามารถที่จะเรียนรู้ ในบรรยากาศที่ไม่ม
ีการปิดกั้นความจริง ข่าวสารข้อมูลและกระแสโลกที่แวดล้อมคนรุ่นใหม่อยู่ใน
เวลานี้ ย่อมนำคำถามและความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมไทยไม่ช้าก็เร็ว มีแต่

การเรียนรู้และความเข้าใจเองแท้ จึงจะสร้างความสามารถในการรู้เท่าทัน และรับ ปรับ เปลี่ยน ได้อย่างสันติสุข

อย่างที่ รศ.ดร.อภิชาติ สถิตนิรามัย ผู้เป็นองค์ปาฐกใน TCIJ School รุ่นที่ 3 ได้เสนอไว้ในปาฐกถา ‘สังคมไทยในเปลี่ยนแปลง’ โดยฉายภาพแผนพัฒนาฯ จาก พ.ศ. 2500 ที่ทำให้คนจนลดลง ในขณะที่ความเหลื่อมล้ำกลับกว้างขึ้น คนไทยก้าวออกจากภาคการเกษตรกลายเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ ปัญหาก็คือ กลุ่มชนชั้นกลางเก่ากำลังถูกทิ้งระยะห่างจากข้างบนและถูกไล่กวัดขึ้นมาจากด้านล่าง ที่อาจารย์อภิชาติตั้งข้อสังเกตว่า หากศึกษาในทางการเมือง กลุ่มชนชั้นกลางบนก็คือกลุ่มคนเสื้อเหลืองจำนวนมาก และกลุ่มชนชั้นกลางล่าง หรือกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ ก็คือคนเสื้อแดงจำนวนมาก ช้ายังฟันธงไว้ว่า “ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อกันมาสิบกว่าปี จึงสามารถตีความได้ว่า เป็นความขัดแย้งของคนสองกลุ่ม หรือสองชนชั้นในเมืองไทย ไม่นับความขัดแย้งของชนชั้นบนสุดสองชนชั้น คือ กลางบนกับกลางล่าง รัฐประหารทั้งสองครั้งที่ผ่านมามาตั้งแต่ปี 2549 ก็คือการต่อสู้ระหว่างคนสองกลุ่มที่มีอำนาจการต่อรองทางการเมืองที่ไม่เหมือนกัน กลายเป็นการตั้งคำถามว่า อะไรเป็นกติกาพื้นฐานสำหรับการเมืองไทย”

ซึ่งดูเหมือนว่า รศ.ดร.พวงทอง ภวัครพันธุ์ จะเป็นผู้ตอบคำถามนี้โดยมิได้นัดหมาย เมื่อพูดถึงความไฝฝืนทางการเมืองคนละชุดและมายาคติที่มีต่อประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน “พูดถึงประชาธิปไตย ทุกคนก็จะบอกว่าชอบ บอกว่าเราเป็นประชาธิปไตย ต้องการให้รัฐและคนอื่นเคารพในสิทธิเสรีภาพของเรา... แต่เมื่อประชาธิปไตยของไทยถูกตรวจสอบท้าทายด้วยสถานการณ์ความรุนแรงบางอย่างที่เกิดขึ้นจริง มันกลับมีความขัดแย้งกันเองที่แสดงให้เห็นว่ามีอะไรบางอย่างที่ไปกันไม่ได้ดำรงอยู่ในสังคมนี้ เกิดความสับสนระหว่างคุณค่าทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิม กับคุณค่าใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา”

เช่นกันกับที่อาจารย์คมกฤษ อยู่เติกเค่งชี้ให้เห็นเบื้องหลังปัญหาที่กระทบกัน เป็นลูกโซ่ว่า คือการล่มสลายของทุกสถาบันในสังคมไทย ที่ดูเหมือนว่าไม่มีอะไร จะเหนียวรั้งไว้ได้อีกต่อไป “ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา ถ้ามองในแง่ดี คือ เรากำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเปลี่ยนผ่านไปสู่อะไร”

โดยนัยก็คือ วิธีคิดแบบแยกส่วนปัญหา ทำให้เราไม่มีจินตภาพที่เป็นจริง ต่ออนาคตประเทศไทย เราจึงมีรัฐบาลที่แก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วยการแจกเงิน คนจน และมองเห็นทางออกแต่เพียงการทำให้คนไทยทุกคนเป็นคนดี ซึ่งอาจารย์ สุรพศ ทวีศักดิ์ นักคิดนักเขียนด้านพุทธศาสนา ได้ชี้ชวนให้เราลองปรากฏการณ์ ทางสังคมหลายอย่างว่ามีความสัมพันธ์กับการเมือง แม้แต่ศาสนาก็เป็น การเมือง การอ้างศีลธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับ สิ่งที่ผิดกฎหมายและผิดหลักการประชาธิปไตย... “ศาสนาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ การเมือง จึงสร้างมายาคติอย่างหนึ่งขึ้นมา คือทำให้สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมหรือ คนดี มีความสำคัญเหนือหลักกติกา การทำสิ่งต่างๆ ในนามของคนดี สามารถ ทำได้โดยไม่ต้องเคารพกติกา มีความชอบธรรม โดยอ้างว่าทำเพื่อประโยชน์ของ คนส่วนใหญ่”

อะไร? ทำให้เราไม่รู้เท่าทันปัญหา วิฤตการณ์หลายต่อหลายครั้ง เรามัก พังเล็งกันว่าเพราะการศึกษาของเราล้มเหลวในการสร้างประชากรคุณภาพ เราจึงเรียกร้องให้ปฏิรูปการศึกษามาแล้วหลายระลอก แต่ดูเหมือนเราไม่ได้ ก้าวทำขึ้นจากหล่มปัญหาเดิม เพราะการมุ่งเน้นปฏิรูปแต่เพียงระบบโรงเรียน ที่ผูกติดกับระบบราชการ โดยมองไม่เห็นการเรียนรู้ที่มีอยู่นอกโรงเรียน นักการ ศึกษาในวงเสวนา ‘ถอดรื้อระบบการศึกษาไทย’ จึงบอกว่า การศึกษาก็มีปัญหา ในตัวเองที่จะต้องรื้อ-สร้าง เริ่มจากการเลิกคิดเสียก่อนว่า การศึกษาคือการลงทุน เป็นเครื่องมือในการเพิ่มแต้มต่อ แต่การศึกษาเป็นการลงทุนเพื่อการพุ่มพัก สมาชิกใหม่ให้แก่สังคม เป็นพลเมืองและพลโลก ทำอย่างไรให้การศึกษาเป็น เครื่องมือหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม อย่างที่ ผศ.อรรถพล อนันตวรสกุล พุดไว้ “โจทย์ที่ยากและท้าทายมากๆ นั่นคือ จะทำอย่างไรให้คน

อยู่ร่วมกันในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งสูง... ฉะนั้นปัญหาใหญ่ตอนนี้ คือ
ต้องหาเป้าหมายของการศึกษาให้เจอ เราจะพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้เป็นความหวัง
ในการสร้างสังคมอย่างไร เราจะสร้างพลเมืองแบบไหนที่จะมาสร้างสังคมไทย"

TCIJ School และหนังสือ Deconstruct เล่มนี้ ไม่มีคำตอบสำเร็จรูป
สำหรับใคร แต่ก็คาดหวังว่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการ 'เขย่า' ความคิดความเชื่อ
ที่เป็นปัญหาอยู่เดิม ให้เกิดการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบต่อไป จนกว่า
จะเติบโตพัฒนาไปสู่การถอด-รื้อ-สร้างใหม่ได้ในที่สุด

สุชาดา จักรพิสุทธิ์

ผู้อำนวยการ TCIJ School และ

ผู้อำนวยการ www.tcijthai.com

1 ธันวาคม 2559

จากบรรณาธิการ

“รถไชลานวิ่งได้ยังไง?” คำถามคาใจเด็กน้อย ทำให้เมื่อลับตาพ่อจึงแอบแกะชิ้นส่วนของรถไชลานออกดูด้วยความสงสัย แล้วก็พบว่า ภายในรถมีขดเกลียวแผ่นโลหะ เวลาหมุนจนขดเกลียวแน่นขึ้นและปล่อยมือ เกลียวโลหะนั้นก็คลายตัวไปหมุนเฟืองที่วางซ้อนกันกับล้อรถ ทำให้รถไชลานแล่นไปได้ ยิ่งหมุนขดเกลียวแน่นเท่าไร รถก็จะแล่นไปเร็วเท่านั้น

‘มายาคติ’ อาจเปรียบเสมือนรถไชลาน ที่หากอยากรู้ความจริงที่ซ่อนอยู่ เราต้องถอดรื้อมันออกมาดู กางให้เห็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายใน ใช้ชุดความจริงที่มีเป็นเครื่องมือในการถอดรื้อมันออกมาทีละนิด แต่ทั้งรถไชลานและมายาคติ จะไม่ถูกรื้อเลย หากปราศจาก ‘คำถาม’ คำถามของเด็กขายนำไปสู่การรื้อถอดชิ้นส่วนรถไชลาน

สังคมไทยกว่าทศวรรษที่ผ่านมา ไม่ว่าจะตะแคงไปตรงไหน ก็ล้วนแต่ฉาบพาดด้วยมายาคติที่ทำให้ประเทศหลงวนอยู่ในความขัดแย้ง แต่แล้วเราก็ได้ประจักษ์ว่าเมื่อ ‘คำถาม’ ถูกทำให้แหลมคมขึ้น มันได้ทิ่มแทงทำให้หลายสถาบันสั่นคลอนอย่างเห็นได้ชัด และบ้างก็ดำรงอยู่อย่างหวาดกลัวต่อคำถาม แม้หลายครั้งผู้ตั้งคำถามอาจต้องจ่ายด้วยราคาที่แสนแพง ชีวิตของผู้คนมากมายอาจต้องสังเวยไป เพราะการเอ่ยถาม เพราะการตั้งข้อสงสัย เพราะเขาอยากเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับคนอื่น

‘คำถาม’ จึงเป็นสิ่งที่ทรงพลังที่สุดในการถอดรื้อมายาคติ ยิ่งคำถามแหลมคมมากเท่าไร มายาคตินั้นก็จะถูกถอดรื้อได้มากเท่านั้น ฉะนั้นผู้มีอำนาจที่ต้องการรักษามายาคตินั้นไว้ ย่อมต้องทำทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้เกิด ‘คำถาม’

พวกเขาพยายามกล่อมเกล้าผู้คนด้วยอำนาจและความเชื่อ ด้วยข้อมูลเท็จ ด้วยปฏิบัติการจิตวิทยาและการใช้สื่อ เพื่อลดทอนความแหลมคมของคำถามนั้น

เมื่อไม่นานมานี้ พจนานุกรมออกซ์ฟอร์ด (Oxford Dictionaries) ได้ประกาศให้คำว่า 'post-truth' เป็นคำแห่งปี 2016 ที่แปลว่า 'หลัง-ความจริง' นัยของมันคือ ความจริงมีอิทธิพลต่อความคิดของคนน้อยมากเมื่อเทียบกับอารมณ์ความรู้สึก ต่อมาเว็บไซต์ Dictionary.com ก็ประกาศให้คำว่า 'xenophobia' เป็นคำแห่งปี 2016 ที่แปลว่า การเกลียดกลัวคนต่างชาติ ต่างวัฒนธรรม มองดูผิวเผิน คำสองคำนี้อาจไม่เกี่ยวข้องกัน แต่หากลองพิจารณาดูจะรู้ว่า อะไรที่ทำให้คนเกลียดกลัวคนต่างชาติ ต่างวัฒนธรรม นั้นเพราะพวกเขาเลือกที่จะ 'post-truth' มองข้ามความจริงบางอย่างไป เน้นอนความจริงที่เกิดขึ้นย่อมมีหลายชุด แต่ที่น่าสนใจคือพวกเขาเลือกที่จะเชื่อข้อมูลเพียงชุดเดียวด้านเดียว และมองข้ามความจริงอีกด้านที่ดำรงอยู่

หากย้อนกลับไปที่เมื่อปี 2015 คำแห่งปี คือ emoji เป็นรูปคนร้องไห้ด้วยความดีใจ ส่วนในปี 2013 คือคำว่า Selfie เมื่อนำคำต่างๆ เหล่านี้มาเชื่อมโยงกัน ทำให้เห็นว่า เราอยู่ในยุคที่ความรู้สึกและอารมณ์มีอิทธิพลมากกว่าหลักการ และเหตุผล สิ่งเหล่านี้แหละที่ทำให้ 'มายาคติ' บางอย่างดำรงอยู่ได้ แม้จะถูกคำถามที่แหลมคมทิ่มแทง นี่จึงเป็นอุปสรรคใหญ่ของการถอดรื้อมายาคติเพราะไม่ว่าเราจะถอดรื้อและแผ่กางออกมาให้คนอื่นดูมากเท่าไร แต่เขาก็ยังเลือกที่จะเชื่อตามที่เขาเชื่อเท่านั้น โดยไม่สนใจความจริงเบื้องหน้า

เช่นนี้แล้ว สิ่งเดียวที่เราทำได้คือ ต้อง ถาม! ถาม! และก็ถามต่อไป แม้เราจะถามกันมามากแล้ว แต่เรายังต้องถามต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่ามนุษย์คนสุดท้ายจะหยุดถาม

สมคิด แสงจันทร์

บรรณาธิการ

1 ธันวาคม 2559

สารบัญ

• สังคมไทยในเปลี่ยนแปลง	15
รศ.ดร.อภิชาติ สถิตนิรามัย	
• ถอดรื้อ 'ศาสนา-ศีลธรรม-คนดี'	45
อ.สุรพศ ทวีศักดิ์ / อ.คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง	
• ถอดรื้อระบบการศึกษาไทย	75
นพ.ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์ / ดร.ดิลกะ ภัทรพิพัฒน์ / ผศ.อรรถพล อนันตวรสกุล	
• ถอดรื้อกระบวนการยุติธรรม-ศาล-รัฐธรรมนูญ	117
ผศ.ดร.ปิยบุตร แสงกนกกุล	
• เวทมนตร์แห่งเศรษฐกิจศาสตร์-ทุนนิยม-เสรีนิยม	149
ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด	

- มายาคติอธิปไตย, สิทธิมนุษยชน,
การเมืองระหว่างประเทศและความเป็นไทย
รศ.ดร.พวงทอง ภวัครพันธุ์

179
- วิทย์-ศาสตร์ ไม่เที่ยง
ผศ.ดร.จักรกริช สังขมณี

205
- Ideology & Re-define สื่อทางเลือก
*ชูวิทย์ เอกษศิริสุข: ประชาไท /
บุญลาภ ภูสุวรรณ: Thai Publica /
อรรถณัฐ วันธนะสมบัติ: TCIJ*

237



01

สังคมไทยในความเปลี่ยนแปลง

รศ.ดร.อภิชาติ สถิตนิรามัย*

“พวกเราคิดว่าประเทศไทยตอนนี้ประเทศยากจนหรือไม่ยากจน”

คำถามเปิดประเด็น จากอาจารย์อภิชาติ สถิตนิรามัย วิทยากรท่านแรกของหลักสูตร ‘ถอดรื้อมายาคติ’ (Deconstruct) เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจภาพใหญ่ของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ที่มีผลต่อการเมืองไทย ก่อเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและปัญหาเชิงโครงสร้างต่างๆ มากมาย

ความจนของประเทศไทย

“ไม่ยากจน” อาจารย์อภิชาติตอบคำถามเสียเองว่า ประเทศไทยเป็นประเทศรายได้ปานกลาง เมื่อวัดกันในระดับโลก แนนอนประเทศไทยยังไม่ใช่ประเทศที่รวย แต่รวยขึ้นเมื่อเทียบกับเมื่อ 60 ปีที่แล้ว อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมา จนถึงก่อนช่วงวิกฤตต้มยำกุ้งราวปี 2540 เติบโตประมาณ 7% ต่อปี แปลว่าเศรษฐกิจไทยโตขึ้นหลายเท่าตัว ประเทศไทยรวยขึ้น พ่อแม่เรารวยกว่ารุ่นปู่-ย่า รุ่นเราเองมีชีวิตความเป็นอยู่เบื้องต้น ณ ปัจจุบันดีกว่าพ่อแม่ของเราในวัยเด็ก

* อาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีผลงานวิจัยที่โด่งดังคือ ‘บททวนภูมิทัศน์การเมืองไทย’ ว่าด้วย ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ทำให้เกิด กลุ่มคนเสื้อแดง-เสื้อเหลือง งานวิจัยนี้ดำเนินการช่วงปี 2553-2556

ประเทศไทยเริ่มต้นแผนพัฒนาฯ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ระบุว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากรอยู่ที่ประมาณ 106 เหรียญสหรัฐหรืออเมริกาต่อคนต่อปี ใกล้เคียงกับประเทศพม่าในช่วงเวลาเดียวกัน ของพม่าประมาณ 103 เหรียญ แต่ปัจจุบันรายได้ต่อหัวของไทยประมาณ 5-6 พันเหรียญต่อปี แปลว่ามันขยายขึ้นมาก แม้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในรอบ 20 ปีหลังสุดของไทย จะช้าลงบ้างก็ตาม แต่เป็นเรื่องธรรมดา เมื่อมันใหญ่ขึ้นมันก็จะโตช้าลง เฉพาะ 20 กว่าปีที่ผ่านมารายได้ประชาชาติของไทยเพิ่มขึ้นประมาณ 8 เท่าตัว ในขณะที่รายได้ส่วนบุคคลเพิ่มขึ้นเร็วกว่ารายได้ประชาชาติอีกหนึ่งเท่าตัว รวมเป็น 9 เท่าตัว ในแง่ของการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มมาตรฐานความเป็นอยู่ทางด้าน วัตถุของประเทศไทยถือว่าดี ไม่ได้แย่เมื่อเทียบกับระดับโลก ถือว่าเราอยู่ในระดับ เดียวกันกับประเทศบราซิล

การที่รายได้ประชาชาติ (GDP) เพิ่มขึ้นมากขนาดนี้ แสดงว่าคนจน ในไทยลดลงมาก คือคนจนระดับไม่มีปัจจัย 4 แทบจะไม่มี เราพ้นจากภวะนั้นแล้ว ตัวเลขมันยืนยันชัดเจนว่าอัตราส่วนของคนจนมันลดลงมาก คนจน จากประมาณครึ่งหนึ่งของภาคชนบทในปัจจุบันลดลงเหลือประมาณ 10% คือมีคนจนในภาคชนบท

แค่ 10% ของทั้งประเทศ คนจนในเมืองก็ลดลงจากยี่สิบกว่าเปอร์เซ็นต์ ลงมาเหลือ 1-2% ฉะนั้นโดยรวมแล้ว ณ ปัจจุบัน พูดได้ชัดเจนว่า 80% ของ คนไทยไม่ได้ยากจนแบบไม่มีอันจะกิน ภาษาเทคนิคก็คือเป็นคนที่มีระดับ ความเป็นอยู่เหนือปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการไม่ได้แปลว่าเขารวยมาก แต่ว่าคนจน แบบไม่มีกิน คนที่รายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน ไม่มีมาตรฐานการครองชีพ กลายเป็นส่วนน้อยมากๆ ของสังคมไทย

สาเหตุที่คนจนลดลงมากเกิดจาก 2 ปัจจัย ปัจจัยแรกคือ ความเติบโต ทางเศรษฐกิจของสังคมไทย มีการผลิตมากขึ้น ปัจจัยที่สองคือ นโยบายที่เอื้อ โดยตรงต่อคนจนโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เช่น หลักประกันสุขภาพ

30 บาท นโยบายนี้ทำให้คนหายจนประมาณ 1% ของประชากรคนจน หรือประมาณหลายแสนคน ระบบสาธารณูปโภคดีขึ้น น้ำประปาเข้าถึงคนส่วนใหญ่ ทุกหมู่บ้าน 60-70% ในปี 2552 เมื่อเทียบกับปี 2531 ที่มีประมาณต่ำกว่า 20% ตอนนี้เราไม่พูดถึงการไม่มีส้วมใช้แล้ว แต่เราพูดถึงการเปลี่ยนจากการนั่งยองเป็นนั่งราบ ระบบไฟฟ้าเกือบสมบูรณ์ 100% แม้แต่หมู่บ้านในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าที่กาญจนบุรีก็ยังมีไฟฟ้าใช้ ถึงไม่มีเสาไฟฟ้า แต่มีโซลาร์เซลล์เป็นต้น เกือบทุกครัวเรือนในปัจจุบันมีโทรทัศน์ มีโทรศัพท์มือถือ มีจักรยานยนต์ ฉะนั้นในภาพรวม 20 กว่าปีที่ผ่านมา ชีวิตทางวัตถุของทั้งสังคมดีขึ้นมาก

ยักษ์เล็กได้ยักษ์ใหญ่

แต่ข่าวร้ายก็คือ ระดับความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ ตัวเลขมันออกมาชัดเจนว่า เมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาขึ้นช่วงปี 2500 ความเหลื่อมล้ำก็เพิ่มมากขึ้นด้วย ตัวเลขความเหลื่อมล้ำขึ้นกระโดดเรื่อยมาจนถึงปี 2535 คือช่วงวิกฤตพองสบู่ อัตราการกระจายรายได้ของไทยในช่วงนั้นอาจจะแย่ที่สุดในโลก หลังจากนั้นจึงแย่ลดลง แต่ถึงแม้ลดลงจากจุดวิกฤตในปี 2535 ปัจจุบันตัวเลขก็ยังคงสูงอยู่ ถ้าตัวเลขไม่ผิด ปัจจุบันเรามีระดับการกระจายรายได้ที่แย่ติดอันดับที่ 16 ของโลก สูงสุดในอาเซียน

การเปลี่ยนแปลงรายได้ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา หากแบ่งกลุ่มคนออกเป็น ร้อยเปอร์เซ็นต์ จะพบว่า 1% แรกสุดทางซ้ายมือเป็นกลุ่มคนที่จนที่สุด 1% ขวามือสุดคือกลุ่มคนที่รวยที่สุดของประชากรส่วนใหญ่ ส่วนที่เหลือตรงกลางคือกลุ่มชนชั้นกลาง ซึ่งแบ่งออกเป็นกลุ่มชนชั้นกลางบน กับกลุ่มคนชั้นกลางล่าง ในช่วง 20 ปีหลังสุด กลุ่มชนชั้นล่างมีอัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้ จนขยับตัวขึ้นมาเป็นกลุ่มชนชั้นกลางล่างในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับกลุ่มชนชั้นกลางบน (ชนชั้นกลางเก่า) แปลว่า มันไปสอดคล้องกับระดับความเหลื่อมล้ำที่ลดลง หลังปี 2535 เพราะคนกลุ่มชั้นล่างหรือคนที่รายน้อยกว่ามีรายได้โตเร็วกว่า

คนที่รวยกว่า มันก็คือการไล่กวัดกันทางด้านรายได้ ยกเว้นหนึ่งเปอร์เซ็นต์ของชนชั้นสูงสุดที่ไม่มีใครกวัดเขาทัน เพราะมีอัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้ในช่วง 20 ปี เพิ่มขึ้นถึง 250%

ปัญหาก็คือกลุ่มชนชั้นกลางบน กำลังถูกทิ้งระยะห่างจากข้างบนและถูกไล่กวัดขึ้นมาจากด้านล่าง คนกลุ่มนี้เขาสู้ข้างบนหนึ่งเปอร์เซ็นต์ไม่ได้ เพราะไล่กวัดไม่ทันแน่ๆ ในขณะที่กลุ่มชนชั้นกลางล่างกำลังไล่ตามมาเรื่อยๆ ถ้าเป็นคุณจะรู้สึกอย่างไร คุณจะรู้สึกว่าโลกนี้นั้นไม่ค่อยเป็นธรรมสำหรับคุณ ใช่หรือไม่ เขาอาจจะรู้สึกว่าความมั่นคงกำลังลดน้อยลง หากศึกษาในทางการเมือง จะเป็นไปได้ไหมว่า กลุ่มชนชั้นกลางบนก็คือกลุ่มคนเสื้อเหลืองจำนวนมาก และกลุ่มชนชั้นกลางล่างหรือกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ ก็คือคนเสื้อแดงจำนวนมาก และเป็นไปได้ไหมว่าคนเสื้อเหลืองจะรู้สึกว่าไม่มั่นคง รู้สึก insecure ต่อความเปลี่ยนแปลงนี้

ในส่วนของ 'เงินออม' เราอาจแบ่งคนออกเป็น 5 กลุ่ม กลุ่มละ 20% กลุ่ม 20% แรก เป็นกลุ่มคนที่จนที่สุดในสังคมไทย กลุ่ม 20% ท้าย เป็นกลุ่มที่รวยที่สุดในสังคมไทย ในรอบ 20 กว่าปีที่ผ่านมา กลุ่ม 20% ท้าย มียอดเงินออมพุ่งกระชูด คือเขารวยขึ้น ผลที่ตามมาคือความเหลื่อมล้ำทางด้านทรัพย์สิน เพราะเงินออมก็จะกลายเป็นทรัพย์สิน เป็นบ้าน เป็นตึก เอาเงินไปลงทุนก็เป็นทรัพย์สิน ได้ผลตอบแทนเป็นรายได้เข้ามาอีก ก็จะทวีคูณสะสม มีทรัพย์สินเข้ามาอีก ความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ สุดท้ายก็จะเป็นความเหลื่อมล้ำทางด้านสินทรัพย์

ซึ่งในแง่ของสินทรัพย์ อาจแบ่งประชากรเป็นสิบกลุ่ม กลุ่มที่ 1 หรือ 10% ล่าง เป็นกลุ่มที่จนที่สุด กลุ่มที่ 10 หรือ 10% บนสุด เป็นกลุ่มที่รวยที่สุด อันที่จริงทุกกลุ่มค่อยๆ มีสินทรัพย์เพิ่มขึ้นตั้งแต่ปี 2549-2552 แต่มีช่องว่างห่างกันมากระหว่างกลุ่มที่ 9 กับกลุ่มที่ 10 ซึ่งถือว่ารวยทั้งคู่ แต่กลุ่มที่ 9 มีสินทรัพย์น้อยกว่ามาก ปีนี้เราได้เห็นนิตยสาร Forbes จัดอันดับตระกูลเศรษฐี

ในเมืองไทย เบอร์ 1 ก็คือ CP มีสินทรัพย์ 8 แสนกว่าล้านบาท ถือเป็นประมาณเกือบ 1 ในสิบของ GDP ไทย พวกนี้คือกลุ่มที่อยู่ในหนึ่งเปอร์เซ็นต์ที่รวยที่สุด

ประเด็นคือ จากความเหลื่อมล้ำที่สะสมมาเรื่อยๆ ด้านรายได้ สุดท้ายก็เปลี่ยนไปเป็นความเหลื่อมล้ำด้านสินทรัพย์ ความเหลื่อมล้ำทางด้านสินทรัพย์นั้นเลวร้ายกว่าทางด้านรายได้มาก สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ของไทยสูงติดอันดับที่ 16 ของโลก แต่ด้านสินทรัพย์ไม่รู้จะกลายเป็นอันดับเท่าไรของโลก ความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ของไทย เทียบในกลุ่มคน 20% บน กับกลุ่มคน 20% ล่าง กลุ่มล่างมีรายได้น้อยกว่ากลุ่มบนประมาณ 11-12 เท่าตัว ถ้าคิดในแง่สินทรัพย์จะห่างกันถึง 70 เท่าตัว นี่คือระดับความเหลื่อมล้ำที่มันสะสมมาจากด้านรายได้

เกษตรกรไทยในความเปลี่ยนแปลง

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ขนาดเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้นของไทย เกิดจากการเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตของระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ ปี 2500 – 80% ของประชากรไทยเป็นชาวนา ผลผลิตภาคการเกษตรเป็นเกือบ 50% หรือมากกว่าครึ่งของผลผลิตทั้งหมด แต่ปัจจุบันประเทศไทยไม่ได้เป็นประเทศเกษตรอีกต่อไป ในแง่ของผลผลิต เพราะผลผลิตปัจจุบันเป็นผลผลิตจากภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ส่วนภาคการเกษตรของเราลดลงเหลือเพียง 10% ของ GDP สมมติรายได้ที่เราผลิตได้คือ 100 บาท ผลผลิตที่มาจากการเกษตรมีเพียง 10 บาทเท่านั้น อาชีพเกษตรกรลดลง คนที่เรียกตัวเองว่าเกษตรกรลดลง คุณยังคิดว่าในปัจจุบันคนไทยส่วนใหญ่อยู่ในภาคการเกษตรหรือไม่?

เมื่อโครงสร้างการผลิตของเราเปลี่ยน เศรษฐกิจโตขึ้น แสดงว่าเราเปลี่ยนการผลิตไปเป็นแบบไม่ใช่เกษตร แต่เป็นแบบอุตสาหกรรมและการบริการ ทำให้อาชีพของคนเปลี่ยนไปด้วย นี่คือการสร้างอาชีพและรายได้ของคนในสังคมไทยปัจจุบัน พูดในแง่แล้ว ระดับความยากจนก็ลดลงไปเหลือประมาณ

10% คือกลุ่มคนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (เส้นความยากจนในปี 2550 อยู่ที่ประมาณ 1,500 บาทต่อเดือน) ลดลงเหลือ 10% คนที่มีรายได้ 5,000 บาทต่อเดือน ซึ่งมากกว่าเส้นความยากจนประมาณ 2-3 เท่า จึงถือว่าเป็นชนชั้นกลาง

เราอาจจะแย้งได้ว่า เส้นความยากจนมันต่ำเกินไป ถ้าอย่างนั้นเราลองขยับไปเป็นคนที่มียาได้ 5,000 บาทต่อคนต่อเดือน ถือว่าเป็นคนจน ก็พบว่า มีเพียงสองกลุ่ม คือเกษตรกรและแรงงานไร้ทักษะรวมกันประมาณ 32% ของครัวเรือน นั่นแปลว่าหากมองว่า 5,000 บาทต่อเดือน เป็นเส้นความยากจน เราก็จะมีคนจนเพียง 32% เท่านั้นที่ไม่ใช่ชนชั้นกลาง หมายความว่า ตั้งแต่ประมาณปี 2550 เป็นต้นมา ชนชั้นกลางกลายเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ไปเรียบร้อยแล้วถึงประมาณ 70% ดังนั้น สังคมไทยไม่ใช่สังคมแบบที่เรียกว่า “รวยกระจุก จนกระจาย” คนส่วนใหญ่ของประเทศไทยหลุดพ้นความยากจนขึ้นมาแล้ว แต่อาจพูดได้ว่า ชนชั้นกลางเองก็แบ่งเป็นชนชั้นกลางระดับล่างกับชนชั้นกลางระดับบน ฉะนั้น ความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการผลิตในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะในช่วง 30 ปีหลัง ได้ทำให้สังคมไทยส่วนใหญ่กลายเป็นชนชั้นกลางล่างเป็นอย่างน้อยขึ้นไป

ตัวอย่างของคนในชนชั้นกลางล่าง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบ 20 ปี ก็คือกลุ่มที่มีอาชีพทำการค้าและบริการ เพิ่มขึ้น 10% เป็น 20% คนกลุ่มนี้คือตัวอย่างการเติบโตของชนชั้นกลางล่างที่พ้นความยากจนแต่ยังพัวพันมาได้ไม่นาน ไม่ถึงกับเป็นชนชั้นกลาง คือฐานะไม่ได้มั่นคงมาก เขาพอกิน เช่น เซลล์ในห้าง ช่างเสริมสวย ช่างซ่อมรถยนต์ คนขับมอเตอร์ไซด์ คนขับแท็กซี่ และกลุ่มอาชีพอิสระ เป็นต้น คนกลุ่มนี้จะกระจายตัวจากกรุงเทพฯ ไปยังต่างจังหวัดด้วย กลายเป็นชนชั้นกลางล่าง หรือคนกลุ่มใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจของไทย แต่ยังเป็นคนที่ไม่ได้มีฐานะมั่นคง ไม่มีหลักประกันรองรับ เช่น แก๊สน้ำมันมีเงินออมไม่มากพอเมื่อเกษียณ ก่อนจะมีนโยบาย 30 บาท ยามเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา ก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสิน

ส่วนใหญ่ของคนชั้นกลางล่างจะมาจากภาคการเกษตรเก่า แต่ไม่ได้แปลว่าคนในภาคเกษตรไม่มีชนชั้นกลาง ภาคการเกษตรทั้งก้อนใน 32% นี้ พวกที่มีรายได้ต่ำกว่า 5,000 บาทต่อคนต่อเดือน ถึงจะไม่ได้จัดอยู่ในชนชั้นกลางล่าง แต่ถ้าดูลงไปรายละเอียด จะเห็นว่าภาคการเกษตรจะแตกตัวเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวนาเงินล้าน ซึ่งก็คือชนชั้นกลางบน กับกลุ่มชาวนาดั้งเดิมที่อาจจะมียาได้ต่ำกว่า 5,000 บาทต่อเดือน เขาเข้าจริง ชนชั้นกลางล่างที่เพิ่งเกิดขึ้นมาในช่วง 20 กว่าปีนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในภาคโรงงานหรือเป็นแม่ค้าขายของ รากฐานส่วนใหญ่ก็มาจากครอบครัวที่อยู่ในภาคเกษตร ตัวเขาเองก็หลุดออกมาจากภาคการเกษตร เรียกว่าๆ ว่าเป็น 1st generation ที่หลุดออกมาจากการเกษตร นี่คือภาพรวมของระบบเศรษฐกิจไทย

ภาคการเกษตรเป็นภาคที่ปลดปล่อยแรงงานออกมาสู่ภาคอื่นๆ มากที่สุด เช่น ภาคอุตสาหกรรม คนหนุ่มสาวอายุ 15-34 ปี หลุดออกมาจากภาคเกษตรถึง 4 ล้านคน คนอายุน้อยจะออกจากภาคการเกษตรอย่างรวดเร็ว ช่วงที่เศรษฐกิจกำลังเติบโตสามารถดึงคนออกจากชนบทได้มาก เพราะในเมืองค่าจ้างดีกว่า ส่วนหนึ่งก็กลายมาเป็นคนค้าขาย คือเป็นชนชั้นกลางล่าง ชัดเจนว่าภาคการเกษตรมันกำลังหดหายไป ผลที่ตามมาก็คือ สัดส่วนของคนแก่ในภาคการเกษตรสูงขึ้น เพราะคนหนุ่มสาวเลิกทำเกษตร คนที่แก่ก็ทำต่อไป คนพวกนี้ก็จะแก่ขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเวลาผ่านไปคนแก่จะเป็นสัดส่วนที่เยอะขึ้นเรื่อยๆ ของภาคการเกษตร สอดคล้องกับภาพรวมของคนไทย ที่สัดส่วนคนแก่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่ภาคการเกษตรจะแก่เร็วกว่าภาคอื่น เพราะภาคการเกษตรส่งคนหนุ่มสาวมาอยู่ในเมือง

ปัญหาต่อไปก็คือ ภาคการเกษตรจะไม่มีแรงงานเหลือเพื่อเหมือนในอดีต การหาแรงงานในภาคการเกษตรในชนบทจะหาได้ยากขึ้น ภาคการเกษตรจะขาดแคลนแรงงานเหมือนในเมือง อาจจะขาดแคลนมากกว่าในเมืองด้วยซ้ำ เพราะค่าจ้างในภาคการเกษตรมันต่ำกว่า สิ่งที่ภาคการเกษตรจะต้องทำก็คือ เริ่มใช้เครื่องจักร ใช้เทคนิค ใช้ปุ๋ย ผลิตรากันจากปิโตรเลียม เพื่อทดแทนแรงงานคน

ตอนนี้ขั้นตอนการปลูกข้าวตั้งแต่ขั้นตอนที่หนึ่งจนถึงโรงสีใช้เครื่องจักรหมดเลย การเก็บเกี่ยวจะไม่มี的去ลงแขกเก็บข้าวเป็นรวงๆ อีกต่อไป จะใช้รถเกี่ยวเดินคู่ไปกับรถบรรทุก เกียวเสร็จก็ตีรวงออกมาเป็นเม็ดใส่กระสอบ ขนเข้าโรงสีทันทีเสร็จภายในเวลาอันรวดเร็ว

ผลจากการปรับตัวของเกษตรกร ทำให้ภาคการเกษตรไม่ได้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกันอีกต่อไป แตกออกมาอย่างน้อยสองกลุ่ม กลุ่มแรก คือกลุ่มที่ปรับตัวจากการขาดแคลนแรงงานได้ พวกนี้จะเข้าใจระบบตลาด เข้าถึงแหล่งเงินทุน อาจจะอยู่ในภาคกลาง มีแหล่งชลประทานที่ดี พวกนี้สามารถปรับตัวไปเป็นผู้ประกอบการในภาคการเกษตร เป็นชาวนาเงินล้านได้ อยุธยา ชัยนาท สุพรรณบุรี คือคนกลุ่มนี้ หรืออย่างเกษตรกรเมืองจันทร์ที่ปลูกทุเรียนเป็นผลไม่ส่งออก คนพวกนี้อยู่ในภาคการเกษตร แต่ไม่ใช่กลุ่มที่เป็นคนจน มีรายได้ต่อปีเป็นล้าน เป็นกลุ่มมีอาชีพ มีอาชีพในที่นี้หมายถึงทำเกษตรเต็มเวลา รายได้หลักมาจากภาคการเกษตร

กลุ่มที่ 2 คือกลุ่มที่เรียกว่าเกษตรดั้งเดิม ปรับตัวรองรับเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่ได้ ไม่เข้าใจตลาด ใช้ modern input ไม่เป็น กลุ่มนี้ก็จะเป็นคนที่มีอายุมาก เข้าไม่ถึงเงินทุน อยู่ในที่ดินที่ไม่มีความมั่นคงทางด้านการเกษตร คืออยู่บนเขาหรืออยู่ในเขตที่ไม่มีชลประทาน ไม่มีน้ำ กลายเป็น commercial farmer คนกลุ่มนี้เมื่อแก่ก็จะทำเกษตรไม่ได้ ที่ดินก็จะว่าง ไม่ขายก็ปล่อยเช่า

คนกลุ่มแรกจะเป็นกลุ่มที่ขยายใหญ่ขึ้นในอนาคต และมีความสำคัญกับระบบเกษตรมากขึ้น ขนาดของฟาร์ม ขนาดของครอบครัวที่ทำมาหากินก็จะใหญ่ขึ้น ปัจจุบันยังอยู่ใน process ที่เรียกว่า consolidation (การรวมตัว) โดย consolidate ที่ดินของกลุ่มที่ 2 ซึ่งลูกหลานเลิกทำเกษตรแล้ว ตอนนี้ก็ปลูกข้าวเพื่อพอกิน ลูกก็ขับแท็กซี่ในเมือง คนกลุ่มแรกก็จะมาซื้อที่ดิน มาเช่าที่ดินของคนกลุ่มที่สอง ขนาดฟาร์มของคนกลุ่มแรกก็จะใหญ่ขึ้น ผลผลิตต่อหน่วยครอบครัวก็จะมากขึ้น พุด่างๆ ภาคเกษตรในอนาคตจะเป็นภาคเกษตรที่รายเล็กจะค่อยๆ หายไปเรื่อยๆ และรายใหญ่จะใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ

มีคำถามแทรกขึ้นมาจากชั้นเรียนว่า กลุ่มมืออาชีพที่ว่า หมายถึง CP หรือไม่ ซึ่งอาจารย์อธิบายตอบว่า ใช่ ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรพันธสัญญา หรือ contact farm เป็นหนึ่งในกลุ่มเกษตรกรมืออาชีพ แต่กลุ่มเกษตรกรพันธสัญญาไม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ของประเทศไทย สัดส่วนไม่ได้มาก เป็นกลุ่มย่อยของเกษตรกรมืออาชีพ

คนกลุ่มที่สอง จะลดความสำคัญลงทั้งในแง่ของความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อประเทศ สัดส่วนก็จะน้อยลงจำนวนก็จะน้อยลง กลุ่มแรกก็จะใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคปศุสัตว์ จะเห็นว่าการเลี้ยงสัตว์ในกลุ่มที่สองลดเร็วขึ้นกว่าภาคเกษตรด้วยซ้ำ เพราะไก่ หมู จะเลี้ยงตัวสองตัวไม่ได้ สู้ไม่ได้ ต้องเลี้ยงทีละหลายหมื่นตัว ระบบความปลอดภัยของอาหารที่ต้องการ traceability (ระบบสืบค้นย้อนกลับ) ที่ตรวจสอบกลับไปถึงต้นทางได้ การคำนึงถึงสารตกค้างต่างๆ ในอาหาร เช่น CP บอกว่าเนื้อไก่ของเขาที่ส่งไปสหภาพยุโรป สามารถตรวจสอบย้อนหลังได้ว่าอาหารสัตว์ที่ไก่ตัวนั้นกินปลอดภัยหรือไม่ มีระบบการติดตามซึ่งต้องใช้การลงทุนขนาดใหญ่ แปลว่ารายเล็กจะตายหมด โดยเฉพาะในภาคปศุสัตว์ที่ต้องใช้เทคนิคสูง เพื่อลดต้นทุนต่อหน่วยให้ต่ำที่สุด พวกเลี้ยงสัตว์รายย่อยจึงตายเร็วที่สุด การปลูกพืชแบบครอบครัวเล็กดั้งเดิมอาจจะตายช้ากว่านี้คือภาพที่เห็นอยู่ข้างหน้า

เกษตรกรไทยมีมากกว่าที่ควรจะเป็น?

“อาจารย์บอกว่ามีคนออกจากภาคเกษตรมากขึ้นแต่ละปี แต่ช่วงแรกอาจารย์กลับบอกว่ามีคนอยู่ในภาคการเกษตรประมาณ 32% ซึ่งอาจารย์มองว่าเป็นจำนวนที่สูง ทำไมอาจารย์ยังบอกว่ามันยังสูงกว่าที่ควรจะเป็น?”

อาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า นั่นหมายความว่ากลุ่มดั้งเดิม (กลุ่มที่สอง) ลดลงช้ากว่าที่ควรจะเป็น เพราะกลุ่มดั้งเดิมฐานะยังไม่ค่อยดีเท่าไรเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มมืออาชีพ หรือชาวนาเงินล้าน ฉะนั้นกลุ่มดั้งเดิมก็อาจจะยังเป็นกลุ่มที่ยังดูแลตัวเองไม่ได้ในทางเศรษฐกิจ ประเด็นตอนนี้เพียงแค่จะสรุปในทัศนะของอาจารย์ว่า กลุ่มดั้งเดิมออกจากที่ดินช้า เลิกเป็นเกษตรกรช้าเกินไป

นั่นเอง ทำให้ความยากจนของเกษตรกรส่วนใหญ่ก็อยู่ในกลุ่มล่าง ไม่ได้แปลว่า เกษตรทั้งหมดยากจน กลุ่มแรกนี้อาจจะไม่รวยแต่ก็ไม่จน แต่กลุ่มคนจนในภาค การเกษตรก็คือคนที่อยู่ในกลุ่มที่ 2 เป็นส่วนใหญ่ พุดอีกแบบคือ กลุ่มที่สอง เลี้ยงตัวเองยังไม่ค่อยได้ ทำไม? เดียวกลับมาดูกัน

เราสามารถแบ่งแหล่งรายได้ของคนที่เราเรียกว่าเกษตรกร โดยแบ่งเป็น D1 ถึง D10 – D10 คือกลุ่มที่รวยที่สุด D1 คือกลุ่มที่จนที่สุด กลุ่ม D1, D2, D3 ในอดีต ไม่ว่าจะรวยหรือจน เงินที่ได้จากการเกษตรเป็นสัดส่วนที่ใหญ่ที่สุดของ เงินรายได้ แต่ยี่สิบปีต่อมา คนที่เรียกตัวเองว่าเป็นเกษตรกรแต่จนส่วนใหญ่ (คือกลุ่ม D1, D2, D3) ทำเกษตรน้อยมาก รายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตร ตัวเลขเฉลี่ยก็คือ 100 บาทของเกษตรกร มีรายได้จากการเกษตรแค่ 20 บาท ได้แค่ 20% รายได้หลัก 80% มาจากนอกภาคการเกษตร แต่เขาก็ยังเรียกตัวเองว่าเป็น เกษตรกรอยู่ คนกลุ่ม D1, D2, D3 ส่วนมากก็อยู่ในภาคอีสานเป็น non-farm income (รายได้ที่ไม่ได้มาจากภาคเกษตร) สูงที่สุด รองลงมาคือภาคเหนือ รองลงมาคือภาคกลาง ส่วนภาคใต้ รายได้มาจากการเกษตรมากกว่าภาคอื่นๆ

ย้อนกลับมาดูกลุ่มเกษตรกรกลุ่มดั้งเดิม เฉพาะทำนาข้าวในเขตที่ไม่มีชลประทาน ปลูกข้าวได้เฉพาะนาปี มีพื้นที่ทำนาโดยเฉลี่ย 16 ไร่ต่อครัวเรือน ผลผลิตนาปีอาจเป็นข้าวหอมมะลิ มีคุณภาพดีกว่าข้าวนาปรัง แต่เก็บเกี่ยวได้ 340 กิโลกรัมต่อปีต่อไร่ ทั้งปีปลูกได้ 1 ฤดู ไม่มีน้ำ ลองเปรียบเทียบกับภาคกลาง ชาวนาภาคกลางมีพื้นที่ใหญ่ 20-30 ไร่กว่าไร่ ทำนาได้ 2-3 ครั้งต่อปี หรือ 5 รอบ ในสามปี ผลผลิตต่อไร่มากกว่าเท่าตัว แม้ว่าจะได้ราคาต่ำกว่าข้าวนาปีบ้าง นี่คือ ตัวอย่างเกษตรกรสองกลุ่ม ที่เราเรียกว่ามืออาชีพกับไม่มืออาชีพ ไม่มืออาชีพ ไม่ได้หมายความว่าไม่เก่ง แต่หมายถึงไม่ได้ทำงานเป็นเกษตรกรเต็มเวลา แสดงว่าภาคเกษตรในปัจจุบัน มันไม่ได้เป็นก้อนเดียวกันอีกต่อไป มันแตกตัว เต็มไปหมด นี่เฉพาะทำนา ยังไม่นับภาคการเกษตรที่มีหลากหลายรูปแบบ ยิ่งถ้า แบ่งตามการผลิต ก็สามารถแยกย่อยได้อีก เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรทางเลือก เกษตร contact farming

ประเด็นก็คือช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา ความเปลี่ยนแปลงในภาคการเกษตรที่เพิ่มขึ้น ได้ทำลายความเป็นหนึ่งเดียวของภาคการเกษตรออกเป็นกลุ่มย่อย มีทั้งแบบก้าวหน้า แบบดั้งเดิม รายได้ก็แตกต่างกันไป ความต้องการที่มีต่อ นโยบายรัฐก็ต่างกันไป ฐานทางเศรษฐกิจก็เปลี่ยนไป

กลับมาประเด็นที่ว่า ทำไมเกษตรกร 32% มันมากไป คำตอบคือ กลุ่มเกษตรกรดั้งเดิมยังออกจากภาคเกษตรช้ากว่าที่ควรจะเป็น แม้ว่าคนกลุ่มแรก (ชนชั้นกลางล่าง, กลุ่มเกษตรกรมืออาชีพ) จะใหญ่ขึ้นและสำคัญขึ้นในปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าเกษตรกรดั้งเดิมในแง่ของจำนวนครัวเรือน

ลองมาดูสิ่งที่เกิดขึ้นกับคนกลุ่มล่างหรือกลุ่มเกษตรกรแบบดั้งเดิม ปัญหา คือ พวกเขาเป็นกลุ่มที่ดูแลตัวเองได้น้อยกว่าคนกลุ่มบน คนยากจนในชนบทส่วนใหญ่มาจากกลุ่มเกษตรกรดั้งเดิม คนกลุ่มนี้ไม่มีอนาคตในการทำเกษตร ทางออกคือไม่พึ่งการเกษตรเป็นหลัก เขาจึงมีรายได้จากการเกษตรแค่ 20% มีแต่อาชีพอื่น ๆ เต็มไปหมด สำหรับคนกลุ่มนี้ นโยบายจำนำข้าวของรัฐบาล ยิ่งลักษณะก็ไม่ได้ช่วยคนกลุ่มนี้ได้ เพราะเขาไม่ได้ขายข้าวให้ตลาด จึงไม่ได้รับประกันราคา พวกเขาปลูกกินเองเป็นหลัก ฉะนั้นถ้าคุณยิ่งไปส่งเสริมภาคการเกษตรให้ปลูกโน่นปลูกนี่ คนกลุ่มนี้ก็ยิ่งไม่ได้ประโยชน์ใหญ่

คนกลุ่มนี้ เขาต้องการนโยบายอีกแบบหนึ่ง เช่น ถ้าแก่แล้วลูกหลานไม่เลี้ยง ก็ต้องการนโยบายเกี่ยวกับสวัสดิการชราภาพ เช่น ตอนนี้ก็ดีหน่อยที่มีนโยบายประกันสุขภาพ 30 บาท หากเป็นคนหนุ่มสาวที่ยังไม่ได้ไหลออกมาจากภาคการเกษตร แต่กำลังจะไหลออกมา ถ้าการศึกษาเขาไม่มีคุณภาพ เขาก็จะกลายเป็นแรงงานราคาถูกในเมือง พุดแบบกว้างๆ ก็คือ เขาต้องการนโยบายแบบที่ถ้าเขาจะทิ้งการเกษตรออกมา เขาต้องมีอำนาจต่อรองที่สูงขึ้นในระบบตลาด ถ้าจะออกแบบนโยบายสำหรับคนกลุ่มนี้ คุณต้องคิดถึงนโยบายการศึกษาในชนบท ซึ่งคุณก็รู้ว่าโรงเรียนอย่างหนองหว้าอ้อม มีคุณภาพการศึกษาต่ำกว่าโรงเรียนเตรียมอุดม หลายเท่าตัว

ฉะนั้น วิธีที่จะช่วยให้คนกลุ่มนี้หลุดออกจากภาคการเกษตรอย่างมีอนาคต คุณจะคิดถึงนโยบายเกษตรอย่างเดียวไม่ได้ คุณต้องคิดถึงนโยบายที่ไม่ใช่เกษตรด้วย หรือถ้าจะให้เขาปลูกข้าวต่อ ก็ไม่ใช่ให้เขาปลูกข้าวอย่างเดียว คุณต้องคิดถึง Home stay ต้องคิดถึงการท่องเที่ยวชุมชน เขาปลูกข้าวไม่ได้เพื่อขายอย่างเดียว แต่ปลูกให้คุณไปดู ไปกรีดกรีดกับหุ่นไล่กา ขาย nostalgia ขายความโหยหาอดีตให้กับชนชั้นกลางในเมืองที่อยากไปอยู่ชนบท เป็นต้น

ในแง่หนึ่งจึงเป็นที่มาของการที่บอกว่าเขาออกช้าเกินไป ซึ่งไม่ใช่ความผิดของเขา รายละเอียดคุยกันต่อได้ว่าทำไมเขาถึงออกช้า ก็เพราะว่าภาคอื่นของไทยอย่างภาคอุตสาหกรรมรองรับพวกเขาไม่ได้พอ มันกระจุก มันให้คุณภาพชีวิตที่ดีกับเขาไม่ได้

มาถึงตรงนี้จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงตลอด 20-30 ปีนี้ ทำให้การเกษตรไม่ได้เป็นก้อนเดียวกันแล้ว

- เกษตรกรไม่เท่ากับคนจน
- ชนบทไม่ได้มีเฉพาะเกษตร พวกที่เป็น non-farm income ก็มี และกลายเป็นแหล่งงานใหญ่ของคนอีสาน คนชนบทมีอาชีพอื่นด้วย เดิมนี่เดินไปในหมู่บ้านจะมีร้านขายของชำ ร้านก๋วยเตี๋ยว มีช่างซ่อมรถ มีสามล้อ ปีก่อนไม่สามารถมีอาชีพนี้ในหมู่บ้านได้ เพราะไม่มีคนมากพอที่จะซื้อ ชาวบ้านไม่มีเงินพอจะซื้อบริการพวกนี้
- เกษตรกรมีทั้งที่อยู่ได้และอยู่ไม่ได้ มีอนาคตและไม่มีอนาคตในการแข่งขันของระบบตลาด

โดยรวม ภาคการเกษตรของไทยไม่ใช่กระจุก เมื่อเทียบกับสเกลระดับโลก 50-60 ปีที่ผ่านมา ประชากรไทยเพิ่มขึ้นสามเท่าตัว เราปลูกข้าวเรากินข้าวมากขึ้น การส่งออกเราก็ขาย การไถนาและการเตรียมดินถ้าเทียบกับเมื่อก่อน แรงงานหนึ่งคนกับควายหนึ่งตัวจะไถนาได้ 1 ไร่ต่อวัน ปัจจุบันแรงงาน 1 คนกับรถไถหนึ่งคัน จะไถนาได้ 3 ไร่ต่อวัน แปลว่าประสิทธิภาพของการทำงานต่อ 1 แรงงาน มันเพิ่มขึ้น ภาษาเศรษฐศาสตร์คือ Productivity ของแรงงานสูงขึ้น

รายได้ต่อคนต่อวันก็เพิ่มขึ้น เพราะคุณทำงานเมื่อก่อนได้ 1 ไร่ ตอนนี้ได้ 3 ไร่ คุณต้องได้เพิ่มขึ้น เราเป็นประเทศฐานะปานกลางถึงกำลังพัฒนา ที่ส่งออกอาหารมากที่สุดในโลก แต่ไม่ใช่ประเทศที่ส่งออกรวมมากที่สุดในโลก ที่ส่งออกมากที่สุดในโลกเป็นอเมริกา ยุโรป อันดับ 1-10 ล้วนเป็นประเทศที่รวยแล้วทั้งนั้น ถ้าเทียบกับประเทศที่พัฒนาในระดับเท่าๆ กัน ความสำเร็จของภาคการเกษตรที่ผ่านมา ชี้ว่าภาคการเกษตรของเราไม่ได้ล้าหลัง ไม่มีอนาคต คนไทยผลิตเก่งมาก ปัญหาคือเราผลิตเก่ง แต่เราแปรรูปให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ เช่น ยางพารา โรงงานแปรรูปยางที่เอายางดิบมาแปดเป็นอย่างอื่นไม่ค่อยมี

เราไม่ใช่สังคมชาวนาอีกต่อไป

ปัจจุบันสังคมไทยไม่ใช่สังคมชาวนา ไม่ว่าจะวัดด้วยตัวชี้วัดอะไร เราเป็นสังคมหลังชาวนา เป็นสังคมรายได้ปานกลาง ที่อยู่ได้ด้วยการส่งออกและการท่องเที่ยวเป็นหลัก เกษตรกรที่เป็นสัดส่วนสำคัญของไทยเราจะบอกว่าเขาเป็นชาวนาดั้งเดิมต่อไปไม่ได้ เขาเป็นเกษตรกรมืออาชีพ เขาเป็นผู้ประกอบการทางด้านการเกษตร เขาเป็นเกษตรกรสมัยใหม่ ไม่ใช่ชาวนาหลังเขาที่เข้าไม่ถึงเทคโนโลยี เขาไม่ใช่คนที่ล้าหลังทางด้านการผลิต คนทั่วไปในชนบทโดยเฉลี่ย 20-30 ปีที่ผ่านมา รวยขึ้นถึง 2-3 เท่า แม้กระทั่งกลุ่มคนที่บอกว่าเป็นเกษตรกรดั้งเดิมก็รวยขึ้น แต่รวยขึ้นไม่ได้แปลว่ารวยแล้ว คนจำนวนมากในภาคชนบท แม้จะไม่จน แม้จะมีรายได้อยู่มากกว่าเส้นความยากจน แต่ก็มีฐานะที่ Vulnerable คือเปราะบางพอมีพอกิน แต่ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางลบต่อเขา ไม่ว่าจะเป็นภาวะเศรษฐกิจระดับโลก อย่างที่ชาวสวนยางกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ราคายางตกต่ำ ต้องขายรถกระบะทิ้ง สภาพของพวกเขาคือพ้นจากความยากจนแต่ยังไม่มั่นคง

เพราะฉะนั้นประเด็นก็คือว่า ภาพของคนจนที่ย้ายมาเป็นชนชั้นกลางระดับล่าง เป็นภาพที่ดีขึ้น แต่ยังดีขึ้นไม่ถึงที่สุดเมื่อเทียบกับคนชั้นบนสุดและชนชั้นกลางบน ภาพที่ผ่านมามันเป็นภาพของอนาคตที่กำลังจะดีขึ้น แต่ก็มาเกิดรัฐประหารปี 2549 เสียก่อน

ใครคือ 'คนเสื้อแดง'

ที่นี่ เราลองมาดูว่าคนเสื้อแดงคือใคร อันนี้เป็นงานวิจัยของอาจารย์ อภิชาติกับเพื่อนอาจารย์ เหตุผลที่เริ่มทำวิจัยคือ นักวิชาการเริ่มตั้งคำถาม เมื่อเกิดเหตุการณ์ชุมนุมในปี 2552 สงสัยว่าคนเสื้อแดงคือใคร ออกมาจากไหน ตั้งมากมายขนาดนั้น อาจารย์ต้องการจะตอบคำถามเชิงประจักษ์ว่า คนเสื้อแดง คือใคร ตอนนั้นยังไม่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าคนเสื้อแดงมีฐานะเป็นอย่างไร มีแต่การคาดว่าเป็นคนยากจน ถูกจ้างมาเข้าม็อบ คือมันมีข้อกล่าวหาแบบนี้ กลุ่มอาจารย์ก็อยากรู้จริงๆ ว่าเขาคือใคร นั่นคือจุดเริ่มต้น แต่กว่าที่จะเริ่มลงไปเก็บข้อมูลวิจัย ก็เกิดเหตุการณ์สลายการชุมนุมที่คอกวัวเสียก่อน

ผู้วิจัยจึงเริ่มลงไปสำรวจ โดยใช้แบบสอบถามประมาณ 2,000 กว่าชุด ใน 5 จังหวัดทั่วประเทศ หนึ่งก็ต้องมีคำถามว่า คุณคิดเห็นอย่างไรกับเหตุการณ์ ความรุนแรงที่เกิดขึ้น คุณเห็นด้วยหรือไม่ เป็นการตรวจสอบขั้นแรก เพื่อจะแยก ความคิดออกเป็นเหลือง แดง และสีเทา สีเทาก็คือคนที่เราอธิบายเขาไม่ได้ว่า เขาเป็นอะไร เป็นเหลืองหรือเป็นแดงเป็นอะไรก็ไม่ว่า เราแบ่งคนออกเป็นสี่ๆ Y1 คือเหลืองจัด Y2 ก็คือเหลืองอ่อน R1 คือแดงจัด R2 คือแดงอ่อน สีฟ้าเป็นคน ที่อาจจะบอกได้ว่าเป็นกลาง จัดประเภทไม่ได้ แต่อาจจะแดงในเชิงความคิด

การสำรวจทำเฉพาะมวลชนไม่รวมแกนนำ ลงไปสำรวจแบบสุ่มถึงบ้าน ใน 5 จังหวัดในแต่ละภาค เช่น นครศรีธรรมราช เป็นจังหวัดที่เหลืองที่สุดในประเทศไทย อุตรดิตถ์เป็นจังหวัดที่แดงที่สุดในประเทศไทย แล้วก็มาดู ภาคกลาง กทม. เพื่อจะดูว่าเขา คือใคร ถ้าดูจากระดับการศึกษาจะเห็นว่า สีเหลืองเพิ่มขึ้นเมื่อระดับการศึกษาสูงขึ้น ก็เป็นการยืนยันสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่า ส่วนใหญ่คนเสื้อเหลืองมีการศึกษาที่สูงกว่าคนเสื้อแดง

คราวนี้มาดูว่าคนเสื้อเหลืองเสื้อแดงทำงานใน sector ไหน คนเสื้อเหลือง กับแดงในเขตต่างๆ เราแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคแรกเป็นภาคทางการ คือพนักงาน บริษัทกับรัฐวิสาหกิจ หรือคนที่อยู่ในระบบประกันสังคม ภาคสองเป็นภาคเอกชน ไม่นับที่เป็นทางการคือไม่อยู่ในระบบประกันสังคมอันใดอันหนึ่ง เช่น คนที่แก่แล้ว

ไม่มีบำนาญ อยู่ในภาคไม่เป็นทางการ ก็เห็นจากภาพว่า คนเสื้อแดงอยู่ในภาคที่ไม่เป็นทางการมากกว่า

สรุปว่า คนเสื้อเหลืองคือกลุ่มคนที่มีการศึกษาและฐานะทางสังคมที่มั่นคงกว่า เพราะส่วนใหญ่อยู่ในภาคที่เป็นทางการ ซึ่งข้อสรุปก็ยืนยันในสิ่งที่เราเชื่อกันโดยยังไม่มีหลักฐานพิสูจน์ในตอนนั้นว่า คนเสื้อเหลืองมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สูงกว่าคนเสื้อแดง มีการศึกษาสูงกว่า มีการงานที่มั่นคงกว่าคนเสื้อแดง ส่วนคนเสื้อแดงก็คือกลุ่มชนชั้นกลางล่าง ที่มีรายได้เพิ่มขึ้นในรอบ 20-30 ปีที่ผ่านมา และไม่ใช้กลุ่มคนที่ยากจน

กลุ่มคนที่เป็นสีเทา ที่เราไม่รู้ว่าเขาคิดอะไรต่างหากที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่จนที่สุด คนเสื้อแดงไม่ใช่คนที่จนที่สุด แต่จนกว่าโดยเปรียบเทียบกับคนเสื้อเหลือง เราจึงเรียกว่าคนเสื้อเหลืองคือคนชนชั้นกลางบน-ชนชั้นกลางเก่า เพราะเขาพ้นความยากจนมานานแล้ว เมื่อเทียบกับคนเสื้อแดงหรือชนชั้นกลางล่าง ที่เพิ่งพ้นความยากจนมาไม่นาน นี่คือภาพรวมคำตอบของคำถามว่าคนเสื้อเหลืองและคนเสื้อแดงคือใคร สอดคล้องกับภาพที่ใหญ่และอธิบายในช่วงแรกคือกลุ่มกลางใหม่ เป็นกลุ่มใหญ่ 40-50% ของจำนวนครัวเรือนในปี 2552

ใจเหลือง-ใจแดง

คนกลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุดในฐานะผู้ออกเสียงเลือกตั้ง ทักษิณเก่งที่เป็นนักธุรกิจและเข้าใจลูกค้าว่าต้องการอะไร เขารู้ว่าคนกลุ่มนี้คือคนสำคัญในระบบเลือกตั้ง รู้ว่าคนกลุ่มนี้คือใคร ไม่รู้เขาทำการค้นคว้าข้อมูลหรือไม่ แต่เขามองลูกค้าออกว่าลูกค้ากลุ่มนี้ต้องการอะไรในนโยบายจากรัฐ นโยบายประกันสุขภาพ 30 บาท จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่รู้จักคนกลุ่มนี้ คนกลุ่มนี้พ้นความยากจนมาไม่นาน ไม่ได้มั่นคง จึงต้องการนโยบายที่หนุนเสริมให้เขามั่นคง

นโยบายกองทุนหมู่บ้านก็เกิดขึ้นในยุคของทักษิณ เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว การกู้หนอระบบก็น้อยลง ประหยัดดอกเบี้ยได้ เพราะอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่า เขาต้องส่งลูกเรียน ต้องลงทุนสร้างรายได้เสริม เขาต้องกู้เงิน เพราะ

ไม่ได้ทำนาเป็นหลักอยู่แล้ว รายได้ส่วนใหญ่มาจากการนอกการเกษตร จากนั้นก็มีนโยบายส่งเสริมสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เพิ่มเข้ามา นี่คือนโยบาย 3 ประการของทักษิณ ที่สอดคล้องกับความต้องการของคนกลุ่มนี้ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่ทักษิณจะชนะการเลือกตั้งซ้ำอีกในปี 2548 ด้วยคะแนนเสียงที่มากกว่าเดิม คนกลุ่มนี้ได้ประโยชน์จากการเมืองในระบบเลือกตั้ง อำนาจต่อรองของคนกลุ่มนี้คือจำนวนที่มีมากกว่าชนชั้นกลางบน

คนกลุ่มนี้เดิมเป็นคนยากจน ปัจจุบันเขาล้มตาอ้าปากได้ เขาไม่จน แต่ก็ไม่มีมั่นคง ต้องการนโยบายที่หนุนช่วยเขาในหลายๆ อย่าง ไม่ใช่ว่าชนชั้นอื่นไม่ต้องการนโยบาย ทุกชนชั้นก็ต้องการนโยบาย แต่เนื่องจากเขาเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศ เพราะฉะนั้นเครื่องมือทางการเมืองของเขาเพื่อต่อรองนโยบายก็คือระบอบเลือกตั้ง เขาเห็นว่าระบอบเลือกตั้งไม่ว่าจะดีจะเลวมันตอบสนองของเขา ก็ออกมาสู้เพื่อปกป้องสิ่งนี้

สำหรับชนชั้นกลางบน ซึ่งคือคนส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ การเลือกตั้งสำคัญหรือไม่กับคนกรุงเทพฯ? พรรคไหนมาก็ต้องสร้างรถไฟให้อยู่ดี อย่างไรก็ตามต้องขายรถไฟได้ดิน รัฐบาลที่มาจากรถถังก็ต้องขายนโยบายเร่งรถไฟให้อยู่ดี คนกรุงเทพฯ มีอำนาจทางการเมืองที่ไม่ได้เกิดจากการหย่อนบัตร เพราะว่า มีจำนวนน้อยกว่า

ชนชั้นกลางบนเองก็ขัดข้องใจเหมือนกัน ไม่ใช่เขาอยู่ดีมีสุข เขาเห็นว่าชนชั้นกลางล่างไล่เขาขึ้นมา แต่ก็ไปข้างบนไม่ได้ เขาข้องใจกับการเมืองก่อนรัฐประหารที่เต็มไปด้วยคอร์รัปชัน และไม่ตอบสนองความต้องการของเขา เขามองว่าปัญหาหลักคือการคอร์รัปชันที่ทำให้เขาไม่ไปไหน คนรวยแต่เต็มไปด้วยคอร์รัปชัน คนคอร์รัปชันทำไมถึงได้รวยกันมาก เขาทำงานไม่เคยโกงใครเลยแต่รายได้ดีติดลบ คนชั้นล่างการศึกษาที่ต่ำกว่าเขา จนกว่าเขามาก่อน แต่ตอนนี้ไล่หลังเรามาแล้ว ด้วยนโยบายประชานิยม สังคมเลยไม่เป็นธรรม เหลือก็จะเห็นว่าระบบการเลือกตั้งมันไม่ดีต่อเขา และเขาก็บอกว่ามันไม่ดีต่อประเทศชาติถูกไหม? ใครๆ ก็พูดแบบนี้ เขามองว่าการเลือกตั้งไม่ได้สำคัญมาก เขารถถังมา

ก็ได้ขอให้ผู้มีคุณธรรมไม่คอร์รัปชันก็ทำประเทศให้เจริญรุ่งเรืองได้ ในขณะที่อีกกลุ่มบอกว่า มันคือสิทธิประโยชน์ของเขา ไม่ใช่คอร์รัปชันไม่สำคัญ แต่เขาต้องได้เลือกคนที่เขาต้องการ เพราะทำประโยชน์ให้เขา เขาได้ประโยชน์จากการเลือกตั้ง เขาก็อยากรักษาสหิทธิประโยชน์ของเขาที่เขาต่อรองได้จากบัตรเลือกตั้ง

“ฉะนั้น ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อกันมาสิบกว่าปี จึงสามารถตีความได้ว่าเป็นความขัดแย้งของคนสองกลุ่มหรือสองชนชั้นในเมืองไทย ไม่นับความขัดแย้งของชนชั้นบนสุดสองชนชั้น คือกลางบนกับกลางล่าง รัฐประหารทั้งสองครั้งที่ผ่านมามีตั้งแต่ปี 2549 ก็คือการต่อสู้ระหว่างคนสองกลุ่มที่มีอำนาจการต่อรองทางการเมืองที่ไม่เหมือนกัน กลายเป็นการตั้งคำถามว่าอะไรเป็นกติกาพื้นฐานสำหรับการเมืองไทย”

ความซับซ้อนในเหลือง-แดง

“ที่บอกว่าชนชั้นกลางล่างรวยเร็วขึ้น แล้วคนชั้นกลางบนรู้สึกไม่ปลอดภัย มีงานวิจัยรองรับหรือไม่” ผู้เรียนตั้งข้อสงสัย อาจารย์อภิชาติตอบว่า ไม่มี มีเพียงตัวเลขและเป็นการตีความของผู้วิจัย ที่ตีความแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงฐานเศรษฐกิจ ซึ่งก็ยังละเลยปัจจัยเชิงอุดมการณ์ไป หมายความว่าเสื้อแดงไม่ได้เป็นคนชนชั้นกลางล่างทั้งหมด มีจำนวนมากที่คนชั้นสูงมีการศึกษาแล้วเป็นเสื้อแดง ในทางกลับกัน ก็มีคนฐานะไม่ดีเป็นชนชั้นกลางล่าง แต่เป็นเสื้อเหลืองก็มีจำนวนมาก นั่นคือผลของอุดมการณ์บางอย่างที่เข้ามาทับซ้อนพื้นที่ทางเศรษฐกิจอีกชั้นหนึ่ง จริงๆ แล้วเราทุกคนอาจมีความเชื่อ-อุดมการณ์เป็นของตัวเองอยู่แล้ว

ถามว่ามีคนจ้างคุณหนึ่งล้านให้ไปยิงคนตาย คุณมีโอกาสถูกจับได้เพียง 0000.01% คุณยังจะยิงหรือไม่? คนส่วนใหญ่ก็อาจจะตอบว่าไม่ยิง เพราะถึงแม้จะเห็นผลประโยชน์ชัดๆ แต่คนมันมีความเชื่อที่นอกเหนือจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอยู่โดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม

ความเชื่อหรืออุดมการณ์พวกนี้ คือแง่มุมในการมองโลก ทุกคนมี world view มองโลกผ่านแว่นตลอดเวลา อุดมการณ์ไม่ใช่อุดมคติที่ใช้มองข้อเท็จจริง ที่มีอยู่กระจัดกระจาย อาจจะไม่ปะติดปะต่อ ไม่เชื่อมโยง คนเราใช้อุดมการณ์เหมือนทฤษฎีเชื่อมโยงเหตุการณ์ไปสู่ข้อสรุป ฉะนั้นหากเป็นชนชั้นล่างแต่มองโลกเหมือนชนชั้นบน คุณก็เป็นแบบเหลือง ชนชั้นบนแต่มุมมองเหมือนคนเสื้อแดง คุณก็เป็นคนเสื้อแดง

“ถ้าอาจารย์มองว่ากลุ่มเสื้อเหลืองมีชุดความคิดเป็นฝ่ายขวา หรืออนุรักษนิยม แสดงว่าคนเสื้อแดงก็คือฝ่ายซ้ายอย่างนั้นหรือ?” ผู้เรียนยังข้องใจ อาจารย์ต้องอธิบายเพิ่มเติมว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ฝ่ายเสื้อเหลืองในทางการเมืองเขาอาจจะขวา แต่ในทางสังคมเขาก็มีความก้าวหน้ามาก เช่น ประเด็นความหลากหลายทางเพศ เสื้อแดงโดยเฉลี่ยรับความหลากหลายทางเพศได้น้อยกว่าเสื้อเหลือง แต่เป็นข้อมูลที่ยังตอบไม่ได้ชัดเจน ข้อสรุปอาจจะยังเปลี่ยนได้อยู่ เป็นเพียงตัวชี้วัดคร่าวๆ คือว่า คนเสื้อเหลืองมีความคิดทางการเมืองเป็นอนุรักษนิยมมากกว่า แต่ไม่ได้แปลว่าทัศนคติทางสังคมจะเป็นอย่างนั้นไปด้วย เพราะคนเรามีความเชื่อในหลายมิติ มิติสังคม มิติด้านการเมือง

ในแง่ของการเป็นชาตินิยม ข้อมูลที่ได้นี้ชัดเจนมาก แต่ก็ยังเป็นข้อมูลเบื้องต้นว่ากลุ่มคนเสื้อเหลืองมีแนวคิดทางสังคมเป็นชาตินิยมมากกว่าคนเสื้อแดง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้ยังอยู่ในขั้นตอนการทำงาน ตัวแปรอาจจะยังไม่ชัดเจนที่น่าเสนอในวันนี้ได้ข้อสรุปชัดเจนระหว่างคนเสื้อเหลืองเสื้อแดงที่มีนัยสำคัญ ก็คือ ฐานะทางเศรษฐกิจยืนยันว่าโดยรวมคนเสื้อเหลืองมีฐานะดีและมั่นคงในชีวิตมากกว่าคนเสื้อแดงโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ อันนี้คือเห็นชัดมาก

อำนาจต่อรองของชนชั้นกลางบน

“ถ้าชนชั้นกลางล่าง การต่อรองของเขาคือการเลือกตั้ง การต่อรองของชนชั้นกลางบนคืออะไร ก่อนจะมีกระแส Social Media” ผู้เรียนแย้งกันซักถาม อาจารย์อธิบายตอบอธิบายว่า สื่อกระแสหลักทุกชนิดไม่ว่าสิ่งพิมพ์หรือทีวี ใครเป็น

เจ้าของ ก็คือคนที่คิดแบบคนกรุงเทพฯ นั่นแหละเป็นเจ้าของ ก็จะทำให้เห็นว่า สื่อกระแสหลักมองไม่เห็นประเด็นชาวบ้าน มองแต่ภาพใหญ่ภาพกว้าง อีกทั้งวิธีการมองโลก การเลือกข่าว การสัมภาษณ์แหล่งข่าว เลือกใครบ้าง เพื่อจะเห็นเสียงที่ถูกกดทับในโครงสร้าง มันขึ้นอยู่กับบรรณาธิการข่าวทั้งนั้น อะไรเป็นประเด็น agenda ของคนกรุงเทพฯ จะขึ้นหน้าหนึ่งเสมอ เอาเข้าจริงมติชน หรือไทยรัฐ เป็นหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ หรือหนังสือพิมพ์ระดับชาติ เราไม่มีหนังสือพิมพ์ระดับชาติ เรามีแต่หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ ที่บอกว่าระดับชาติ

เครื่องมือต่อมาของกลุ่มชนชั้นกลางบน ก็คือ ระบบเครือข่าย กลุ่มนักธุรกิจเขามีสมาคม มีเครือข่ายกลุ่มใหญ่ไว้ต่อรองเชิงนโยบายกับรัฐบาล กรณีนโยบาย “ประชารัฐ” นี่ชัดเจนเลย เห็นหรือไม่ว่าใครมาเป็นหุ้นส่วนกับรัฐ กลุ่มทุนขนาดใหญ่ทั้งนั้น ดังนั้นการจัดการนโยบายประชารัฐ ต่อให้ตั้งใจที่สุดแค่ไหนก็ตาม แต่มันมีอคติของคนเข้าร่วม นี่คือเครื่องมือชั้นสำคัญที่เขาต่อรองนโยบายรัฐ คนชั้นบนเขามีการต่อรองกับนโยบายได้หลายรูปแบบ ไม่จำเป็นต้องพึ่งบัตรเลือกตั้ง รัฐก็ตอบสนองเขาอยู่แล้ว ฉะนั้น ประชาธิปไตยแบบเลือกตั้งสำหรับเขาคือสิ่งที่ไม่จำเป็น คนกรุงเทพฯ ก่อนมีรัฐธรรมนูญปี 40 นี่ อัตราการลงคะแนนเสียงต่ำที่สุดในประเทศไทยติดต่อกันนานมาก เป็นจังหวัดที่คนออกไปใช้สิทธิ์ออกเสียงน้อยมากเกือบๆ ที่สุดในประเทศไทยมาตลอด

อำนาจต่อรองของชนชั้นกลางล่าง

“คนมีอำนาจการต่อรองแทรกซึมอยู่ในรัฐ แล้วอย่างนี้ประเทศไทยจะอยู่กับอนุรักษนิยมไปอีกนานเท่าไร? กลุ่มที่เรียกว่าเป็นชนชั้นกลางล่างที่กำลังเพิ่มขึ้น จะมีอำนาจการต่อรองในสังคมบ้างไหม?”

ประเด็นที่ว่าจะอยู่กับอนุรักษนิยมนานแค่ไหน อันนี้ตอบไม่ได้ แต่ถ้ารับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ก็คงอยู่ไปอีกนาน ส่วนประเด็นที่ว่า ชนชั้นกลางล่างจะมีอำนาจในการต่อรองไหม มีโอกาสเสมอ ขึ้นอยู่กับพลังของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาต่อรอง อย่างแรกเราต้องเข้าใจก่อนว่า คนชั้นกลางล่างไม่จำเป็นต้องเป็น

คนเสื้อแดงเสมอไป แต่เชื่อว่าคนเสื้อแดงส่วนใหญ่มาจากชนชั้นกลางล่าง ชนชั้นกลางล่างในทางการเมืองเขาเสียเปรียบชนชั้นกลางบนอยู่แล้ว ในด้านเครื่องมือการต่อรอง เขาไม่มีองค์วิชาชีพ ขบวนการกรรมกรไทยอ่อนแอ มาตลอด ตั้งแต่ปี 2500 หรือกลุ่มเกษตรอินทรีย์ที่เริ่มเติบโต จะสู้กับกลุ่มบริษัทที่ปลูกข้าวถูกรายใหญ่ได้อย่างไร เพราะตลาดใหญ่คือกลุ่มข้าวถุง ถ้าเขายึดช่องทางการจัดจำหน่าย กลุ่มเกษตรอินทรีย์ที่ปลูกข้าวปลอดสาร จะมีช่องทางการตลาดใหม่

โอกาสที่จะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อต่อรองอำนาจ มันขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระยะใกล้ๆ นี้ แต่หากมองในเชิงโครงสร้างแล้ว ‘เวลา’ อาจอยู่ข้างชนชั้นกลางล่าง เพราะเขามีจำนวนมากกว่า และตื่นตัวทางการเมืองแล้ว เวลาจึงอยู่ข้างเขา ไม่ได้อยู่ข้างชนชั้นกลางบน-ชนชั้นบน เพียงแต่ว่าเวลามันจะห้าปีหรือสิบปีไม่รู้

พลังทางสังคมมันเปลี่ยนไปแล้ว มีคนรุ่นใหม่เกิดขึ้นแล้ว คนรุ่นใหม่ ต้องการการศึกษาแบบหนึ่ง แต่คนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอำนาจมากกว่า พยายามดึงกติกาย้อนกลับ ก็เหมือนคุณพยายามจะไขนาฬิกาย้อนกลับไปที่รัฐธรรมนูญฉบับปี 2521 โดยคนร่างคนเดียวกัน แต่สังคมไทยมันเปลี่ยนไปจาก พ.ศ. 2521 จะ 40 ปีแล้ว ถึงได้บอกว่า ‘เวลา’ ไม่ได้อยู่ข้างชนชั้นบนหรอก คุณจะฝืนการพัฒนาไปอีกกี่ปี และความขัดแย้งจะปะทุเป็นความรุนแรงหรือไม่ เมื่อไหร่ อย่างไร อันนี้เป็นประเด็นระยะใกล้ที่น่ากลัว รัฐธรรมนูญฉบับนี้อาจจะไม่ได้เป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้ง แต่อาจเป็นการสร้างความขัดแย้งไม่ให้มีทางแก้แบบสันติด้วยซ้ำ เพราะกติกากการแก้รัฐธรรมนูญถูกล็อกไว้ แทบจะแก้ไม่ได้เลยในทางปฏิบัติ ในสามวาระการแก้รัฐธรรมนูญมีเงื่อนไขเต็มไปหมด อันนี้คือการพยายามสร้างกติกายที่ฝืนการเปลี่ยนแปลงในสังคม และสิ่งนี้แหละคือตัวอันตราย

สังคมไทยหลังการเมืองคุณเศรษฐกิจ

“มุมมองของอาจารย์ก็คือ เศรษฐกิจเปลี่ยน โครงสร้างทางสังคมเปลี่ยน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอนาคต แต่ถ้ามองกลับกัน สถานการณ์ปัจจุบัน การเมืองมีส่วนควบคุมนโยบายทางเศรษฐกิจ ซึ่งนโยบายเศรษฐกิจทุกยุคทุกสมัยก็จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม เราจะคาดการณ์ทางการเมืองได้อย่างไร ในกรณีนี้”

อาจารย์อภิชาติหัวเราะชอบใจว่า เป็นคำถามใหญ่มากและสำคัญมาก กรอบทฤษฎีกว้างๆ ที่อาจารย์ใช้มันเริ่มจากการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจนำไปสู่การเปลี่ยนทางการเมือง ในอีกด้านหนึ่งก็คือ การเมืองมันก็เปลี่ยนทิศทางเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน การเมืองไทยแบบที่เป็นอยู่และหากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ผ่าน ก็จะทำให้เราไม่พ้นจากกับดักรายได้ปานกลางได้ สภาวะทางเศรษฐกิจแบบนี้ โดยเฉพาะการส่งออกบ้านเราติดลบมา 4-5 ปีจึงไม่ใช่แค่เพราะเศรษฐกิจโลกไม่ดี ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ทำไมประเทศเพื่อนบ้านเราส่งออกไม่ติดลบเลย ปัญหาของเราอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตทำให้การแข่งขันมันลดลงความสามารถในการแข่งขันโดยเฉพาะ sector ของอุตสาหกรรมลดลง เพราะมันเกิดปัญหาเส้นทางการพัฒนาในอดีตที่ผ่านมา มันถึงจุดที่หมดศักยภาพ Growth Model แบบเก่ามันตายแล้ว มันหมดอายุการใช้งาน เมื่อก่อนเราโตปีละ 7% แต่ตอนนี้เหลือแค่ปีละ 3% เพราะเรากำลังเข้าสู่สังคมคนแก่ ทรัพยากรธรรมชาติของเราก็มืด ป่าหมด อากาศเป็นพิษมากขึ้น ค่าแรงแพงขึ้นกว่าประเทศเพื่อนบ้าน

ภายใน 5-6 ปี สังคมไทยเราจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุสมบูรณ์แบบ คือ 20% ของประชากรไทยจะมีอายุ 60-65 แปลว่าเราจะมีแรงงานน้อยลง ค่าแรงสูงขึ้นฐานการผลิตของเราไม่ได้แข่งขันบนนวัตกรรม แม้กระทั่งทรัพย์สินที่เรามีๆ ของเราก็กไม่มี ในขณะที่มูลค่าเพิ่มของสินค้ามันอยู่ที่การออกแบบ อยู่การตลาด อยู่ที่ียี่ห้อ สาเหตุที่เราไม่มี innovation (นวัตกรรม) เพราะการวิจัยและการพัฒนาของเราต่ำเตี้ยติดดินมาก ลงทุนน้อยมาก โดยเฉพาะในเอกชนและรัฐรวมกัน เราจะสร้างสินค้าใหม่ที่ขายราคาแพงได้อย่างไร เราผลิตแต่หม้อหุงข้าวแข่งกับ

ชาวบ้าน ใครๆ ก็ผลิตหม้อหุงข้าวแข่งได้ด้วยค่าแรงที่ต่ำ เรามีโรงงานที่ผลิตผลิตภัณฑ์ขนาดใหญ่โดยที่ไม่มีตราหือเป็นของเราเอง ไม่มีการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ แรงงานกำลังจะแพงขึ้นแล้วคุณจะได้แข่งขันได้อย่างไร คุณจะแข่งขันกับค่าแรงเวียดนามได้อย่างไร คนของเขาทำงานหนักกว่าและค่าแรงก็ถูกกว่า

การที่เราจะเปลี่ยนจาก old growth model ไปสู่ new growth model เพื่อจะทะลุกับดักรายได้ปานกลาง ถ้าเราทะลุไม่ได้ เราจะเป็นสังคมแก๊งก่อนรวย ปัญหาสวัสดิการทางสังคมก็จะเพิ่มขึ้นมาอีกเพียบ การจะแก้ได้เราต้องเพิ่ม innovation ด้วยการร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างมหาวิทยาลัย หน่วยธุรกิจ หน่วยงานภาครัฐ และกลุ่มแรงงาน เพื่อการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ เพิ่มประสิทธิภาพ ผลผลิตภาพ พุดในภาษาเศรษฐศาสตร์คือเพิ่ม productivity คนหนึ่งคนจะต้องทำงานได้มากขึ้นกว่าเดิม มันถึงจะเลี้ยงคนแก่ได้ สำหรับแรงงานก็ต้องได้รับส่วนแบ่งกำไรที่สมควรและเป็นธรรมด้วย แรงงานจะทำไปทำไม ถ้าส่งออกได้มากขึ้น กำไรมากขึ้น แต่แรงงานได้ค่าแรงเท่าเดิม เขาจะพัฒนาทักษะส่วนตัวเพื่อพัฒนางานไปทำไม ถ้าไม่ได้รับค่าแรงที่ยุติธรรม

สิ่งที่เราเจอทุกวันตอนนี้ มันท้าทายไปกว่ายุคเริ่มแรกของการพัฒนาในปี 2500 หน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องทำให้เกิดการเจริญเติบโตในยุคต่อไป มันหนักหน่วงยากกว่ายุคแรกมาก แต่ตอนนี้สิ่งที่เรากำลังเห็นคืออะไร คือกติกาทางการเมืองแบบที่เป็นการสถาปนารัฐที่นำโดยราชการ กลับไปเป็นรัฐราชการ bureaucratic polity เป็นสังคมที่ขึ้นาโดยระบบราชการ คุณคิดว่าข้าราชการของเราเป็นอย่างไร มีใครอยากเป็นข้าราชการกันไหม ราชการไทยดึงคนเก่งหรือรักษาคนเก่งไว้ไม่ได้ จะให้ระบบราชการแบบนี้มาทำภาระที่ยากขึ้นอย่างนั้นหรือ “ขอโทษนะครับ ผมทำให้คุณมองโลกในแง่ร้ายมากขึ้น”

ปีศาจที่ชื่อว่า innovation: การเมืองเรื่องนวัตกรรม

“ถ้ามองอีกแง่หนึ่ง คนในประเทศก็ไม่จำเป็นต้องรอรัฐ เราสร้าง innovation ขึ้นมาเอง เหมือนพวกมาร์ค ซัคเคอร์เบิร์ก ไม่ได้หือ”

กว่าอเมริกาจะมีคนอย่างมาร์ค ซัคเคอร์เบิร์ก นี่ คุณรู้ไหมว่าเขาลงทุนกับการพัฒนาประเทศมาแค่ไหน อเมริกายังไม่ได้สูญเสียความสามารถในการแข่งขันสินค้าทุกชนิด สินค้าไฮเทค อเมริกามีความสามารถในการแข่งขันสูง สินค้าที่เขาสูญเสียคือสินค้าที่ใช้แรงงานเข้มข้น มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกส่วนใหญ่อยู่ในอเมริกาหมด เขามีการลงทุนในการพัฒนา ดึงคนเก่งๆ จากทั่วโลก ไปเป็นนักวิจัย โครงสร้างพื้นฐานของการทำสิ่งเหล่านี้จำเป็นสำหรับเอกชนที่จะนำไปต่อยอด ในบ้านเรานวัตกรรมที่มีมากในตอนนี้เป็นคือ GrabTaxi เป็นสตาร์ทอัพที่เก่งมาก แต่อะไรเป็นรากฐานของ GrabTaxi นั่นคือ infrastructure (ระบบโครงสร้างพื้นฐานด้านการขนส่ง)

“ไม่ได้ปฏิเสธว่า มีคนจำนวนหนึ่งทะเลาะอุปสรรคเหล่านี้ไปได้ แต่คุณต้องอัจฉริยะขนาดไหน ที่เติบโตโดยไม่ต้องการลงทุนสนับสนุนจากสังคมและรัฐ”

“ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ เวลามีคนพูดเรื่องปัญหาเศรษฐกิจ มักจะมีคนเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่นว่า ทำไมเราไม่กลับไปพอเพียง กลายเป็นว่าคำว่า innovation ดูเป็นปีศาจของประเทศนี้ขึ้นมาทันที ยิ่งมีคำว่าอเมริกาโผล่ขึ้นมา ก็จะมีคำว่า อเมริกาเป็นบิดาหรือ? อาจารย์คิดเห็นอย่างไรกับประเด็นเหล่านี้” ผู้เรียนคนหนึ่งที่เป็นนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ถามขึ้น

อาจารย์อธิบายตอบว่า คำถามของคุณ คือถามว่าทำไมเราไม่กลับไปใช้เศรษฐกิจพอเพียง หรือยึดหลัก GNH ความสุขมวลรวมประชาชาติแบบภูมูแทนที่ GDP ใช่ไหม คำตอบก็คือ คุณจะยึด (GNH) ก็ได้ คุณจะไม่ยึดก็ได้ ประเด็นคือ Happiness ของเราแต่ละคนมันต่างกัน แต่ละคนก็คิดไม่เหมือนกัน คุณจะบอกได้อย่างไรว่าความสุขของคุณถูกต้องกว่าคนอื่น สมมติอาจารย์ชอบกินเหล้าสุบุนหรี แล้วมีความสุข แต่รัฐขึ้นภาษี แสดงว่ารัฐมองว่านี่ไม่มีความสุขใช่ไหม ถ้าเรียนเศรษฐศาสตร์คุณก็จะบอกว่าความพอใจของคนมันไม่เหมือนกัน แต่การสร้างตัวโมเดล GNH ผมก็ไม่เชื่อประเทศญี่ปุ่นแล้ว มันมีในระดับรากฐานทางทฤษฎี พวกเรียนเศรษฐศาสตร์จะเข้าใจ แต่ถ้าคุณบอกว่ามีคนจำนวนหนึ่งอยากทำแบบนี้ ก็เชิญ

“ประเด็นต่อมาคือ คุณจะจัดการกับคนอย่างผมอย่างไร ถ้าคุณเป็นรัฐที่ใช้ GNH เพราะผมยังอยากไปเที่ยวเมืองนอก ถ้าผมไม่มีรายได้ ผมไปเที่ยวเมืองนอกไม่ได้ ถ้าผมไม่มี innovation ผมก็ไม่มีรายได้ที่สูงพอ ไปเที่ยวเมืองนอกไม่ได้ ใครจะเป็นคนขีดเส้นว่าจะเลือก GNH หรือ GDP ก็ย้อนกลับมาที่ว่า คนส่วนใหญ่ในสังคมมีโอกาสขีดเส้นนี้หรือไม่ ในทางการเมืองผมมีสิทธิ์จะบอกใหม่ว่า ผมไม่เอา GNH ได้หรือไม่ ะบอบกติกาการเมืองแบบไหนที่อนุญาตให้ผมเปลี่ยนแปลงเสียงได้ มันจึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการเลือกเป้าหมายเศรษฐกิจของชาติ เพราะชาติไม่ได้ประกอบไปด้วยผมคนเดียว จะเลือกอะไร GDP/GNP ก็มาโหวตกัน ก็ง่ายๆ ตามนั้น ถ้าใครอยากกลับไปใช้ชีวิตชนบทอันสุขสงบ สวยงาม มีความไว้วางใจ ก่อทองไฟตอนเย็น เล่นกีตาร์ วันรุ่งขึ้นก็ไปเดินป่าเก็บเห็ด ก็ just do it แต่อย่ามาบังคับผม เพราะมันไม่เข้ากับผม ผมเป็นเด็กเมือง ผมชอบกินเหล้า ชอบสูบบุหรี่ ชอบเดินทาง ผมไม่สนใจการใช้แรงงานในไร่นา”

การถกเถียงออกธรรมาภิบาลเรื่อยๆ แต่ผู้เรียนก็ไม่ยอมถอย “ในเมื่อบ้านเราก็มีนักวิชาการที่มีความรู้ และก็ตระหนักได้ถึงปัญหาเรื่องการลงทุนด้าน innovation ทำไมจึงไม่มีการลงทุนกับมันอย่างจริงจังเสียที”

อาจารย์อภิชาติถามกลับว่า เรื่องที่พูดมาทั้งหมดนั้น ไม่ว่าจะเป็นกับดักรายได้ปานกลาง ความเหลื่อมล้ำ สังคมไทยจะเป็นสังคมคนแก่ ในวงสังคมไทยรู้เรื่องพวกนี้หรือไม่ คำตอบคือรู้มา 20 ปีเป็นอย่างต่ำ เราพูดกันมาเป็นสิบปี แต่ไม่มีการทำอะไรเลย ยกตัวอย่าง คุณจะเพิ่มประสิทธิภาพของแรงงาน คุณต้องปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่ใช่ปัญหาว่าคนเข้าไม่ถึงการศึกษา ปัญหาคือความเหลื่อมล้ำเชิงคุณภาพของโรงเรียนต่างจังหวัดกับโรงเรียนในกรุงเทพฯ เรากำลังทำให้คนส่วนใหญ่ตกอยู่ในระบบโรงเรียนที่เลวร้าย ผลัดคนที่ไม่เต็มเต็มศักยภาพของคน มีโรงเรียนจำนวนน้อยที่ทำให้ศักยภาพของคนแสดงออกมาได้ เราปฏิรูปการศึกษามากี่รอบ แต่ปัจจุบันการศึกษาแย่งแย่ง ในขณะที่ค่าใช้จ่ายกับภาคการศึกษาสูงที่สุดในอาเซียน ต่อหัวต่อ GDP เป็นอย่างน้อย

เรื่องนี้ทำไมแก้ยาก ทุกคนรู้ว่าเรื่องนี้ การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาภัยพิบัติภัยได้ปานกลาง แต่ทำไมแก้ไม่ได้ เพราะทุกการเปลี่ยนแปลงมันมีคนได้คนเสีย ในกรณีเรื่องการศึกษามันเกี่ยวข้องกับครูที่แสนคนในประเทศไทย เกี่ยวข้องกับกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อก่อนคนจบสายไหนมาก็เป็นครูได้ ปัจจุบันจะเป็นครูได้ต้องมีใบประกาศวิชาชีพครู ต้องจบครุศาสตร์ คุณคิดว่าคนที่จบเฉพาะด้านกับคนที่จบครูสังคมฯ ครุวิทย์ฯ ที่เรียนมาหนึ่งปี คนไหนมันจะรู้ลึกกว่ากันในสาขาเฉพาะ คนแรกใช้ใหม่ เพราะฉะนั้นใบอนุญาตครูคือปัญหาทางการเมืองของการเปลี่ยนนโยบาย มันเป็นเรื่องง่ายๆ ที่จะต้องแก้ในทางทฤษฎี ยกเลิกอันนี้ไปเพื่อเพิ่มคุณภาพของครู นี่คือง่ายที่สุด แต่จะทำได้ไหม มันขัดกับใครบ้าง คุณจะต้องสู้กับคนเรียนสายครุศาสตร์ทั่วประเทศ ก็คนเพื่อที่จะแก้ปัญหานี้ นี่คือนักตัวอย่างเล็กๆ ที่สะท้อนความอ่อนแอของรัฐที่จะเป็นผู้นำของระบบราชการที่บริหารประเทศอยู่ เป็นมาทุกยุคทุกสมัย ก็กลับไปสู่ประเด็นเดิม ถ้าในอนาคตกติกาทางการเมืองแบบนี้ คือกลับไปให้ข้าราชการประจำมาเป็นผู้นำ มันจะแก้ปัญหานี้ได้อย่างไร นี่คือนักตัวอย่างง่ายๆ ที่ว่าทำไมรู้มานานแล้วแต่แก้ไม่ได้ เพราะว่าการเปลี่ยนนโยบาย แปลว่ามีคนได้มีคนเสียตลอดเวลา ไม่ว่านโยบายเล็กใหญ่มากน้อยแค่ไหน

สังคมโตช้า-แก้ก่อนรวย

“สังคมไทยมาถึงจุดที่ต่ำสุดแล้วหรือยัง?”

อาจารย์อภิชาติแนะนำให้ไปอ่านบทความเรื่อง “เศรษฐกิจปีหน้าจะเป็นอย่างไร?” ในเว็บไซต์ Thaipublica ที่เขียนโดย ดร.พิพัฒน์ เหลืองนฤมิตชัย ซึ่งอาจารย์เห็นด้วยค่อนข้างมากกว่า โดยรวมเราจะเป็นสังคมที่ในแง่เศรษฐกิจจะไม่เกิดวิกฤตแบบปี 2540 เพราะธนาคารของไทยตอนนี้มีความเข้มแข็งมาก ในฐานะทางการเงินหนี้เสียยังมีน้อย แต่เราจะเจอสังคมแก้ก่อนรวยก็คือ อัตราการเติบโตของเราจะน้อยลง เดิมอัตราการเติบโตในช่วงก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ

ต้มยำกุ้งปี 2540 ของเราอยู่ที่ 7% พอหลังวิกฤตก็มีการคาดการณ์กันว่าเหลือสัก 4-5% ปัจจุบันของเราเหลือเพียง 2-3% ของ GDP ก็เพราะเราสูญเสียความสามารถในการแข่งขัน

70% ของ GDP ไทยเราพึ่งการส่งออก แต่เราส่งออกไม่ได้ เพราะเราแข่งขันได้แย่ง โดยรวมเราก็จะเจอภาวะไม่ถึงวิกฤตเศรษฐกิจ แต่จะเป็น slow growth เติบโตช้า ประเทศที่ตามหลังก็จะแข่งไป หรือแข่งไปแล้วก็จะแข่งไปเรื่อยๆ เราก็จะกลายเป็นสังคมแก่ก่อนรวย ปัญหาที่จะตามมาคือความยุ่งยาก ความลำบากที่จะต้องดูแลคนแก่ หรือผู้เจ็บป่วย อาจารย์ไม่เห็นด้วยที่จะลัม 30 บาท หรือให้ประชาชนจ่ายร่วมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะ universal healthcare มันเป็นสิทธิของประชาชนอยู่แล้ว ประเด็นปัญหาคือค่าใช้จ่ายทางด้านสวัสดิการมันสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคุณแก่ลง บำนาญของคนทั้งประเทศเราจะมีพอหรือไม่ จะเพิ่มส่วนนี้แค่ไหน ใช้เงินเท่าไร ปัญหาอีกอย่างก็คือ ค่ารักษาพยาบาลจะสูงขึ้น ค่าใช้จ่ายต่อ total จะสูงขึ้น ถ้า GDP โตไม่ทันหรือโตช้า ค่าใช้จ่ายจะเพิ่มเร็วกว่ารายได้ ภาระหนี้สาธารณะก็จะสูงขึ้น ต่อไปถึงจุดหนึ่งเราก็อาจจะจ่ายไม่ไหวจริงๆ นี่ยังไม่พูดถึงการปฏิรูปภาษี

ประเทศไทยเป็นไม่กี่ประเทศที่การกระจายรายได้แย่ง แปลว่าผลประโยชน์ของรัฐเป็นผลประโยชน์ต่อชนชั้นที่รวยอยู่แล้ว มากกว่าชนชั้นล่าง ประเทศเราเก็บภาษีน้อยเกินไป ระดับประเทศเราควรเก็บภาษีได้ 20% ของ GDP ปัจจุบันเราเก็บได้แค่ 17-18% ของ GDP ต่ำกว่ามาตรฐานการเก็บภาษี คนหนีภาษีมีมากเกินไป ถ้าคุณไม่เก็บภาษีเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจไม่โตเร็วขึ้น 3% นั่นคือหมายถึงว่าการดูแลจากภาครัฐมันจะแย่ง หรืออาจจะไม่แย่ง แต่ก็จะไม่ขยายเพียงพอสำหรับสวัสดิการสังคมที่จะรองรับคนแก่ สุดท้ายเราก็จะชินไปกับการเติบโตช้าๆ มองเป็นสิ่งปกติ นี่เป็นปัญหาทางโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่แก้ยาก ต่อให้พยายามแก้อย่างสุดจิตสุดใจ ก็ไม่สามารถรับประกันว่าจะแก้สำเร็จ

เมื่อนั้นอสุรกายจะปรากฏ

“สังคมไทยมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดสงครามกลางเมืองหรือไม่?”

อาจารย์อภิชาติตอบว่า “ไม่รู้เหมือนกัน แต่ขอให้ไม่เกิด ถ้าตีความแบบที่อธิบายไป ก็ต้องกลับมาดูกติกาบ้านเมืองของเราในตอนนี้ สังคมไทยทางด้านเศรษฐกิจเปลี่ยนไปแล้ว คนก็เปลี่ยนไปแล้ว แต่ตอนนี้เรากำลังพยายามดึงกติกาการเมืองให้ย้อนไปใน พ.ศ. 2521 เพราะฉะนั้น สงครามกลางเมืองอาจจะไม่เกิด แต่อาจจะเกิดความรุนแรงทางการเมือง นี่คือการที่โดยส่วนตัวอาจารย์ก็กลัวจะเกิดไม่เกิดไม่รู้ แต่มันไม่สดใส ไม่อยากจะอ้างคำของอันโตนิโอ กรัมสกี ที่พูดไว้ประมาณว่า “เมื่อสิ่งใหม่เกิดขึ้นและสิ่งเก่าไม่ยอมไป เมื่อนั้นอสุรกายจะปรากฏขึ้น” ประเด็นก็คือ เราต้องมีการตกลงพูดคุย หากกติกาที่ตกลงร่วมกันให้ได้ เพื่อจะไม่ให้อสุรกายตัวนี้มันเกิดขึ้น มันมีโอกาสเกิดขึ้น แต่มากน้อยแค่ไหนไม่รู้ อาจจะไม่ถึงขั้นสงครามกลางเมืองหรอก แต่เป็นความรุนแรงแบบไหนอย่างไรไม่รู้

ทุกวันนี้ เราเถียงกันเฉพาะปัญหาเฉพาะหน้า มันทำให้เป็นสังคมไม่มีความจิตกะใจจะไปโฟกัสอะไร เพราะความขัดแย้งทางการเมืองในปัจจุบัน มันถึงความสนใจของสังคมออกไปจากเรื่องการพัฒนาเหล่านี้หมดแล้ว ประเด็นปัญหาพวกนี้เป็นเรื่องเชิงโครงสร้างและเป็นปัญหาระยะยาวที่แก้ยาก ต่อให้ตั้งใจเต็มที่ก็อาจจะแก้ไม่ได้ ในขณะที่เราจมปลักอยู่กับประเด็นปัญหาการเมืองเฉพาะหน้าเท่านั้น

“ปัญหาแบบนี้ไม่ได้มีแค่ประเทศไทยประเทศเดียว พอจะมีประเทศอื่นที่เขาก้าวข้ามผ่านจุดนี้ไปแล้วบ้างหรือไม่ ที่เราพอจะเอาเป็นแนวทางได้” คำถามสุดท้ายของผู้เรียนที่ชวนให้เรามีความหวังต่อไป

อาจารย์อภิชาติตอบว่า บทเรียนมันมีมากมาย เราไม่ใช่ประเทศแรก que ประสบปัญหานี้ อย่างที่บอก เราพูดถึงกับดักรายได้ปานกลางมากกว่า 20 ปีแล้ว นักวิชาการองค์การวิชาการอย่าง TDRI ก็แคมเปญเรื่องนี้หนักมาก มีการทำวิดีโอเสนอให้เราเข้าใจง่ายๆ ว่าเราจะแก้กับดักรายได้ปานกลางได้ภายใน 10 นาที ประเด็นคือ ที่เคยบอกไว้ว่าการเปลี่ยนกติกาหรือนโยบายต่างๆ มันมีคนได้

มีคนเสีย ไม่จำเป็นต้องมองในทางการเมือง กติกาทางเศรษฐกิจทุกอย่าง
ก็มีคนได้คนเสีย การเลือกที่จะส่งเสริมด้านไหนไม่ส่งเสริมด้านไหน ก็มีความ
สำคัญ ในอดีตเราอยู่ในช่วงการพัฒนาอุตสาหกรรม เราก็ให้อุตสาหกรรมเป็นฝ่าย
ได้ประโยชน์ เราไปเก็บเงินชาวนามาจ่ายการพัฒนาอุตสาหกรรม เราก็เลือก
ให้กลุ่มหนึ่งเสียเปรียบกลุ่มหนึ่งได้เปรียบ ถ้าถามว่าจำเป็นหรือไม่ที่ต้องทำแบบนี้
มีผลดีหรือไม่ ก็ตอบว่ามันมีผลดีขึ้นโดยรวม เราวยขึ้นโดยรวม

ปัญหาใหญ่ตอนนี้คือ สังคมยังตกลงกันไม่ได้แม้แต่กติกาพื้นฐาน แล้ว
คุณจะทำอะไรต่อไปได้ไม่ได้แปลว่าถ้าเราแก้ปัญหาด้านการเมืองได้ เราจะกลายเป็น
ยุคพระศรีอารีย์ แต่เราก็ต้องช่วยกันเดินหน้าต่อไป พวกนักธุรกิจเขาก็รู้ ไม่ใช่
ไม่รู้ แต่เขาก็เดินหน้าในวิธีของเขา อาจจะช่วยได้บ้าง ไม่ได้บ้าง



02

ถอดรื้อ ‘ศาสนา-ศีลธรรม-คนดี’

สุรพศ ทวีศักดิ์*
คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง**

“ปัญหาที่ลึกและกว้างที่สุดของพุทธศาสนาในประเทศไทยคืออะไร?”

นี่คือโจทย์ใหญ่ของชั้นเรียน TCIJ School วันนี้ โดยนักวิชาการ 2 ท่านที่ร่วมเป็นนายช่างร้อยถอนนั่งร้านมายาคติในครั้งนี้ คือ อาจารย์สุรพศ ทวีศักดิ์ และอาจารย์คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง

เบื้องหลังปัญหาศาสนา

อาจารย์คมกฤชชี้ให้เห็นเบื้องหลังปัญหาในสังคมไทยที่กระทบกันเป็นลูกโซ่ว่า ปรากฏการณ์ปัญหาต่างๆ ในสังคมไทย ไม่ใช่เพียงปัญหาศาสนาอย่างเดียว แต่สิ่งที่กำลังเป็นปัญหาหลักๆ ตอนนี้นี้ก็คือ การล่มสลายของทุกสถาบันในสังคมไทย เราอยู่ใกล้เคียงภวะนั้นมาก ไม่ใช่เพียงสถาบันทางศาสนาเท่านั้นที่ถูกตั้งคำถาม ถูกท้าทาย แต่สถาบันอื่นๆ เช่น สถาบันทางการเมือง

* อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์การศึกษาหัวหิน เป็นนักคิดนักเขียนประเด็นศาสนา ทั้งในชื่อจริงและในชื่อเพจ ‘นักปรัชญาชายขอบ’ และ ‘กลุ่มพุทธศาสน์ของราษฎร’

** อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว เป็นนักคิดนักเขียนในประเด็นศาสนาอื่นๆ ประชญาอินเดีย-พุทธ ตำนานเทพเจ้าฯ และรู้จักกันในนาม ‘เซฟหมี่’

ต่างก็กำลังเข้าสู่จุดที่เรียกว่าใกล้ล่มสลาย และดูเหมือนว่าไม่มีอะไรที่จะเหนี่ยวรั้งไว้ได้อีกต่อไป เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา ทุกอย่างกำลังล่มสลาย ถ้าให้มองในแง่ดีก็คือ เรากำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเปลี่ยนผ่านไปสู่อะไร มันดูเงื้อมมือมาก เพราะมองไม่เห็นอนาคต

ท่ามกลางความล่มสลายเหล่านี้ ปัญหาทางศาสนายังกลับเด่นชัดมากขึ้น แห่หลุมศพมากขึ้น อย่างที่เราไม่เคยเป็นมาก่อน ในอดีต ศาสนา ศีลธรรม และคนดี สามอย่างนี้ไม่เคยถูกตั้งคำถามอย่างทำทลายมากขนาดนี้ นี่อาจจะเป็นโอกาสที่เราจะทำความเข้าใจมันใหม่ได้เช่นกัน หากโชคดี สังคมไทยอาจจะก้าวไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ แต่ความโชคดีนี้ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ มันต้องมีการเตรียมตัว ที่สำคัญก็คือการเตรียมพื้นฐานทางจิตใจไปสู่การเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสมัยใหม่ แม้ว่าต้องรื้อถอนกันทุกมิติ แต่ในแง่ของสังคมที่มีศาสนาเป็นแกนหลัก คนไทยยังขาดพื้นฐานทางจิตใจที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลง หรือนำไปสู่สังคมที่มีความสันติสุขได้

การเมืองในศาสนา ศาสนาในการเมือง

ในขณะที่อาจารย์สุรพศมองปรากฏการณ์ทางศาสนาอย่างสัมพันธ์กับการเมือง โดยอธิบายว่า ปัจจุบันศาสนากับการเมืองมีความสับสนในตัวเอง ศาสนาก็เป็นการเมือง การเมืองก็มีความเป็นศาสนา ถ้ามองว่าการเมืองเป็นศาสนาได้อย่างไร ยกตัวอย่างเช่น กลุ่ม A ทำผิดกฎหมาย ผิดหลักการประชาธิปไตย ถูกมองว่าผิด ในขณะที่กลุ่ม B สามารถเอาผิดกับกลุ่ม A โดยใช้วิธีที่ผิดกฎหมาย และหลักการประชาธิปไตยเสียเองก็ได้ โดยอ้างความจำเป็น อ้างความชอบธรรม ตรรกะแบบนี้มักจะอิงอยู่กับศีลธรรม ซึ่งในทางหลักการมันไม่ได้อิงอยู่กับประชาธิปไตยหรือหลักนิติรัฐเลย

กรณีที่เกิดขึ้นบ่อยในสังคมไทยก็คือ การอ้างศีลธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับสิ่งที่ผิดกฎหมายและผิดหลักการประชาธิปไตย ล่าสุดกรณีคุณสุเทพ เพื่อกสุบรรณ ที่ออกมาแสดงความเห็นสนับสนุนว่า

รัฐธรรมนูญฉบับ คสช. ว่า เห็นด้วยที่นายกไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้งก็ได้ โดยการอ้างคำสอนของท่านพุทธทาสที่บอกว่า ‘ที่มาไม่สำคัญ ขอให้เป็นคนดี’ การอ้างแบบนี้มีตลอดสิบกว่าปีมานี้ในกลุ่มคนดีทั้งหลาย เมื่อไปอ่านงานท่านพุทธทาสในหนังสือ ‘ธรรมะกับการเมือง’ ท่านพูดไว้ชัดเจนว่าท่านมีทรรศนะในเชิงปฏิเสธเสรีนิยมประชาธิปไตย ท่านอธิบายว่า การมีเสรีภาพมาก คนก็จะใช้เสรีภาพในทางเห็นแก่ตัว ตามใจกิเลส ยิ่งมีมากก็ยิ่งเลวร้าย ประชาธิปไตยถ้าไม่มีศีลธรรมเป็นรากฐาน ก็จะเป็นระบบที่เลวร้ายที่สุด ที่นี้การปกครองที่ต้องมีธรรมะเป็นรากฐานหรือ ‘ธรรมาธิปไตย’ นั้นก็ต้องมีคนดี ‘คนดีสำคัญเหนือทุกสิ่ง’ และคนดีไม่จำเป็นต้องมาด้วยวิถีทางประชาธิปไตย แต่มาด้วยศีลธรรมหรือทศพิธราชธรรม ท่านพุทธทาสบอกว่า ‘ทศพิธราชธรรมเป็นระบบเผด็จการโดยธรรมที่ดีที่สุด’ โดยยกตัวอย่างการปกครองสมัยพระเจ้าอโศกมาอธิบาย

“ศาสนาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง จึงสร้างมายาคติอย่างหนึ่งขึ้นมา คือทำให้สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมหรือคนดี มีความสำคัญเหนือหลักกติกา การทำสิ่งต่างๆ ในนามของคนดี สามารถทำได้โดยไม่ต้องเคารพกติกา มีความชอบธรรมโดยอ้างว่าทำเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่”

นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาอีกท่านหนึ่งก็คือ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต) ท่านอธิบายศีลธรรมทางศาสนาว่า ถ้าคนมีศีล 5 สิทธิมนุษยชนแบบสหประชาชาติก็ไม่จำเป็น การอธิบายศีลธรรมทางศาสนาแบบนี้ก็เป็นการสร้างมายาคติทางศีลธรรมอีกชุดขึ้นมา เพื่อลดทอนคุณค่าของสิทธิมนุษยชน แต่ในความเป็นจริง หลักสิทธิมนุษยชนนั้นรวมไปถึงสิทธิในการแสดงความคิดเห็น การแสดงออกทางการเมือง การเลือกตั้ง หรือแม้แต่การมีทาสก็ผิดหลักสิทธิมนุษยชน แต่พระเวสสันดรซึ่งน่าจะมีศีล 5 บริบูรณ์ ท่านกลับบริจาคลูกเมียไปเป็นทาส ดังนั้นการอ้างว่ามีศีล 5 แล้ว สิทธิมนุษยชนไม่จำเป็น จึงเป็นการอธิบายที่ผิด เป็นการทำให้ระบบประชาธิปไตยและหลักสิทธิมนุษยชนกลายเป็นสิ่งไม่มีค่าในตัวเอง แต่มันจะมีค่าต่อเมื่อมีศีลธรรมไปกำกับอีกชั้นหนึ่ง

เมื่อมายาคติแบบนี้ถูกสร้างขึ้นมา ก็กลายเป็นช่องให้เผด็จการใช้อ้างได้เสมอว่าฉันเป็นคนดี มีศีลธรรม ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม พวกคุณเลว ฉันจึงสามารถจัดการคุณด้วยหลักการนอกประชาธิปไตยได้

ในนามของศีลธรรม เราพร้อมจะฆ่า

อาจารย์คมกฤชรวมแลกเปลี่ยนเพิ่มเติมว่า ปัญหาหลักในสังคมไทยเกี่ยวกับศาสนาก็คือ ความสับสนระหว่างศีลธรรมทางศาสนากับศีลธรรมแบบฆราวาสวิสัย (secular) กล่าวคือ โลกนี้มันมีศีลธรรมสองชุด คือ ศีลธรรมจากศาสนาและไม่ได้มาจากศาสนา เช่น กติกาทางสังคมต่างๆ ฝรั่งเศสคุ้นเคยกับข้อสองมากกว่า เพราะอิทธิพลทางศาสนาในยุโรปมันลดลง ในขณะที่สังคมไทยรวมถึงสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศาสนาค่อนข้างมีอิทธิพลกับคนในสังคม ศีลธรรมทางศาสนามักจะถูกยกให้เป็นศีลธรรมทางสังคมไปด้วย นี่เป็นปัญหาสำคัญ เพราะศีลธรรมทางศาสนามีความจำเพาะในบริบทใดบริบทหนึ่งเท่านั้น หลักธรรมบางอย่างไม่ครอบคลุมถึงปัญหาและความซับซ้อนในโลกสมัยใหม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ศีลธรรมที่เป็น secular ซึ่งเป็นพื้นฐานทางสังคมหรือเป็นกติกาที่สากลกว่า จึงไม่ถูกนำมาใช้ เพราะเราเข้าใจว่า ศีลธรรมทางศาสนาดีกว่า

โดยหลักการ ศีลธรรมของคนควรมาจากศีลธรรมที่เป็นพื้นฐาน โดยไม่จำเป็นต้องเป็นศีลธรรมทางศาสนา ตัวอย่างเช่น การเคารพกันในระบอบประชาธิปไตย สิทธิและความเท่าเทียม นี่เป็นศีลธรรมทางสังคมที่ไม่ได้เป็นศีลธรรมทางศาสนา สังคมไทยสับสนและพยายามจะผลักดันศีลธรรมทางศาสนาให้กลายเป็นศีลธรรมทางสังคม พยายามออกเป็นกฎหมายและเป็นข้อปฏิบัติด้วย นี่คือการหนึ่งในปัญหาการใช้ศีลธรรมในบ้านเรา

ปัญหาต่อมา เป็นปัญหาในเชิงความเชื่อ ก็คือคนในสังคมไทยมีความเชื่อว่าคำสอนในศาสนาเป็นสัจธรรม เชื่อว่าของฉันถูกต้องที่สุด เช่น เรามักจะคิดว่าคำสอนในพุทธศาสนานั้นเป็นความจริงสูงสุด และความจริงนั้นไม่ใช่แค่ระดับปัจเจกเท่านั้น แต่อ้างว่าเป็นความจริงสูงสุดเชิงสังคมด้วย จริงๆ แล้ว

การจะเชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นความจริงหรือศีลธรรม มันไม่ผิดเลย ถ้าอยู่ในพื้นที่ของปัจเจก แต่ในสังคมที่เราต้องอยู่กับความเชื่อแบบอื่นๆ การอ้างว่ามีความเชื่อและความจริงแบบเดียวถูกต้องที่สุด มักก่อให้เกิดปัญหา เพราะสุดท้ายเราจะไม่ฟังคุณค่าแบบอื่น เช่น เราจะไม่ยอมรับศีลธรรมแบบโลกๆ (secular ethic) เลย เพราะมันต่างกับศีลธรรมของศาสนา ซึ่งวิธีคิดแบบนี้ มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดขึ้น เช่น กระบวนการศึกษาของพระสงฆ์ไทย หรือการศึกษาพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นต้น

ประเด็นต่อมาคือ พุทธศาสนาในบ้านเรา มีลักษณะของการอ้างศีลธรรมเพื่อรับใช้ความดีที่เหนือกว่า ที่เรียกว่า serve higher good คือ เพียงเพื่อ serve higher good คุณจะทำอะไรก็ได้ เช่น ในสังคมไทยมีความดีอันสูงส่งอยู่ชุดหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เราสามารถทำทุกอย่างเพื่อจะ serve หรือดำรงรักษาสິงนั้น คุณจะทำอะไรก็ได้ เพราะฉะนั้นในยุคหนึ่ง การฆ่าคอมมิวนิสต์จึงไม่บาป ยุคหลังๆ มา ฆ่าพวกเสื้อแดงก็ไม่บาป หรือฆ่าคนที่คิดไม่เหมือนเราก็ไม่บาป เรากำลังเป็นอย่างนั้นอยู่ โดยผ่านกระบวนการศึกษาและกระบวนการทางศาสนาที่ทำให้เรายังคงติดอยู่กับการ serve higher good โดยมองไม่เห็นหน้ามนุษย์คนอื่น ไม่เห็นมนุษย์ที่อยู่ระดับเดียวกัน เห็นแต่สิ่งที่สูงส่ง เราก็จะพร้อมฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ เพราะมนุษย์ไม่ใช่เป้าหมาย แต่เป็นเพียงบางสิ่งที่ทำลายได้ เพื่อรักษาอุดมการณ์หรือสถาบันอันสูงส่ง นี่คือการโหดร้ายและเป็นรากฐานของปัญหาศาสนาในบ้านเรา

ยุคกลางของไทย

อาจารย์สุรพศเสนอประเด็นต่อเนื่องจากอาจารย์คมกฤชว่า ในตะวันตกมีการถกเถียงกันและได้ข้อสรุปว่า ศีลธรรมทางศาสนาเป็น individual morality (ศีลธรรมเชิงปัจเจก) เป็นเรื่องที่คุณจะต้องศึกษา เรียนรู้ และรับผิดชอบชีวิตคุณด้วยตัวคุณเอง ส่วนศีลธรรมแบบ secular เป็นศีลธรรมทางสังคม เช่น หลักสิทธิมนุษยชน เขามองว่ามันเป็นศีลธรรมคนละชุดกัน ตะวันตกเขาผ่านจุดนี้มาตั้งแต่

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคสมัยใหม่แล้ว แต่การถกเถียงเกี่ยวกับศีลธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คล้ายๆ กับยังไม่พ้นจากยุคกลาง คือยังเอาศีลธรรมทางศาสนามาเป็นศีลธรรมทางสังคมอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่พ้นการสร้างรูปปฏิมาคนดีขึ้นมา สำหรับเป็นที่เคารพเชื่อฟัง เป็นแบบอย่างในการประพฤติ ต้องเชื่อฟังโอวาทของเขา โดยไม่ต้องตั้งคำถามหรือตรวจสอบ เช่น ถ้าเราคิดว่าคุณประยูรเป็นคนดี ก็ไม่ต้องไปตรวจสอบหรือตั้งคำถามอะไรอีกทั้งยังสามารถจับคนที่จะไปตรวจสอบไปขึ้นศาลทหารได้ อาจมองได้ว่ามันไม่ได้เกิดจากศีลธรรมเท่านั้น แต่เกิดจากอำนาจเผด็จการด้วย คำถามก็คือว่า ศีลธรรมแบบคนดีในสังคมไทยที่ผ่านมาสนับสนุนประชาธิปไตยหรือเผด็จการ คำตอบก็อย่างที่เห็นมาตลอดว่า มันไม่เคยอยู่ข้างประชาธิปไตยเลย มันอยู่ข้างเผด็จการ

เมื่อศีลธรรมแบบนี้มาเกี่ยวข้องกับการเมือง ทำให้หลายคนคิดว่าใครก็ตามที่ถูกกล่าวหาว่าเลว เราต้องจับได้ เราคิดว่าการปกป้องคนเลวเป็นสิ่งที่ผิด แต่ในหลักของศีลธรรมทางโลกหรือสากล แม้แต่คนเลวก็ต้องได้รับการปกป้อง ถ้าเราดูหนังฝรั่ง เวลาจับคนร้ายได้ เขาจะพูดเสมอว่า คุณมีสิทธิที่จะให้การกับตำรวจในชั้นศาล มีสิทธิที่จะจ้างทนาย คนที่ถูกกล่าวหาว่าผิด เขาก็มีสิทธิเข้าสู่กระบวนการที่มีความชอบธรรม แต่บ้านเรามันไม่ได้เป็นอย่างนั้น ถ้าใครก็ตามที่คุณมองว่าเป็นคนเลว คุณไม่ต้องไปปกป้องสิทธิอะไรของเขา สังคมแบบนี้เป็นสังคมที่น่ากลัวและมองไม่เห็นอนาคตว่า ในวันข้างหน้า หากมีคนที่ยังคิดอะไรแบบนี้อยู่ เราจะหลีกเลี่ยงความรุนแรง การนองเลือดได้อย่างไร

ปราชญ์พุทธไทยกับการสร้างมายาคติ

อาจารย์สุรพศกลับมาพูดถึงอิทธิพลทางความเชื่อของพุทธศาสนาที่มาจาก 2 ปราชญ์พุทธไทย คือ ท่านพุทธทาสและพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) ว่าแม้ส่วนตัวจะเคารพท่านในฐานะที่เป็นพระนักปราชญ์และคุณูปการของพวกท่านต่อวงการพระพุทธศาสนาก็มีมาก แต่ความคิดบางอย่างของท่าน มันสร้างมายาคติได้ เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าศีลธรรมแบบ

ตะวันตก เป็นศีลธรรมที่มาจากพันธสัญญาที่มีต่อพระเจ้า เป็นเทวบัญชา เป็นศีลธรรมแบบบังคับ จำใจ ผืนใจปฏิบัติตาม ไม่ใช่ศีลธรรมที่อยู่บนพื้นฐานที่มีเสรีภาพและสมัครใจแบบพุทธศาสนา ที่มีเป้าหมายเพื่อไปสู่เสรีภาพจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ศีลธรรมแบบพุทธศาสนาจึงเป็นศีลธรรมที่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพ

ประเด็นที่พระพรหมคุณาภรณ์บอกว่า ศีลธรรมของตะวันตกมันเป็นเรื่องบังคับ ผืนใจ นั้นผิดอย่างร้ายแรง เพราะนักปรัชญาสมัยใหม่ทั้งหมดหรือหลังสมัยใหม่ของตะวันตก เวลาพูดถึงศีลธรรม แก่นของมันอยู่ที่ความมีเสรีภาพเสมอภาค ศีลธรรมจะต้องสร้างขึ้นบนพื้นฐานของการมองมนุษย์ว่ามีเสรีภาพและความเสมอภาค เช่น รูสโซ (Jean Jacques Rousseau) บอกว่า มนุษย์เกิดมามีเสรี แต่เราอยู่ในพันธนาการทุกหนแห่ง ถ้าพรากเสรีภาพจากเราไป เราก็ไม่เหลือความเป็นมนุษย์ ถ้าพรากเสรีภาพออกจากเจตจำนง ก็ไม่เหลือศีลธรรมในการกระทำของเรา

คานท์ (Immanuel Kant) นี่ยิ่งชัดเจน เขาบอกว่า ถ้าสักแต่ทำตามกฎศาสนา คุณไม่ได้มีศีลธรรม การทำตามอิทธิพลอารมณ์ ความรู้สึกข้างใน ก็ไม่ใช่ศีลธรรม คุณจะมีศีลธรรมได้ต้องมีเสรีภาพจากข้างในของคุณเอง สามารถใช้เหตุผลบริสุทธิ์ purism ในการตัดสินใจผิดอย่างเที่ยงตรง ศีลธรรมต้องวางอยู่บนพื้นฐานการเคารพความเป็นมนุษย์ของเราและคนอื่นอย่างเท่าเทียมกัน ความเป็นมนุษย์ ก็คือความเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล มีอิสระ มีศักดิ์ศรีในตัวเอง ความเป็นมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพศ ศาสนา หรือเชื้อชาติ การกระทำใดๆ ที่คุณปฏิบัติต่อคนอื่น คุณต้องเคารพสิ่งนั้น ถ้าสิ่งนั้นมันดีกับคุณ ก็ต้องอธิบายได้ว่าดีกับคนอื่นเท่าเทียมกันด้วย จะใช้หลักศาสนาของคุณมาใช้ก็ได้ แต่คุณต้องถามว่าหลักอันนี้มันดีสำหรับคุณแล้วมันดีสำหรับคนอื่นหรือไม่

ศาสนาประยุกต์

ในทัศนะของอาจารย์คมกฤช การพูดว่าศาสนาเป็นรากฐานของปัญหา ก็อาจจะไม่ยุติธรรมกับศาสนาซะทีเดียว เพราะยังมีศาสนาในบางพื้นที่ ทั้งศาสนาคริสต์ในโลกตะวันตก หรือศาสนาพุทธเองก็มีเหมือนกันที่พยายามจะปรับปรุง ประยุกต์คำสอนในศาสนาให้เข้ากันได้กับศีลธรรมสมัยใหม่ เช่น พุทธศาสนาแบบทิเบต องค์ทะไลลามะ ซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ไม่ว่าท่านไปพูดที่ไหน ท่านก็จะพูดในทางส่งเสริมคุณค่าของความเท่าเทียมกัน ความเมตตา กรุณา ไม่ใช่ความรุนแรง การพูดแบบนี้ไม่ได้จะบอกว่าเถรวาทไม่ดี เพราะไม่ว่าจะเป็นเถรวาท มหายาน หรือวัชรญาณ ต่างก็มีพัฒนาการที่สืบเนื่องอาศัยกันและกัน

ปัญหาคือ สิ่งเหล่านี้ไม่เกิดขึ้นในสังคมไทย เราทำตรงกันข้าม คือไม่มองหาหลักธรรมหรือชุดศีลธรรมในศาสนาที่ส่งเสริมคุณค่าของโลกสมัยใหม่ แต่เรา กลับไปมองหาสิ่งที่จะมาบ่อนทำลายคุณค่าของโลกสมัยใหม่ และที่สำคัญ พุทธศาสนาเถรวาทของเรา ถูกผูกติดกับสถาบันอื่นๆ ทำให้ไม่สามารถพัฒนาตัวเองให้มีระบอบศีลธรรมที่ส่งเสริมคุณค่าของโลกสมัยใหม่ได้ พุทธศาสนาในไทย อาจไม่สามารถกระโจนออกไปหาคุณค่าสมัยใหม่ได้ แต่เราสามารถที่จะรื้อค้น ชุดความรู้ศีลธรรมที่เอามาเชื่อมกับคุณค่าสมัยใหม่ได้ แม้จะน้อยนิดก็ตาม

แต่ในสังคมไทยยังไม่มีคนทำ อาจจะยกพระไพศาล วิสาโล ไว้รูปหนึ่ง ที่ท่านพยายามจะทำ แต่ก็ไม่ประสบผลอะไรเท่าไร เพราะเราแยกกระบวนการทางศาสนาออกจากการปฏิบัติการเชิงสังคม พุทธศาสนาในบ้านเรากลายเป็นเพียงศีลธรรมของปัจเจก คุณดี ก็ดีไปคนเดียว แต่ไม่สามารถสร้างคุณค่าหรือระบบที่ใช้ได้กับสังคมโดยรวมได้ คำสอนไม่ถูกประยุกต์มาใช้ในการปฏิบัติการเชิงสังคม และคนส่วนใหญ่ที่เริ่มมองเห็นปัญหาในเชิงสังคม ก็มักจะมีท่าที ปฏิเสธศาสนา ไม่เอาไปเลย โยนทิ้งไป มันจึงเกิดกลุ่มคนขึ้นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่ยังอยู่ภายใต้ระบบคิดแบบศาสนากับกลุ่มคนที่ไม่เอาศาสนาเลย โจทย์ใหญ่ของเราคือทำอย่างไรที่จะประสานทั้งสองฝ่ายหรือสร้างคุณค่าที่คนทั้งสองฝ่าย ยอมรับร่วมกันได้

ผู้เรียนสอดแทรกคำถามขึ้นมาว่า “ที่บอกว่าควรนำเอาหลักศาสนา มาประยุกต์ให้เข้ากับปฏิบัติการทางสังคม มีศาสนาอื่นที่ทำสำเร็จบ้างหรือไม่ โดยเฉพาะศาสนาอิสลาม ถือว่าประสบความสำเร็จในการประยุกต์คำสอนหรือไม่”

อาจารย์คมกฤตตอบว่า มีมากเหมือนกันที่ทำได้ เช่น พุทธแบบทิเบต ก็ทำได้ค่อนข้างดี องค์ทะไลลามะตรัสเป็นประจำว่า คนที่ปฏิบัติการทางสังคม เพื่อคนอื่นถือเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง คือการนำคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์ มาประยุกต์กับกลุ่มคนที่ทำงานเพื่อคนอื่น ช่วยเหลือคนอื่นในทางสังคมได้ หรือ เรื่องเมตตา ในทิเบตบอกว่า เมตตาคือความรู้สึกร่วม เวลาเห็นคนอื่นมีความทุกข์ ฉะนั้นคนที่โดนเบียดเบียนทางการเมือง เราก็ทุกข์ร่วมกับเขาได้ โดยไม่สนใจว่าเขาเป็นใคร แต่ในพุทธศาสนาแบบไทย คล้ายๆ ว่าเราไม่ตีความให้ไกลแบบนั้น

กรณีของอิสลามน่าสนใจมาก อันที่จริงอิสลามสายกลางที่ส่งเสริมสันติภาพ ก็มีหลายกลุ่ม เพียงแต่ว่าศาสนาอิสลามมีลักษณะบางอย่างที่แตกต่างกับศาสนาอื่น คือ เขาไม่พยายามประสานชีวิตทางศาสนากับชีวิตทางโลกให้เข้าด้วยกัน จึงมีโอกาสทำให้เกิดบางกลุ่มสร้างความรุนแรงได้ แต่อิสลามเองไม่ได้รุนแรงทุกกลุ่ม อิสลามเองก็ต้องเผชิญความท้าทายกับโลกสมัยใหม่อยู่เสมอ เช่นเดียวกับพุทธเถรวาทที่ถูกท้าทาย โดยเฉพาะเรื่องความเท่าเทียมหรือความหลากหลายทางเพศ พุทธศาสนาในบ้านเราไม่ยอมรับความหลากหลายทางเพศ ยังยึดติดว่าเพศที่สามบวชไม่ได้ เพราะผิดวินัยสงฆ์ หรือคำสอนที่ว่าแม้แต่เพศชาย เท่านั้นที่จะเป็นพระพุทธรูปได้ ส่วนเพศหญิงเป็นอาภัพเพศ ไม่สามารถเป็นพระพุทธรูปได้ ในส่วนอิสลามก็มีปัญหาเรื่องการยอมรับกลุ่มคนรักร่วมเพศ ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ในสังคมเขา

ทุกศาสนาจึงมีลักษณะของการถูกท้าทาย และก็มีกลุ่มก้าวหน้า กลุ่มก้าวหน้าเหล่านี้บางทีเขาก็ใช้ชื่อที่น่าสนใจ เช่น การบอกว่าตัวเองเป็น Secular Buddhism คือเป็นพุทธที่ secular ได้ แต่มิติศาสนาที่เป็น secular ได้ในบ้านเรา ไม่มีเลย จะทำอย่างไรให้เป็น secular ในขณะที่เป็นศาสนิกไปด้วย ในโลก

ตะวันตกเป็นแบบนี้ค่อนข้างมาก ถือเป็นกระแสอีกอย่างหนึ่งของศาสนิกชนในโลกสมัยใหม่ด้วย

อาจารย์สุรพศเพิ่มเติมว่า ตัวอย่างที่ชัดเจนที่ทุกคนจำได้ คือ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ เขาเองก็เป็นหมอสอนศาสนา และประยุกต์หลักศาสนาเข้าสู่หลักสิทธิมนุษยชน การต่อสู้ของมหาตมะคานธี ก็ใช้หลักอหิงสาสัตยาเคราะห์ ประยุกต์เข้ากับหลักการที่เป็นสากล ต่อสู้เพื่อเป็นอิสรภาพจากการกดขี่ ดร.อัมเบดการ์ ซึ่งเป็นชาวอินเดีย ก็ประยุกต์หลักการทางพุทธศาสนาเข้ากับหลักสิทธิมนุษยชน และวิจารณ์ศาสนาอื่นด้วย เช่น วิจารณ์ศาสนาอิสลาม เรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศ คำถามก็คือ ทำไมเมืองไทยไม่มีนักคิดแบบนี้ นี่เป็นเรื่องที่ประหลาดมาก เราบอกว่าไทยเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาโลก ประวัติศาสตร์ชนชาติไทยเป็นประวัติศาสตร์ชนชาติที่นับถือพุทธศาสนา เราพูดถึงความเป็นไทย ความเป็นพุทธมานาน แต่ทำไมเราไม่สามารถให้กำเนิดแนวคิดที่ไปกันได้กับเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคที่มาจากพุทธศาสนาได้

นักคิดที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบ้านเรา เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต) ทั้งสองท่านมีลักษณะเหมือนกัน คือ ถือว่ามีความก้าวหน้าระดับหนึ่ง เช่น ปฏิเสธอำนาจมหาเถรสมาคม วิพากษ์อำนาจเก่าอยู่พอสมควร แต่เมื่อไปถึงจุดหนึ่งก็พร้อมที่จะยุติการเดินทางตามกติกาประชาธิปไตยเอาไว้ชั่วคราว เพื่อจะให้คนดีเข้ามาเคลียร์ปัญหา อีกคนก็คือ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ถือว่าเป็นชาวพุทธที่มีความคิดก้าวหน้ากว่าใครๆ คือเสนอว่าสังคมควรจะวิพากษ์วิจารณ์ได้ทุกอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันกษัตริย์หรือนักการเมือง นี่คือนั่นที่ก้าวหน้าที่ยืนยันเสรีภาพ แต่เมื่อมาถึงจุดหนึ่ง ท่านกลับบอกว่าให้หยุดเลือกตั้งไว้ก่อน ต้องปฏิรูปหากคนดีเสียก่อน แล้วก็อ้างเผด็จการโดยธรรมตามความคิดพุทธทาส มาอ้างว่าเผด็จการมีข้อดีข้อเสีย แต่ถ้าใช้เผด็จการโดยธรรมมาแก้ปัญหา ก็จะเป็นผลดี ถึงที่สุดแล้ว ชาวพุทธบ้านเราก็มักจบลงที่ตรรกะแบบเป้าหมายสำคัญกว่าความชอบธรรมของวิธีการ จบแค่นี้

เหตุผลของมนุษย์ไว้ใจได้หรือไม่?

นักปรัชญาคนหนึ่งชื่อ เดวิด ฮูม (David Hume) พูดไว้อย่างน่าสนใจว่า เหตุผลคือเครื่องมืออย่างหนึ่งในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ พออาจารย์สรุปพูดถึงที่คานท์บอกว่าเหตุผลเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ศีลธรรม ตามความคิดของคานท์ จึงมีคำถามที่แหลมคมจากผู้เรียนว่า “เราเชื่อศีลธรรมของศาสนาไม่ได้แน่ๆ แต่ในความเป็นจริง เราก็ไม่อาจจะไว้ใจเหตุผลของมนุษย์ได้เหมือนกัน ดังนั้นในโลกสมัยใหม่แบบ *secular state* เราจะตรวจสอบเหตุผลของกันและกันได้อย่างไร ในขณะที่เราบอกว่าศาสนาเป็นรูปปฏิมาของคนดีในโลกฆราวาสเองก็มีรูปปฏิมาคนดีที่ถูกเชิดชูไม่น้อยเหมือนกัน คำถามก็คือ เราจะตรวจสอบคนดีแบบฆราวาสได้อย่างไร?”

อาจารย์คมกฤษอธิบายว่า ในประวัติศาสตร์ปรัชญาตั้งแต่ยุคหลังอริสโตเติล จนถึงยุคสมัยใหม่ นักปรัชญาอย่างเดวิด ฮูม, จอห์น ล็อก ต่างก็ยืนยันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล คือยืนยันว่าการมีเหตุผลเป็นสภาวะของความเป็นมนุษย์ที่แยกเราออกจากสัตว์อื่นด้วยซ้ำ ฉะนั้น แม้จะตั้งคำถามท้าทายการใช้เหตุผลของมนุษย์ แต่ลึกๆ นักปรัชญาสมัยใหม่ทุกคนต่างเชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลเป็นสภาวะ เพียงแต่ว่าบางครั้งไม่ได้ใช้เหตุผลนั้น การเชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล ยังถือเป็นความเชื่อในคุณค่าพื้นฐานของมนุษย์ด้วย

หากศึกษาประวัติศาสตร์ปรัชญา คานท์ ถือว่าเป็นคนที่คอยแก้ไขภัยให้เดวิด ฮูม ด้วยซ้ำ คือเดวิด ฮูม เป็นคนที่ *skeptic* คือเป็นคนซึ่งสงสัย แต่นั่นเป็นการสงสัยในแง่ของญาณวิทยา เช่น เราจะเชื่อได้อย่างไรว่า พระอาทิตย์จะขึ้นในทิศตะวันออกของวันพรุ่งนี้ เพราะมันไม่มีอะไร *prove* ว่ามันจริง เรายังรู้สิ่งต่างๆ เป็นท่อนๆ ต่อกัน เราก็อาจจะเชื่ออะไรบางอย่างในตัวเราไม่ได้ แต่คานท์ก็ให้เหตุผลว่า ก็เพราะมนุษย์เราส่วนมากก็รับรู้สิ่งต่างๆ ในกรอบอะไรบางอย่างเสมอ ขึ้นอยู่กับ *space and time* อะไรเป็นความจริงแท้นั้นเราก็ไม่รู้หรอก แต่มนุษย์มีศักยภาพภาพที่จะรู้ได้แน่นอน

กลับมาที่เรื่องศีลธรรม หลักศีลธรรมของตะวันตกโดยเฉพาะในสมัยใหม่แทบจะไม่มีกลิ่นอายแบบศีลธรรมศาสนา ปฏิบัติการทางศีลธรรมแบบสมัยใหม่จึงไม่ได้ทำให้เรากลายเป็นใคร แต่ถ้าปฏิบัติศีลธรรมในศาสนา มันจะทำให้เรากลายเป็นใครขึ้นมาทันที เช่น การมีลำดับชั้น การเลื่อนเป็นพระอริยบุคคลชั้น 1, 2, 3 เหล่านี้มันทำให้เราเป็นอีกคนหนึ่ง ทำให้มีสถานภาพพิเศษทางสังคม ได้รับการเคารพยกย่อง แต่ในศีลธรรมตะวันตกไม่ใช่ คุณต้องทำเพียงเพราะเป็นหน้าที่ของคน ทำเพื่อเป้าหมายคือให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ แต่คุณไม่ได้เป็นใคร เป็นแค่การทำตามหลักการพื้นฐาน สิ่งนี้เป็นความต่างระหว่างศีลธรรมศาสนากับศีลธรรมแบบ Secular การที่ศีลธรรมแบบ Secular ไม่ใช่ศีลธรรมทางศาสนา จึงไม่มีการสถาปนาสถานะพิเศษขึ้นมา เราจึงตรวจสอบคนเหล่านี้ได้ ด้วยการเปรียบเทียบสิ่งที่เขาทำกับหลักการพื้นฐานที่มี ถ้าตรงกัน ก็คือการสอบผ่านหลักการเหล่านั้น

อาจารย์สุรพศเพิ่มเติมเกี่ยวกับแนวคิดของคานท์ว่า แนวคิดทฤษฎีของคานท์นั้นมีนิยามเฉพาะที่ไม่เหมือนคนอื่น เช่น เมื่อคานท์พูดถึง good will ที่แปลว่าเจตนาดี มันไม่ได้มีความหมายแบบที่เราใช้กันในภาษาทั่วไป ไป เช่นเดียวกัน 'เหตุผล' ในความหมายของคานท์ก็มีนิยามเฉพาะ กล่าวคือ สิ่งที่จะใช้เป็นเหตุผลทางศีลธรรมได้ อันดับแรกต้องเป็นเหตุผลที่สร้างขึ้นบนพื้นฐานการมองว่ามนุษย์เท่ากัน เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล มีอิสรภาพ มีศักดิ์ศรีในตัวเองเหมือนกัน อันดับต่อไปเมื่อคุณบอกว่าสิ่งนี้ถูกหรือมีเหตุผล สิ่งที่ถูกหรือมีเหตุผลนั้นจะต้องไม่ใช่สิ่งที่กระทำเพื่อตอบสนองความต้องการอย่างอื่น เช่น ความสุข เป็นต้น แต่มันถูกเพราะว่ามันถูก แม้มันจะขัดกับสิ่งที่เห็นว่าเป็นความสุขก็ตาม เช่น การปกป้องสิทธิเสรีภาพ เป็นสิ่งที่ถูกต้องในตัวมันเอง

ส่วนคนดีในแบบของคานท์ก็คือ คนที่คิดหรือทำอะไรโดยตระหนักถึงการเคารพความเป็นมนุษย์ที่มีเหตุผล มีอิสระ มีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคนั่นเอง คนดีแบบนี้เราสามารถจะตรวจสอบเขาได้อยู่แล้ว เพราะเรามีเสรีภาพ

ที่จะตรวจสอบ แต่คนดีแบบรูปปฏิมาเรามีไว้ยกย่อง จะตรวจสอบว่าดีจริงหรือเปล่า ทำไม่ได้

รัฐศาสนา

ผู้เรียนยังมีคำถามว่า “ประเด็นที่บอกว่าประเทศไทยไม่มีขบวนการสร้างพุทธแบบหัวก้าวหน้า เป็นไปได้ไหมที่สาเหตุมาจากวิธีการนำมาใช้ และจุดเริ่มต้นที่ต่างกัน เพราะพุทธศาสนาของไทยผูกโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์มายาวนานอย่างแยกไม่ออก เราเอาพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือกดขี่อะไรบางอย่าง แต่ในตะวันตกที่เขาหนีคริสต์ศาสนามานับถือพุทธศาสนา เพราะเขาหนีอะไรบางอย่างที่ไม่มีเหตุผลของคริสต์มาพึ่งพุทธที่มีเหตุผล”

อาจารย์สุรพศเห็นด้วยและอธิบายเพิ่มเติมว่า ตะวันตกเขาก้าวหน้าได้จากการตั้งคำถามกับศาสนา มาตั้งแต่ยุคสว่าง ยุคเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ มีการตั้งคำถามกับอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ และศาสนจักร จึงเกิดการปฏิรูปเพื่อนำไปสู่เสรีภาพทางศาสนา นำมาสู่แนวคิดเสรีนิยมและการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองอีกมากมาย

ในขณะที่ประเทศไทยแม้จะมีการปฏิรูป แต่เป็นการปฏิรูปจากบนลงล่าง ในอดีตเราไม่มีศาสนจักรที่เป็นทางการ ที่มีอำนาจรัฐ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ปฏิรูปศาสนาโดยการสร้างศาสนจักรขึ้นมาให้มีอำนาจทางกฎหมาย ที่เรียกว่ามหาเถรสมาคม ฉะนั้นศาสนาที่เรานับถืออยู่ปัจจุบัน ก็คือศาสนาที่รัฐสร้างขึ้น เป็นศาสนาของรัฐ

รัฐไทยแยกศาสนาไว้ 3 ประเภท ประเภทแรกคือศาสนาแบบปัจเจก คนเข้าถึงพระเจ้าได้ด้วยตัวเอง ไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไร ประเภทที่สองคือศาสนาพลเมือง ความหมายคือ ศาสนาของรัฐ มีรัฐเข้ามาควบคุมการปฏิบัติถูกผิด รัฐไทยบอกว่าเป็นศาสนาที่สนับสนุนเผด็จการ และนำไปสู่การล่าแม่มดได้ ประเภทที่สามคือศาสนาของพระ เขาบอกว่าศาสนาแบบพระถ้ามาเกี่ยวข้องกับ

การเมือง จะทำให้รัฐออกกฎหมายประเภทที่ทำให้ประชาชนขัดแย้งในตัวเอง ยกตัวอย่างกรณีของไทย รัฐออกกฎหมายรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่คำว่าเสรีภาพทางศาสนาในวิธีคิดแบบสมัยใหม่ คือสามารถเลือกนับถือก็ได้ ไม่นับถือก็ได้ วิพากษ์วิจารณ์ได้ รัฐต้องปฏิบัติต่อคนที่นับถือศาสนาและคน ไม่นับถือศาสนาอย่างเสมอภาค ในขณะที่รัฐธรรมนูญออกกฎหมายรับรองให้มี เสรีภาพทางศาสนา ก็มีกฎหมายคณะสงฆ์มาจำกัดเสรีภาพทางศาสนา เช่น บวชภิกษุณีไม่ได้ โดยอ้างว่าผิดธรรมวินัย แต่อำนาจที่มาห้ามบวช เป็นอำนาจ ตามกฎหมายของมหาเถรสมาคม มันจึงขัดแย้งกัน เพราะการบวชภิกษุณี เป็นสิทธิมนุษยชน เสรีภาพทางศาสนา เหมือนศรีลังกา นิกรายหนึ่งตีความว่า ไม่ผิดก็อนุญาตให้บวชภิกษุณีได้ อีกนิกรายหนึ่งตีความว่าผิดเขาก็ไม่บวช นั่นคือ เสรีภาพ ไม่มีอำนาจรัฐมาสั่งห้าม

อาจารย์คมกฤชเพิ่มเติมว่า พุทธในบ้านเราถูกทำให้เป็นสถาบัน ในขณะที่ เดียวกันความเป็นสถาบันของพุทธถูกเอาไปผูกติดกับสถาบันอื่น พอเอาไป ผูกติดกับสถาบันอื่น เลยกลายเป็นสิ่งที่สูงส่งเสียจนกระทั่งลืมนิติของความเป็น มนุษย์ในพุทธศาสนา เมื่อเป็นสถาบันแล้วก็วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ เช่นกรณี ในต่างประเทศ มีพระพุทธรูปคว่ำอยู่ที่ดินที่สวนสาธารณะแล้วมีเด็กไปป็น ก็มีองค์กรของพุทธไทยออกมาต่อต้าน ประท้วง สะท้อนว่าเราองสัญลักษณ์ ในพุทธศาสนาอย่างสูงส่งเสียจนกระทั่งว่าทำอะไรไม่ได้เลย ถึงขนาดเมื่อก่อน มีคำพูดประมาณว่า ‘คืนความเป็นคนให้พระ’ เพราะพระในสังคมไทยแทบจะ ไม่เป็นคนแล้ว ปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นก็ลำบาก จะทำอะไรก็ไม่สะดวก นี่คือปัญหา อย่างหนึ่ง

อีกประเด็นหนึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการเมืองมันแยกกัน ไม่ออก เป็นไปในลักษณะสมประโยชน์กัน รัฐก็ใช้ศาสนาในแง่มุมทางการเมือง ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไม่ลืมว่า ศาสนาก็ใช้รัฐเป็นประโยชน์แก่ตัวเองเหมือนกัน เช่น เรียกร้องให้ปกป้อง ผลักดันให้ออกกฎหมายคุ้มครองพุทธศาสนา เรียกร้อง ให้บรรจุพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ในประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะตะวันตก

ศาสนาก็มีความสัมพันธ์ทางการเมืองเหมือนกัน ที่ต่างกันคือวิธีใช้ เช่น ผลักดันศาสนาให้มีมิติทางการเมืองเพื่อมนุษยธรรม หรือเพื่อความเท่าเทียม เป็นต้น แต่ในสังคมไทยเราแยกไม่ออกเลย การแยกศาสนาออกจากการเมืองอาจจะยากไปสำหรับไทย แต่ทำอย่างไรให้มันเป็นไปอย่างเหมาะสม

วาทกรรมคนคือนอกศาสนา

ผู้เรียนคนหนึ่งขอแลกเปลี่ยน “ประเด็นที่พุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือในความเป็นจริงศาสนาอื่นๆ ก็อาจตกอยู่ในสถานะเดียวกัน เช่น การพยายามสร้างรัฐอิสลามในหลายๆ ประเทศ หรือแม้แต่ปัญหาสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่พบว่า หลังเกิดเหตุการณ์กรือเซะเมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว คนสามจังหวัดพยายามจะเป็นมุสลิมมากยิ่งขึ้น เพื่อยืนยันอัตลักษณ์ของตนเอง และที่บอกว่าศาสนาเป็นเครื่องมือของรัฐ มันอาจจะเป็นเพราะว่ารัฐไทยสถาปนาก่อนความแข็งแกร่งของพุทธศาสนาหรือไม่ เพราะช่วงรัชกาลที่ 4-5 ที่มีการสังคายนาศาสนาพหุศาสนา จนดูเหมือนว่าศาสนาก็กลายเป็นระบบราชการอีกระบบหนึ่ง รัฐเป็นผู้ให้คุณให้โทษ มันอาจจะต้องไปพูดถึงการศึกษาของสงฆ์ ที่จริงๆ แล้วมันไม่ต่างจากการศึกษาทางโลกเลย พระสงฆ์ยังเรียนสายสามัญ วงการสงฆ์จึงไม่สามารถอธิบายปรัชญาศาสนาได้ใหม่ เพราะศาสนากลายมาเป็นระบบราชการของรัฐอีกระบบหนึ่ง ส่วนสิ่งที่อยากจะถามก็คือ วาทกรรมคนดีในสังคมไทย อาจจะไม่ได้ถูกผลิตมาจากศาสนาพุทธอย่างเดียว แต่อาจจะถูกผลิตมาจาก deep state จากอำนาจที่ตั้งคำถามไม่ได้ด้วย เพราะเดิมทีแนวคิดเรื่องคนดีของศาสนาพุทธที่เคยได้ยืนมาตั้งแต่เด็กๆ ก็วนอยู่ในเรื่องของการทำความดีละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้ผ่องใส มีศีลกำกับ 5 ข้อ แต่บัดนี้มีศีลธรรมในแบบของรัฐ เช่น ค่านิยม 12 ประการ เพิ่มเข้ามากำกับกับการเป็นคนดีร่วมด้วย ฉะนั้น คนดี จึงไม่ใช่ภาพปฏิมาของศาสนาเสียแล้ว แต่มันถูกผลิตสร้างมาจากภาพปฏิมาอันหนึ่งซึ่งเป็นปัญหาเฉพาะในสังคมไทยก็ว่าได้”

อาจารย์คมกฤชเสริมว่า จริงๆ แล้วทั้งรัฐทั้งศาสนามีส่วนในการผลิตสร้างรูปแบบของคนดีร่วมกันอย่างแยกไม่ออก ถ้าเราย้อนกลับไปดูในเชิงประวัติศาสตร์ก็จะพบว่าทำไมรัฐไทยกับสถาบันทางศาสนาถึงใกล้ชิดกันขนาดนั้น ในพระราชพงศาวดารต่างๆ จะเห็นได้ว่าหน้าที่หนึ่งของพระมหากษัตริย์คือต้องทำนุบำรุงศาสนา เป็นข้อบังคับว่าต้องทำ ถ้าไม่ทำก็จะไม่ถือว่าทรงทศพิธราชธรรม จึงเป็นหน้าที่ภาคบังคับ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถใช้อำนาจในการจัดการสงฆ์ได้ เพราะพระสงฆ์มีอิทธิพลของชาวบ้าน อำนาจในการจัดการพระสงฆ์จึงตกเป็นพระราชภาระมาตลอดเช่นกัน เมื่อประเทศไทยเกิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง อำนาจตกไปอยู่ในภาครัฐบาล สถาบันศาสนาก็เป็นของรัฐที่มีลักษณะเป็นองค์กรที่สัมพันธ์กับรัฐยิ่งขึ้น ฉะนั้น จริงๆ แล้วการผลิตสร้างรูปแบบของคนดีก็อาจจะแยกไม่ออกจากทั้งสองสถาบันนี้ เกี่ยวพันกันชนิดว่าเอาออกจากกันไม่ได้เลย

การโยงกันอย่างไม่สามารถแยกจากกัน นำมาสู่สถานการณ์ปัจจุบันที่ทุกองคาพยพของสังคมไทยสั่นคลอนและจะล่มสลาย จึงเกิดภาวะกลัวการสูญเสียอัตลักษณ์ โดยแสดงออกมาในรูปแบบรณรงค์พระพุทธศาสนาต่างๆ เป็นต้น กล่าวคือ ศาสนิกไทยแสวงหาไม่ได้ว่า อัตลักษณ์ของความเป็นศาสนิกแบบเราคืออะไรกันแน่ ก็เลยกลัวการถูกรุกราน ผ่านการเข้ามาของความทันสมัย (modernity) กลัวการสูญเสียอัตลักษณ์ทางการเมือง ประชาธิปไตยแบบไทยๆ ศาสนาพุทธแบบไทยๆ ขนบธรรมเนียมแบบไทยๆ

ภาวะเช่นนี้ยังเป็นปัญหาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยด้วย พี่น้องมุสลิมพยายามที่จะดำรงอัตลักษณ์ของตัวเองที่ไม่ใช่อัตลักษณ์ท้องถิ่น แต่เป็นอัตลักษณ์ทางศาสนาที่นำเข้ามาจากโลกตะวันออกกลาง เป็นภาวะกลัวการรุกรานของ modernity ที่ฝรั่งนำเข้ามา แม้แต่ประชาธิปไตยก็ถูกมองว่าเป็น modernity ความเท่าเทียมจึงเลยไปทำลาย hierarchy หรือลำดับที่เคยถือว่าสูงส่งงดงาม ทำให้นึกถึงตำนานพุทธศาสนาแบบทิเบต ตอนคุรุปัทมสมภพเข้าไปเผยแผ่ศาสนาในทิเบตก็จะมีผีร้ายคอยกันไม่ให้เข้ามา ตอนนี้ผีของ

สังคมไทยก็ผุดออกมาต่อสู้กับความสมัยใหม่ที่กำลังเข้ามาจากโลกตะวันตกเช่นกัน

เรื่องน่าเศร้า

“ในประเทศบราซิล ทศวรรษที่ 80 นักมานุษยวิทยาที่เข้าไปพบว่าชาวบ้านเครื่องศาสนามาก มีอัตราการตายของแม่และทารกสูงมาก ผู้เป็นแม่ มักยอมปล่อยให้ลูกตายโดยสร้างคำอธิบายว่า เป็นพระประสงค์ของพระเจ้า การขัดขวางไม่让孩子ตาย เป็นการขัดขวางลูกที่จะไปเป็นนางฟ้ากับพระเจ้า ในขณะที่นักมานุษยวิทยาอธิบายว่า เป็นปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายทรัพยากรของรัฐ แบบนี้เท่ากับว่าหลักศีลธรรมทางสังคมหรือหลักสิทธิมนุษยชนมันไป abuse (ละเมิด) ความเชื่อทางศาสนาและความศรัทธาของพวกเขาใหม่ และเส้นแบ่งระหว่างสองสิ่งนี้คืออะไร?” อีกหนึ่งคำถามจากผู้เรียน

อาจารย์สุรพศเสนอว่า มันเป็นธรรมชาติของความคิดที่มีการสู้กันมาอย่างยาวนาน ถ้าถามว่ามานุษยวิทยาเข้าไปทำแบบนั้นหรือไม่ จะว่าทำก็ได้ แต่ในที่สุดแล้ว สังคมมนุษย์ก็จะเลือกเอาความคิดที่ดีกว่า มีเหตุผลที่แข็งแกร่งกว่า อย่างที่บอกแล้วว่า สังคมตะวันตกเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ เพราะตั้งคำถามกับศาสนา ในสังคมไทยของเราแม้แต่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ต่าง ๆ เราศึกษาในลักษณะที่ตั้งคำถามกับศาสนาน้อยมาก ส่วนใหญ่ก็จะทำเพื่อไปหาคำตอบว่า พุทธศาสนาให้คำตอบอะไรกับเรา แต่ปัญหาโครงสร้างทางศาสนา เราตั้งคำถามกับมันน้อยมาก ปัญหาอีกอย่างหนึ่งก็คือ แม้แต่คนที่อยู่ในสถาบันศาสนา เช่น นักวิชาการพุทธที่ส่วนใหญ่ก็ผ่านการบวชเรียนแล้วสักมาเป็นอาจารย์ ก็ยังคิดแบบพระอยู่เหมือนเดิม “อย่างผมนี้กว่าจะแหวกออกมาได้ ผมเป็นเณร 7 ปี เป็นพระ 4 พรรษา กว่าจะหลุดออกมาได้ พรรคพวกเพื่อนพระทั้งหลายต่างเรียกว่า ‘ไอ้เณรคุณต่อพุทธศาสนา’ เป็นหมาขี้เริ้น” การจะแหวกออกมาจากความคิดแบบศาสนาไม่ใช่เรื่องง่าย ฉะนั้นในบ้านเรานักคิดที่ถือว่าก้าวหน้า ยังตั้งคำถามกับศาสนาน้อย ในขณะที่ยุคสว่างของตะวันตกประมาณ

คริสต์ศตวรรษที่ 16-17 เขาตั้งคำถามกับศาสนาอย่างจริงจัง เช่น นิตเช่ (Friedrich Nietzsche) พูดว่า ‘พระเจ้าตายแล้ว’ เขาเล่นแรงมาก กว่าที่เขาจะหลุดออกมาได้ แต่การหลุดออกมา ก็ไม่ได้หมายความว่าโลกตะวันตกจะไม่มีศาสนา มันยังมีอยู่แต่มันเป็นเรื่องของเสรีภาพของปัจเจกที่จะเลือกนับถือ แต่บ้านเราทุกวันนี้ นักวิชาการพุทธศาสนาพยายามจะเอาศาสนามาตอบทุกเรื่อง แม้แต่เรื่องขนาดขององคชาต ใหญ่ กลาง เล็ก ยังเป็นเพราะผลกรรมเก่า

ด้านอาจารย์คมกฤชมองว่า นี่เป็นคำถามที่สำคัญมากคือ เรากำลังพูดถึง priority (การจัดลำดับความสำคัญ) ของสองระบบ สมมติว่าถ้าเขายืนยันว่า แม้จะเป็นสิ่งที่ละเมิดสิทธิมนุษยชน แต่มันก็เป็นอัตลักษณ์ทางศาสนาแบบนี้ควรจะทำอย่างไร นี่เป็นปัญหาใหญ่ มีกรณีหนึ่งที่น่าสนใจ คือมีคุณป้าคนหนึ่ง ชื่อ ซาปาโด อยู่ในอินเดีย คุณป้าเป็นมุสลิมแล้วหย่ากับสามี คุณป้าจึงไปฟ้องศาลเพื่อเรียกร้องค่าเลี้ยงดู แต่ตามกฎหมายซารีอะห์ (กฎหมายศาสนาของอิสลาม) เรียกร้องไม่ได้ แต่ศาลของอินเดียตัดสินให้คุณป้าชนะ ชาวมุสลิมในอินเดียก็ลุกฮือขึ้นประท้วงว่า คุณละเมิดกฎหมายซารีอะห์ เพราะในอินเดียใช้กฎหมายสองอย่าง ถ้าเป็นชุมชนมุสลิมก็ใช้กฎหมายของมุสลิมได้ เขาเขียนในรัฐธรรมนูญว่า สามารถพิจารณาภายใต้กรอบอัตลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ ได้ ปัญหาก็คือจะทำอย่างไร เมื่อคำสั่งศาลสูงซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดกับกฎหมายซารีอะห์ขัดกัน ซึ่งกรณีแบบนี้เริ่มมีมากขึ้นในสังคมโลก

ความน่าเศร้าของสังคมไทยก็คือ สังคมไทยยังไม่ถึงขั้นนั้น แคน่าสิทธิมนุษยชนมาใช้ยังใช้ไม่ได้ การโต้แย้งระหว่างหลักสิทธิมนุษยชนกับหลักศาสนาของไทย จึงเป็นอีกขั้นหนึ่งที่เรายังไปไม่ถึง

สุดท้ายปัญหาเรื่อง Priority ของศีลธรรมสองชุด เราควรต้องทบทวนกันอย่างจริงจัง ส่วนตัวอาจารย์คมกฤชมีแนวโน้มที่เชื่อว่า ถ้าอัตลักษณ์บางอย่างมันขัดต่อคุณค่าพื้นฐาน เราคงต้องยืนยันคุณค่าพื้นฐานมากกว่า กรณีคุณป้าที่อินเดีย ก็มีมุสลิมอีกกลุ่มหนึ่งออกมาปกป้องคุณป้า โดยบอกว่านั้นไม่ใช่คำสอน แต่เป็นวัฒนธรรม ดังนั้น อัตลักษณ์มันจึงมีความหลากหลาย และ

ถกเถียงกันอยู่เสมอว่าอันไหนเป็นอัตลักษณ์ที่แท้จริงของศาสนา คุณค่าพื้นฐาน
จึงเป็นเรื่องที่อาจจะต้องยอมรับมากกว่าสำหรับโลกสมัยใหม่

แยกศาสนาออกจากรัฐ

คำถามจากผู้เรียน “ในช่วงที่สถาบันต่างๆ สั่นคลอนและกำลังจะล้มกัน
ไปหมด หลายปีมานี้จึงมีพูดถึงการปฏิรูปในหลายๆ สถาบัน ในกรณีของศาสนา
สามารถปฏิรูปศาสนาแบบเอกเทศได้หรือไม่ ถ้าไม่ได้ ต้องปฏิรูปอะไรบ้าง
ที่มีเงื่อนไขกระทบต่อศาสนา”

อาจารย์คมกฤชอธิบายว่า ประเด็นเรื่องการปฏิรูปศาสนา เป็นประเด็น
ที่มีการหยิบยกมาพูดบ่อย จริงๆ แล้วสิ่งที่รัฐกำลังทำ เช่น การจับกุมวัตรกรรมกาย
ก็มีบางส่วนคิดว่าเป็นการเริ่มต้นปฏิรูปศาสนา แต่สิ่งที่นักวิชาการหลายๆ คน
พูดอยู่เสมอ ก็คือ การปฏิรูปศาสนานั้นเราไม่ควรผูกไว้กับองค์กรของรัฐอีกต่อไป
เพราะที่ผ่านมการใช้อำนาจขององค์กรส่วนกลางมาปฏิรูปศาสนามันค่อนข้างง่ายมาก
อย่างที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ฉะนั้นการจะปฏิรูปศาสนาได้สิ่งแรกที่ต้องทำก็คือ
‘แยกศาสนาออกจากรัฐ’ หรือกระบวนการที่เรียกว่า secularization แปลว่า
ศาสนาต้องมีสถานะเป็นเอกชน จัดการดูแลกันเองได้

สิ่งหนึ่งที่สำคัญมากในโลกสมัยใหม่ คือการยอมรับความแตกต่าง
หลากหลาย นี่เป็นแนวโน้มของโลกสมัยใหม่ เป็นสิ่งที่เราต้องเผชิญอย่าง
หลีกเลี่ยงไม่ได้ ฉะนั้นความพยายามที่ทำให้ศาสนามีรูปแบบเดียวเหมือนกันหมด
จึงเป็นไปได้ในโลกอนาคตแน่นอน secularization เองก็ไม่ได้มีรูปแบบเดียว
แต่มันมีหลายแบบ เช่น แยกออกไปเลย รัฐไม่ยุ่ง ไม่ทำนุบำรุง เหมือนในโลก
ตะวันตก และรัฐต้องไม่ออกกฎหมายหรือระบบที่เอื้อต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่ง
คือรัฐมีระยะห่างกับศาสนา อีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจ เป็น secularization ที่เกิดขึ้น
ในอินเดีย ซึ่งมีลักษณะทางสังคมคล้ายกับประเทศไทย secularization ของ
อินเดียไม่เหมือนโลกตะวันตก คือรัฐไม่ได้แยกออกจากศาสนาอย่างเด็ดขาด
แต่รัฐมีหน้าที่อุปถัมภ์ทุกศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน และไม่มีองค์กรส่วนกลาง

ของศาสนาที่รัฐตั้งขึ้น ศาสนาเป็นเอกชน ดูแลตัวเอง รัฐที่เข้าไปก็ดูแลอย่างเท่าเทียมกัน การปฏิรูปศาสนาในประเทศไทยอาจเริ่มจากจุดนี้ก่อน คือรัฐต้องไม่ดูแลศาสนาใดพิเศษกว่าศาสนาอื่น มันก็จะค่อยๆ ปรับมาสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอำนาจในระดับอื่น คงยากที่จะทำแบบตะวันตก เพราะลักษณะบริบทของสังคมไทย มันแตกต่างออกไป

แต่ในทัศนะของอาจารย์สุรพศมองว่า ในสังคมเอเชียอาคเนย์ที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทอยู่ การขับแยกศาสนาออกจากรัฐค่อนข้างลำบาก เช่น ศรีลังกา พม่า เป็นต้น ที่ในยุคอาณานิคมนั้น ก็คิดว่าเมื่อศาสนาไม่มีสถาบันพระมหากษัตริย์อุปถัมภ์ จะอยู่ไม่ได้ แต่ไม่ใช่ ศาสนากลับเข้มแข็งยิ่งกว่าเดิม พุทธศาสนาถูกนำมาเป็นฐานการต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมตะวันตก แล้วศาสนาก็ผนวกตัวเองเข้ามาเป็นพุทธชาตินิยม ในศรีลังกา พระตั้งพรรคการเมืองได้เป็น ส.ส. ได้ คือเข้ามาอยู่ในกติกาสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกันก็มีปัญหาเรื่องชาติพันธุ์ เพราะศาสนาพุทธอยู่ฝ่ายพวกสิงหลที่คอยปราบปรามพวกทมิฬที่พม่าก็มีชาวพุทธที่รังเกียจชาวโรฮีนจา ในขณะที่กัมพูชาและลาว พอเปลี่ยนมาเป็นสังคมนิยม พุทธศาสนาเถรวาทก็ผนวกเข้ามาสนับสนุนสังคมนิยมได้ นี่เป็นลักษณะประหลาดของเถรวาทเหมือนกัน

พุทธศาสนาในประเทศไทยที่แยกออกจากรัฐไปก็มีหลายกลุ่ม เช่น สันติอโศก แยกออกจากรัฐไปเป็นองค์กรเอกชน ประกาศไม่ขึ้นกับมหาเถรสมาคม แต่ปรากฏว่าลาออกไม่ได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) บอกว่าการที่คุณบวชพระภายใต้กฎหมายของคณะสงฆ์ ที่ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม คุณจะประกาศไม่ขึ้นกับมหาเถรสมาคม มันทำไม่ได้ เหมือนกับคุณเป็นคนไทย ถ้าอยู่ในแผ่นดินไทย คุณจะประกาศลาออกจากความเป็นพลเมืองไทยไม่ได้ ตรรกะของท่านมันละเมิดสิทธิมนุษยชนมาก แต่คนในสังคมกลับไม่ตั้งคำถาม สุดท้ายศาลตัดสินว่า ห้ามสันติอโศกใช้คำว่า ‘พระภิกษุ’ หรือ ‘พระสงฆ์’ เขาจึงเลี่ยงไปใช้คำว่า ‘สมณะ’ แต่มันประหลาดตรงที่เมื่อสันติอโศกแยกออกไปแล้ว เขากลับไปต่อสู้ทางการเมืองภายใต้ความเป็นอนุรักษนิยม เรียกร้องให้ คสช.

ใช้มาตรา 44 จัดการกับพระธัมมชโย ทั้งๆ ที่สันติอโศกเองก็ถูกรัฐละเมิดเสรีภาพทางศาสนา แล้วตัวเองยังเสนอให้รัฐไปละเมิดกลุ่มอื่น นี่คือการซ้ำซ้อนของพุทธศาสนาไทย

ปัญหาใหญ่ของพุทธศาสนาไทยก็คือ ขาดการเรียนรู้คุณค่าสมัยใหม่ ไม่สามารถที่จะแยกได้ว่าอะไรคือคุณค่าพื้นฐาน เช่น ประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ส่วนศาสนาเป็นคุณค่าเชิงปัจเจก คุณค่าพื้นฐานต้องสำคัญกว่า การอ้างศีลธรรมในความหมายใดๆ ต้องไม่มาลบล้างหรือขัดแย้งกับคุณค่าพื้นฐาน ผมคิดว่าในเชิงความคิดพุทธศาสนาไทยไม่เคยเดินมาถึงจุดนี้ ไม่สามารถกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม ไม่เคยถามตัวเอง และบอกตัวเองว่าตำแหน่งแห่งที่ บทบาท อำนาจของฉันในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ ควรอยู่ในขอบเขตอะไร คิดแต่เพียงว่าตัวเองมีอภิสิทธิ์บางอย่างที่เป็นอำนาจนอกระบบ อ้างความชอบธรรมในการเข้ามาจัดการปัญหานักการเมืองคอร์รัปชัน บ้านเมืองไม่สงบ ซึ่งเป็นปัญหาที่ต้องแก้ตามวิถีประชาธิปไตย ไม่ใช่ตามศีลธรรมศาสนา ไม่เพียงแต่ศาสนาที่เป็นเช่นนี้ สถาบันอำนาจอื่นๆ เช่น กองทัพ ก็เป็นเหมือนกัน

พระในสภา

ผู้เขียนร่วมแลกเปลี่ยน “เวลาพูดถึงการแยกรัฐกับศาสนา มีคนจำนวนหนึ่งพูดถึงการยกเลิกระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ แต่ผมคิดว่าอยู่ๆ ถ้าไปยกเลิก พ.ร.บ.สงฆ์ พรุ่งนี้สันติอโศกและธรรมกายอาจจะกลายเป็นเพื่อนกัน คิดคำนึงเรื่องนี้แน่นอน ข้อเสนอของผมคือ อยากให้พระไทยเล่นการเมืองได้ เลือกตั้งได้ ให้พระมาอยู่ในสภาได้ คือผมมองพระเป็นกลุ่มผลประโยชน์ไม่ใช่กลุ่มธุรกิจ ถ้าพระเล่นการเมืองได้ อาจจะนำไปสู่การตรวจสอบพระได้ง่ายขึ้น เป็นการดึงสถาบันอนุรักษ์นิยมเก่า ให้เข้ามาในระบบของสมัยใหม่”

อาจารย์คมกฤชเพิ่มเติมว่า เรื่องการแยกรัฐออกจากศาสนา ก็ยังยืนยันว่า มันควรต้องเป็นอย่างนั้น แต่จะเป็นรูปแบบไหนอย่างไรไม่รู้ เหมือนฝรั่งเศสเลย อาจจะลำบาก แต่ถ้าแบบอินเดียก็พอจะใกล้เคียง หรือสร้างรูปแบบของเรา ขึ้นมาเอง แต่ปัญหาก็เหมือนดังที่อาจารย์สุรพศพูด คือ สถาบันสงฆ์แทบจะไม่มี บทบาทหน้าที่อะไรในสังคมสมัยใหม่ สำหรับข้อเสนอว่า ควรจะโยนพระไปใน รัฐสภา เข้าไปสู่การเมืองในระบบเลย เพราะเป็นกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มหนึ่ง ก็ไปสู้กันในสภาเลย ไม่ต้องมาแอบทำ ข้อเสนอนี้อาจจะยากไปหน่อย เพราะ มุมมองเกี่ยวกับพระในสังคมไทยไม่เหมือนที่อื่น อีกทั้งมุมมองของคนที่มีต่อการเมืองก็คือ การเมืองเป็นเรื่องเลวร้าย และมีข้อห้ามมาแต่โบราณว่า พระไม่ควรยุ่งการเมือง แม้ในความเป็นจริงพระจะเล่นอยู่ตลอดเวลาก็ตาม การเสนอว่า ให้พระเข้าเล่นการเมืองแบบศรีลังกาจึงเป็นไปได้ยาก พระควรจะเป็นการเมืองนอก รัฐสภา แต่ต้องเป็นการเมืองที่มีความเปิดเผยไม่ใช่เป็นการเล่นลับหลัง อาจจะเริ่มต้นแบบนั้นก่อน หลังจากนั้นถ้าจะพัฒนาพระไปสู่ระบบตัวแทน ในรัฐสภา ค่อยว่ากันอีกครั้ง ซึ่งแน่นอนคนต้องด่ากันกระจาย เพราะคนเห็นการเมืองเป็นเรื่องเลวร้าย

ในขณะที่อาจารย์สุรพศมองว่า ถ้าแยกออกจากรัฐเป็นองค์กรเอกชน อย่างจริงจัง ก็ต้องยกเลิกองค์กรแบบปัจจุบัน แน่แน่นอนว่าถ้าไปถามพระ พระก็ไม่ยอมอยู่แล้ว แต่ถ้าไปถามอย่างหลวงพี่ไพศาลก็อาจจะเอา หรืออย่างท่าน พุทธทาสถ้ามีชีวิตอยู่ ท่านก็คงเอาด้วย การแยกศาสนาออกจากรัฐ ไม่ได้แปลว่า พระจะไม่มายุ่งการเมือง ก็อาจจะมีได้แบบสันติอโศก กลุ่มธรรมกายอาจจะเล่นการเมืองได้มากขึ้นก็ได้ เพียงแต่ว่าการเมืองที่จะตาม มาหลังองค์กรสงฆ์ เป็นเอกชนแล้ว มันจะมีความชัดเจน ต่างจากสถานะขององค์กรสงฆ์ที่เป็นกลไก ของรัฐแบบปัจจุบัน ที่ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช เจริญมาจนถึงเจ้าอาวาส ต่างก็เป็นเจ้าพนักงานของรัฐ พระเหล่านี้เมื่อแสดงความเห็นทางการเมือง อย่างไรเสีย ก็ไม่กล้าตั้งคำถามกับอำนาจรัฐ ต้องสนับสนุนอำนาจรัฐอยู่แล้ว แต่ถ้าแยกเป็น เอกชน ก็อาจเป็นลักษณะของพม่า มีทั้งกลุ่มเข้าข้างเผด็จการ อยู่ข้างกับ

ประชาชน ซึ่งขึ้นอยู่กับพัฒนาการของศาสนาพุทธในสังคมของไทยว่ามันจะดำเนินไปอย่างไร สังคมจะยอมรับบทบาททางการเมืองของพระหรือไม่

ในปัจจุบันไม่ว่าจะยอมรับหรือไม่ยอมรับ พระสงฆ์ไทยก็มีบทบาททางการเมืองอยู่แล้ว เช่น บทบาทแบบพุทธอิสระ แบบธรรมกาย หรือหลายๆ ที่ แต่เป็นการมีอยู่ภายใต้โครงสร้างของคณะสงฆ์ที่เป็นกลไกของรัฐ มันก็เลยมีว่ สับสน เหมือนคุณบอกว่า พระอยู่เหนือการเมือง แต่มันก็ไม่อยู่เหนือจริง มันก็เป็นแบบนี้ตลอดมา เหมือนคุณบอกว่าทหารไม่เกี่ยวการเมือง แม้จะเข้ามา ยึดอำนาจแล้วก็ยังบอกว่าทหารไม่เล่นการเมือง

วาทกรรม 'พระค'

การเมืองแบบพุทธอิสระ เล่นยังงี้ก็ไม่ผิด เพราะสมมติเป็นคนดีตลอด พุทธอิสระคือตัวอย่างนิยามพระดีของคนไทยบางกลุ่ม คือถ้าคุณจะเป็นพระดี หรือเป็นคนดีในเมืองไทย คุณต้องบอกว่าคุณกำลังสนับสนุนอุดมการณ์อะไร บางอย่าง แต่ถ้าบอกว่าต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย คุณก็ไม่ใช่พระดี-คนดี ต้องสู้ เพื่ออุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์จึงจะเป็นพระดี-คนดี นี่ก็ไม่ออก เหมือนกันว่าเราจะผ่านตรงนี้ไปได้ยังไง ทุกวันนี้สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วง สับสนอลหม่าน สังคมไทยกำลังเขย่าตัวเองอยู่ ถ้าศึกษาประวัติศาสตร์การปฏิวัติ ในฝรั่งเศส แม้จะปฏิวัติเสร็จแล้ว ความวุ่นวายก็ยังไม่จบ ยิ่งซ้ำกันอีกเป็นแสน ในสังคมของเราไม่อยากจะให้ซ้ำกันขนาดนั้น แต่มันจะไปต่ออย่างไร เป็นเรื่อง ที่เราต้องคิดกันให้หนัก

เมื่อถึงเวลาประชุมวันวิสาขบูชาโลกที่ไร เราก็จะบอกว่าศาสนาพุทธ เป็นศาสนาแห่งสันติภาพ แต่เราไม่สามารถจะดึงความเป็นศาสนาแห่งสันติภาพ มาประคับประคองสังคมได้เลย ที่จะทำให้มันผ่านวิกฤตต่างๆ ไปโดยไม่เกิด ความรุนแรง ที่ผ่านมายังมองไม่เห็น อาจจะมีบ้าง เช่น กลุ่มสันติวิธีแนวพุทธ แต่เป็นสันติวิธีที่ไม่ได้มองประเด็นเรื่องความยุติธรรม มีสันติวิธีที่สอนเรื่อง อย่ามีอาวุธของกู อย่าโกรธอย่าเกลียดกัน แต่ไม่มีสันติวิธีลักษณะที่จะยืนยันว่า

ต้องเดินตามประชาธิปไตยเพื่อยึดความเป็นธรรม มีแต่สันติวิธีไม่เลือกข้าง เด็ดขาด แต่ความจริงก็อยู่อีกข้างหนึ่งตลอด วิจารณ์นักการเมืองได้ แต่ไม่แตะ เฝื่อนการ แสดงบทบาทเป็นนักสันติวิธีที่เข้มแข็งทางปัญญาและจริยธรรม เป็นคนดี สอนคนอื่น แนะนำคนอื่นได้หมด แต่อยู่ได้กับทุกอำนาจ

การอยู่ได้กับทุกอำนาจของคุณก็คือ เวลาคุณวิจารณ์การเมืองคุณก็ ใส่เต็มๆ แต่เผด็จการคุณก็ค่อยๆ พุดแบบเกรงใจ มันจึงไปไหนไม่ได้ มันจะไปได้ ก็ต่อเมื่อเราเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยก่อนแล้วอย่างอื่น ก็จะตามมา เมื่อได้รัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตย ก็ไล่ไปเลยปฏิรูปตั้งแต่เรื่อง กองทัพ ศาล ศาสนา

อาจารย์คมกฤชแสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า คล้ายๆ ว่าตอนนี้ในสังคมไทย มีคนอยู่สองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งยังอยากอยู่ใน comfort zone แบบนี้ไม่อยากเปลี่ยน อะไร อีกกลุ่มอยากปฏิรูปแยกศาสนาออกจากรัฐ แต่ความคิดทั้งสองอย่างนี้ จะอยู่ร่วมกันได้ ต้องเกิดขึ้นภายใต้บรรยากาศของการเป็นประชาธิปไตย เพราะ ถ้าไม่มีกติกาพื้นฐานมารองรับ ก็เกิดการพาดพิงกัน นำไปสู่ความรุนแรงได้ ปัญหาของสังคมไทยจริงๆ ตอนนี้คือ เรามีความคิดเห็นต่างกันหลากหลาย วิตกว่ากลุ่มไหนมีมากน้อยเท่าไร กลุ่มที่อยากพาสังคมไทยก้าวหน้าหรือ กลุ่มที่ชอบอดีตอันสวยงาม แต่ปัญหาคือไม่มีกติกาพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันเลย ฉะนั้นขั้นแรกสุดคือทำอย่างไรให้สองความคิดนี้ไม่ฆ่ากัน เพราะตอนนี้เหมือนพร้อม จะฆ่ากันตลอดเวลา

เพราะมีเสรีภาพ จึงทำให้ศีลธรรมมีความหมาย

“กรณีที่รัฐพลอริดา มีเหตุการณ์ที่ไปกราดยิงคน คำถามก็คือ ในประเทศ ที่มีเสรีภาพและยอมรับความแตกต่าง เราก็ยังเห็นคนที่สุดโต่ง ปรากฏการณ์ ที่สุดโต่งในโลกประชาธิปไตยแบบนี้ อาจารย์ทั้งสองท่านคิดอย่างไร” คำถาม จากห้องเรียนยังคงหลั่งไหลมา

อาจารย์คมกฤษแสดงทัศนะว่า ประเด็นนี้อาจจะเป็นความเข้าใจผิด สาเหตุไม่ใช่เพราะมีเสรีภาพหรือประชาธิปไตย จึงเกิดความรุนแรง แต่มันเกิดขึ้นเพราะไม่เคารพในเสรีภาพและประชาธิปไตยต่างหาก เพราะถ้าเคารพในเสรีภาพ คุณจะไม่ใช่ป็นยิงคนที่คิดต่าง วิธีคิดแบบนี้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมไทยเป็นสังคมกลัวความไร้ระเบียบ เราถูกปลูกฝังว่าระเบียบจะทำให้สงบสุข ถ้ามีสังคมที่ใครคิดอะไรก็ได้ สังคมจะพังพินาศ ปรากฎการณ์ทางศาสนาที่ต่างคนต่างคิดกันไปคนละทาง เช่น ธรรมกายกับสันติอโศก ในสังคมเรามีมากพอสมควร แต่มีอยู่กลุ่มหนึ่งที่ยังอยู่กับอำนาจรัฐ แล้วขวยดีกับอำนาจรัฐไปจัดการกลุ่มอื่นๆ ทั้งที่จริงอยู่ด้วยกันได้ การแก้ปัญหา ก็กลับไปจุดเดิมที่เราพูดถึง คือต้องสร้างกติการ่วมกัน กติกาเชิงสังคมที่คนน่าจะอยู่ด้วยกันโดยไม่ฆ่ากันก็น่าจะเป็นประชาธิปไตย

เราต้องไม่กลัวความแตกต่างหลากหลาย ถ้าทุกกลุ่มยอมรับกติกา ไม่ฆ่ากันได้ก็จบ แต่ในสังคมเรามีแนวโน้มที่จะไม่ยอมรับความคิดอย่างอื่น และพร้อมจะไปจัดการด้วยความรุนแรงเชิงกายภาพ ซึ่งอันตรายมาก เป็นสังคมที่เหมือนไม่มีหลักอะไรเลย ความรุนแรงจึงสามารถเกิดได้ในทุกวินาที ทั้งจากที่รัฐกระทำต่อเราหรือโดยเรากระทำต่อตนเอง

อาจารย์สุรพศเสริมว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการมีเสรีภาพ แต่มันเกิดขึ้นจากการละเมิดเสรีภาพ การไปกดขี่มันคือการละเมิดหลักเสรีภาพ เพราะเสรีภาพต้องมีขอบเขตที่จะไม่ละเมิดคนอื่น การบอกว่าสังคมมีเสรีภาพ ไม่ได้แปลว่าสังคมไม่ต้องมีศีลธรรม จริงๆ แล้วถ้าคิดในมุมของมิลล์ (J. S. Mill) เราจะเห็นว่า เพราะมีเสรีภาพจึงทำให้ศีลธรรมมีความหมาย ยกตัวอย่างเช่น ปัจจุบันนี้เมื่อเราพูดเรื่องคนดี แต่ไม่มีเสรีภาพจะตั้งคำถามตรวจสอบกันและกันได้ รู้ได้อย่างไรว่าเป็นคนดี การมีเสรีภาพมันจึงเป็นรากฐานของการมีศีลธรรม แล้วแต่ตัวเราเองว่าเราจะเลือกศีลธรรมแบบไหน แบบคริสต์ พุทธ หรืออิสลาม หรือสร้างขึ้นเองก็ยังได้

ศาสนาอันเปราะบาง

“การใช้ศาสนามาเป็นอัตลักษณ์เพื่อต่อสู้กับ *modernity* ก็แสดงว่าเราไม่มีอย่างอื่นมาสู้กับ *modernity* นอกจากศาสนา เหตุใดจึงไม่ใช่ความเป็นชาติพันธุ์ หรือขนบธรรมเนียม ทำไมจึงต้องเอาความหลากหลายและเปราะบางของศาสนามาสู้กับ *modernity*”

อาจารย์คมกฤชอธิบายว่า ความเป็นสมัยใหม่ถูกนิยามเป็น 3 อย่าง ภายใต้กรอบของศาสนา อย่างแรกคือมันเป็น *westernization* มันละเมิดศีลธรรม นำรูปแบบวิถีชีวิตที่จะทำให้ลายอัตลักษณ์เข้ามา สิ่งหนึ่งที่สามารถต่อสู้กับเรื่องนี้อย่างเข้มข้นที่สุด คือศาสนา เพราะสังคมที่ศาสนาเป็นใหญ่ ศาสนาจะเข้าไปยึดครอง การให้ความหมายและสร้างตัวตนของคนในสังคม ไม่ว่าจะ เป็นชาติพันธุ์ วัฒนธรรม เป็นต้น ฉะนั้นศาสนาที่แหละ ที่พอจะสมน้ำสมเนื้อ หรือสู้กับความเป็นสมัยใหม่ที่ถูกนิยามซ้ำว่าเป็น *westernization* การทำให้เป็นตะวันตก ละเมิดศีลธรรมทางศาสนา

การเอาศาสนาไปสู้กับความเป็นสมัยใหม่ ยังปรากฏผลอีกแบบหนึ่ง คือทำให้เกิดกลุ่มที่เรียกว่า *fundamentalist* แทนที่จะปรับตัวเข้ากับความเป็นสมัยใหม่ กลับยังสร้างระบบหรือคนที่พยายามกลับไปสู่รากฐานที่เชื่อว่าเป็นของแท้ ศาสนาแท้ๆ ในบางโอกาสกลุ่มคนพวกนี้ก็ใช้ความรุนแรง หรือ *discriminate* (การเลือกปฏิบัติ) ในการต่อสู้จะเห็นได้ว่ากลุ่ม *fundamentalist* เพิ่มมากขึ้น ถ้าไปอ่านในงานวิจัยฝรั่ง เขาบอกว่า สันติอโศกเป็น *fundamentalist* ของฝ่ายเถรวาทไทย โลกมุสลิมก็มีหลายกลุ่ม มีหลายระดับตั้งแต่ระดับต่อต้านในเชิงหลักการจนถึงใช้ความรุนแรง แต่ยังเป็นแบบนั้นยังเป็นบทเรียนว่า การเผชิญความเป็นสมัยใหม่นำมาสู่ความรุนแรงอย่างไร

จินตนาการสำคัญกว่าความรู้

อาจารย์คมกฤชชี้ให้เห็นอีกปัญหาหนึ่งในสังคมพุทธศาสนาไทยก็คือ การขาดจินตนาการแบบอื่น เช่น เราไม่เรียนรู้พุทธศาสนาแบบอื่นว่ามีอะไรบ้าง

ยังไม่ต้องไปพูดถึงการโต้แย้งกับสมัยใหม่ หรือสิทธิเสรีภาพ แต่ในหมู่คนพุทธด้วยกันในแบบอื่นๆ เราก็ไม่เรียนรู้จากเขา เพราะเราถือว่าเราดีที่สุด ถูกต้องที่สุด แม้แต่ในขอบเขตของความเป็นศาสนิกด้วยกัน เราก็ไม่มีจินตนาการแบบอื่นเลย เราคิดว่าคนดีต้องเป็นแบบนี้เท่านั้น เรายังไม่ออกว่าคนนอกเกณฑ์นั้นจะเป็นอย่างไร จินตนาการไม่ออกว่า โลกที่สังคมไม่มีคำอธิบายทางศาสนาแบบเดิมว่ามันจะเป็นอย่างไร จินตนาการไม่ออกถึงมิติอื่นๆ ในการปฏิบัติทางศาสนาที่เชื่อมโยงกับสังคม สังคมไทยและศาสนิกไทยขาดจินตนาการตรงนี้

ในความเป็นจริง พุทธศาสนามีความหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ในการตีความมาก ถ้าเรากระโดดขอบเขตจากความเป็นเถรวาทไปเรียนรู้มหายาน มันมีโอกาที่ทำให้พุทธศาสนาแตกยอดออกไปในมิติแบบสังคมอื่นๆ ได้ เพราะมีตัวอย่างในเชิงปฏิบัติการให้เห็นมากมาย มหายาน ก็มาจากการ deconstruct พุทธเถรวาท วัชรญาณก็มาจากการ deconstruct มหายาน อีกทีหนึ่ง มันเป็นการเติมเต็มประเด็นที่ขาดหายบางอย่างของกันและกัน เราขาดสิ่งที่เป็นจินตภาพ ขาดการตีความที่อุดมสมบูรณ์รุ่มรวย ขาดการเรียนรู้จากคนอื่น จึงทำให้มันเกิดวิกฤตของการคิดไม่ออก ผมพูดจากมุมของคนมีศาสนา ซึ่งมองศาสนาว่ายังพอมีอะไรให้เราใช้ได้บ้าง

คุณค่าพื้นฐานที่เป็น Universal

“โลกชีวิตจริงมันมีความซับซ้อน และมีศีลธรรมแบบอื่นๆ หลากหลาย บางทีสิทธิมนุษยชนมันอาจจะตอบไม่ได้ทั้งหมด ว่าเรื่องแบบนี้ถูกหรือผิด อยากทราบว่ามีคุณค่าพื้นฐานที่เป็น Universal อย่างอื่นอีกหรือไม่ เราควรจะยึดอะไรมาเป็นคุณค่าพื้นฐาน นอกเหนือจากสิทธิมนุษยชน” อีกหนึ่งคำถามจากผู้เรียน

อาจารย์สุรพศตอบว่า เหมือนเรากำลังจะบอกว่าในโลกของความ เป็นจริงมันมีความหลากหลายมากใช่หรือไม่ คำถามกลับก็คือ ความแตกต่าง หลากหลายมันจะดำรงอยู่ได้อย่างไร ถ้ามันไม่มีเสรีภาพที่เป็นกติกากลาง อยู่ก่อน อัตลักษณ์ทั้งหลายจะดำรงอยู่ได้เมื่อมีเสรีภาพ การมีเสรีภาพเท่านั้น

ที่จะช่วยให้คุณเป็นอะไรก็ได้ คุณจะคลังสถาบันต่างๆ อย่างไรก็ได้ ขอแค่คุณเอง
ต้องไม่ละเมิดเสรีภาพคนอื่น

ในส่วนอาจารย์คมกฤชเสริมว่า เมื่อพูดถึงศีลธรรมในระดับพื้นฐาน
มันเป็นความกว้างขวางในระดับที่พอใช้ได้ เป็นศีลธรรมที่พอจะโอบอุ้มสังคมนี้
ไว้ได้ แต่การมองหาหลักศีลธรรมที่มัน Universal จริงๆ ที่เป็นสากล ระดับ
metaphysic มันยากมาก อาจจะไม่มีเท่าที่เราพอมี เช่น การเคารพสิทธิมนุษยชน
หรือการประกันเสรีภาพ มันเป็นกติกาที่พอจะโอบอุ้มความหลากหลายเอาไว้ได้
นักสิทธิมนุษยชนในสังคมอื่นๆ ก็คงจะคิดเหมือนกันว่า หลักการนี้มันพอจะใช้ได้
มากที่สุดแล้วในเวลานี้ ยกตัวอย่างเช่น เรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตย
ถ้าไปเรียนในห้องเรียนวิชาปรัชญา มันสามารถโต้แย้งกันได้ในเชิงแนวคิด
คุณอาจจะคิดแบบมาร์กซ์ หรือแบบอื่นก็ได้ แต่สุดท้ายแล้วในเชิงปฏิบัติการ
คล้ายๆว่าประชาธิปไตยมันอาจจะใช้ได้ดีที่สุดในช่วงเวลานี้ ส่วนในอนาคต ถ้านักคิด
จะคิดต่อได้ หรือมีสิ่งที่สมบูรณ์กว่านี้ นั่นก็เป็นเรื่องของอนาคต



03

ถอดรื้อระบบการศึกษาไทย

นพ.ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์*

ดร.ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์**

ผศ.อรรถพล อนันตวรสกุล***

ห้องเรียน TCiU วันนี้ขยายใหญ่ขึ้น เป็นเวทีสาธารณะนอกสถานที่ เพราะ
โจทย์ที่จะต้องถอดรื้อนั้น เป็นปัญหาใหญ่และเรื้อรัง อย่างที่ทราบกันว่าคุณภาพ
การศึกษาไทยจัดอยู่ในอันดับท้าย ทั้งในกลุ่มประเทศอาเซียนและในระดับโลก
ตลอดมา ทั้งที่งบประมาณกระทรวงศึกษาของไทย มากเป็นอันดับหนึ่งของ
งบประมาณแผ่นดินในหลายสิบกว่าปีที่ผ่านมา เราผ่านการปฏิรูปการศึกษา
มาแล้วหลายระลอก เราวิพากษ์การศึกษาไทยมามากแล้ว ไม่มีใครที่ไม่รู้ว่
การศึกษาไทยมีปัญหา แล้วเหตุใด การศึกษาของไทยจึงยังรั้งท้ายในทุกๆ ตัวชี้วัด
อยู่เช่นนี้ เราได้มองข้ามอะไรไปหรือไม่ การปฏิรูปการศึกษามีปัญหาในตัวของ
มันเอง หรือเพราะมันผูกโยงกับระบบราชการและปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย

ฉะนั้นวันนี้ การเสวนา ‘ถอดรื้อการศึกษาไทย’ เราจะมองปัญหาที่เกิดขึ้น
ในมิติใหม่ ไม่เพียงแต่การวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาความล้มเหลวในระบบการศึกษา

* ผู้ทรงคุณวุฒิด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ โรงพยาบาลเชียงราย
ประชานุเคราะห์

** ผู้ทรงคุณวุฒิด้านเศรษฐศาสตร์ ธนาคารโลก

*** อาจารย์คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้อำนวยการ
ศูนย์ประสานงานเครือข่ายการศึกษาเพื่อการสร้างพลเมือง
ประชาธิปไตย

ที่ผ่านมา แต่วันนี้เราจะวิเคราะห์และมองหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ นวัตกรรม และแนวคิดใหม่ของการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ไม่ใช่แค่การถอดรื้อเท่านั้น แต่คือการรื้อแล้วสร้าง วันนี้ เรามีวิทยากรที่จะมาเป็นนายช่างใหญ่ทำการ ถอดรื้อและร่วมสร้างแนวทางการปฏิรูปการศึกษาไทยถึง 3 ท่าน ท่านแรกคือนพ.ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ โรงพยาบาล เชียงรายประชานุเคราะห์ ท่านที่ 2 ดร.ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้าน เศรษฐศาสตร์ธนาคารโลก และท่านที่ 3 ผศ.อรรถพล อนันตวรสกุล อาจารย์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้อำนวยการศูนย์ประสานงาน เครือข่ายการศึกษาเพื่อการสร้างพลเมืองประชาธิปไตย

การศึกษาที่ควรจะเป็นในศตวรรษที่ 21

นพ.ประเสริฐ เริ่มด้วยการวาดภาพการศึกษาที่ควรจะเป็นในศตวรรษที่ 21 ผ่าน 2 กระบวนทัศน์ 3 ทักษะ และ 4 การเรียนรู้ ที่จำเป็นต่อการศึกษาในศตวรรษที่ 21

2 กระบวนทัศน์ หักเดี๋ย กระบวนทัศน์แรก คือการศึกษาลดสมัยใหม่นั้น กระบวนการเรียนรู้สำคัญกว่าตัวความรู้ สมัยก่อนการศึกษาไทยถือว่าการรู้เยอะ คือเก่ง เอ็นทรานซ์ได้ มีงานทำ แต่นั่นเป็นศตวรรษที่ 20 กระบวนทัศน์นี้ใช้ไม่ได้กับศตวรรษที่ 21 การเรียนรู้และความสามารถในการเรียนรู้ของเด็กๆ ต่างหาก ที่มีประโยชน์ต่อชีวิตของเขา

กระบวนทัศน์ที่สอง คือกระบวนการหาคำตอบสำคัญกว่าคำตอบ เราอยากให้เด็กของเราเมื่อเจอโจทย์หรือคำถามแล้ว รู้วิธีการออกไปหาคำตอบ ได้ทุกที่ทุกเวลา แม้กระทั่งในสมาร์ทโฟน ในแท็บเล็ต เราไม่อยากจะให้เด็กๆ ของเราแข่งแข่งตัวเองกับคำตอบที่เฉลยแล้ว หรือที่ครูบอก เหตุผลก็คือ ปัญหา หรือโจทย์ที่ซับซ้อนใดๆ ในโลกและสังคม ไม่ได้มีเพียงคำตอบหนึ่งเดียวเท่านั้น มีคำตอบมากกว่าหนึ่งเสมอและเกี่ยวกันได้ ฉะนั้น ตลอดการศึกษาขึ้นพื้นฐาน 12 ปีของไทย เราอยากให้เด็กของเราได้รู้ เรียนรู้ด้วยตนเอง รู้วิธีวิ่งออกไปหา

คำตอบ ผิดก็แก้ไข แค้นตัวเอง แล้วชีวิตก็เดินไปได้เรื่อยๆ นี่เป็นปรัชญา 2 ข้อที่สำคัญ หากเข้าใจตรงนี้ได้ การศึกษาจึงจะเปลี่ยน

3 ทักษะมหัศจรรย์ การศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปีที่ควรจะเป็น ไม่ใช่แค่การสอนในห้องเรียน ถ้ายทอดความรู้ที่ตายตัวแล้วไปสอบเพื่อคะแนนหรือเพื่อผ่านการประเมินเท่านั้น หากอยากปฏิรูปการศึกษา สิ่งจำเป็นคือควรยกเลิกกระบวนการเรียนการสอนแบบเก่าได้แล้ว สิ่ง que การศึกษาขั้นพื้นฐานควรจะมีมอบให้เด็กๆ ก่อนที่เขาจะจบ ม.6 คือต้องให้เขาเชี่ยวชาญในทักษะ 3 ประการ ระยะเวลา 12 ปี ถือว่าเป็นเวลาที่มากพอในการทำ 3 เรื่องนี้ซ้ำๆ สามทักษะที่ว่ามันก็คือ (1) ทักษะการเรียนรู้ (2) ทักษะชีวิต (3) ทักษะไอที

ทักษะการเรียนรู้สร้างได้ ไม่ลอยมา

ทักษะเรียนรู้ อาจถูกมองว่าเป็นทักษะที่มีความเป็นนามธรรมสูง แต่ในทางจิตวิทยาและแนวคิดของการศึกษาศสมัยใหม่ ทักษะเรียนรู้สามารถสร้างได้ ประเทศไทยมักจะติดกับดักเรื่องคนเรียนเก่ง คนจำนวนมากยังคิดว่าเด็กเรียนเก่งคือเก่งมาแต่เกิด ซึ่งไม่จริง ทักษะเรียนรู้เป็นของสร้างได้ แม้ในเด็กสติปัญญาบกพร่อง หรือเด็กสมาธิสั้น

วิธีการสร้างทักษะเรียนรู้ มี 4 ขั้นตอนง่ายๆ ขั้นตอนที่ 1 คือ Criticize Thinking ข้อนี้สำคัญที่สุด เด็กต้อง Criticize เป็น ต้องเริ่มต้นตั้งแต่การหัดคิด และหัดพูดว่า 'ไม่เชื่อ' ถ้าเป็นเด็กในชนบทอาจต้องเริ่มต้นด้วยการกล้าพูดว่าไม่รู้ ตามด้วยไม่เชื่อ ตามด้วยมีความคิดเป็นของตัวเอง และเริ่ม Criticize หลักสูตรความรู้ที่ครูสอน พูดง่ายๆ ก็คือ Criticize Thinking เป็นรากฐานสำคัญที่ต้องมาก่อน ซึ่งยากมากในสังคมไทย

ขั้นที่ 2 คือ Communicate ต้องกล้าแสดงออก คนเราพอมีความคิดก็ต้องแสดงออก คือไม่พูดก็เขียน ไม่เขียนก็ทำ ไม่ก็แสดงละคร แสดงนิทรรศการ ทำอะไรก็ได้ที่ Communicate ออกมา ข้อ 2 นี้ก็ยากในบ้านเรา

ขั้นที่ 3 คือ Collaborate การทำงานร่วมกัน อันนี้เป็นเชิงจิตวิทยา ตามทฤษฎีพัฒนาการของอีริกสัน เด็กช่วงวัย 6-10 ปี มีหน้าที่ 3 อย่าง หนึ่งคือ Compete แข่งขันกัน สองคือ Compromise ประนีประนอม สามคือ Coordinate ร่วมมือกัน ดังนั้นเมื่อคนเราแสดงออกอะไรสักอย่าง ก็จะเจอคนอื่นที่คิดไม่เหมือนเราเสมอ นักเรียนในกลุ่มของการศึกษาสมัยใหม่ก็จะพบว่า เพื่อนในกลุ่มคิดไม่เหมือนเราเป็นเรื่องธรรมชาติ การร่วมมือกันจะมาจาก 2 ปัจจัยแรก คือ คิดต่าง พุดออกไป เจอคนคิดไม่เหมือนเรา ก็เถียงกันจนกว่าจะ Collaborate ได้ อันนี้เป็นทักษะของเด็กประถมที่ต้องทำต่อเนื่องไปถึงเด็กมัธยม หากช่วง 6-10 ปี ไม่รู้จักฝึกทักษะ Collaborate ก็อาจทำให้เกิดช่วงเวลาวิกฤต หรือ Critical Period เป็นศัพท์ทางการแพทย์ ความหมายคือไม่ทำก็อด ยากมากที่จะมาฝึกตอนมัธยม และจะยากยิ่งขึ้นที่จะมาฝึกตอนอุดมศึกษา แต่จะง่ายที่สุดตอนอายุ 6-10 ปี ตีกันเถียงกัน ทะเลาะกัน ทำงานด้วยกัน เล่นด้วยกัน พวกนี้เป็นเรื่องของเด็กประถม

ขั้นที่ 4 Creative ความคิดสร้างสรรค์ ประเทศไทยมักจะติดกับเรื่องคนเก่ง คิดอะไรได้คนเดียวไม่ต้องมีทีม แต่เมื่อพิเคราะห์ดู ไม่ได้คิดด้วยคนเดียวแน่นอน คิดเป็นทีมเสมอ หลายเรื่องที่มีนวัตกรรมในโลกเกิดจากการทำงานเป็นทีมทั้งนั้นแน่นอนสุดท้ายจะมีคนหนึ่งที่คว้าเครดิตไป แต่ก่อนหน้าจะถึงวันที่เกิดนวัตกรรมนั้นมีทีมเสมอ ดังนั้น ถ้าเราต้องการให้เด็กไทยมี Creative Thinking มันจำเป็นต้องผ่านขั้นที่ 3 คือเถียงกันให้พอ

บันได 4 ขั้นนี้ คือวิธีการสร้างทักษะการเรียนรู้ ซึ่งไม่ใช่การรอให้เด็กเป็นเอง เก่งเอง แต่ครูต้องทำงาน มีส่วนร่วมในการสร้างบันได 4 ขั้น ไปสู่การมีทักษะการเรียนรู้ของเด็กๆ

ทักษะชีวิต ไม่ใช่ศีลธรรม

ปัญหาที่พูดกันบ่อยคือ ชีวิตมักไปกันไม่ได้กับการเรียน แต่การศึกษาสมัยใหม่ควรจะไปด้วยกันได้ โปรดสังเกตว่าทักษะชีวิตในสังคมไทยมักจะถูก

หมายถึงความดี ความงาม นิสัยดี ความเมตตา กรุณา กตัญญูทวนเวียน ออกแวนวน แต่ในทางจิตวิทยาพัฒนาการ ทักษะชีวิตคือ 5 ข้อนี้ต่างหาก ได้แก่ ความสามารถที่จะกำหนดเป้าหมาย (Goal) ความสามารถที่จะวางแผน (Planning) ความสามารถที่จะตัดสินใจทำตามแผนและประเมิน (Making decision) ความสามารถที่จะยอมรับต่อสิ่งที่เราตัดสินใจ (Accountability) และความยืดหยุ่น (Resiliency) นี่คือความสามารถที่สร้างได้ตั้งแต่เด็กประถมจนถึงเด็กมัธยม

ถามว่าสร้างด้วยอะไร สิ่งเหล่านี้สร้างได้ด้วยการเข้าสู่ระบบการศึกษา ด้วยโจทย์ปัญหา (Problem Based Learning – PBL) สมมติโจทย์ขึ้นนี้อาจารย์กำหนดให้ส่งภายใน 30 วัน เด็กต้องมีความสามารถที่จะกำหนดเป้าหมายของโจทย์ปัญหา ความสามารถที่จะวางแผน ความสามารถที่จะทำตามแผน แบ่งงาน ความสามารถที่จะตัดสินใจ เริ่มทำงาน ความสามารถที่จะประเมินว่าเจ๋ง ทำไม่ทัน เพื่อนเบียด ความสามารถที่จะเปลี่ยนแผน ความสามารถที่จะทำงานเสร็จส่งครูและพบว่าสอบตกทั้งกลุ่ม ความสามารถที่จะยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้นว่าเราทำผิดเอง ไม่โทษคนอื่น ทั้งกลุ่มทำตกทั้งกลุ่ม ในสังคมเราไม่มีระบบการยอมรับสิ่งที่ตัวเองทำแบบนี้ สุดท้ายคือความสามารถที่จะยืดหยุ่น ซึ่งเป็นเรื่องยากและยาว

เมื่อทักษะชีวิตถูกจำลองเข้าสู่ Problem Based Learning ทุกวัน ในระยะเวลา 12 ปีของการศึกษาขั้นพื้นฐาน หรือต่อไปอุดมศึกษาอีก 4 ปี ด้วยซ้ำ การศึกษาควรจะเปลี่ยน ไม่ควรจะสอนความรู้อย่างเดียว ต้องสอนทักษะ เพราะความรู้นั้นจะท่วมหัวอยู่แล้ว พอจบปริญญา เด็กที่มีทักษะชีวิตที่ดี มันต่างกับมากกับเด็กที่ไม่มีทักษะ เพราะเขาจะรู้ว่าตัวเองอยากเป็นอะไรอยากทำงานอะไร เป้าหมายคร่าวๆ ประมาณไหน ผ่อนบ้าน/ผ่อนรถ ผ่อนไม่ได้ก็ Accountable โดนไล่ออกจากงานก็ Accountable ชีวิตมันมีทางก้าวไปต่อ แต่บัณฑิตส่วนใหญ่ในสังคมไทยนอนอยู่บ้านด้วยความไม่รู้ว่าจะไปไหน

ทักษะไอที ตัวแปรสำคัญของการศึกษา

ทักษะไอที คือตัวแปรสำคัญที่การศึกษาต้องเปลี่ยน สมาร์ทโฟนและแท็บเล็ตเป็นนวัตกรรมที่ดีมาก ปัญหาคือเด็กไทยมีปัญหาใช้มันหรือไม่เราใช้ไอทีกันได้จริงหรือ การใช้ไอทีต้องใช้เพื่อ serve ชีวิตตนเอง ดังนั้น ไอทีจะต้องเข้ามารับใช้เด็กของเรา ไม่ใช่บริโภคอย่างเดียว รู้จักบริโภคปริมาณข่าวสารที่เหมาะสม เด็กของเรามีเวลา 24 ชั่วโมงต่อวัน จะใช้ยังไง Problem Based Learning ของอาจารย์บอกให้ส่งภายใน 7 วัน ทำงานเป็นทีม คลิกเข้าไปมี 300 เว็บไซต์ จะอ่านเว็บไซต์ไหน จะเชื่อเว็บไซต์ไหน นี่คือนวัตกรรมไอที คือทักษะที่จะรับมือกับเครื่องมือชิ้นใหม่ๆ เรื่องมันจะไม่จบที่สมาร์ทโฟนและแท็บเล็ต จะมีอะไรที่มหัศจรรย์กว่านี้อีกมาก เด็กของเราจะปรับตัวกับมันได้เร็วแค่ไหน มัวแต่นั่งอ่านหนังสือในห้องเรียน 12 ปี จะทันอะไร

เรียนแค่ 4 อย่างก็พอ

เมื่อพูดถึงหลักสูตรการศึกษา คำถามคือในศตวรรษที่ 21 เราจะเรียนอะไร การอ่าน การเขียน คณิตศาสตร์ ยังเป็นวิชาพื้นฐานที่มนุษย์ต้องเรียน หากแต่ในช่วงวัยก่อน 7 ขวบนั้น การอ่าน การเขียน และคณิตศาสตร์ สร้างความเสียหายหรือสร้างสรรคมากกว่ากัน ประเด็นนี้เป็นที่ถกเถียงในงานวิจัยต่างประเทศ แต่ไม่เห็นในประเทศไทย การเรียนวิชาการอย่างเข้มข้นก่อน 7 ขวบ สร้างคนหรือทำลายคนกันแน่ ดังนั้นวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ภาษา ควรถูกรื้อให้หมด เลิกสอนเป็นรายวิชาแยกเป็นคาบเรียนในห้องแล้วเอาไปรวมอยู่ใน 4 วิชาที่มนุษย์ควรมี ในวิชาที่เราต้องเรียนจริงๆ ไม่ใช่การสอนหน้ากระดานอีกแล้ว แต่เป็นการเรียนแบบ Problem Based Learning

สำหรับ 4 วิชานั้น คือ (1) สุขศึกษา (2) การเงิน (3) สิ่งแวดล้อม (4) ประชาสังคม แต่ทั้ง 4 อย่างนี้ ไม่ได้เรียนด้วยการสอนในห้องอย่างเดียว เช่น สุขศึกษาเรียนไปแทบตาย แต่สุดท้ายกินยาลดความอ้วนจนบ้า คือสุขภาพเป็นอะไรที่หมดยุคที่คนจะเชื่อถือวิชาสุขศึกษาหรือเชื่อแพทย์ เมื่อก่อนเราหลงอยู่ในอุบาย

ขายยา ตอนนี้เราเจอเรื่องอุบายขายโรค เด็กสมาธิสั้นมีจริงหรือไม่ ยารักษาสมาธิสั้นมีประโยชน์จริงหรือไม่ ดัดฟันต้องทำหรือไม่ ผิวขาว รักแร้ขาว ฟอกฟันขาว ควรทำหรือไม่ กรดไหลย้อนมีจริงหรือไม่ อาจจะมี แต่มีมากเท่านี้จริงหรือ ้วยทองมีจริงหรือ กระดูกพรุนมีจริงหรือ ไปจนถึงอัลไซเมอร์มีจริงหรือ หรือว่าทั้งหมดนี้เป็นเพียงอุบายขายโรค ปัญหาเหล่านี้ไม่ควรจะสอนด้วยการขึ้นกระดาน

เรื่องที่ 2 การเงิน คนรุ่นผมโตมากับเรื่อง ‘มีสตึงพึงบรรจบให้ครบบาท’ ตอนนี้เราสอนลูกแบบนี้ทำจะไม่รอด เราก็ทราบว่าเป็นเงินในกระเป๋าของเราในตอนนี้ไม่ได้ขึ้นกับเรา ขึ้นกับใครก็ไม่รู้ ยิ่งรววยิ่งกลุ้ม เพราะฉะนั้นเรื่องเศรษฐศาสตร์ การใช้เงิน บริหารเงิน เป็นอะไรที่ยังไงลูกๆ ของเราก็ต้องออกไปเผชิญโลก แต่ไม่ใช่สอนด้วยการขึ้นหน้ากระดาน ต้องสอนด้วย Problem Based Learning

เรื่องที่ 3 สิ่งแวดล้อม โลกร้อนจริง แปรปรวนจริง ภูมิอากาศทั่วโลกเปลี่ยนจริง หายนภัยมีจริง และจะมากขึ้นเรื่อยๆ แต่เรียนในห้องเก่งแทบตาย แผ่นดินไหวตายอยู่ที่เชียงรายก็มี เรียนเก่งไปทำไม ไม่รู้จะหนียังไง ยกตัวอย่าง แผ่นดินไหวเชียงรายเมื่อ 2 ปีก่อน มีการทำใบประกาศออกมาเยอะเหลือเกิน ประเภห้ามวิ่งหนีออกนอกตึก เช่น ควรจะวิ่งเข้าใต้โต๊ะ เวลาพาดานถล่ม ใต้ถล่มมันก็จะกลายเป็นรูปสามเหลี่ยม ช่วยป้องกันไว้ได้ แต่ที่เชียงรายบ้านแต่ละบ้านไม่ค่อยมีโต๊ะ อีกอย่างที่ไม่ให้วิ่งออกไปเพราะเศษกระจกจะปลิวว่อนทั้งเมือง เช่น เมืองใหญ่ๆ อย่างกรุงเทพฯ หรือโตเกียว หากเกิดแผ่นดินไหว แล้ววิ่งออกไปข้างนอกอาจคอขาดตายได้ แต่เชียงรายเราวิ่งออกไป เราไม่เห็นอะไรเลย เห็นแต่ป่า การศึกษาสิ่งแวดล้อมจึงควรจะขึ้นอยู่กับท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นมากกว่า กรุงเทพฯ อาจต้องเรียนเรื่องน้ำท่วม ภูเก็ตเรียนเรื่องสึนามิ เชียงรายเรียนเรื่อง แผ่นดินไหว หมอกควัน เป็นต้น แม้แต่สิ่งแวดล้อมก็เป็นเรื่องต้องเรียนด้วย Problem Based Learning

ยกตัวอย่างประเทศหนึ่ง เขาให้นักเรียนทุกชั้นปีเดินสำรวจชายหาดตลอด 12 ปีของการศึกษาขั้นพื้นฐาน Problem Based Learning ก็เหมือนกันหมด

เริ่มตั้งแต่ ป.1 ก็วาดรูป ไปจนถึง ม.6 อธิบายระบบนิเวศของชายหาด เป็น Problem Based Learning สิ่งที่ได้ก็คือว่า นักเรียนทุกคนรักชายหาดมาก ใครมายุ่งกับชายหาดของเขายากมาก เพราะเป็นเรื่องของท้องถิ่น

เรื่องที่ 4 คือ Civil Society พวกเราคงเห็นแล้วว่าเราตีกันไม่เลิก ทั้งประเด็นชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย ศาสนา การเมืองเรื่องดี ทุกอย่างกำลังผุดขึ้นบนโลก เด็กเรียนเก่ง แต่อยู่ใน Civil Society ไม่ได้ก็ไม่มีประโยชน์ เรื่องนี้จึงต้องอยู่ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน แต่ต้องไม่ใช่ลักษณะของการสอนบนกระดาน

Problem Based Learning การใช้ปัญหาเป็นฐานในการเรียนรู้

การเรียนรู้ด้วย Problem Based Learning เป็นอย่างไร Problem Based Learning ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ หนึ่ง มีการเรียนเป็นกลุ่มเสมอ สอง ในกลุ่มนั้นต้องมีความหลากหลายเสมอ แปลว่าในกลุ่มนักเรียนห้าคนหรือเจ็ดคนนั้นต้องมีชายหญิง และไม่ชายไม่หญิง มีทุกศาสนา มีทุกระดับ ถูกผู้ว่า ลูกกรรมกร เด็กพิเศษ เด็กสติปัญญาบกพร่อง สมาริชั่น เด็กติดเชื้อ HIV ผสมลงไป นี่คือการจำลอง Civil Society ของเด็กๆ ทำอย่างนี้ไปตั้งแต่ชั้นอนุบาล สาม ครูจะต้องกระตุ้นความสนใจเด็กว่าอยากรู้อะไร และออกแบบการเรียนรู้นั้นให้สร้างสรรค์ที่สุด สี่ ต้องลงมือทำ อันนี้เป็นจุดอ่อนของบ้านเรา การไปทัศนศึกษาไม่ใช่ Problem Based Learning ดูปราสาทราชวัง เขียนรายงานกลับมา ไม่ใช่ Problem Based Learning เข้าห้องสมุดทำรายงานไม่ใช่ Problem Based Learning เรื่องนี้เป็นเรื่องยากของครูว่า จากธีมที่เด็กสนใจจะเอามาสร้างเป็นโครงการอะไรที่เด็กสามารถลงมือทำได้ อีกทั้งยังต้องบูรณาการ การอ่าน การเขียน วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศิลธรรม ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย ภาษาที่สาม ให้สอดคล้องกับธีมที่นักเรียนสนใจอีกด้วย

หลักการของ Problem Based Learning ที่ดีคือเรื่อง Self-Esteem ในกลุ่มที่มีเด็กหลากหลาย มีเด็กโง่ผสมกับเด็กฉลาด แต่ทุกคนจะได้งานที่ตัวเอง

ทำได้ เหมือนโมเดลการปีนบันได ตอนที่เด็กเริ่มปีนบันไดจิตวิทยาของเด็กปีนบันได คือเขาดูขั้นเดียว ปีนได้ที่ละขั้น ก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า Self-Esteem ความสามารถที่จะกำหนดชีวิตของตนเอง โมเดลนี้ใช้ได้ตลอดการศึกษา

เด็กบางคนมักถูกตราหน้าว่าโง่ เพียงเพราะเขาเรียนในห้องเรียนแบบที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ไม่ได้ แต่ถ้าส่งเด็กคนนี้เข้าไปใน Problem Based Learning ที่มีการแบ่งกลุ่มหลากหลาย มีการวางแผนที่เด็กทุกคนต้องทำอะไรบางอย่างให้ได้ทุกวัน เด็กทุกคนจะมี Self-Esteem ไปพร้อมๆ กัน อันนี้น่าจะเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ประโยคที่เราชอบพูดกัน จะไม่มีเด็กถูกทิ้งไว้ข้างหลัง เด็กสมาธิสั้นสติปัญญาบกพร่อง เด็กที่ถูกตราหน้าว่านั่นนี่นั่น แม้กระทั่งเด็กเกเร

ในประเทศไทยมีทั้งโรงเรียนทางเลือก และแม้กระทั่งโรงเรียน สพฐ. บางโรงเรียนได้นำแนวคิดนี้มาใช้ เขาใช้ Problem Based Learning ทำให้เด็กเกเรจำนวนหนึ่งกลายเป็นเด็กดีมาก เด็กเกเรคือเด็กที่ไม่เคยเข้าเรียน มาสาย หนีเรียน รังควานเพื่อนฝูง รบกวนคุณครู เมื่อคุณครูเลิกสอนบนกระดาน แล้วเปลี่ยนเป็น Problem Based Learning ในกลุ่มแบ่งงานให้เด็กเกเรคนนี้ทำ แล้วเราก็จะพบว่าเด็กทุกคนทำบางอย่างได้เสมอ แต่แน่นอน ถ้าบอกให้เรียนหนังสือแล้วสอบ เขากุมขมับ สอบตก Self-Esteem จึงเป็นกุญแจสำคัญ แต่ครูจะมีงานหนัก เพราะครูจะต้องช่วยนักเรียนออกแบบ Problem Based Learning เพื่อให้สมาชิกของกลุ่มทุกคนมีงานทำ และทำบางอย่างสำเร็จเพื่อภูมิใจในตัวเองอีกต่างหาก ไม่แน่ว่าจะง่ายกว่าการสอนแบบเดิมหรือยากกว่าเดิม คิดว่าน่าจะง่ายกว่าเดิม แต่อาจจะยากในช่วงแรก

ประเด็นสุดท้ายของ Problem Based Learning คือ การประเมินผล After Action Review ทุกครั้งที่ปิดกลุ่มการทำงาน Problem Based Learning จะต้องมีการประเมินผล ในหน่วยงานการศึกษาของไทย โครงสร้างใหญ่ที่ต้องรื้อถอนเสียใหม่ก็คือ การประชุมครู เดว่าาการประชุมครูในระบบราชการคงไม่ต่างกับการประชุมของหมอที่โรงพยาบาล วาระที่ 1 แจ้งให้ทราบ วาระที่ 2 ทบทวนรายงานการประชุม วาระที่ 3 เรื่องเสนอเพื่อพิจารณา กว่าจะถึงวาระสุดท้ายคือเรื่องอื่นๆ

เดาว่าการประชุมในระบบราชการหลายที่ออกแนวนี การประชุมครูต้องเปลี่ยน ต้องเอาเรื่องนักเรียนขึ้นก่อน เอาเรื่อง Output Outcome ของนักเรียนขึ้นเป็นวาระที่ 1 ก่อน นักเรียนไม่เรียนหนังสือต้องเอาขึ้นเป็นวาระที่ 1 ถามว่าเพราะอะไร นักเรียนถึงไม่เข้าเรียน ถ้าเป็นเพราะกระบวนทัศน์เก่าในโรงเรียน นักเรียนคนนั้นต้องถูกเรียกพบครูปกครอง แล้วก็โดนลงโทษเป็นรายๆ ไป ถ้าเรียนไม่เก่งก็ต้องเรียนพิเศษตอนเย็น เรียกพ่อแม่มาคุย นี่เป็นกระบวนทัศน์เดิม แต่กระบวนทัศน์ใหม่จะมองว่า ถ้านักเรียนไม่ดี ไม่ผิดที่ตัวนักเรียน สิ่งที่ไม่ดีคือ กระบวนการเรียนรู้อยู่ไม่ดี ไม่แบ่งกลุ่ม แบ่งกลุ่มไม่หลากหลายจริง นักเรียนไม่ได้อยากเรียนรู้เรื่องนั้น มีแต่ทำรายงานคัดลอกมาส่ง ไม่ได้มีการทำให้นักเรียนมี Self-Esteem ไม่มีการประเมินผล อย่างใดอย่างหนึ่ง

ทุกครั้งที่ผลออกมาน่าผิดหวัง ต้องกลับไป Problem Based Learning และถ้าเมื่อไหร่ที่ประชุมครูบอกว่า Problem Based Learning แก่ไม่ได้ เราต้องถอยไปที่ผู้บริหารโรงเรียน ก็คือโครงสร้างทั้งหมด บริหารอย่างไร ถึงทำให้ครูไปได้จำนวนหนึ่ง ซึ่งอยากทำ Problem Based Learning ดีๆ ทำไม่ได้ รับรองข้ออ้างไม่พ้น 4 เรื่อง ไม่มีเงิน, ไม่มีสถานที่, ไม่มีเวลา และไม่มีบุคลากรชำนาญงาน

พูดอย่างตรงไปตรงมาคือต้องรู้หมด อะไรที่เห็นอยู่ทุกวันนี้เลิกให้หมด ห้องเรียนที่มีเก้าอี้เรียงหน้ากระดานรู้้ออกให้หมด เราจะแบ่งกลุ่มนักเรียนอย่างเดียว ครูซึ่งมีหน้าที่สอนก็ต้องเปลี่ยนบทบาทมาเป็นโค้ช ไม่สอนแล้วทุกอย่างจะถูกเปลี่ยนหมด นี่คือน้ำตาของการศึกษาศสมัยใหม่ ในสังคมไทยส่วนใหญ่ก็ยังवादภาพไม่ชัดเจน แม้กระทั่งในโรงเรียนทางเลือกบางแห่ง ก็ยังดูงๆ กับสิ่งที่ตนเองทำอยู่ว่า ถ้าไม่สอนหนังสือแล้วจะไปไหน นี่คือน้ำตาของการศึกษาศตวรรษที่ 21 ที่สังคมไทยยังไม่คุ้นเคย

การศึกษาคือการลงทุน?

ดร.ดิลกะ วิทยากรท่านที่สอง นำรายงานของธนาคารโลกมาวิเคราะห์ระบบการศึกษาไทยทั้งเรื่องหลักสูตร โครงสร้าง การลงทุน โดยชี้ว่า

จากรายงานของธนาคารโลกพอจะสรุปสภาพการศึกษาไทยโดยรวมได้ว่า ประเทศไทย ถือว่าประสบความสำเร็จในการขยายโอกาสทางการศึกษามากในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา อัตราการเข้าเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาสูงขึ้นจากเดิม ในปี 2529 ระดับมัธยมมีเด็กยากจนเพียง 8% เด็กที่รวยมีเกือบ 70% แต่ปี 2011 ช่องว่างแคบลงไปมาก ๆ มีเด็กยากจนเข้าถึงการศึกษาระดับมัธยมเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้น อัตราการขยายโอกาสทางการศึกษาของไทย ถือว่าประสบความสำเร็จมาก

แต่ในด้านผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของเด็กไทยนั้น เราปฏิเสธไม่ได้ว่ายังต่ำอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าดูน้องใหม่อย่างเวียดนามที่เพิ่งเข้ามาใน PISA ปี 2555 แข่งประเทศไทยไปมาก แข่งอเมริกาและประเทศในยุโรปหลาย ๆ ประเทศด้วย การศึกษาของเวียดนามถือว่าพัฒนาแบบก้าวกระโดดกว่าเรา

ในแง่ของการลงทุน รัฐบาลไทยใช้งบถึง 24% ของงบประมาณกลางในการลงทุนด้านการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นตัวเลขที่สูงมากในกลุ่มประเทศที่ทำการทดสอบพีซ่าทั้งหมด ในขณะที่สัดส่วนของจีดีพีของเราก็อยู่ประมาณ 4-5% ซึ่งก็ถือว่าติดอยู่ในกลุ่มที่สูงเหมือนกัน แต่ภาพรวมของผลสัมฤทธิ์เรายังไม่ค่อยดี ในปัจจุบัน 1 ใน 3 ของเด็กไทยอายุ 15 ปี คือเด็กที่กำลังจะจบชั้นมัธยมต้น ถือว่ายังเป็นกลุ่มที่รู้หนังสือไม่เพียงพอที่จะเอาไปใช้งานได้ในระบบเศรษฐกิจ ดูเหมือนว่าการลงทุนของไทยยังไม่คุ้มทุน

จุดบอดของระบบการศึกษาไทย

สิ่งหนึ่งที่เรพบก็คือ การศึกษาไทยไม่ว่าจะตะแตะประเด็นไหน ทั้งหลักสูตร ทั้งวิธีการสอน ทั้งระบบความรับผิดชอบ ทั้งความมีอิสระ มีปัญหาทุกจุดเลย แต่จุดที่เรพบว่าปัญหาหนักที่สุด ก็คือ การที่เรามีโรงเรียนเล็กๆ จำนวนมาก ที่ขาดคุณภาพ ต่อให้แก้เรื่องระบบ Autonomy หรือ Accountability มันก็ยังส่งผลได้ไม่เต็มที่ ปัญหาที่พบในโรงเรียนเล็กๆ ก็คือ หนึ่งมีครูไม่ครบชั้น ไม่ครบวิชา จากการศึกษาด้วยวิธีทางสถิติแล้วพบว่ามันเป็นจุดที่ส่งผลให้เด็กยากจน หรือเด็กที่อยู่ในโรงเรียนเล็กๆ เสียเปรียบ

ปัญหาที่สองคือ ครูมีคุณภาพต่ำ มีอัตราการขอย้ายของครูสูง เราพอทราบกันดีในจังหวัดหรือตำบลที่ห่างไกล ครูจะไปสอนอยู่สักพักเมื่อครบกำหนดสองถึงสามปีก็จะขอย้ายได้ ฉะนั้นเด็กโรงเรียนเหล่านี้ก็จะได้ครูที่ไม่อยากอยู่

ปัญหาที่สามคือ วัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนไม่เพียงพอ จากการสำรวจในหลายๆ จังหวัด เช่น เชียงใหม่ อุตรธานี เราก็เห็นว่ามีการใช้ DL-TV (การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม) ในการสอนอยู่จริง ซึ่งหากใช้ดาวเทียมในการสอนและครูมีปฏิสัมพันธ์กับเด็กที่อยู่ห่างไกลกัน ก็ยังพอรับได้ แต่ที่ไม่เหมาะสมคือครูที่เลี้ยงยืนอยู่ข้างหลังห้องหรือบางที่ไม่อยู่ในห้องด้วยซ้ำ เปิดทีวีให้เด็กดูอย่างเดียว นี่คือภายใต้สมมติฐานว่าเด็กทุกคน ทุกชั้นทั่วประเทศไทย เรียนเทปเดียวกับโรงเรียนไกลกังวล ซึ่งมันเป็นไปไม่ได้

มองในด้านเศรษฐศาสตร์ โรงเรียนขนาดเล็กจะมีต้นทุนต่อหัวสูงมากงบประมาณทั้งโรงเรียนอาจจะไม่สูง แต่หากเอาเงินเดือนครูและทุกๆ อย่างมาหารกับจำนวนเด็ก ค่าใช้จ่ายจะสูงมาก ฉะนั้นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ เด็กนักเรียนยากจนได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพค่อนข้างต่ำ แต่กลับมีราคาแพง

ครูไทย

อีกตัวแปรหนึ่งที่สำคัญที่อาจทำให้นานวิจัยเราหลงทางคือ ปกติงานวิจัยของธนาคารโลก เมื่อไปศึกษาประเทศอื่น มักใช้ขนาดของห้องเรียนเป็นตัวแปรที่กำหนดคุณภาพการศึกษา แต่ประเทศไทยขนาดของห้องเรียนเล็กไปหมดเมื่อนำมาทำในแบบจำลองสถิติ จะเห็นว่ามันไปคนละทิศคนละทางกับประเทศอื่น พอเริ่มดูข้อมูลอย่างละเอียด เราจึงเห็นว่าขนาดห้องเรียน อาจไม่ได้เป็นตัวแปรสำคัญเหมือนประเทศอื่น เพราะเรามีโรงเรียนเล็กๆ เต็มไปหมด บางที่มี 4-5 คนก็มี เมื่อเปลี่ยนมาดูที่จำนวนครูต่อห้องเรียน จึงพบว่ากรุงเทพฯ มีครู 1.6 คนต่อห้องเรียน ส่วนแม่ฮ่องสอนมีครู 0.7 คนต่อห้องเรียน แม่ฮ่องสอนและหลายๆ โรงเรียนที่แบ่งชั้นตั้งแต่อนุบาล 1 จนถึง ป.6 จะมีครูอยู่แค่สามสี่คน ซึ่งยังไม่ครบห้องเลย ยังไม่ต้องพูดถึงว่าจะครบตามวิชาหรือไม่

ปัญหาโรงเรียนขนาดเล็กจะรุนแรงมากขึ้นไปอีก จำนวนเด็กในวัยเรียนอีก 10 ปีข้างหน้า จะหายไปประมาณ 1.2 ล้านคน ถ้าเราปล่อยไปอย่างนี้ โรงเรียนขนาดเล็กจะยิ่งพุ่งขึ้นอีก โรงเรียนขนาดเล็กที่มีครู 1 คน มีเยอะมาก ไม่ใช่ว่าทุกโรงเรียนขนาดเล็กจะไม่ได้เป็นโรงเรียนที่ดี บางโรงเรียนก็มีครูเกิน แต่ส่วนมากครูจะขาด ส่วนที่เกินใช้งบประมาณสูงกว่าโรงเรียนอื่นๆ เยอะมาก แต่มีคุณภาพไม่ดี

จากตัวอย่างกว่า 3 หมื่นราย ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า แม้โรงเรียนจะขนาดเล็กเหมือนกัน พื้นฐานเด็กเหมือนกัน ครูมีการศึกษาเท่าๆ กัน ตัวแปรอื่นๆ เท่าๆ กัน เด็กยากจนเท่าๆ กัน แต่โรงเรียนหนึ่งมีครูไม่ครบชั้น อีกโรงเรียนหนึ่งมีครูเกิน เพื่อจะดูว่าจำนวนครูที่ขาดๆ เกินๆ เป็นตัววัดคุณภาพการศึกษาหรือไม่ เมื่อไปวิเคราะห์ดูก็พบว่า โรงเรียนที่ขาดแคลนครูอย่างหนัก ถ้าเราเพิ่มครูเข้าไป 1 คน ต่อห้องเรียน ผลสัมฤทธิ์ของเด็กโดยเฉลี่ยทั้งโรงเรียนจะดีขึ้นเกิน 15% เพียงแค่เราเฉลี่ยครูให้ครบชั้น

การทดสอบอีกอย่างก็คือ ถ้าเราเพิ่มครูที่มีประสบการณ์สูง หรือเพิ่มครูที่มีวิทยฐานะสูงขึ้น จะส่งผลกระทบต่อโรงเรียนขนาดไหน สิ่งที่เราพบทุกตัวแปรก็คือ ถ้าเพิ่มครูที่มีคุณภาพมากขึ้นให้โรงเรียนที่มีผลการศึกษาดำ ผลตอบแทนต่อเด็ก ต่อโรงเรียน จะมีผลสัมฤทธิ์สูงกว่าการที่เราไปเพิ่มให้โรงเรียนที่คุณภาพดีอยู่แล้ว

ที่อธิบายไปใช้ข้อมูลของ สพฐ. ส่วนข้อมูลของพีชานั้น ยิ่งเห็นว่าประเทศไทยขาดแคลนครูเป็นจำนวนมาก ประเทศไทยมีจำนวนนักเรียนต่อครูอยู่ที่ไม่ถึง 20 คน ในภาพรวมก็ดูใช้ได้ นักเรียนไม่ถึง 20 คน มีครู 1 คน แต่เมื่อเจาะดูรายโรงเรียนจริงๆ การขาดแคลนครูสูงมาก โรงเรียนขนาดเล็กในเมืองเล็กๆ หรือหมู่บ้านเล็กๆ มีปัญหาตรงนี้มากที่สุด จากหลักฐานที่แสดงมานี้ ทำให้เห็นตรรกะอย่างหนึ่งว่า ถ้าเราไม่สามารถบรรจุครูให้ครบตามชั้นเรียน หรือดึงดูดครูที่ดีให้ไปสอนโรงเรียนที่เสียเปรียบได้ เราไม่มีทางลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาได้เลย จะไม่มีวันยกผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของโรงเรียนทั่วประเทศได้

ในโรงเรียนระดับประถมยังมีปัญหาหนักกว่าโรงเรียนมัธยมไม่รู้ก็เท่าตามมาตรฐานของ สพฐ. โรงเรียนเล็กคือมีนักเรียนน้อยกว่า 120 คน จาก 1.9 แสนกว่าห้องเรียน ประมาณ 56% หรือเกินครึ่งมีครูไม่ถึง 1 คนต่อห้องเรียนเราปล่อยให้เป็นอย่างนี้มาเป็นเวลานานมาก 63% ของโรงเรียนประถมมีครูต่อชั้นไม่ถึง 1 คน ด้วยซ้ำ ดังนั้นต่อให้โรงเรียนมีทั้ง Accountability และ Autonomy ผลการเรียนรู้ของเด็กจะดีขึ้นก็จริง แต่ถ้าให้มีแค่ Autonomy อย่างเดียว โดยไม่มีใครต้องรับผิดชอบต่อผลได้ผลเสียของนักเรียนเลย มันยิ่งแย่ลง สิ่งที่เราพบก็คือว่า โรงเรียนครึ่งหนึ่งของประเทศจากการดูทางสถิติเมื่อเราลองปรับ Autonomy และ Accountability และเรื่องขนาดห้องกลับไม่มีผลกระทบต่อคุณภาพนักเรียน เพราะเหตุจริง ๆ คือมีโรงเรียนที่ขาดแคลนครูถึงครึ่งหนึ่งคือ 60% แค่ว่าหาครูสอนให้ครบชั้น ครบวิชายังไม่ได้เลย จะไปปรับ Autonomy Accountability เทียบจะไม่ได้ช่วยอะไรเลย ดังนั้นอย่างแรกต้องจัดโครงสร้างทรัพยากรให้เหมาะสมก่อน

อีกปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อคุณภาพการศึกษาของไทยก็คือ อุปกรณ์การเรียนการสอน จากข้อมูลของ PISA ซึ่งสำรวจรวมไปถึงอุปกรณ์การเรียนการสอนห้องวิทยาศาสตร์ ต่างๆ นานา จะเห็นว่าถ้าเทียบกับประเทศอื่นในภูมิภาคนี้ อุปกรณ์การเรียนการสอนของไทยแย่กว่า อาจจะดีกว่าอินโดนีเซียเล็กน้อย โครงสร้างพื้นฐานของเราก็แย่กว่า ทั้งที่เราเป็นประเทศที่ร่ำรวยกว่าทั้งอินโดนีเซียและเวียดนาม ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำสูงระหว่างเด็กที่เรียนในโรงเรียนเล็ก ๆ กับเด็กที่เรียนในโรงเรียนดังๆ ในขณะที่ประเทศอื่น คุณภาพจะไม่ต่างกันมาก

แนวทางการแก้ปัญหาโรงเรียนขนาดเล็ก

ทั่วประเทศเรามีโรงเรียนที่มีครูไม่ถึง 1 คนต่อชั้นเรียนโดยเฉลี่ย เต็มไปหมด 3 หมื่นกว่าแห่ง แต่ถ้ามีการรวมกลุ่มโรงเรียนขนาดเล็ก ก็จะช่วยลดแค่ประมาณ 3 พันแห่งเท่านั้น ฉะนั้น ทุกครั้งที่บอกว่าจะจัดโครงสร้างเครือข่ายโรงเรียนใหม่ ก็จะมีสองสามพันโรงเรียนพวกนี้ที่ออกมาประท้วง แต่หากยังไม่พูดถึงโรงเรียน

ที่เป็นปัญหาหรือที่ออกมาประท้วง เราลองดูโรงเรียนอื่นๆ ที่เหลือว่าควรทำอย่างไร ซึ่งมีหลายแนวทางการแก้ไขปัญหา แต่ก็เป็นเรื่องที่กระทบต่อความรู้สึกคนได้ง่าย

วิธีที่หนึ่งคือ ลงทุนพัฒนาโรงเรียนที่ศูนย์กลางให้มีคุณภาพเพียงพอเพื่อรองรับเด็กจากโรงเรียนเล็กๆ ที่อยู่ไกลๆ ได้ ลงทุนแล้วให้โรงเรียนข้างๆ เข้ามารวมกัน

วิธีที่สองคือ การจัดเครือข่ายโรงเรียน เช่น ถ้าชุมชนเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีสี่โรงเรียน ก็รวมเข้าด้วยกัน หรือสมมติว่าทั้งสี่โรงเรียนมีนักเรียน 8 ชั้น ครูแค่ 3 คน ยังไงก็ไม่พอ สิ่งที่เราควรทำคือให้ครูใหญ่มาปรึกษากัน โรงเรียน A รับผิดชอบชั้น ป.1 ป.2 ไป แบ่งๆ กันไป สิ่งที่เกิดขึ้นทันทีคือจากครู 3 คน สอน 8 ชั้น กลายเป็นครู 3 คน สอนแค่ 2 ชั้น แต่กรณีนี้ทำได้เฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น ต้องทำความเข้าใจกับคนในพื้นที่ว่าควรจะทำโครงสร้างโรงเรียนใหม่อย่างไร แต่ที่ไม่ควรอย่างยิ่งคือยิ่งปล่อยให้โรงเรียนเล็กๆ 3 หมิ่นกว่าโรงเรียนแบบนี้ เพราะอีกสิบปีเด็กจะหายไปอีก 1.2 ล้านคน อันเนื่องจากเด็กเกิดน้อยลง โครงสร้างประชากรเปลี่ยน

อีกวิธีหนึ่งเรียกว่า Redesigning School จริงๆ เรียกว่าเป็นการ downgrade (ลดจำนวนชั้น) ซึ่งใช้ในยุโรปตะวันออก คือการตกลงกับชุมชนให้มีโรงเรียนอนุบาลจนถึงชั้นเกรด 2 เกรด 3 เด็กเล็กสามารถเรียนคละชั้นกันได้ในช่วงชุมชนโดยไม่ต้องเดินทางไกล แต่พอถึงเกรด 4 เริ่มจะต้องใช้ครูคณิตศาสตร์ อังกฤษ อะไรก็ตาม ก็ให้มีรถรับส่งไปถึงโรงเรียนศูนย์กลางซึ่งอยู่ไม่ไกล ถ้าทำแบบนี้ไป 85% ของโรงเรียนขนาดเล็กจะหายไปกลายเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ขึ้น จะเหลือประมาณสามพันโรงเท่านั้นที่เป็นโรงเรียนที่ห่างไกล

หากสามารถทำให้เหลือโรงเรียนห่างไกลเพียง 3 พันกว่าโรง เราจะสามารถจัดสรรครูที่มีคุณภาพดีให้เพียงพอได้ไม่ยาก ปกติวิธีจัดสรรครู คือโรงเรียนเล็ก นักเรียน 20 คน ครู 1 คน นักเรียน 40 คน ครู 2 คน โดยไม่ได้คำนึงเลยว่า 40 คน จะกลายเป็น 8 ชั้น แค่ครูครบชั้นยังไม่ครบเลย ครบวิชาไม่ต้อง

พูดถึง ปัจจุบันครู 4 แสนกว่าคน ไม่เพียงพอ ถ้าให้เพียงพอต้องเพิ่มครูอีกประมาณ 1 แสน 8 พันคน เพิ่มมาเกือบ 27% แทบเป็นไปไม่ได้เลยในทางปฏิบัติ แต่ถ้าเรามีการจัดสรรเครือข่ายโรงเรียนให้ดีขึ้นตามแบบจำลอง จะใช้ครูแค่ 4 แสนคนเท่านั้น ซึ่งก็พอกับจำนวนครูที่เรามีอยู่ในปัจจุบัน อยู่กับการบริหารจัดการเท่านั้นเอง

แนวทางการจัดการศึกษาจากต่างประเทศ

ด้าน ผศ.อรรถพล วิทยากรท่านที่สามอภิปรายนำว่า เราไม่อาจตำหนิแค่ปัญหาใดปัญหาหนึ่งอย่างเดียว แต่ต้องมองหาทางออกด้วย โดยหยิบยกแนวปฏิบัติบางอย่างจากประสบการณ์ส่วนตัวที่ได้ไปศึกษามา เพื่อให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ในการศึกษาแบบอื่น ที่จะแก้ไขปัญหาคอขวดที่กำลังเผชิญอยู่

ญี่ปุ่น กับเครือข่ายแนวร่วมจัดการศึกษา

เรื่องหนึ่งที่สำคัญมากๆ คืออยากให้องค์กรการศึกษาว่าไม่ใช่แค่เรื่องของโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่โรงเรียน ชุมชน และทุกภาคส่วนต้องให้ความร่วมมือกัน โมเดลหนึ่งที่มีการทำงานอยู่ของ UNU (United Nations University) ที่โยโกฮาม่า ประเทศญี่ปุ่น เขาพยายามส่งเสริมเครือข่ายความร่วมมือแนวราบ และแนวดิ่ง โรงเรียนประถมกับโรงเรียนประถม โรงเรียนประถมกับโรงเรียนมัธยม มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัย เชื่อมโยงการศึกษาแบบเป็นทางการกับการศึกษาที่เกิดขึ้นนอกห้องเรียน โดยออกแบบให้เกิดการทำงานร่วมกันระดับจังหวัด ระดับเขตพื้นที่

อีกโมเดลหนึ่งของ RCEs ที่เรียกว่า Regional Centres of Expertise on ESD ตอนนี้ก็ขยายไปทั่วโลก ในเมืองไทยมี RCEs 2 แห่ง แห่งหนึ่งที่จังหวัดตรัง ปัจจุบันดูเหมือนจะยกเลิกตัวเองไปแล้ว เพราะเป็นการผลักดันโดยรัฐมนตรี พอหมดวาระคนใหม่มาาก็ไม่ได้ผลักดันต่อ แห่งที่ 2 ที่ชะอำก็ดูเหมือนจะยุติไปเช่นกันเพราะดำเนินการโดยหน่วยงานราชการกระทรวงแห่งหนึ่ง ซึ่งเราเริ่มต้นเหมือนเขา แต่เราไปต่อไม่ได้

ปัญหาใหญ่ที่สุดก็คือ เรายังมองเรื่องการศึกษาเป็นเรื่องของโรงเรียนและครูไม่ค่อยเห็นความเชื่อมโยงระหว่างโรงเรียนกับโรงเรียนที่จะทำงานร่วมกัน โรงเรียนในเมืองไทยยังมีการแข่งขันกันมากกว่าร่วมมือกัน โดยเฉพาะโรงเรียนที่ดูเด็กไปจากชุมชน เมื่อสักครู່ฟังกาจารย์ดิลกะพูดเรื่องโรงเรียนขนาดเล็กก็มีใจหัยคำถามในใจว่า หลายๆ ครั้ที่ลึงพื้นที่ต่างจ้งหวัด ตามตำบล ตามอำเภอ ฟังเสียงจากคุณครูว่าเด็กๆ หายไป ไม่ใช่แค่ว่าเด็กเกิดน้อยลงเท่านั้น แต่เด็กถูกดูดไปอยู่ในโรงเรียนดั่งๆ จำนวนมาก พ่อแม่ยอมจ่ายเงินให้ลูกไปอยู่บ้านญาติหรือเช่าหอให้อยู่ เพราะมีความเชื่อว่าโรงเรียนในเมืองคุณภาพดีกว่า กลายเป็นค่านิยมที่ทำให้สัดส่วนโรงเรียนที่จะตอบใจหัยชุมชนมันเสียงกระเท่เหร่หมด หากเราไม่สามารถหลายกำแพงเรื่องโรงเรียนกับชุมชนได้ เราก็จะทำให้การศึกษาเป็นเรื่องแคในกำแพงโรงเรียน ซึ่งจะไม่ตอบใจหัยที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่

ญี่ปุ่นเป็นแห่งแรกๆ ที่เริ่มทำ RCEs ทั่วโลกมี 7 แห่ง ที่ญี่ปุ่นมี 2 แห่งเป็นอำเภอเล็กๆ ที่จังหวัดมียางิ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เคยประสบภัยสึนามิเมื่อปี 2011 โรงเรียนที่นั่นกลายเป็นลักษณะบูรณาการ เป็นการปฏิรูปการศึกษาช่วงหลังปี 2000 ด้วยการส่งเสริมให้โรงเรียนต้องทำงานกับมหาวิทยาลัย ในการหาครูที่จะเป็นพี่เลี้ยงลงมาทำงานกับคุณครูโรงเรียน ช่วยพัฒนาหลักสูตร ออกแบบกระบวนการเรียนรู้อาร่วมกัน และคิดใจหัยที่เหมาะสมกับใจหัยที่เด็กๆ จะต้องเรียน เขาก็เรียน ป.1-6 เหมือนกัน ทุกวันศุกร์ประมาณ 3 ชั่วโมง ก็มาเรียนแบบบูรณาการกัน

หลักสูตรของการบูรณาการ ประกอบไปด้วย วิชาธรรมชาติและเฉลิมฉลอง (ป.1) พันธุ์พืช (ป.2) โยงใยแผนที่แมลง (ป.3) แม่น้ำโอโมเตะ (ป.4) พืชภักดิ์ท่ามหาสมุทร (ป.5) และเมืองปากน้ำแห่งอนาคต (ป.6) หลักสูตรเหล่านี้ถูกออกแบบมาเพื่อตอบใจหัยชุมชนของพวกเขา เมื่อโรงเรียนมองตัวเองเป็นโรงเรียนของชุมชน ออกไปใช้ชุมชนเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ของเด็กๆ คนในชุมชนก็มองว่านี่เป็นภาระหน้าที่หนึ่งในการต้องจัดการศึกษาให้ลูกหลานตัวเอง

เด็กๆ จะได้เรียนรู้อย่างบูรณาการ บางคนอยากปลูกดอกไม้ บางคนอยากปลูกไม้ผล ก็จะมีคนในชุมชนมาช่วยเป็นพี่เลี้ยงเด็กๆ หรือการทำแผนที่แมลง ก็จะมีการประยุกต์วิทยาศาสตร์ ศิลปะ ดนตรี พลศึกษา ละคร ภาษา เข้ามาช่วยในการทำงานของเด็กๆ หรือโครงการที่เกี่ยวกับแม่น้ำ เด็กๆ จะได้เรียนเรื่องลุ่มน้ำ ออกไปเก็บตัวอย่างใบไม้ที่เจอในพื้นที่ลุ่มน้ำ สำรวจลำธารว่ามีปลา มีสิ่งมีชีวิตอะไรอยู่บ้าง ทำแผนที่แบบเด็กๆ โดยบันจึรยาน แล้วทำโมเดลจำลอง เป็นต้น พอเด็กชั้น ป.6 ก็จะมีวิชาฟิสิกส์เข้ามา โดยการตั้งโจทย์ว่าจะทำอะไรให้เมือง Kezennuma เป็นเมืองที่มีความมั่นคงด้านพลังงาน โดยเฉพาะพลังงานทางเลือกใหม่ๆ เช่น พลังงานจากคลื่น จากแสงอาทิตย์ที่จะไปให้ไกลกว่าพลังงานนิวเคลียร์ เด็กคิดเองไม่ได้ ต้องมีพี่เลี้ยงคือพ่อแม่ ผู้ปกครองเรียนรู้ไปกับเขาด้วย และมีแหล่งเรียนรู้ในชุมชน มีสถาบันวิจัยที่มาร่วมงานร่วมกัน นี่เป็นโจทย์ท้าทายมากในสังคมไทย เพราะเป็นเรื่องใหญ่ที่เรายังให้ความสำคัญน้อยเกินไป เรายังเชื่อว่าเด็กต้องอยู่ในห้อง ในโรงเรียน ทำให้เด็กถูกขังอยู่ในห้องสี่เหลี่ยม ไม่ได้เรียนรู้ร่วมกันกับคนในชุมชน เห็นคนอื่นในชุมชนก็ไม่ได้ถูกเชื่อมโยงกับการเป็นเจ้าของโรงเรียน

ความหวังที่ 2 นอกจากเรื่องการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียน ชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง ก็คือทำอย่างไรที่การศึกษาไทยจะไม่ขับเคลื่อนด้วยการวัดผล ประเมินผลระดับชาติ ที่ต้องเอามาชี้เป็นชี้ตายกับอนาคตของนักเรียน จนทุกวันนี้ เราสามารถมีธุรกิจการติวได้ในทุกวิชา หากมันเป็นวิชาที่ต้องสอบและมีผลต่อเกรด

รายงานของ PISA สะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง นอกจากเรื่องสถานะทางสังคมว่าครอบครัวเด็กมีกลุ่มรวย กลุ่มจนอยู่ในเมืองหรือต่างจังหวัดแล้ว ต้นสังกัดของโรงเรียนก็มีความหมาย ผลปีซ้ำปี 2009 โรงเรียนสาธิตสังกัดมหาวิทยาลัยทั้งหลาย คะแนนโดดเด่นไม่เหมือนชาวบ้านอยู่กรุ๊ปเดียว แต่พอปี 2012 มีการเจาะจงนำโรงเรียนจุฬารัตนวิทยาเข้ามามีวัด PISA ด้วย ผลที่เกิดขึ้นก็คือ คะแนนก็ขยับขึ้น เพราะเด็กที่เรียนจุฬารัตนฯ ก็คือ

เด็กจาก สพฐ. ที่มากระจุกอยู่ในโรงเรียนแค่ไม่กี่โรง ทำให้สามารถตั้งคะแนนให้มันสูงขึ้นได้ เมืองไทยไม่ได้ขาดแคลนเด็กเก่ง แต่เรากำลังปล่อยให้เด็กเก่งไปกระจุกอยู่แค่บางโรงเรียน แล้วเมื่อเราเอามาวัด เราก็เห็นชัดเจนว่า ตอนนี้ความเหลื่อมล้ำของคุณภาพการศึกษาขึ้นกับสังกัดที่แตกต่างกัน ก็เป็นตัวแปรหนึ่งที่มองข้ามไม่ได้ ในเรื่องระดับความสามารถ เรื่องพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

สิ่งที่น่าเป็นห่วงที่สุดไม่ใช่ผลการจัดอันดับของพีซ่า แต่ตอนนี้สิ่งที่น่าหวั่นมากกว่า คือเรามาถึงจุดที่ต้องออกข้อสอบตามพีซ่ากัน ในโรงเรียน เพื่อคาดหวังว่าเด็กจะขยับคะแนนพีซ่าของประเทศขึ้นมาได้ ผมกำลังนึกถึงหลานผมที่ถูกสอนให้เป็นคนทำข้อสอบพีซ่าได้ มีให้ดาวน์โหลดกันในเว็บไซต์ เวลาออกข้อสอบก็เป็นข้อสอบแนวพีซ่า วิชาสังคมก็พีซ่า อะไรก็พีซ่า ตกลงเราจะจัดการศึกษาเพื่อให้เด็กทำคะแนนพีซ่าได้สูงหรือเปล่า เราพาการศึกษามาถึงจุดนี้ได้อย่างไร?

ออสเตอร์เลีย กับการพัฒนาหลักสูตร

ความหวังที่ 3 คือเรื่องหลักสูตร เป็นเรื่องที่สำคัญและมักถูกโจมตีบ่อยๆ สิ่งที่เราอยากเห็นก็คือกระบวนการทำหลักสูตร ที่คนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกัน อย่างหลากหลาย ช่วยกันมองให้รอบด้าน มีความยืดหยุ่นพอที่จะนำไปใช้กับบริบทที่แตกต่างกันได้ ซึ่งเราไม่เห็นภาพนี้กับกระบวนการทำหลักสูตรในเมืองไทยเลย เรามักมีนโยบายสั่งการเร่งด่วน แล้วก็ทำหลักสูตรให้เสร็จ แล้วรีบประกาศใช้ แล้วก็จะเกิดปัญหากับโรงเรียนที่ต้องรับนโยบายจากส่วนกลาง 2 ปีมานี้ เรามีนโยบายที่กระแทกเรื่องหลักสูตรสามสี่เรื่องเกิดขึ้น ตั้งแต่วิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตรอาเซียน และการลดเวลาเรียน หลักสูตรเหล่านี้ หากมีการเตรียมความพร้อมที่ดีก็น่าจะปรับประคองไปได้ แต่หลายครั้งนโยบายที่สั่งการไม่มีมาตรการที่รัดกุมเพียงพอจะรองรับเรื่องการเตรียมความพร้อมของคุณครูในการใช้งานหลักสูตร

ยกตัวอย่าง สถาบัน Acara ซึ่งเป็นสถาบันที่ทำเรื่องหลักสูตรการศึกษาของออสเตรเลีย สถาบันของเขาทำ 3 เรื่อง ทำหลักสูตร ทำการประเมิน และทำการรายงานผลการศึกษา นั่นคือเขาทำหน้าที่เป็นกองวิชาการ เป็นทั้ง สทศ. (สถาบันทดสอบทางการศึกษาแห่งชาติ) และ สมศ. (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา) ในเวลาเดียวกัน ผลจากการประเมินจะใช้ในการตรวจสอบตัวหลักสูตรที่จะต้องมีการพัฒนาคุณภาพ และผลจากการประเมินก็มีผลต่อการรายงานผลการศึกษาแก่สังคม เขาไม่ได้มองแยกส่วน เขามองว่าตัวเองทำหน้าที่ 3 เรื่อง มีงานสามอย่างที่ต้องทำ

กระบวนการทำหลักสูตรของเขา หลักสูตรแต่ละฉบับเดินทางยาวนานมาก มีเวทีคุยแลกเปลี่ยนหลายเวทีกว่าหลักสูตรจะพร้อมใช้ คนที่เกี่ยวข้องก็ได้เรียนรู้เกี่ยวกับหลักสูตรหมดแล้ว จะไม่มีการปิดห้องทำงานกัน 10 วัน แล้วก็ร่างเสร็จโดยนักวิชาการไม่กี่คน แต่จะเปิดวงคุยหลายวง ตั้งแต่วงคุณครูที่ปฏิบัติการจริงๆ นักวิชาการเฉพาะด้าน ปรัชญาผู้ที่เกี่ยวข้อง เปิดให้สาธารณชนได้รับรู้และร่วมแสดงความคิดเห็น กว่าจะกลายเป็นหลักสูตรใช้เวลา 6-7 ปี

ที่น่าสนใจคือ หลักสูตรของเขาเวลาเปลี่ยนจะไม่เปลี่ยนทั้งฉบับ จะค่อยๆ ทำไปทีละคลาสทีละวิชา เพื่อลดแรงกระแทกของหลักสูตรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในโรงเรียน ทำให้โรงเรียนไม่อลเวงจนเกินไป ขณะที่สังคมไทย เริ่มต้นการทำหลักสูตรจากส่วนกลาง พยายามส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่นตาม พ.ร.บ. ปี 2542 ตอนนี้นักวิชาการเราเพิ่งจะเริ่มมีทักษะในการทำหลักสูตรโรงเรียน ก็เป็นโจทย์ท้าทาย ถ้าต่อไปหลักสูตรของไทยจะมีความเป็นพลวัตสูง มันอาจจะช่วยให้โรงเรียนปรับตัวกับวิชาความรู้ได้มากขึ้น แต่ก็ต้องการครูอีกแบบเช่นกัน

เมื่อหลักสูตรเสร็จ ด้วยความเป็นประเทศปกครองแบบมีมลรัฐ แต่ละรัฐก็จะมีอิสระที่จะเอาหลักสูตรของส่วนกลางไปทำให้เหมาะสมกับพื้นที่ตัวเอง ล่าสุดที่ผมไปเมลเบิร์น รัฐวิกตอเรีย เขาทำหลักสูตรแปลก เขาไม่ได้ทำหลักสูตรแบ่งเป็นช่วงชั้น 3 ชั้นปี เขาเรียนเพียง 2 ชั้นปี และยังมีกรอบแบบการศึกษา

เฉพาะกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษอีกด้วย ซึ่งกลายเป็นเรื่องดี เพราะทำให้โรงเรียนมีความยืดหยุ่น เช่น โรงเรียนที่เราไปดูมาเป็นโรงเรียนประถม โรงเรียนอยู่ในบริบทชุมชนแรงงาน เป็นโรงเรียนขนาดเล็กไม่ใหญ่ มีการนำเอาเด็ก ป.1-ป.6 เรียนคละชั้น มีครูมาสอนด้วยกันเพื่อลดภาระไม่ให้ครูคนหนึ่งต้องอยู่กับเด็กทั้งวัน มีการผลัดกันเป็นตัวหลักในการสอน มีครูอีกสองคนอยู่กับเด็กด้วยระหว่างที่ครูคนหนึ่งเป็นตัวหลักในการทำกิจกรรม ตารางของเขาก็มีความยืดหยุ่นเรียนวันละประมาณ 3 คาบ เป็นคาบยาวๆ เพื่อให้เด็กสามารถมีสมาธิจดจ่อพูดคุย ทำกิจกรรมต่อเนื่องได้ มีบางวิชาที่เป็นคาบประมาณ 1 ชั่วโมง เพื่อให้เด็กสามารถเปลี่ยนความสนใจ เช่น เรียนภาษาเพิ่มเติม

ความหวังที่ 4 คือ เรื่องคุณภาพการศึกษา หากเรามองปัญหาการศึกษาไทยผ่านสายตาคณครุ เราก็จะพบความเหนื่อยล้าและความท้อ โดยเฉพาะช่วงสองสามปีนี้มีเรื่องอะไรใหม่ๆ เกิดขึ้นในโรงเรียน ล่าสุดที่มีการแชร์ จุดเน้นกระทรวงศึกษามี 17 เรื่อง ที่ต้องเน้นในเวลาเดียวกัน มีสารพัดโครงการที่ส่งลงมา หากไปเยี่ยมโรงเรียนต่างๆ จะเห็นป้ายสารพัดโครงการแขวนอยู่หน้าโรงเรียน ภาระงานที่หนักขึ้นของครู ส่งผลต่อคุณภาพการทำงาน กลายเป็นการขโมยเวลาคุณครูไปจากเด็ก

ยกตัวอย่างอีกหนึ่งประเทศ ที่คนไทยกำลังตื่นเต้นกันมากๆ ก็คือการศึกษาก่อนฟินแลนด์ เรามีโอกาสเชิญอาจารย์ที่เป็นกำลังหลักเรื่องการศึกษาปฏิรูปการศึกษาของฟินแลนด์มาคุยเมื่อ 2-3 ปีที่แล้ว อาจารย์เปิดประเด็นน่าสนใจมากๆ ว่า ความสำเร็จของการศึกษาฟินแลนด์ไม่ใช่ปาฏิหาริย์ แต่มาจากการทำงานหนัก โจทย์เขาเริ่มต้นมาจากเรื่องที่ยากที่สุด คือ ทำให้โรงเรียนอยู่ใกล้บ้านเด็ก เป็นโรงเรียนที่พ่อแม่มั่นใจได้ว่ามีคุณภาพ ลูกไปโรงเรียนแล้วได้กินอาหารกลางวันที่เป็นมิตรอ่อนๆ เป็นโรงเรียนที่คุณภาพดี บรรยากาศโรงเรียนของเขาจะมีการสำรวจห้องเรียนด้วยการติดตั้งวิดีโอเพื่อให้นักศึกษาและครูสังเกตห้องเรียนได้ ครูนั่งอยู่นอกห้อง เด็กก็เรียนอยู่ในห้อง

ย้อนมองประเทศไทย

กรณีโรงเรียนของไทย เราเองก็มีโจทย์แบบของเรา และมีครูจำนวนหนึ่งที่พยายามออกแบบกระบวนการเรียนรู้ให้ตอบโจทย์คุณภาพการศึกษา ยกตัวอย่างเช่น โรงเรียนแห่งหนึ่งในภาคอีสานที่ทีมวิจัยได้ไปศึกษาข้อมูล โรงเรียนนี้มีโครงการด้านวิทยาศาสตร์ที่ครูกับเด็กทำด้วยกัน ทำเรื่องกิจกรรมการเกษตรในโรงเรียน เด็กได้นำสิ่งที่เรียนรู้มาโยงกับชีวิตจริงๆ ได้เรียนรู้จากเพื่อน จากคนในชุมชน จากคนที่มีความรู้ มีทักษะ เช่น การทำก๊าซชีวภาพจากการหมักมูลสัตว์ ฟ้าๆ มัธยมก็มีส่วนร่วมในกิจกรรม คอยเป็นผู้ช่วยแม่ครัวในการทำอาหารกลางวันให้น้องๆ ประถม ฝึกการมีความรับผิดชอบร่วมกัน ที่จริงเรามีโรงเรียนแบบนี้เยอะ เป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่อาจารย์ดิถีกะพูดถึง ก็เป็นเรื่องท้าทายการศึกษาของเรา

จริงๆ ผมกลับรู้สึกว่ากลุ่มโรงเรียนขนาดเล็กแบบนี้บางกลุ่มมีความน่าเป็นห่วงก็จริง แต่มีกลุ่มที่น่าเป็นห่วงกว่าคือโรงเรียนขนาดกลางๆ ที่มีเด็กนักเรียนจำนวนมาก หลายๆ โรงเรียนมีเด็กที่แพ้อยู่ในระบบอีกต่างหาก โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ อย่างโรงเรียนวัดปทุมวนาราม ติดกับห้างพารากอน แต่เด็กไม่เคยเข้าพารากอน ไม่มีเสื้อผ้าดีๆ ใส่ ไม่กล้าเข้าไป ต้องเดินหลบๆ เพราะนักเรียนมัธยมปลายส่วนใหญ่เป็นเด็กในชุมชนยากจนแถวนั้น บางคนยังต้องทำงานส่งตัวเอง ดูแลครอบครัว เช่น เข็นผักในตลาด ซึ่งเรามีเด็กกลุ่มนี้ซ่อนอยู่ในโรงเรียนขนาดกลางจำนวนมากเช่นกัน พวกเขาแม้จะอยู่ในโรงเรียนขนาดกลาง แต่กลับเข้าไม่ถึงคุณภาพการศึกษา มีโรงเรียนมัธยมชายอีก 2 โรง อยู่ใจกลางเมืองกรุงเทพฯ ดังมาก มีเด็กต่อห้องประมาณ 55-60 คน แต่ห่างไปแค่ 1 ป้ายรถเมล์ มีโรงเรียนหนึ่ง เด็กต่อห้องแค่ 15 คน แปลว่าอะไร เรากำลังปล่อยให้การศึกษาที่กระจุกอยู่ในเมือง ถูกแบ่งชั้นด้วยชื่อชั้นของโรงเรียน เราปล่อยให้ให้มีโรงเรียนชั้นเยี่ยม มีเด็กจำนวนหนึ่งถูกทำให้เป็นผู้แพ้ในระบบ ด้วยการที่เข้าไม่ถึงคุณภาพการศึกษาอย่างแท้จริง คิดว่านี่เป็นโจทย์ที่ยากและท้าทายมากๆ ในการแก้ปัญหาการศึกษาไทย

หลากหลายข้อข้องใจเรื่องการศึกษาไทย

ผู้เข้าร่วมเวทีสาธารณะ ‘ถอดรื้อการศึกษาไทย’ ต่างกระตือรือร้นที่จะตั้งคำถามและแลกเปลี่ยน คำถามแรกที่คงอยู่ในใจคนจำนวนมาก ก็คือ “การปฏิรูปการศึกษาที่เห็นและเป็นอยู่นี้ มาถูกทางหรือยัง?”

นพ.ประเสริฐ เป็นผู้ตอบคำถามนี้สั้นๆ ว่าตอบให้ตรงคำถามก็คือการศึกษาที่มีอยู่จำเป็นต้องรื้อของเก่าทิ้งให้หมด ด้านอาจารย์อรรถพลได้ฉายสไลด์ภาพที่ญี่ปุ่น และเล่าว่า เราจะเห็นว่าห้องเรียนถูกรื้อออก พื้นที่เรียนรู้ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ ส่วนประชุม ส่วนปฏิบัติการ ส่วนคลายเครียด และส่วนไอที ไม่มีการอ่านหนังสือเปล่าๆ ทุกคนต้องลงมือทำบางอย่าง ไม่ในลานปฏิบัติ หรือออกไปที่แม่น้ำก็ไปทำอะไรบางอย่างแล้วค่อยกลับมาในห้องปฏิบัติการ มาบูรณาการคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคม นี่คือการศึกษาศสมัยใหม่

อีกประเด็นก็คือเรื่อง ‘ชุมชน’ Problem Based Learning ที่ดีควรมีความสัมพันธ์กับชีวิตนักเรียน Problem Based Learning ที่ดีควรมีความสัมพันธ์กับชุมชนตามสมควร เพราะชีวิตนักเรียนจะโตที่ชุมชน อาชีพก็จะอยู่ในชุมชนนี้ ยิ่งถ้าเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก อาชีพเขาอยู่แถวนี้ ในกรณีของไทยอย่างภาคเหนือตอนบน อาชีพเขาอยู่แถวนั้น ดังนั้น Problem Based Learning ก็ต้องอยู่บริเวณป่าเขาแม่น้ำ เขื่อน

ช่วงแรกๆ ของการเปลี่ยนแปลงมาเป็น Problem Based Learning อาจจะยากสำหรับเมืองไทย แต่เชื่อว่าพอผ่านความยากไปได้ ครูจะมีความสุขมาก นอกจากเรื่องเด็กต้องลงมือปฏิบัติแล้ว สิ่งจำเป็นคือ เด็กทุกคนต้องทำอะไรบางอย่างสำเร็จในทุก Problem Based Learning เด็กทุกคนจะเห็นตัวเองมีค่าหมด การศึกษาของฟินแลนด์กับญี่ปุ่นวางอยู่บนปรัชญานี้ ไม่ว่าจะเด็กพิเศษ เรียนช้า เรียนไม่เอาไหน กระบวนการ Problem Based Learning จะหาที่ทางให้เด็กคนนี้อยู่และทำอะไรบางอย่างสำเร็จ ไปต่อได้ในการศึกษา แต่ถ้าการเรียนการสอนยังยึดติดกับห้องเรียน ยึดติดกับการติดโรงเรียนดังๆ ก็จะมี

ผู้ชนะเพียงบางคน... อาจารย์อรรถพลยกตัวอย่างตัวเองว่าเป็นเด็กที่ชนะตลอดทาง จบสวนกุหลาบ เสร็จแล้วเรียนต่อศิริราช ชนะรวด แต่มีคนแพ้เต็มเส้นทาง ความเคารพตนเองแทบจะหลุดลงไปที่ทั่วประเทศ นี่เป็นสิ่งสำคัญ เมื่อเราสามารถ เปลี่ยนจากการสอนในห้องเรียนมาเป็นการลงมือปฏิบัติ ครูจะเห็นยอดนอกแบบเพื่อให้เด็กทุกคนไม่ว่าจะไอคิวเท่าไร มีที่ทาง และพบว่าตัวเองทำได้ ในที่ทางของตัวเอง ความเคารพตนเองก็เกิดทั่วประเทศ การศึกษามันก็ไปได้

ปฏิรูปครูทั้งแผ่นดิน

ประเด็นที่ 2 ผู้เข้าร่วมฟังเสวนาเสนอปัญหาการปฏิรูป ‘ครู’ โดย แลกเปลี่ยนว่า ไม่ว่าจะถอดครีที่ตรงไหน ดูเหมือนว่าแกนกลางของการปฏิรูป ก็ยังเป็นเรื่อง ครูกับนักเรียนงานวิจัยของอาจารย์ดิลกบอกว่า การเพิ่มจำนวนครู ต่อห้องเรียนจะส่งผลในทางบวกต่อผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ตนเห็นด้วยว่า การรื้อตรงนี้เป็นเรื่องง่ายที่สุด เพราะว่ามันเป็นเชิงนโยบาย กระทรวงสั่งการ ทำได้เลย ประเด็นก็คือครูที่เพิ่มเข้าไปจะเป็นครูแบบไหน ทุกวันนี้ประเทศไทย มีครูหลายแสนคน เกือบครึ่งล้าน งบประมาณที่บอกว่ามาก ก็เป็นเงินเดือนครู งบประมาณที่เราทุ่มไปกับการพัฒนาโครงสร้าง พัฒนาตัวหลักสูตรไม่ได้มาก ขนาดนั้น ตนมองว่าถ้าเอาครูที่เป็นผลผลิตแบบเดิม ครูที่เบียดกันเข้า มหาวิทยาลัย ครูที่ไม่มี Critical Thinking มาสอนให้เด็กมี Critical Thinking จะเป็นไปได้อย่างไร เราจะรื้อกันอย่างไร

อาจารย์อรรถพลร่วมแลกเปลี่ยนโดยนำเรื่องฝึกหัดครูมาแชร์ คือ ในสังคมไทยมีความเข้าใจและมายาคติใหญ่มากอย่างหนึ่งคือการมองว่า ใครที่ไม่เก่งก็มาเรียนครู แต่ตลอดหลายปีมานี้ จากการเป็นกรรมการสอบสัมภาษณ์ เด็กที่สอบแอดมิชชันเรียนครุศาสตร์ ปีล่าสุดมีอย่างน้อย 2 คน ที่คะแนนสอบ ได้สูงแต่เลือกครุศาสตร์หมายความว่าเรามีเด็กเก่งๆ มากขึ้นเข้ามาสู่การเป็นครู เพราะเด็กรับรู้ว่าการะแสสังคมตอนนี้มีตำแหน่งงานรอบรรจุ มีความมั่นคง ด้านการทำงาน จึงทำให้มีแรงจูงใจเกิดขึ้น

เราไม่ควรเหมารวมว่าครูทุกคนไม่มีคุณภาพ ตอนนี้อยู่ในช่วงที่ท้าทายมากของการถ่ายเลือดคุณครู มีคุณครูรุ่นใหม่เข้ามาทดแทนครูที่กำลังจะเกษียณออกไป มีหลายโมเดลเพื่อการพัฒนาครู โมเดลหนึ่งที่เรามักจะพูดถึงในแวดวงคุศศาสตร์ก็คือ ครูต้องมีทั้งตัวความรู้บวกกับรู้ว่าจะมีวิธีสอน content อย่างไร โดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเตรียมความพร้อมผู้เรียน เป็นโจทย์ที่สถาบันฝึกหัดครู ไม่เฉพาะในเมืองไทย ทั้งโลกก็กำลังเริ่มขบคิดกันว่า จะทำอย่างไรเพื่อยกระดับคุณภาพครู

หลายประเทศที่คนไทยชอบพูดถึง คือฟินแลนด์กับญี่ปุ่น ยกตัวอย่างฟินแลนด์ก่อน โรงเรียนของเขาเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู เด็กที่เรียนคุศศาสตร์ของฟินแลนด์ก็มาจากระยะของสังคมที่ไม่ได้เกิดจากความคิดชั่วข้ามคืน มันเกิดจากระแสว่าการศึกษาคือเครื่องมือในการสร้างชาติ แม้ว่าเงินเดือนครูของฟินแลนด์จะไม่ได้สูงเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น ประมาณอันดับที่ 9 ที่ 10 แต่กระแสคนหนุ่มสาวที่อยากทำงานการศึกษามีสูงมาก การสอบแข่งขันเข้ามาเป็นนิสิตฝึกหัดครูมีการคัดกรองเข้มข้น มีการทำเป็น Camp เพื่อดูเรื่องการเป็นผู้นำ ผู้ที่มีทักษะสังคมดี ระหว่างที่เขาเรียนปี 3 จะถูกส่งเข้าโรงเรียน ในบ้านเราฝึกสอนเป็นปี แต่ของเขาจะเข้าเป็นช่วง ช่วงละประมาณ 3 สัปดาห์ แล้วก็กลับมาเรียน เอาความรู้ในมหาวิทยาลัยไปลองฝึกทำงานที่โรงเรียน แล้วก็กลับไปโรงเรียนใหม่

เช่นในโรงยิม จะถูกออกแบบมาให้ นิสิตฝึกหัดครูสามารถเข้าไปสังเกตการณ์ได้ ว่าครูสอนพละสอนกันอย่างไร หรืออย่างเวลาฝึกสอนด้วยกัน เขาจะสอนคู่กันสองคน คือมีครูที่ทำหน้าที่อยู่หลังห้อง เหมือนกับเป็นทีมทำงานด้วยกัน เมื่อเป็นนักศึกษาปี 3 เขาต้องมาอยู่กับเด็ก ทำกระบวนการเรียนการสอน โดยมีการวางแผนกิจกรรมล่วงหน้า ช่วยกันออกแบบ เรียนรู้บทเรียนไปด้วยกันเพื่อทำให้เขาได้มองเห็นมุมมอง จากนั้นกลับไปเรียนต่อในภาคการศึกษาที่กำลังเรียนอยู่ หรือไปเรียนต่อจนจบปริญญาโทตามเงื่อนไขความเป็นครูของฟินแลนด์

ในบ้านเราก็เริ่มมีคุณครูรุ่นใหม่ ๆ เข้าไปโรงเรียนเพิ่มขึ้นตลอด 5 ปี ที่ผ่านมา เด็กหลายคนตอนนี้เป็นคุณครูในโรงเรียนกันอยู่ เป็นคุณครูที่ออกแบบกระบวนการการเรียนการสอนได้หลากหลาย เพื่อตอบโจทย์ผู้เรียนซึ่งมีความพร้อม ความสนใจ ความสามารถแตกต่างกัน ใช้กิจกรรมหลากหลายในการเรียนการสอน เช่น ได้ว่าที่ เป็นต้น เรากำลังมีคุณครูรุ่นใหม่ ๆ ที่ถูกเทรนมาอีกแบบหนึ่งเข้าไปสู่ระบบการทำงาน แต่สิ่งที่น่าเป็นห่วงก็คือ เมื่อเขาพ้นภาวนิสิตฝึกสอนที่สอนวันละ 8 คาบ ไปสอนจริงๆ สัปดาห์ละ 23 คาบ เขายังคงความกระตือรือร้นในการออกแบบการเรียนการสอนคุณภาพแบบนี้ได้มากน้อยแค่ไหน เรามีระบบที่ประทับระบองครูใหม่ ระบบในการดูแลชีวิตคุณครูในโรงเรียนหรือไม่ นี่ก็เป็นโจทย์ที่ท้าทาย ไม่อยากให้เหมารวมว่าครูไม่มีความคิดวิเคราะห์

อาจารย์อรรถพลคิดว่า โจทย์ที่ท้าทายมากๆ มีอยู่ 4 เรื่องในตอนนี้ เรื่องแรกเราไม่มีเป้าหมายร่วมกัน ต่างคนต่างมองประโยชน์ที่เกิดขึ้นใกล้ตัวที่สุด เรื่องที่สอง เรายังไม่ได้เคารพในความแตกต่างหลากหลาย และไม่ยืดหยุ่นเท่าที่ควรจะเป็น เรื่องที่สาม การเชื่อมโยงระหว่างกลไกที่เกี่ยวข้องยังไม่ได้พอ เรื่องที่สี่ คือความรับผิดชอบ เรื่องความไว้วางใจ ซึ่งมีความสำคัญมาก เวลาเราอ่านบทความปฏิรูปการศึกษา คำนี้เป็นคำสำคัญที่สุด ทำอย่างไรจะทำให้เราเชื่อใจว่าห้องเรียนที่คุณครูเข้าไปอยู่กับเด็กเป็นเวลาหนึ่งวัน เป็นห้องเรียนที่มีคุณภาพ คุณครูต้องตอบสนองความรับผิดชอบต่อสังคม ให้เขามั่นใจได้ว่าทุกชั่วโมงที่เขาทำงานกับเด็กๆ นั้นมีคุณภาพ

นอกจากนั้นเรายังต้องช่วยกันคิดว่า ทำอย่างไรสังคมไทยจึงจะไปให้พ้นจากแนวคิดเหล่านี้คือ (1) แนวคิดว่าการศึกษาคือการลงทุน ไม่อยากให้เกิดแค่ตัวเลขอย่างเดียว การคิดในมุมเศรษฐศาสตร์มีความสำคัญ ทำให้เราวางแผนได้แต่อย่าดีดลูกคิดอย่างเดียว การศึกษาเป็นการลงทุน เพราะการศึกษาเป็นการพุ่มพักสมาชิกรุ่นใหม่ให้แก่สังคม ให้เป็นพลเมืองที่จะอยู่ร่วมกับเราในอนาคต เขาเป็นคนดูแลเราตอนแก่

(2) คือวิธีคิดที่ว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือในการเพิ่มแต้มต่อ หรือพาเราไปสู่สถานภาพทางสังคมที่มั่นคง เพราะมีเด็กจำนวนมากเรียนไปเรื่อยๆ จบแล้วก็ไม่ยอมเลิกเรียน ยังอยากเป็นเด็กอยู่ จบตรีก็ต่อโท จบโทก็ต่อเอก แต่ไม่รู้ว่าจะทำอะไร เป็นเรื่องน่าเสียใจและน่าตกใจว่า 12 ปีในโรงเรียน กับ 4-5 ปีในมหาวิทยาลัย ไม่สามารถทำให้เด็กรู้ได้ว่าตัวเองเป็นใคร กลายเป็นคนที่เรียนมาวิชาหนึ่ง แต่ทำงานอีกวิชาหนึ่ง สุดท้ายเปลี่ยนงานกว่าจะหาตัวเองเจออีกทีหนึ่งไปเป็นผู้ประกอบกิจการรายย่อย ทำให้เวลาที่ไปโรงเรียนจึงไม่ใช่เวลาที่ทำให้เขารู้จักตัวเอง กิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน หลักสูตร สังคมที่เขาเติบโตมา ไม่จัดหาการเรียนรู้ที่ทำให้เขารู้จักตัวเองอย่างนั้นหรือ

ตัวแปรสำคัญมากๆ เรื่องหนึ่งของการศึกษาคือ เราอยู่กันด้วยความกลัว เรากลัวลูกเราจะแพ้ เราจึงต้องพาเขาไปติว ครูก็กลัวว่าถ้าไม่ทำตามนโยบายจะถูกประเมินไม่ผ่าน ผอ. ก็กลัวว่าจะโดนผู้บังคับบัญชาชั้นสูงมาตามจี้ เราก็อยู่กันด้วยความกลัว ด้วยความเหนียวแน่น เราปฏิเสธไม่ได้ว่าผู้ใหญ่ทุกคนต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นเวลานี้ร่วมกัน เพราะถ้าท่านทำอะไรไว้ เด็กๆ ของท่านก็จะเป็นอย่างนั้นในอนาคต ประเด็นสุดท้ายของคือ ทำอย่างไรให้การศึกษา กลายเป็นเครื่องมือหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม

การสร้าง Critical Thinking

ประเด็นที่ถามว่า ในเมื่อครูถูกผลิตออกมาจากระบบเก่า ไม่ได้เรียน Critical Thinking มาก่อนแล้วจะสอนนักเรียนให้มี Critical Thinking ได้อย่างไร นพ.ประเสริฐ อธิบายเพิ่มเติมว่า ความคิดเชิงวิพากษ์ไม่เกิดจากการสอนแนวๆ ถามว่ามันเกิดจากไหน คำตอบคือมันมีมาแล้วตั้งแต่เกิด นึกถึงวันที่เด็กถามสารพัดอย่างได้ไหม นี่คือการคิดเชิงวิพากษ์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด แต่เราต่างหากที่ตัดตอนมันทิ้ง การศึกษาของเราตัดตอน Critical Thinking ของเด็กๆ ทั้ง ดังนั้น หากถามว่าทำอย่างไรเด็กไทยถึงจะมี Critical Thinking คำตอบคือ ถอดรื้อระบบการเรียนการสอนเสียใหม่ คำถามที่ถูกคือ เราจะคงคุณสมบัติข้างถาม

ช่างสงสัยที่มีทุกคนตั้งแต่เล็กๆ อย่างนั้นจนถึงอุดมศึกษาได้อย่างไรมากกว่า คุณสมบัติที่ดีในเด็กไทยมีอยู่ก่อนแล้ว แต่เราเป็นคนทำลายมันเอง ดังนั้นถ้าเรารู้สิ่งที่ทำลายเด็กไทยออกได้ก็คงดี

การขยายตัวของการศึกษา กับ ปัญหาความเหลื่อมล้ำ

ดร.ดิลกะ ได้เพิ่มเติมประเด็นที่น่าสนใจจากงานศึกษาของเวิลด์แบงก์ว่า เป้าหมายอันดับ 1 ของการปฏิรูปการศึกษาคือขจัดความยากจน เป้าหมายที่ 2 คือลดความเหลื่อมล้ำ ตัวอย่างจากหลายประเทศที่ปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง จะพบว่า เด็กที่เกิดมาในเมืองเล็กเมืองใหญ่ มีคุณภาพการศึกษาเท่าเทียมกันได้ แต่รูปแบบการจัดการแน่นอนว่าไม่เหมือนกัน แต่ละพื้นที่ก็มีความเป็นเอกลักษณ์ของเขาเอง แต่เป้าหมายคือเด็กจะเกิดที่ไหนก็ตาม สามารถเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพพอที่เขาจะเป็นวิศวกรก็ได้ หรือถ้าเขาอยากจะเป็นอาชีวะก็เรียนได้ จะเป็นหมอก็ได้ แต่ว่าเมืองไทยยังไม่ได้เป็นเช่นนั้น ไปดูโรงเรียนเล็กๆ ทุกระดับที่เด็กที่เกิดอยู่ตรงนั้น อนาคตที่จะเป็นหมอหรือวิศวกรแทบจะไม่มี ฉะนั้นอย่างแรกต้องเชื่อก่อนว่ามันทำได้ ต้องยกระดับให้ทุกโรงเรียนสามารถสอนเด็กให้มีคุณภาพได้

ยกตัวอย่างเวียดนาม โครงการที่เวิลด์แบงก์ทำเมื่อสิบปีที่แล้ว และกำลังทำคล้ายๆ กันที่มาเลเซีย ผลของการปฏิรูปการศึกษาของเวียดนามในระยะแรก คล้ายเมืองไทย ในปี 1986 จนถึงปัจจุบัน เวียดนามมีการสร้างโรงเรียนจำนวนมาก เพื่อให้เด็กทุกคนเข้าถึงประถมศึกษาร้อยละแปดสิบ ภายใน 10 ปี เขาสามารถทำให้อัตราการเข้าถึงระบบการศึกษาระดับประถม จาก 84% ขึ้นมาเป็น 94% ได้ แต่ผลที่เขาเจอเหมือนเราก็คือ พอขยายไปปรากฏว่าคุณภาพครูไม่พร้อม งบประมาณก็ไม่พร้อม ผลสัมฤทธิ์การศึกษาก็เลยตก เพราะเด็กที่เข้ามาทีหลัง คือเด็กที่เสียเปรียบอยู่แล้วในเชิงคุณภาพของสถานศึกษา จึงจุดทั้งระบบตกหมดเลย เกิดความเหลื่อมล้ำสูงมาก

ตั้งแต่ 2001 รัฐบาลเวียดนามและทางเวิลด์แบงก์จึงได้เข้ามาช่วยกัน แก้ไขปัญหา ด้วยการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานขั้นต่ำ ที่เรียกว่า Fundamental School Quality Level (FSQL) โดยเริ่มตั้งแต่ปี 2011 ระบบเดียวกันนี้เรากำลัง พยายามเสนอรัฐบาลไทย และเราเคยเสนอมาตั้งแต่สมัยก่อนตอนที่เสนอ เวียดนามแล้ว แต่รัฐก็ไม่ทำอะไร และปล่อยให้ปัญหาโรงเรียนเล็กและขาดแคลน ทรัพยากรเรื้อรังมาจนถึงทุกวันนี้ เวียดนามตอนนี้เขาลำหน้าเราไปถึงไหน ทั้งที่ รายได้เขาต่ำกว่าเราตั้งเยอะ

FSQL ของเวียดนามคือการพัฒนากระบวนการข้อมูล กำหนดเป้าหมาย ระยะยาว มีตัวชี้วัด มีที่ปรึกษาจากหลายๆ ที่ ปัจจุบันมาเลเซียก็ทำเหมือนกัน แต่เรียกคนละชื่อกัน แล้วก็มีความงานที่ปรึกษาเหมือนกัน เข้าไปช่วยทำตัวชี้วัด โดยใช้ประสบการณ์ของเวียดนามเป็นแบบอย่าง มีการเก็บข้อมูลทั้งด้านโครงสร้าง พื้นฐาน ครู การจัดการโรงเรียน ทรัพยากรโรงเรียน มีการตั้งเป้าหมายว่าต้องได้ เท่าไหร่ เขามีเกณฑ์ขั้นต่ำ ไม่ว่าโรงเรียนจะไปอยู่ตรงไหนของพื้นที่ต้องมีครูครบ จำนวนชั้น ของมาเลเซียจะละเอียดกว่านี้ คือนอกจากมีครูครบชั้นแล้ว ยังมีการออกแบบว่าครูแต่ละคนต้องมีการะงานไม่เกินเท่าไร แล้วครูต้องสอบผ่าน ใบอนุญาต อาจจะไม่ต้องจบโดยตรงแต่ต้องมีการเทรนนิ่ง ครูของมาเลเซีย ตอนนี้อาจจะไม่พอ แต่เขาดังเป้าหมายภายใน 3 ปี 5 ปีข้างหน้า ต้องสามารถ ฝึกคนขึ้นมาเป็นครูได้

นอกจากนั้น เขายังมีการเปิดเผยข้อมูลการศึกษาทุกมิติ เพื่อเป็นการ สร้างระบบความรับผิดชอบที่รัฐบาลต้องมีต่อชุมชนและต่อประเทศ ต่อประชาชน เขาต้องผลิตรายงานสู่สาธารณะ ถ้าไม่ได้ ก็ต้องบอกว่าเพราะอะไร ทุกปีต้องมีการปรับ ค่อยๆ แก่ค่อยๆ ปรับไปเรื่อยๆ ผลคือผ่านมา 6 ปี โรงเรียนในพื้นที่เสียเปรียบ โดยเฉลี่ยใกล้เคียงขึ้นมาได้ อาจจะได้ไม่หมดเสียทีเดียว แต่เมื่อประชาชน ของประเทศร่ำรวยขึ้น ทรัพยากรเริ่มมีมากขึ้น ตัวดัชนีต่างๆ ก็เพิ่มขึ้นๆ ตาม ศักยภาพของประเทศ แต่ปัจจุบันในประเทศไทย ถ้าเราอยากจะรู้ว่าโรงเรียนไหน ในประเทศไทย พื้นที่ไหนขาดแคลนทรัพยากรอะไรบ้าง เราไม่มีทางรู้เลย

สพฐ. อาจมีข้อมูล แต่ไม่เคยเปิดเผย ถ้าพีช่าไม่มาทำข้อมูลนี้ เราไม่มีทางรู้เลย
Accountability (ความรับผิดชอบ) ไม่มี ถ้าคุณปิดหูปิดตาทุกคนหมด ระบบ
ความรับผิดชอบไม่เกิดขึ้นแน่นอน

'การศึกษาไทย' ถอดรื้อได้ แต่จะประกอบใหม่อย่างไร

ผู้ร่วมฟังเสวนาถกเถียงว่า เราถอดรื้อการศึกษาไทยออกเป็นชิ้นส่วน
ในวันนี้ แต่ก่อนที่จะประกอบกลับเข้าไปใหม่ เรายังไม่ได้ทำให้มันกลายเป็น
ชิ้นส่วนที่เหมาะสมกับสังคมไทย ปัญหาใหญ่คือเรานำวิธีการปฏิรูปการศึกษา
จากตะวันตกมาใช้ทั้ง 70-80% ซึ่งผิดมาก ชุดความรู้ชุดแนวทางปฏิรูปการศึกษา
ประเทศไทยจึงไม่มีความชัดเจนพอที่นักการเมืองหรือรัฐบาลจะเอาไปใช้ได้
ในสมัย 2540 เราก็พูดปัญหาการศึกษากันมาก สุดท้ายก็นำวิธีแบบตะวันตก
มาใช้ทั้งดุ้น และขณะนั้นก็เหมือนกัน เราก็พูดกันอีกแล้วว่าประเทศไทยล้มเหลว
นั่นนี่ ไม่ต่างจากปีนั้นเลย

ผู้เข้าร่วมอีกคนยังได้แสดงความคิดเห็นว่า จากประสบการณ์ที่ไปเกี่ยวข้อง
กับกระบวนการศึกษา พบว่าไม่ใช่แค่การรื้อถอนโครงสร้างหรือระบบการศึกษา
เท่านั้น แต่เรายังต้องเผชิญกับข้อท้าทายบางประการ จะไม่พูดถึงครูซึ่งถูกรวบ
ด้วยโครงสร้าง ไม่พูดถึงผู้บริหารโรงเรียนซึ่งยังถูกรวบอยู่ในโครงสร้างหลายชั้นมาก
รวมทั้งเรื่องตัวชี้วัด ตัวประเมินฯ แต่สิ่งสำคัญที่จะสะท้อนก็คือเรื่องของ 'ชุมชน'
ปัญหาคือชุมชนไม่มีความรู้สึกมีส่วนร่วมร่วมกับโรงเรียนเลย แม้กระทั่งบางโครงการ
ที่พยายามไปเชื่อมระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ชุมชนก็รู้สึกว่าจะไม่เกี่ยวกับฉัน
ทุกอย่างเป็นเรื่องของโรงเรียน เราเคยมีข้อเสนอสมัยท่านพงษ์เทพ เทพกาญจนา
เมื่อประมาณปี 2013 ที่เสนอให้มีการยุบโรงเรียนขนาดเล็ก ตอนนั้นชุมชน
กลับลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการประท้วง เพียงเพราะเหตุผลเดียวคือ ฉันเป็นคน
บริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนนี้ มีชื่อติดอยู่ที่โรงเรียน หากยุบไปแล้วจะเอาชื่อไปไว้
ที่ไหนดี นั่นคือวิถีคิดของชุมชนที่เราต้องไปรื้อถอน รื้อสร้าง นี่คือการที่เป็น
ข้อท้าทาย

การผลักดันให้การปฏิรูปการศึกษาเข้าไปเป็นนโยบายสาธารณะ จะต้องนำไปสู่เรื่องการกระจายอำนาจการปกครองท้องถิ่นด้วย ซึ่งขณะนี้ท้องถิ่นของเราก็มีการอบคิดกรอบหนึ่งที่ครอบอยู่เหมือนกัน บางทีการแก้ไขปัญหาในวงการศึกษาก็จะแก้ไขที่ตัวคุณครู แก้ไขที่ตัวนโยบาย หรือแก้ไขกระทรวงศึกษาธิการอาจจะไม่พอ ตอนนี้อย่าหาตัวแบบของชุมชนหรือท้องถิ่นที่สามารถผลักดันกระบวนการศึกษาได้ และจะอย่างไรให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษาจริงๆ

โรงเรียน ราชการ การศึกษาทางเลือก

ผู้เข้าร่วมอีกคนหนึ่งแลกเปลี่ยนว่า เมื่อพูดถึงการปฏิรูปการศึกษาเรามักมองว่าการศึกษาคือตัวระบบโรงเรียน แต่เราไม่ได้พูดถึงการปฏิรูปการเรียนรู้ที่อยู่นอกกรอบโรงเรียน อันนี้อาจจะเป็นมายาคติขั้นที่ลึกที่สุดที่เราคิดว่าความรู้มีแต่ในโรงเรียน เราอาจจะปฏิรูปการศึกษาโดยการปฏิรูปโรงเรียนก็ได้ แต่ดูเหมือนว่าเราจะให้น้ำหนักกับเรื่องการบริหารงบประมาณ การบริหารจำนวนครูว่ามีมากพอหรือไม่ ครูจะเกษียณเท่าไร ต้องหาครูเพิ่มเท่าไร ซึ่งไม่ใช่สาระสำคัญของการปฏิรูปการศึกษา ถ้าเรายังให้น้ำหนักกับการปฏิรูปโรงเรียนอยู่ ในขณะที่ระบบโรงเรียนของเรายังผูกติดกับระบบราชการ ทำให้การปฏิรูปการศึกษาในโรงเรียนตามลัทธิแบบเป็นไปไม่ได้เลย พูดให้ถึงที่สุดคือการจะปฏิรูปการศึกษาจะต้องปฏิรูปกันทุกระบบ และเราก็พูดได้ว่าทุกระบบในประเทศของเรากำลังมีปัญหา

ถ้าจะปฏิรูปโรงเรียนโดยที่ยังผูกติดอยู่กับระบบราชการ งบประมาณก็ต้องไหลจากส่วนกลางลงมา เรามีไม้บรรทัดแห่งชาติ มีข้อสอบมาตรฐานอะไรทั้งหลายเป็นด้านอยู่ เราจึงไม่สามารถจะปฏิรูปได้ ถ้าไม่สามารถจะแยกวัฒนธรรมอำนาจหรือวัฒนธรรมราชการที่แฝงฝังอยู่ในโรงเรียน อยู่ในตัวครูอยู่ในกระบวนการเรียนการสอนออกไปได้ เราก็จะมีเด็กที่ไม่กล้าถาม เด็กที่ถูกทำให้ตายไปจาก Critical Thinking

จริงๆ เวลานี้อาชีพครูในต่างจังหวัดเป็นอาชีพยอดนิยม เนื่องจากอัตราเงินเดือนสูงขึ้น เพราะว่าเราตีโจทย์เรื่องการปฏิรูปการศึกษาว่า คือการสร้างแรงจูงใจให้คนเก่ง คนดี เข้ามาสู่ระบบให้มากขึ้น แล้วก็ตีโจทย์ต่อว่าการจะทำให้คนเก่งๆ เข้ามาได้ ก็ต้องทำให้เงินเดือนของคนในอาชีพครูมีความจูงใจและเท่าๆ กับอาชีพสาขาอื่นๆ เราจึงตีโจทย์ผิดและปฏิรูปการศึกษาแบบตาบอดคลำช้างมาตลอด หลายพื้นที่ในเวลานี้มีเครือข่ายการศึกษาหลายกลุ่มที่ไม่สนใจการปฏิรูปการศึกษาในระบบโรงเรียนอีกแล้ว เขาสนับสนุนการจัดกระบวนการเรียนการสอนแบบคุณวุฒิปัญญา แบบ Problem Based Learning ในรูปแบบของกิจกรรมเสริม หรือเรียกว่าการศึกษาทางเลือก แต่การศึกษาทางเลือกก็ไม่ใช่เส้นทางคู่ขนานกับการศึกษากระแสหลักในโรงเรียนซะทีเดียว มันสามารถบูรณาการเข้ากันได้ และคนก็อยากจะมาเข้าร่วมกับการศึกษาทางเลือกมากขึ้น ตั้งแต่พ่อแม่ผู้ปกครอง คนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ถ้าเกิดสิ่งที่เรียกว่า ‘การกระจายอำนาจ’ อย่างแท้จริง

ประเด็นสุดท้ายคือ ดูเหมือนตัวเลขของเวลด์แบงก์จะมีอิทธิพลกับการปฏิรูปการศึกษาพอสมควร เช่น เรื่องที่ไปกดดันทางเวียดนาม ทำให้เขามองเห็นปัญหาอะไรบางอย่างชัดเจนขึ้น จึงขอเสนอให้เวลด์แบงก์ช่วยทำโมเดลสักชุดหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษาของไทย ในภาวะที่เราไม่มีรัฐบาลที่สามารถมองเห็นปัญหารากลึกที่สุดของการศึกษาไทยได้ เพื่อทำการกดดันไทยว่า เราจะต้องปฏิรูปการศึกษาแบบไหน ประเทศไทยจะเป็นประเทศที่ขายแรงงานราคาถูกอย่างเดียวไม่ได้อีกต่อไป แล้วเราจะเป็นประเทศที่ขายอะไรได้บ้าง

ดร.ดิลกะเสริมเกี่ยวกับการทำให้ชุมชนเข้มแข็งว่างานวิจัยที่ผ่านมาในระดับอุดมคติ ก็คือทำอย่างไรให้ชุมชนเข้มแข็ง สามารถมีชุมชนในบอร์ดบริหารของโรงเรียน สามารถให้คุณให้โทษกับครูใหญ่และครูได้ ในขณะที่รัฐก็ช่วยจัดสรรทรัพยากรให้โรงเรียนให้เพียงพอ นี่เป็นระดับอุดมคติที่เห็นมาหลายประเทศซึ่งต้องเกิดขึ้นในประเทศที่ระบบมันดีวิธีการนี้จะดีที่สุด โรงเรียนจะมีนวัตกรรมเอง ไม่ต้องไปควบคุมอะไรเขามาก แต่ในประเทศไทยเรื่องที่จะให้ชุมชนจัดการ

จนถึงจุดที่ดีที่สุดที่ได้อธิบายว่าคือมี Full Autonomy ในทุกด้าน ยังเป็นไปไม่ได้ที่เราจะลากตัวเองจากจุดนี้ข้ามไปถึงจุดนั้นเลย เพราะมีตัวอย่างประเทศที่พลาดมาแล้วในหลายแห่ง ที่คิดว่าเราเห็นจุดที่ดีที่สุดของการศึกษาแล้ว ก็ทุ่มเงินลงไปให้เพียงพอ เอาครูออกจากระบบราชการ แล้วก็จ่ายเงินเข้าไป เดี่ยวโรงเรียนขนาดเล็กที่ขาดแคลนครูในชุมชน เขาก็ต้องรวมกันเอง เพราะมีทรัพยากรจำกัด สุดท้ายผ่านไป 5-6 ปี ไม่เป็นอย่างที่คิด เพราะมันมีโครงสร้างอำนาจบางอย่างอยู่ตรงนั้น ฉะนั้นหลังจากมองความผิดพลาดจากหลายๆ ประเทศ เมืองไทยตอนนี้ การเอาครูออกจากระบบราชการทันที คิดว่าไม่เกิดขึ้นแน่ๆ หรือไม่เกิดขึ้นเร็วๆ ถ้าจะเอาออกได้ก็ต้องใช้เวลานานมาก

สิ่งแรกที่ประเทศไทยต้องทำก่อน คือจะทำอย่างไรให้สามารถจัดสรรทรัพยากรอย่างมีความเป็นธรรมที่สุด จากนั้นค่อยๆ ปรับทีละขั้นจนถึงจุดที่เราคิดว่าดีที่สุด คือครู Autonomy และชุมชนมีส่วนร่วมดูแลโรงเรียน แต่รัฐเองก็ต้องจัดโครงสร้างให้ได้ก่อน จากนั้นก็เริ่มทำระบบข้อมูลที่ดี และกล้าเปิดเผยข้อมูลของโรงเรียน ทั้งระดับรัฐ ระดับจังหวัด ระดับโรงเรียนออกมาให้ชุมชนคอยรับทราบ

ในขณะที่ ผศ.อรรถพล ขอบุดเรื่องโรงเรียนเพิ่มเติมว่า วันนี้เรามาดูคร่าวๆ การศึกษาไทย ที่มีเด็กประมาณ 8 แสนคนในโรงเรียน ดังนั้นเราไม่สามารถปล่อยให้โรงเรียนเป็นที่ว่างเปล่าได้ การมีโรงเรียนทางเลือก การมีชุมชนเข้มแข็งเป็นโจทย์ที่สำคัญก็จริง แต่สิ่งหนึ่งที่คนไม่เคยเชื่อเลยคือโรงเรียนก็ทำได้ โรงเรียนของเมืองไทยก็ทำได้ เพราะหลายๆ ประเทศก็เริ่มปฏิรูปจากโรงเรียนนี้แหละ ทั้งฟินแลนด์ ทั้งญี่ปุ่น พวกเขาตั้งอยู่บนความเชื่อว่าจะต้องทำให้โรงเรียนใกล้บ้าน เป็นโรงเรียนที่ดีให้ได้ แม้แต่ในประเทศไทยเองก็มีหลายโรงเรียนที่ทำได้และพยายามทำอยู่

วันที่ญี่ปุ่นสามารถออกกฎหมายบังคับให้เด็กประถมเรียนโรงเรียนใกล้บ้านได้ ไม่ได้มาจากการสั่งการแต่มาจากความเชื่อมั่นว่าโรงเรียนใกล้บ้านเป็นโรงเรียนที่ดี ที่พ่อแม่จะไว้วางใจได้ ฉะนั้นโจทย์เรื่องทำให้ทุกโรงเรียนเป็นโรงเรียน

คุณภาพจึงเป็นโจทย์ที่สำคัญอย่างยิ่ง และคิดว่าโรงเรียนทางเลือกจำนวนมากในแห่งหนึ่งก็เป็นห้องแล็บที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการยกระดับการศึกษาในระบบทั้งหมดได้

เพราะฉะนั้นการทำให้โรงเรียนมีคุณภาพยังคงจำเป็นต่อการปฏิรูปการศึกษาอยู่ แต่เราต้องไม่ปล่อยให้โรงเรียนเป็นเรื่องของครูกับผู้อำนวยการและกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น เราจำเป็นต้องให้ภาคการศึกษาทั้งหลาย มีส่วนทำให้โรงเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างทีหลายท่านพูดมา ก็คือด้วยความที่โรงเรียนอยู่ภายใต้โครงสร้างราชการ การจะให้เขาเปลี่ยนจากข้างในเป็นเรื่องยากมาก ดังนั้นเราจะต้องออกแบบระบบ อีกอย่างหนึ่งที่ช่วยให้เขาเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของทั้งสังคม

วัฒนธรรมและค่านิยมการศึกษา

ผศ.อรรถพล เสนอว่า โจทย์ใหญ่อีกโจทย์หนึ่งที่เรานำมาหนักน้อยมาก ก็คือการปฏิรูปการเรียนรู้ของคน วัฒนธรรมการเรียนรู้ของคน สิ่งนี้สำคัญอย่างยิ่ง เรายังมีความเชื่อเกี่ยวกับการศึกษาว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือทำให้คนหลุดพ้นจากฐานะของตนเอง แล้วถีบขึ้นไปสู่ตำแหน่งที่ดีกว่าหรือสถาบันที่จะเติมเต็มชีวิตตัวเองได้ และคนก็ยังมีค่านิยมเรื่องการแข่งขัน ต้องเอาตัวเองไปผูกอยู่กับสถาบันที่มีชื่อเสียง เพื่อให้ตัวเองมีแต้มต่อในสังคม ซึ่งตรงนี้เป็นโจทย์ที่ยากที่สุด คือค่านิยมเรื่องการศึกษา เป็นสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา เป็นโครงสร้างที่เรามองไม่เห็น

ผศ.อรรถพล เล่าว่า ตอนเรียนโรงเรียนมัธยม ด้วยความที่จบ ม.3 แล้วได้เกรดแค่ 2.5 เขาก็ไม่ยอมให้เรียนสายศิลป์ จับตนไปเรียนสายวิทย์ฯ ก็ไปตระกำลำบากอยู่ 3 ปี ตกฟิสิกส์ ตกเคมี ตกเลข จนมามัธยมปลาย จึงตัดสินใจกลับมาเรียนสายศิลป์ มาเรียนที่ครูศาสตร์ ยังจำได้ว่าวันที่เลือก 6 อันดับสอบเข้ามหาวิทยาลัย ครูแนะแนวหยิบใบสมัครขึ้นมาดูทีละคน และพูดถึงตนหน้าห้องเรียนว่า เป็นเด็กวิทย์ฯ แต่ไปเรียนสายศิลป์ ถือเป็นคนลึกลับคิด นี่คือค่านิยม

ในสังคมที่น้ำกัลลวามากๆ ไม่ใช่ว่าเด็กทุกคนจะรอดจากมันมาได้ ตะแกรงร่อน อันนี้ไม่ใช่แค่โครงสร้างทางสังคม มันคือค่านิยมในสังคม ทำให้เรากลายเป็น ผู้แพ้-ผู้ชนะตลอดเวลา ตอนนี้แม้กระทั่งเด็กที่มาเรียนต่อปริญญาโท และเปลี่ยน มาเรียนต่อครุศาสตร์ เวลาสอบสัมภาษณ์ คำถามที่ต้องถามคือ “คุณจบรัฐศาสตร์ แต่มาเรียนต่อครุศาสตร์ทำไม” คำตอบที่น่าตกใจยิ่งกว่าคือ “ยังไม่รู้เหมือนกัน ว่าตัวเองชอบอะไร ก็มาลองดู”

นี่คือเรื่องน่าตกใจ เด็กที่ได้โอกาสทางการศึกษาก็ถูกการศึกษากล่อม เสียจนไม่รู้ว่าเป็นใคร สิ่งแวดล้อมทางสังคม พ่อแม่ผู้ปกครอง ความคาดหวัง ต่างๆ ที่มีผลต่อการทำให้การศึกษาบิดเบี้ยว เราจัดการศึกษาอย่างไม่ตรงไป ตรงมา สมมติว่า O-net เป็นข้อสอบที่ดี ถ้าคะแนนต่ำแปลว่าอะไร แปลว่า การศึกษาของเราต่ำอย่างนั้นหรือ ในขณะที่ข้อสอบวัดมาตรฐานกลางของหลาย ประเทศ ใช้วิธีการสุ่มสอบ ไม่ได้ใช้สอบเด็กทั้งหมดเหมือนเรา แต่ตอนนี้เรากำลัง ลงทุนมหาศาลสอบเด็ก 8 แสนกว่าคน เพื่อให้ได้คะแนน O-net สูงแล้วก็เอาผล มาใช้ในการประเมินโรงเรียน ก็เลยเกิดการหลอกกันไปหลอกกันมา ระหว่าง ผู้บริหารโรงเรียนกับผู้บริหารเขตพื้นที่ นักเรียนโรงเรียนตัวเองคะแนนต่ำก็ต้องหา วิธีทำให้คะแนนสูง โรงเรียนจำนวนมากก็ต้องเร่งสอนให้จบเร็วขึ้น เพื่อให้ครู มีเวลามาติวเด็กปลายเทอม กระทั่งจำตั้งตัวเตอร์เข้ามาติวเด็กในโรงเรียน สุดท้าย ก็หลอกกันไปหลอกกันมา

ตัวชี้วัดต่างๆ ที่ออกแบบขึ้นมาก็ไม่ได้ผลในการวางแผนปรับปรุงอย่าง แท้จริง เป็นแค่การปั้นแต่งตัวเลขมาหลอกกันไปมา ผลที่เกิดขึ้นก็คือ เมื่อเรา ต้องไปทดสอบในระดับนานาชาติ เช่น PISA แล้วคะแนนต่ำ วิธีแก้ของเราก็คือ พยายามฝึกให้เด็กทำข้อสอบแนวพีซ่าให้ได้ นี่คือปัญหาใหญ่ที่ทำให้การศึกษา เราตกตอย อีกทั้งเราก็ไม่มีวัฒนธรรมในการยอมรับผิดรับชอบต่อผลการงาน ที่ล้มเหลว เพราะฉะนั้นเวลาเราพูดถึงการปฏิรูปการศึกษา ในมิติของวัฒนธรรม ที่สังคมมองเรื่องการศึกษา ก็เป็นอีกโจทย์หนึ่งที่มองข้ามไม่ได้ และเป็นโจทย์ ที่เชื่อว่าครอบเด็กทุกคนอยู่

หาทางรอดให้การศึกษาไทย

ผู้ร่วมฟังการเสวนาจากสภาการศึกษาทางเลือก ได้ร่วมแลกเปลี่ยนประเด็นการศึกษาทางเลือกของไทยว่า การขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษา เริ่มต้นจากการทำงานวิจัยที่ซ้ำและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ตั้งแต่กฎหมายระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเป็นภาคีสัญญาอยู่ กฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ จากนั้นก็มาซ้ำและหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานตาม พบว่า หลักสูตรของเราเป็นตัวหนึ่งที่ไปสร้างการวัดประเมินผลที่เป็นปัญหา ทั้งวิธีคิดของการนำเอาข้อสอบ O-net ไปเป็นผลการเรียนรู้ของผู้เรียน อันนี้ผิดหลักการประเมินแบบสากล การศึกษาทางเลือกของเราศึกษาเรื่องนี้เพื่อจะบอกว่าที่ทำมานั้นผิด และเราก็ปฏิเสธเรื่องนี้ด้วย

การสอบ O-net เป็นเพียงทางเลือกของผู้เรียน ไม่ใช่สิ่งที่จะเป็นเครื่องมือบังคับผู้เรียนทุกคนให้ต้องสอบ และเป็นเพียงตัวชี้วัดหนึ่งสำหรับการประเมินการศึกษาเท่านั้น แต่เรากลับเอาคะแนน O-net มาเป็นมาตรฐานเพื่อรวมผลคุณภาพผู้เรียน ในขณะที่สิ่งที่เราไปไม่ถึงคือการประเมินคุณภาพ เราไม่ได้ประเมินตัวศักยภาพการเรียนรู้ตามความถนัดและความสนใจของผู้เรียน นี่เป็นเรื่องที่การศึกษาในระบบทั้งหมดไปไม่ถึง สภาการศึกษาทางเลือกจึงได้ทำงานวิจัยเพื่อหาข้อเสนอลักษณะและวิธีในการปรับใช้หลักสูตรแกนกลางให้เข้ากับการศึกษาทางเลือก เนื่องจากในหลักสูตรแกนกลางหน้า 24 เขียนไว้ว่า สำหรับการศึกษาทางเลือกและการศึกษาสำหรับเด็กที่มีทางเลือกพิเศษเฉพาะทาง หรือการศึกษาในที่ห่างไกล ไม่จำเป็นต้องทำตามหลักสูตรการศึกษาของรัฐ ฉะนั้น เราจึงมีพื้นที่ในการพัฒนากลุ่มผู้เรียนที่เลือกเรื่องได้ตามบริบทของตัวเอง ตามความพร้อม ศักยภาพของตัวเอง รวมถึงทรัพยากรพื้นฐานของครอบครัว และสังคมในการขับเคลื่อนการเรียนรู้ของผู้เรียน

ถ้าผ่าตัดหลักสูตรแกนกลาง ผ่าตัดกฎหมายทั้งหมด เพื่อจะตอบโจทย์เด็กๆ ทุกคนว่า ไม่เฉพาะการศึกษาทางเลือกหรือการศึกษาสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะเท่านั้น ที่มีโอกาสในการออกแบบหลักสูตรเฉพาะตัวของผู้เรียน แม้ใน

ระบบโรงเรียนก็สามารถทำได้ แบ่งเป็นกลุ่มผู้เรียนที่มีความถนัดและศักยภาพที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มกีฬา กลุ่มดนตรี เป็นต้น และยังสามารถตอบโจทย์คุณภาพมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ ด้วยตัวชี้วัดที่ปรับใช้ไปตามคุณภาพที่เกิดขึ้นของผู้เรียน ซึ่งเรียนด้วยวิธีการที่หลากหลาย

งานวิจัยของสภาการศึกษาทางเลือก น่าจะเป็นตัวหลักหนึ่งที่ทำให้การทำงานวิจัยต่อเนื่อง ไม่ต้องใช้เวลามากจนเกินไป เราอาจจะต้องช่วยกันขับเคลื่อนการศึกษาด้วยเรื่องพวกนี้ก่อน เพราะเท่าที่ผ่านมหลังจากที่เราส่งงานวิจัยเรื่องนี้ออกกระทรวงศึกษาธิการ ทางกระทรวงฯ ก็เชิญกลุ่มเราไปร่างวิธีการปรับใช้หลักสูตรแกนกลางสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ทำให้การศึกษาแบบโฮมสกูลกับศูนย์การเรียนรู้ของเราได้ออกแบบหลักสูตรเฉพาะของแต่ละกลุ่มเป้าหมายที่สถานศึกษาเป็นผู้จัด จึงอยากชวนทุกท่านมาทำงานต่อร่วมกัน

ระบบการศึกษา หรือ ระบบทุน

มีคำถามจากผู้เข้าร่วมว่า ทุกวันนี้สังคมเราเรียกร้องให้คนเรียนสายอาชีพเพิ่มขึ้น เพราะเป็นความต้องการของตลาดแรงงาน แต่คนส่วนใหญ่กลับมุ่งไปแต่มหาวิทยาลัย อยากถามความเห็นของวิทยากรเกี่ยวกับเรื่องนี้

ดร.ดิลกะ อธิบายว่า ตอนนี้อยู่นโยบายของคนไทยเป็นเพียงครึ่งหนึ่งของมาเลเซีย นั่นเพราะมาเลเซียเขามีเป้าหมายว่า 2030 จะขึ้นเป็นประเทศรายได้สูง เวียดนามก็มีเป้าหมายในปี 2035 ทุกประเทศมีเป้าหมายตรงนี้หมด ไม่ได้มีเป้าหมายอย่างเดียว เขาทำ เขาปฏิรูปทั้งการศึกษา ทั้งระบบเศรษฐกิจ เพื่อให้ไปถึงตรงนั้นให้ได้

ไปดูค่าจ้างแรงงานก่อน ตลาดแรงงานไทยในแง่ของการศึกษาของแรงงานดีขึ้นตลอด โดยเฉพาะหลังช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 แรงงานไทยที่จบเพียงระดับประถมลดลงมาก กลุ่มที่จบระดับมัธยมและอาชีพเพิ่มขึ้น ในระดับมหาวิทยาลัยก็เพิ่มขึ้นด้วย แต่กลุ่มที่เพิ่มขึ้นมากที่สุดคือมัธยมศึกษา ค่าจ้างโดยเฉลี่ยของประเทศไทยเพิ่มขึ้นมาตลอด แต่หลังจากวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540

ค่าจ้างเฉลี่ยของไทยตกลงมาตลอดเลย จนมาถึงปี 2006-2007 ที่เริ่มดีขึ้นบ้าง
ทั้งๆ ที่การศึกษาของคนดีขึ้นมาก แต่ทำไมค่าจ้างเรายังตกลง มันกำลังบอก
อะไรเรา มันบอกว่าค่าตอบแทนแต่ละกลุ่มลดลงอย่างมาก

ช่วงก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ ค่าจ้างของไทยเพิ่มขึ้นทุกระดับชั้นศึกษา แต่หลัง
จากนั้น ค่าจ้างของกลุ่มคนที่จบชั้นประถมตกลงมาน้อยที่สุด กลุ่มที่แย่ที่สุดคือ
กลุ่มมัธยม ทำไมกลุ่มนี้จึงแย่ที่สุด มันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงจำนวน
การผลิต เพราะที่ผ่านมามีเทคโนโลยีเข้ามาทดแทนแรงงานระดับกลางที่เป็น
พนักงานประจำจำนวนมาก แต่มันไปตอบโจทย์แรงงานที่เป็นระดับมหาวิทยาลัย
มากกว่า ทำให้ช่องว่างของค่าจ้างระหว่างคนที่จบระดับมัธยมกับคนที่จบ
มหาวิทยาลัย ค่อยๆ ห่างไปเรื่อยๆ

ในอนาคต เทคโนโลยีประเภทหุ่นยนต์ หรือเครื่องมืออัตโนมัติทั้งหลาย
จะเข้ามาเป็นปัจจัยหลักในการผลิต กลุ่มที่โดนหนักที่สุดเลยคือกลุ่มที่ทำงาน
ประจำ กลุ่มที่อาจจะโดนน้อยหน่อยก็คือกลุ่มมหาวิทยาลัยกับกลุ่มชั้นประถม
หรือกลุ่มทักษะต่ำ เช่น งานเสิร์ฟอาหาร ขับแท็กซี่ เป็นต้น แต่กลุ่มที่อยู่ตรงกลาง
ซึ่งรวมถึงกลุ่มอาชีวะด้วย กลุ่มนี้ค่าจ้างจะตกลงไป จึงไม่แปลกใจ ต่อให้รัฐบาล
บอกว่าต้องเรียนอาชีวะ แต่ในเมื่อค่าจ้างมันตกลงมาพอๆ กับกลุ่มมัธยม อาชีวะ
ก็ไม่มีแรงจูงใจให้คนเข้าไปเรียน

แต่มองอย่างนี้ก็อาจจะไม่ถูกร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะว่าอาชีวะของเรา
ที่เป็น Technical จริงๆ อาจจะส่วนน้อย ส่วนที่หูดค่าจ้างของทั้งกลุ่มลงมา
น่าจะเป็นพวกพาณิชยกรรมมากกว่า แต่นี่คือข้อมูลแบบหลวมๆ เรายังไม่ได้เจาะลึก
เข้าไปดู แต่ก็คิดว่าอาจจะไม่ดีมาก เพราะถ้าค่าตอบแทนสูงมากๆ ก็น่าจะมี
กลุ่มคนที่อยากเข้าไปทำงานตรงนี้

ย้อนกลับมาดูขีดความสามารถของประเทศไทย ตลอด 10 ปีที่ผ่านมา
ข้อมูลจาก World Economic Forum พบว่า โครงสร้างพื้นฐาน สิ่งแวดล้อม
การศึกษา ทุกๆ อย่างประเทศไทยได้เปรียบประเทศเพื่อนบ้านเราทั้งหมด มีเพียง
อย่างเดียวที่เราไม่มีหรือไม่พัฒนาเลยก็คือนวัตกรรม เราเสียเปรียบประเทศอื่น

ในด้านนี้ หลายๆ ประเทศแพ้เราเมื่อสิบปีที่แล้ว สิบปีต่อมาเราอยู่กับที่ แต่ทั้งมาเลเซีย เวียดนาม ต่างฉีกหนีเราไปไกลแล้ว ตอนนี้แม้แต่กัมพูชาก็กำลังปฏิรูป และพยายามจะไล่เราขึ้นมา ขณะที่เราอยู่กับที่ ไม่ใช่การศึกษาอย่างเดียว เราอยู่กับที่ในทุกๆ ด้าน โครงสร้างพื้นฐานที่เราแนะนำชาวบ้านมาสิบกว่าปี เราเสียเวลาทะเลาะกันเองอย่างเดียว ไม่ได้มีการสร้างอะไรให้ดีขึ้น ฉะนั้นปัจจุบันจึงไม่แปลกใจทำไมเราไม่ได้ FDI (Foreign Direct Investment) การลงทุนจากต่างประเทศ หรือการลงทุนที่ต้องใช้ทักษะสูงๆ เพราะใครจะอยากมาลงทุนในเมื่อทักษะของแรงงานบ้านเรามันต่ำ แต่ค่าแรงเรากลับพุ่งขึ้นไป การลงทุนจึงไม่เข้ามา ถ้าเราเป็นนักลงทุนลองนึกสภาพว่า ประเทศที่หนึ่งๆ อยู่กับที่เป็นเวลา 10 ปี และทักษะของคนก็ไม่ได้ดีขึ้น เรายังจะกล้ามาลงทุนไหม

นอกจากนี้ ในด้านธรรมาภิบาลของเรา เมื่อก่อนดีที่สุดเมื่อเทียบกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ปัจจุบันของเราตกมาอย่างมาก เสถียรภาพทางการเมืองก็เป็นเรื่องสำคัญที่นักลงทุนกังวลมากที่สุด เรามีระบบการมีสิทธิมีเสียงใหม่ มีระบบความรับผิดชอบใหม่ นอกจากนั้น คุณภาพระบบราชการทุกประเทศดีขึ้นหมดตั้งแต่ 1980 เป็นต้นมา มีประเทศไทยประเทศเดียวที่คะแนนลดลง เราจึงผิดพลาดไปหมดทุกด้าน ทั้งระบบราชการ การศึกษา โครงสร้างพื้นฐาน ประเทศไทยจึงอาการหนักมาก

ผศ.อรรถพล ได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า ปัจจุบันเรายังมีโจทย์ที่ยากและท้าทายมากๆ นั่นคือจะทำอย่างไรให้คนอยู่ร่วมกันในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งสูง โจทย์การศึกษาของเราจึงยากขึ้นหลายชั้นเพราะไม่ใช่แค่เรื่องการศึกษาแต่กลไกต่างๆ ที่แวดล้อมการศึกษาของไทยเองก็มีปัญหา ฉะนั้นปัญหาใหญ่ตอนนี้คือต้องหาเป้าหมายของการศึกษาให้เจอ เราจะพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้เป็นความหวังในการสร้างสังคมอย่างไร เราจะสร้างพลเมืองแบบไหนที่จะมาสร้างสังคมในเครือข่ายของเรา เราใช้แว่นตาในการมองหลายๆ แบบด้วยกันคือ แบบที่หนึ่ง พลเมืองรับผิดชอบ (Responsible Citizen) เป็นสังคมต่างคนต่างรอด แบบที่สอง พลเมืองมีส่วนร่วม (Participatory Citizen) ไม่ยอมแพ้ที่จะหยุดอยู่แค่ลูกหลาน

ตัวเองหรือคนใกล้ตัว แต่พยายามร่วมมือกันเป็นเครือข่ายทำงานกับสังคมแบบที่สาม เป็นพลเมืองแบบที่เราต้องการที่สุดก็คือ พลเมืองมุ่งเน้นความยุติธรรม (Justice-oriented Citizen) พลเมืองที่มองเห็นโครงสร้างสังคมที่กำลังมีปัญหา เห็นวิกฤตของโครงสร้างที่ต้องมีการแก้ไข และช่วยขับเคลื่อนไปสู่การสร้างสังคมที่เป็นธรรม ยุติธรรมมากขึ้น

วันนี้ประหลาดใจที่ผู้เข้าร่วมจำนวนมากเป็นคนรุ่นใหม่ ทำให้เห็นว่ากระแสความตื่นตัวเรื่องคุณภาพการศึกษาที่เกิดขึ้นช่วงสองสามปีนี้กลุ่มเป้าหมายคนฟังเปลี่ยนจากครูโรงเรียนกลายเป็นคนรุ่นใหม่ ที่อาจจะเป็นคนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการศึกษาที่ผ่านมา ฉะนั้นเราปฏิเสธไม่ได้ว่าเราอยากได้การศึกษาแบบไหน เราก็ควรลงมือสร้างเอง ไม่สามารถรอรัฐมาสร้างให้เกิดขึ้นได้ที่สำคัญ กระแสการปฏิรูปการศึกษาตลอด 20 ปี ก็ไม่ใช่ว่างเปล่าเสียทีเดียว มันมีการเปลี่ยนแปลงในบางเรื่องเกิดขึ้นแล้ว ตอนนี้ต้องการเพียงเสียงของประชาชนที่ไม่ยอมให้ตัวเองติดอยู่ในกับดักของการเป็นประเทศที่ไม่มีอนาคต มันดังขึ้นมา การศึกษาจะเปลี่ยนได้ด้วยคนรุ่นต่อไป การศึกษาเป็นเรื่องของทุกคนที่ไม่ว่า คุณจะเป็นนักเรียนโดยตรง เป็นครู หรือใครก็ตาม แต่ทุกคนเป็นนักการศึกษาของกันและกัน ในการทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน



ถอดรื้อ

กระบวนการยุติธรรม-ศาล-รัฐธรรมนูญ

ผศ.ดร.ปิยบุตร แสงกนกกุล*

“เคยสงสัยไหม? เวลาศาลพิพากษาคัดสินอะไรขึ้นมา ทำไมดูเหมือนเขามีอำนาจอะไรบางอย่าง ที่ทำให้เราไม่กล้าจะวิจารณ์มาก แต่ถ้าเป็นนักการเมือง, NGO, ชาวบ้านหรือนักวิชาการพูด เราารู้สึกว่าเราสามารถเถียงเขาได้ เราวิจารณ์เรื่องนักการเมืองเราใส่เต็มที่เลย เราวิจารณ์สื่อมวลชน นักวิชาการ เราก็ใส่เต็มที่เลย แต่พอเป็นศาลทำไมเรารู้สึกว่ามันมีอำนาจอะไรบางอย่างอยู่ บางที่เราไม่เห็นด้วย แต่ก็ต้องบอกว่าน้อมรับคำพิพากษา จะวิจารณ์ก็ต้องกล่าวคำสดุดีก่อนหนึ่งประโยคว่า... ด้วยความเคารพต่อศาล...ว่าผมไม่เห็นด้วย”

อาจารย์ปิยบุตร แสงกนกกุล เปิดประเด็นอย่างยาวเหยียดให้นักเรียนดูคิด ก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาของการบรรยาย ว่าด้วยหลักการแบ่งแยกอำนาจออกเป็นนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ ทั้งสามอำนาจนี้อยู่ในระนาบเดียวกัน ไม่มีใครใหญ่กว่าใคร เพียงแต่แบ่งแยกเพื่อให้เกิดดุลยภาพในการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน แต่ทำไมเราจึงมีความรู้สึกศาลใหญ่กว่านิติบัญญัติ ใหญ่กว่าบริหาร ในอดีตเมื่อพูดถึงศาล เรามักจะนึกถึงคดีแพ่งกับคดีอาญา ลัก วิ่งชิง ปล้น ทุบตีข่มขืน แล้วก็ไปขึ้นโรงขึ้นศาลกัน ดูเหมือนว่าศาลไม่ค่อยมีบทบาทในทางการเมือง ในชีวิตสาธารณะเท่าไร แต่ในระยะหลัง เราเริ่มเห็นศาลเข้ามา มีบทบาทในด้านการเมืองมากยิ่งขึ้น คำถามคือมันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร?

* อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสมาชิกกลุ่ม ‘นิติราษฎร์’

ศาล: สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เพิ่งสร้าง

ตั้งแต่คอมมิวนิสต์ล่มสลาย เมื่อปี ค.ศ. 1990 แต่ละประเทศต่างบอกว่าตัวเองเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตย แม้แต่ประเทศในโลกคอมมิวนิสต์ก็เปลี่ยนมาเป็นเสรีประชาธิปไตยมากขึ้น ที่นี้คำว่า 'รัฐเสรีประชาธิปไตย' มันมีอยู่สองขาขาหนึ่งคือคำว่า 'ประชาธิปไตย' หมายถึง อำนาจอเป็นของประชาชน ผู้ปกครองต้องมาจากประชาชนเป็นคนเล็ก แต่อีกขาหนึ่งคือคำว่า 'เสรีนิยม' หมายถึง การจำกัดอำนาจผู้ปกครอง กล่าวคือเมื่อผู้ปกครองได้อำนาจจากประชาชนที่เลือกเข้าไป ผู้มีอำนาจก็ต้องถูกจำกัดการใช้อำนาจด้วย เพื่อไม่ให้มีอำนาจสมบูรณ์เด็ดขาด เพราะผู้ปกครองที่ถูกเลือกมาแล้ว ต้องมีความชอบธรรม จะใช้อำนาจก็ต้องเคารพสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคล ต้องไม่ใช้อำนาจตามอำเภอใจ ด้วยการตรากฎหมายมาเป็นข้อจำกัดการใช้อำนาจนั้น

วิธีคิดแบบนี้ส่งผลต่อบทบาทของศาลในทางการเมืองอย่างไร? รัฐบาลที่เป็นฝ่ายบริหารหรือนิติบัญญัติล้วนมีอำนาจที่ได้มาจากการได้รับการเลือกตั้งคำถามคือใครจะเป็นผู้ตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ถ้าตรวจสอบกันเองจะไว้วางใจได้หรือไม่ เขาจะบอกว่าผิดหรือไม่ มันมีโอกาสที่การตัดสินใจไม่เป็นกลาง ดังนั้นจึงต้องหาอีกองค์กรหนึ่งที่ไม่ใช่นิติบัญญัติและบริหารเพื่อเข้ามาตรวจสอบการใช้อำนาจ ซึ่งก็คือ**องค์กรตุลาการ**นั่นเอง ระบบการตรวจสอบอำนาจจึงเกิดขึ้นมา เช่น เมื่อฝ่ายนิติบัญญัติร่างรัฐธรรมนูญออกมาแต่ขัดรัฐธรรมนูญ มันก็มีช่องทางให้คนไปฟ้องศาลรัฐธรรมนูญเพื่อตรวจสอบว่าพระราชบัญญัตินั้นมันขัดรัฐธรรมนูญหรือไม่ สรุปก็คือ วิธีคิดว่าด้วยการจัดการอำนาจรัฐ คือสิ่งที่ช่วยให้ศาลเข้ามามีบทบาทในทางการเมือง ถ้ามองว่า หากไม่ใช้วิธีถ่วงดุลอำนาจเช่นนี้แล้ว ยังจะมีวิธีการแบบอื่นในการปกครองหรือไม่ คำตอบคือ ยุคปัจจุบันเป็นยุคของ the end of ideology ที่เชื่อกันว่าไม่มีการถกเถียงเชิงอุดมการณ์อีกแล้ว ทุกประเทศกำลังจะเป็นเสรีประชาธิปไตยหมด เหลืออยู่เพียงไม่กี่ประเทศ แม้แต่คอมมิวนิสต์ในยุโรปต่างก็พยายามทำให้ 'เสรีประชาธิปไตย' กลายเป็นมาตรฐานอะไรบางอย่างที่บังคับให้แต่ละประเทศต้องเป็น

อำนาจของอักษร

อย่างไรก็ตาม กฎหมายที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้ล้วนเป็นตัวอักษร ตัวอักษรเหล่านี้จะมีอิทธิพลมาถึงประชาชนได้อย่างไร คำตอบคือต้องมีคนนำมาใช้ ใครใช้แล้วมีผล ประชาชนธรรมดาใช้แล้วมีผลหรือไม่ มันอาจจะมี แต่มันยังไม่จบ เมื่อต่างฝ่ายต่างไม่จบ ก็ต้องอาศัยคนออกมาช่วยตัดสิน ส่วนมากก็ตกอยู่ในมือของศาล นี่คือการในด้านเอกชน แต่ถ้าในองค์กรต่างๆ ของรัฐ เกิดข้อพิพาทกันขึ้นมา ต่างฝ่ายต่างหยิบเอากฎหมายมาตีความโต้แย้งกัน ถ้าตีความแล้วยังยอมกันไม่ได้ ช่องทางการขัดความขัดแย้งนี้ ก็คือการส่งเรื่องไปที่ศาลเพื่อให้ศาลเป็นตัวกลางในการตัดสิน ดังนั้นกฎหมายที่เขียนออกมาเป็นตัวอักษร มันจะส่งผลทางกฎหมายได้ ก็ต่อเมื่อถูกนำมาใช้ ถ้าไม่ถูกนำมาใช้ มันก็เป็นเพียงกระดาษเปล่าๆ ยกตัวอย่างในต่างประเทศ เช่น นอร์เวย์ เดนมาร์ก สวีเดน ซึ่งมีกฎหมายอาญาที่กำหนดความผิดฐานหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์เหมือนกัน แต่ทุกวันนี้มันเป็นกฎหมายที่ตายไปแล้ว เพราะเขาไม่เอามาใช้แล้ว แม้จะยังไม่เลิก ยังมีปรากฏในรัฐธรรมนูญอยู่ แต่ไม่มีการนำมาใช้ก็เป็นกฎหมายที่ตายไปแล้วนั่นเอง

ในกฎหมาย ไม่สามารถจะเขียนถ้อยคำให้ครบทุกกรณีได้ อาจจะมีกรณีที่เกิดไม่ถึงเกิดขึ้นได้ ดังนั้นถ้อยคำในกฎหมายจะต้องมีลักษณะที่เปิดกว้าง หากเขียนเฉพาะเจาะจงกรณี ก็จะกลายเป็นการเลือกปฏิบัติ รัฐธรรมนูญจึงเขียนแบบกว้างๆ พระราชบัญญัติ (พ.ร.บ.) ก็จะเป็นรูปธรรมมากขึ้น หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐก็จะเอา พ.ร.บ. ไปใช้เป็นกฎหมาย ประกาศกระทรวง กฎกระทรวง ลงไปเรื่อยๆ ถ้อยคำก็จะจะเป็นรูปธรรมมากขึ้น ฉะนั้นบทบัญญัติจะต้องเขียนถ้อยคำให้กว้าง เปิดช่องให้องค์กรต่างๆ เอาไปใช้เอง

สิทธิ (ไม่) เสรีภาพ

เวลารัฐธรรมนูญจะรับรองสิทธิเสรีภาพ มักจะรับรองไว้ในวรรคที่ 1 ว่า บุคคลมีเสรีภาพเรื่องนั้นเรื่องนี้ จากนั้นในวรรคที่สอง จะเขียนให้สิทธิเสรีภาพตามวรรคหนึ่งถูกจำกัดได้ โดยอ้างการรักษาความสงบเรียบร้อย การรักษา

ความมั่นคงของรัฐ เป็นต้น แต่มันมีสิทธิเสรีภาพบางประเภทที่ถูกจำกัดไม่ได้เลย เรียกว่า absolute right คือ **เสรีภาพทางความคิด** ความคิดนี้ใครมาจำกัดเราไม่ได้ ถ้าไม่แสดงออก สมมติเรามีความคิดที่เป็นอันตรายต่อรัฐ เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐอยู่ในหัว แต่ไม่พูด เขาจะรู้ไหม นอกจากเขาจะคิดเทคโนโลยี เอาสว่านมาเจาะสมองออกมา

ปัจจุบัน เจ้าหน้าที่ของรัฐไทยภายใต้รัฐบาล คสช. มีความพยายามที่จะชวนให้เข้าไปในสมองคน คือ พยายามคิดว่าคนนั้นมันต้องคิดอะไรแน่ๆ แต่หาหลักฐานไม่ได้เพราะไม่แสดงออกให้เห็นหรือแสดงออกอยู่ลับๆ คสช. จึงพยายามเข้าไปตรวจสอบในพื้นที่ออนไลน์ เช่น Facebook เพื่อจะเห็นตัวความคิดนั้นให้ได้ เช่น กรณีที่ประหลาดที่สุดในโลก เรื่องแม่คุณจ่านิว (จ่านิว – สิริวิชญ์ เสรีวัฒน์ นักศึกษารัฐศาสตร์และนักกิจกรรมต่อต้านรัฐประหาร) โดนข้อหาตามมาตรา 112 เพียงเพราะมีคนส่งข้อความมาแล้วเขาไม่ตอบ พิมพ์ตอบกลับแค่ว่า “จ๋า” แค่นี้ถือเป็นความผิดแล้ว นี่คือการพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐที่จะชวนให้คิดของคนให้ได้ ทั้งๆ ที่เสรีภาพทางความคิดมันจำกัดไม่ได้ เพราะมันอยู่ในสมอง แต่ความคิดมันจะมีพลังได้ก็ต่อเมื่อมันแสดงออกมา รัฐก็บอกว่า คุณแสดงออกมาได้ แต่มีข้อจำกัด เช่น คุณแสดงความคิดเห็นได้อย่างมีเสรีภาพ แต่ต้องไม่กระทบเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของคนอื่น

ปัญหาก็คือ ‘จำกัดได้แค่ไหน’ จึงเกิดข้ออ้างอยู่บ่อยๆ ว่า จำกัดได้พอสมควรแก่เหตุที่เหมาะสม ซึ่งเป็นคำกว้างๆ โดยที่ไม่สามารถอธิบายได้ว่า จำกัดโดยสมควรแก่เหตุนั้นเป็นอย่างไร เราสามารถหักท้วงได้ใหม่ว่ามันเป็นการจำกัดเกินกว่าเหตุ เช่น เราเห็นว่า ป.อาญา มาตรา 112 เป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเกินกว่าเหตุ จำกัดมากจนเกินไป จะทำอย่างไร จะลองละเมิดกฎหมายแล้วโต้แย้งไปที่ศาลรัฐธรรมนูญว่า กฎหมายนี้มันขัดรัฐธรรมนูญ เพราะจำกัดสิทธิการแสดงความคิดเห็นตามหลักสิทธิเสรีภาพเกินกว่าเหตุ การกระทำเช่นนี้เสี่ยงหรือไม่ คำตอบคือ เสี่ยง!

จาก 112 ถึงท่าแห่ง

รัฐธรรมนูญที่คุ้มครองสิทธิเสรีภาพ สุดท้ายแล้วอาจจะอนุญาตให้จำกัดสิทธิเสรีภาพนั้นเสียเอง การถกเถียงกันว่าจำกัดได้มากน้อยแค่ไหน สุดท้ายก็ต้องไปจบที่ศาลอยู่ดี นี่คืออำนาจของศาล ในการขึ้นว่าสิ่งใดขัดหรือไม่ขัดรัฐธรรมนูญ

กรณีแรก คดีคุณสมบัติ พฤษาเกษมสุข ที่ถูกจับในข้อหา ป.อาญา 112 ระหว่างต่อสู้คดีอยู่ในศาลอาญา คุณสมยศก็ได้แย้งว่า ป.อาญา มาตรา 112 มันขัดรัฐธรรมนูญ ผลที่ตามมาคือ ศาลรัฐธรรมนูญตัดสินเป็นเอกฉันท์ 9-0 ว่าไม่ขัด เมื่อเทียบกับยุโรป เช่น ประเทศสเปนก็มีกฎหมายหมิ่นพระมหากษัตริย์ แต่ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปตัดสินว่า การที่รัฐสเปนนำกฎหมายหมิ่นประมาทไปใช้ลงโทษคนติดคุก ถือว่าขัดกับอนุสัญญาสิทธิยุโรป โดยศาลให้เหตุผลว่า พระมหากษัตริย์เป็นบุคคลสาธารณะต้องถูกวิพากษ์วิจารณ์ได้ บุคคลสาธารณะต้องมีความอดทนอดกลั้นสูงกว่าผู้อื่น “ทำไมศาลยุโรปถึงคิดแบบนั้น ทำไมศาลไทยถึงคิดแบบนี้ ทั้งที่โทษของเขาเบากว่าของเรา ทำไมศาลรัฐธรรมนูญไทย 9-0 จึงตัดสินว่าไม่ขัดรัฐธรรมนูญ ทั้งที่ตัวอักษรเหมือนกัน”

เป็นคำถามที่อาจารย์ปิยนุตรเชิญชวนให้ผู้เรียนร่วมแสดงความคิดเห็น ผู้เรียนคนหนึ่งตอบว่า “มันขึ้นอยู่กับการตีความ ต่อให้กฎหมายเขียนมาอย่างไร คนตีความไปทางไหน ก็เป็นไปทางนั้น แน่นอนว่าการตีความแต่ละคนก็ไม่เหมือนกัน” อาจารย์ปิยนุตรซักต่อว่า “การตีความต่างกัน มาจากอะไร” ผู้เรียนอีกคนหนึ่งตอบว่า “มาจาก mind set หรือชุดความคิดของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน”

นอกจากวิธีคิดของแต่ละคนที่ต่างกันแล้ว อีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อศาล คือ ระบบการปกครอง ต้องดูด้วยว่า ศาลสังกัดระบอบการปกครองแบบไหน ลองกลับไปอ่านคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับ ป.อาญา 112 ที่ศาลลงมติ 9-0 ว่าไม่ขัดรัฐธรรมนูญนั้น จะเห็นว่าเขาไม่ได้ให้เหตุผลทางกฎหมายใดๆ คล้ายกับเอาหนังสืออาเศียรวาทมาแปะลงไป คือ ยกพระเกียรติ

อย่างเดี๋ยวนั้น ศาลยืนยันว่ากฎหมายนี้ถูกต้องแล้ว แต่ในยุโรปกลับตัดสินอีกแบบหนึ่ง ฉะนั้นมันจึงอยู่ที่วิธีคิด และความเชื่อในอุดมการณ์แบบไหน เป็นเสรีประชาธิปไตยจริงหรือไม่

ตัวอย่างที่สอง สมมติว่าต่อไปในอนาคตประเทศไทยก้าวหน้ามาก ต่อไปนี้อย่าเอาเรื่องเพศมาเป็นข้อจำกัด คนทุกเพศหรือไม่มีเพศ มีสิทธิตั้งครอบครัวหมด มีสิทธิในการสมรส สมมติว่าฝ่ายก้าวหน้าได้เป็นรัฐบาล จากการชูนโยบายนี้ จึงผลักดันกฎหมายนี้เข้ารัฐสภา เพื่อให้เพศเดียวกันแต่งงานกันได้ จัดทะเบียนสมรสกันได้ ในขณะที่พรรคฝ่ายค้านเป็นคาทอลิก อนุรักษ์นิยม บอกเป็นไปไม่ได้ โลกจะสูญพันธุ์ มันเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องสืบทอดเผ่าพันธุ์มนุษยชาติ ยอมไม่ได้ เด็ดขาด จึงส่งคำร้องไปศาลรัฐธรรมนูญ บอกกฎหมายนี้ขัดรัฐธรรมนูญ โดยให้เหตุผลว่า ขัดต่อการก่อตั้งครอบครัว มนุษย์เกิดไม่ได้ถ้าแต่งงานกับเพศเดียวกัน เรื่องแบบนี้เมื่อขึ้นถึงศาลแล้วจะอธิบายให้มันขัดก็ได้ ไม่ขัดก็ได้

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ การอนุญาตให้ผู้หญิงยุติการตั้งครรภ์โดยสมัครใจ ผู้หญิงสามารถยุติได้โดยไม่จำเป็นต้องมีเหตุ ไม่มีเงื่อนไขใดๆ แต่ในประเทศไทย การจะทำได้ต้องมีเหตุก่อน เช่น โดนข่มขืน เป็นเสรีภาพที่จะเก็บลูกไว้หรือไม่เก็บก็ได้ สมมติมีการเสนอกฎหมายข้อนี้ออกมา พรรคฝ่ายค้านไม่ยอม จึงส่งไปให้ศาลรัฐธรรมนูญว่า กฎหมายเหล่านี้ขัดกับสิทธิในชีวิตและร่างกายของเด็ก ในครรภ์ ศาลจะตัดสินว่ามันขัดก็ได้ โดยอธิบายว่า เด็กในครรภ์ควรจะต้องลืมตาดูโลก คนเป็นแม่ไม่มีสิทธิจะฆ่า หรือตัดสินให้ไม่ขัดก็ได้ เพราะเด็กในครรภ์ยังไม่เป็นมนุษย์ ผู้หญิงเป็นเจ้าของครรภ์ มีอำนาจการตัดสินใจว่าจะเอาหรือไม่เอาได้หมด

ฉะนั้นเวลาพูดถึงศาล ไม่ควรมองว่าศาลเป็นเทวดา ศาลก็เป็นคนเหมือนกัน เพียงแต่เมื่อนั่งอยู่บนบัลลังก์ ก็มีหน้าที่ตัดสินความผิด การตัดสินคดีแต่ละคดีก็มาจากความคิดของเขา บางเรื่องก็ขึ้นอยู่กับวิธีคิดของคนตัดสินคดี ถ้าศาล 9 คน เป็นอนุรักษนิยม เป็นคนคลั่งศาสนา เขาจะบอกว่ากฎหมายนี้ไม่ผ่าน แต่ถ้าทั้ง 9 คน เป็นหัวก้าวหน้าหมด ก็ผ่านกฎหมายแบบนี้ได้

ศาลอันละเมิดมิได้

ผู้เรียนคนหนึ่งตั้งข้อสงสัยเกิดว่า “ทำไมจึงบอกว่า ห้ามล้วงละเมิดต่อศาล” อาจารย์ปิยนุตรอธิบายว่า กฎหมายล้วงละเมิดอำนาจศาล มี 2 รูปแบบ คือ (1) ละเมิดอำนาจศาล (2) ดูหมิ่นศาล ในประเทศอื่นก็มีเหมือนกัน แต่เขาพยายามจะไม่ใช้ เพราะถ้าใช้ แสดงว่ากำลังใช้อำนาจ การละเมิดอำนาจศาล หมายถึง การก่อความไม่สงบในศาล เช่น เกิดวุ่นวายหรือก่อกวนหน้าศาลในขณะที่ศาลขึ้นนั่งบัลลังก์ตัดสินคดี ยกเว้นกรณีที่ศาลต้องตัดสินคดีที่มีผลกระทบกับคนจำนวนมาก หรือผลกระทบทางการเมือง เช่น ลำสุตศาลสูงของสหรัฐฯ พิพากษาคดีการยุติการตั้งครรภ์โดยสมัครใจ การสมรสของคนเพศเดียวกัน มีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ทั้งสองฝ่ายก็ไปชุมนุมอยู่หน้าศาล ไปตั้งแคมป์นอน เพื่อรณรงค์กันตามแนวคิดของตน แบบนี้ไม่ถือเป็นการล้วงละเมิดศาล

ในประเทศไทย หากประชาชนไม่พอใจคำตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญ และไปฟ้องศาลจะเกิดอะไรขึ้น? ตัวอย่างเช่น อาจารย์สุดสงวน สุธีธร ที่ประท้วงคำตัดสินของศาลเงืงสัญญาลักษณ ด้วยการนำพวงหรีดไปวางที่หน้าศาล ก็โดนจับกุมทันที หรือกรณีคุณพร้อมพงษ์ นพฤทธิ์ ส.ส. โฆษกพรรคเพื่อไทย ที่วิจารณ์ตุลาการศาลรัฐธรรมนูญท่านหนึ่งว่าไม่เป็นกลาง ลำเอียง ในที่สุดตุลาการท่านนั้นฟ้องฐานหมิ่นประมาท คุณนพฤทธิ์จึงถูกจับกุมติดคุก เพิ่งได้รับอภัยโทษประเทศไทย ยอมให้วิพากษ์วิจารณ์ศาลได้ไหม? คำตอบมักจะบอกว่า “ยอมได้สิ” เพียงแต่ต้องทำในระบอบวิธีทางวิชาการ องค์กรในลักษณะนี้ เช่น ศาล พระมหากษัตริย์ จึงมักจะมีกฎหมายลักษณะเช่นนี้ เพื่อจะบอกว่าห้ามวิจารณ์ ปัจจุบันแม้แต่การวิจารณ์รัฐบาลยังกลายเป็นสิ่งต้องห้าม อาจโดนมาตรา 116 ข้อหา ยุยงปลุกปั่น ใครวิพากษ์วิจารณ์ ก็ถูกฟ้องขึ้นศาลทันที

อาวุธใหม่ของเผด็จการ

วิธีของระบอบเผด็จการในการทำให้คนไม่กล้าใช้สิทธิเสรีภาพ มีอยู่ 2 อย่าง (1) ใช้ความกลัว จับจริง ติดคุกจริง (2) เขียนกฎหมายให้คลุมเครือ

ด้วยถ้อยคำกว้างๆ เมื่อเกิดการตีความบทลงโทษ ขยายความกว้างออกไป ก็เกิดการจับกุมมากขึ้น แม้แต่ในกรณีที่ไม่สมควรโดนจับ เช่น การพิมพ์คำว่า “จ้าว” การทำเพลงล้อพลเอกประยุทธ์ เป็นต้น มีการใช้ทั้งมาตรา 112 และมาตรา 116 ควบคู่กัน จับจริง ตีตคักจริง ต้องเสียเงินประกันตัวหลายแสน สถานการณ์เช่นนี้ ทำให้ทุกคนรักตัวกลัวตาย ไม่อยากเข้าแดนตะราง จึงเกิดการเซนเซอร์ตัวเอง

คนไม่กล้าเสี่ยงที่จะใช้สิทธิเสรีภาพ เพราะไม่รู้ว่าจะไปแล้วเจ้าหน้าที่ของรัฐจะทำอะไร นี่คือการการของพวกเผด็จการที่จะมีกลไกลักษณะแบบนี้ แต่ในรัฐเสรีประชาธิปไตย สิ่งสำคัญคือต้องมีความมั่นคงในนิติธรรม มนุษย์ซึ่งอยู่ภายใต้การตัดสินใจของรัฐต้องคาดหมายได้ว่า รัฐจะตัดสินใจอย่างไร กฎหมายที่ออกมาต้องมีความแน่นอนชัดเจน ต้องไม่มีผลย้อนหลัง ฉะนั้นทุกคนต้องคาดหมายได้ว่ารัฐจะตัดสินใจอย่างไรกับประชาชนต่อกฎหมายที่รัฐออกมาห้าม ประชาชนจึงเลือกใช้สิทธิเสรีภาพได้ ถ้าความแน่นอนในนิติธรรมไม่เกิดขึ้น มนุษย์ทุกคนก็จะเกิดการเซนเซอร์ตัวเอง เช่น ในประเทศไทยตอนนี้ประชาชนไม่มีวันรู้ได้เลยว่า จะโดนหรือไม่โดน ต่างคนจึงต่างรูตชิปปากดีกว่า

รัฐบาลไม่ต้องใช้กำลังอาวุธให้ยอมศิโรราบ เพียงออกประกาศในนามของกฎหมาย ให้องค์กรนิติรัฐนำไปใช้ ให้ศาลเขาไปตัดสิน ไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงทางกายภาพใดๆ ฉะนั้นระบอบเผด็จการในประเทศไทยยุคหลังๆ ไม่ค่อยมีความรุนแรงทางกายภาพ ถ้าเทียบกับประเทศอื่นๆ ที่มีการอุ้มหาย อุ้มฆ่า ซ้อมทรมาน ประเทศของเราดูนุ่มนวลขึ้นมาทันที เพราะทุกคนยังมีความสุขได้อยู่ ดังที่พลเอกประยุทธ์เคยบอกว่า ประเทศเราไม่เคยทำร้ายอะไรเลย จับแล้วก็ปล่อย ดูแลอย่างดี

ความสัมพันธ์ของสองอำนาจ: ศาลกับทหาร

ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย แล้วทำไมศาลกับกองทัพถึงเป็นพันธมิตรกัน ทั้งที่การรัฐประหารถือเป็นความผิดประมวลกฎหมายอาญา

มาตรา 113 มีโทษสูงสุดประหารชีวิต แต่ทำไมตั้งแต่รัฐประหารครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2490 จนมาถึง พ.ศ. 2557 ไม่มีคณะรัฐประหารชุดใดถูกดำเนินคดีตามกฎหมายเลย ออกกฎหมายนิรโทษตัวเองได้หมด ทั้งที่มีหลายคดีที่มีคนกล้าไปฟ้องต่อศาล ว่าคณะรัฐประหารที่ยึดอำนาจ ถือเป็นกบฏ ขอให้ศาลลงโทษตาม ป.อาญา มาตรา 113 แล้วศาลตัดสินอย่างไร?

กรณีแรก ในสมัยคุณถนอม กิตติขจร เมื่อปี 2514 หลังจากที่ยึดอำนาจมาจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีนักการเมืองกลุ่มหนึ่ง 3 คน คือ คุณอุทัย พิมพ์ใจชน คุณอนันต์ ภัคดีประไพ และคุณบุญเกิด หิรัญคำ ไปฟ้องศาลอาญาว่า คุณถนอมเป็นกบฏฉีกรัฐธรรมนูญมีความผิด ป.อาญา มาตรา 113 ทั้งที่ตอนนั้นยังไม่ได้เขียนกฎหมายนิรโทษกรรม แต่ศาลกลับบอกว่าทั้งสามท่านที่มาฟ้องศาล ไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง จึงไม่รับฟ้อง ต้องไปเริ่มฟ้องที่ตำรวจ แล้วส่งต่ออัยการ ต่อจากนั้นจึงจะส่งมาที่ศาล แต่กว่าจะผ่านขั้นตอนต่างๆ จนไปถึงศาลเขานิรโทษกรรมตัวเองไปแล้ว ศาลก็ไม่รับ แต่มันร้ายแรงยิ่งกว่านั้น เพราะคุณถนอมเขาก็พิโรธ จึงออกคำสั่งจำคุกทั้งสามคน ข้อหายุยงปลุกปั่น สร้างความกระด้างกระเดื่องในสังคม โดยคุณถนอมทำตัวเป็นศาล ออกคำสั่งเป็นคำพิพากษาให้สามคนนี้เข้าคุก มันเลยกลับตาลปัตร เราจะฟ้องคณะรัฐประหารเข้าคุก แต่กลับต้องเข้าคุกแทน

กรณีที่สอง การรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 คุณฉลาด วรฉัตร ไปฟ้องศาลเช่นเดียวกันว่า คณะรัฐประหารของพลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ทำผิด ป.อาญา มาตรา 113 ศาลตัดสินว่า รัฐธรรมนูญชั่วคราวปี 2549 นิรโทษกรรมให้คุณสนธิทั้งหมด สิ่งที่แม้เป็นความผิดก็ไม่ให้ผิด และกรณีล่าสุด การรัฐประหารเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 ช่วงสองเดือนแรกยังไม่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราว พลเอกประยุทธ์ปกครองโดยไม่ใช้รัฐธรรมนูญ จึงยังไม่มีการนิรโทษกรรม คุณฉลาด วรฉัตร หลังการรัฐประหารผ่านไปไม่กี่วัน ได้ไปฟ้องศาลอาญาว่า คสช. เป็นกบฏ ศาลก็ตัดสินเหมือนเดิมว่า คุณฉลาดไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง ฟ้องไม่ได้ หลังจากนั้นรัฐธรรมนูญชั่วคราวเกิดขึ้น มาตรา 48 ซึ่งเป็นมาตรา

สุดท้ายก็กำหนดไว้ว่า สิ่งที่ คสช. ทำในวันที่ 22 พฤษภาคม และหลังจากนั้น แม้ผิดก็บอกว่าไม่ผิด เกิดการนิรโทษกรรมตัวเอง วันที่ยึดเป็นกบฏแต่หลังจากนั้น ไม่ใช่ เพราะนิรโทษกรรมแล้ว ยังมีกลุ่มพลเมืองได้กลับ คุณพันศักดิ์ ศรีเทพ จำนิว – สิริวิชญ์ เสรีวิวัฒน์ คุณวรรณเกียรติ ชูสุวรรณ และประชาชนหลายคน มีคุณอนันท์ นำภา เป็นทนาย เข้าไปฟ้องศาลอาญาคืออีกครั้งต่อคณะรัฐประหาร ศาลก็ตัดสินว่าเขานิรโทษตัวเองแล้ว ทั้งศาลชั้นต้นและชั้นอุทธรณ์ ต่างก็ตัดสินเช่นเดียวกัน ตอนนี้นากำลังอยู่ในชั้นศาลฎีกา

จากกรณีดังกล่าว จะเห็นว่า ต่อให้นิรโทษหรือไม่นิรโทษ ศาลก็หาทางออกให้ได้ ถ้ายังไม่นิรโทษ ศาลก็บอกว่าไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง ฟ้องไม่ได้ หากอยากเอาผิดต้องไปเริ่มที่ตำรวจ ซึ่งใช้เวลานานกว่าจะผ่านไปถึงมือศาล ดังนั้น ป.อาญา มาตรา 113 ในรัฐธรรมนูญ ไม่มีที่ให้ใช้ได้เลย แต่มาตราก่อนหน้านั้นมีที่ให้ใช้ได้เต็มไปหมด นี่คือการเป็นพันธมิตรของทั้งสองฝ่าย

ม.47-48 เหตุไฉนมาก่อน 4

เมื่อยึดอำนาจเสร็จ คณะรัฐประหารส่วนใหญ่จะจัดทำรัฐธรรมนูญชั่วคราวขึ้นมา เพื่อออกกฎหมายนิรโทษกรรมและสร้างความชอบธรรมให้กับตัวเอง สำหรับการรัฐประหารในประเทศไทยครั้งนี้ก็เช่นกัน มี 2 มาตราที่น่าสนใจ คือสองมาตราสุดท้าย ได้แก่ มาตรา 47 และ 48 มาตรา 47 รองสุดท้ายเขียนไว้ว่า ประกาศหรือคำสั่งที่ คสช. ทำมาทั้งหมด ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ชอบด้วยกฎหมาย รับรองคำสั่งทั้งหมดว่าชอบด้วยรัฐธรรมนูญ มาตรา 48 คือ การทำนิรโทษให้ คสช. ตั้งแต่วันที่ยึดอำนาจ ความผิดทั้งหมดต่อไปนี้ไม่ผิด สองอย่างนี้เป็นสิ่งที่คณะรัฐประหารทุกยุคทุกสมัยทำเหมือนกันหมด ต่างกันตรงที่ในอดีตจะไม่มี การเขียนใส่ในรัฐธรรมนูญชั่วคราว จะทำเป็นประกาศหรือ พ.ร.บ. เท่านั้น แต่การรัฐประหารครั้งนี้มีพัฒนาการ เพราะพวกเนติบริกรที่เขียนกฎหมายให้คณะรัฐประหารเขียนสิ่งเหล่านี้ลงไปในรัฐธรรมนูญชั่วคราวด้วย เหตุใดจึงเป็นเช่นนี้? คำตอบคือ เพราะ พ.ร.บ. มันต่ำกว่ารัฐธรรมนูญ อาจจะโดนได้ว่า

ขัดรัฐธรรมนูญได้ เพื่อให้มันอยู่ยั่งยืนที่สุด การจับยึดใส่รัฐธรรมนูญก็เพื่อไม่ให้มีอะไรขัดรัฐธรรมนูญอีก เพราะตัวมันเองก็กลายเป็นรัฐธรรมนูญไปแล้ว

ช่วงสองเดือนแรกก่อนมีรัฐธรรมนูญชั่วคราว คสช. เรียกคนไปรายงานตัว กำหนดโทษต่างๆ ใครไม่รายงานตัวมีโทษ กำหนดให้คดีขึ้นตรงต่อศาลทหาร ประกาศใช้กฎอัยการศึก ย้ายข้าราชการประจำ ถามว่าข้าราชการสามารถจะฟ้องว่าคำสั่งนี้ไม่ชอบด้วยกฎหมายได้ไหม ตัวอย่างเช่น ก่อนการรัฐประหาร คุณณิล เปลี่ยนศรี ฟ้องจนชนะคดีที่ศาลปกครองว่า คุณยังลักษณะนายกรัฐมนตรีสั่งย้ายเขาโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย จนในที่สุดศาลรัฐธรรมนูญสั่งปลดนายกรัฐมนตรียังลักษณะออกจากตำแหน่งได้ แล้วในกรณีการย้ายข้าราชการของ คสช. ฟ้องศาลปกครองได้หรือไม่?

คดีนี้ก็เกิดขึ้นจริง คือกรณีของคุณวัฒนา เมืองสุข ถูกเรียกไปรายงานตัวตามประกาศของ คสช. ในช่วงที่ยึดอำนาจ โดยกำหนดให้คนที่มียาชื่อตามประกาศไม่สามารถเดินทางออกนอกราชอาณาจักรเว้นแต่ขออนุญาต คสช. ช่วงแรกๆ ก็ไปได้ปรากฏว่าครั้งหลังๆ คุณวัฒนาเริ่มวิจารณ์ คสช.หนักขึ้น คสช.จึงไม่ให้ไป คุณวัฒนาจึงไปฟ้องศาลปกครองว่า ขาดเสรีภาพในการเดินทาง ขัดรัฐธรรมนูญมาตรา 4 ที่เขียนเอาไว้ว่า บรรดาสิทธิเสรีภาพต่างๆ ที่ประเทศไทยเคยมีมาตามประเพณีแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และที่ผูกพันกับกฎเกณฑ์ระหว่างประเทศ ให้มีต่อไป ดังนั้นการห้ามออกนอกประเทศจึงขัดกับสิทธิเดิมที่เคยมี ขัดกับพันธะนอกประเทศกับยูเอ็น แต่ศาลไทยบอกไม่ขัด เพราะมาตรา 47 ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ คุณวัฒนาไปฟ้องศาลปกครอง เขาไม่รับ รับไม่ได้ ไม่รู้จะตรวจอะไร เพราะมันชอบด้วยรัฐธรรมนูญไปแล้ว

“ถามว่า มาตรา 4 ที่รับรองสิทธิกับมาตรา 47-48 ที่บอกว่าอะไรก็ชอบด้วยรัฐธรรมนูญไปหมด ใครใหญ่กว่ากัน การรับรองสิทธิจึงรับรองไว้เพื่ออุดหนุนเอาเข้าจริงมันไม่เกิดเลย เพราะอะไร? เพราะพวกคุณไปบอกว่าการใช้อำนาจของ คสช. มันชอบไปหมด”

มาตรา 44 — สลากกะเป๋อยันเรีอรบ

อีกมาตราหนึ่งคือ มาตรา 44 ที่ให้อำนาจกับ คสช. ออกคำสั่งให้มีผลทั้งในระดับนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ ให้ถือว่ามาตรา 44 เป็นที่สุดชอบด้วยกฎหมายชอบด้วยรัฐธรรมนูญ สองปีภายใต้ คสช. จึงมีคำสั่งออกมา 70 กว่าคำสั่ง ม.44 ใช้ได้กับทุกเรื่อง ตั้งแต่สลากกะเป๋อยันเรีอรบปราบเด็กแว่นก็ใช้ ร้องคาราโอเกะเสียงดังก็ใช้ ให้พ่อแม่ดูแลลูกดีๆ อย่าเกรก้ใช้ ถอดยศคุณทักษิณก็ใช้ ย้ายข้าราชการดเว้นกฎหมายผังเมืองก็ใช้ ไม่ให้มีการเลือกตั้งท้องถิ่นก็ใช้ ใช้ครอบคลุมไปหมด

พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา สวมหมวก 2 ใบ มี 2 ร่าง ร่างหนึ่งเป็นนายกฯ อีกร่างหนึ่งเป็นหัวหน้า คสช. วันไหนใช้ ม.44 เป็นหัวหน้า คสช. วันไหนใช้อำนาจนายกรัฐมนตรีในการบริหารราชการแผ่นดิน ก็เป็นนายกรัฐมนตรี ย้อนกลับไปหลังการรัฐประหารใหม่ๆ สองเดือนแรก การใช้อำนาจในฐานะหัวหน้า คสช. ย้ายข้าราชการจำนวนมาก เกิดขึ้นเพราะท่านยังไม่เป็นนายกฯ แต่หลังจากนั้นคุณประยุทธ์เป็นนายกรัฐมนตรี สามารถใช้อำนาจของนายกรัฐมนตรีได้ แต่ทำไมถึงยังใช้อำนาจ คสช. เพราะอะไร? คำตอบคือ เพราะถ้าคุณใช้อำนาจ คสช. มันถูกฟ้องไม่ได้ เพราะรัฐธรรมนูญบอกว่าไม่ผิด แต่ถ้าใช้อำนาจนายกรัฐมนตรีสามารถถูกฟ้องได้ มาตรา 44, 47, 48 ก็ช่วยไม่ได้ ฉะนั้นรัฐธรรมนูญชั่วคราวแม้จะรับรองสิทธิเสรีภาพไว้ แต่ก็เป็หมันตันที่ เมื่อเจอม.44 ตกลงแล้วอย่างไหนเป็นรัฐธรรมนูญใหญ่กว่ากัน?

เนติบริกรไทย ไม่แพ้ชาติใดในโลก

“ประเทศอื่นเขามีวิธีดีใช้รัฐธรรมนูญยังไง ไม่ให้มาตรา 44 และ 47 ได้ออกมา” ผู้เขียนชักสงสัยจนต้องถามแทรก อาจารย์ปิยนุตรอธิบายว่า จากการสำรวจพบว่า เนติบริกรไทยสุดยออดที่สุดในโลกในการเขียนรัฐธรรมนูญ เพื่อกู้มครองป้องกันคณะรัฐประหาร ไม่มีที่ไหนเขียนเก่งขนาดนี้ เต็มที่ก็เขียน

แค่ทำให้เขามีเอกสิทธิ์ ไม่ถูกฟ้องศาล แต่ของเราสามารถเขียนได้ด้วยว่ามันชอบด้วยรัฐธรรมนูญ

“แล้วถ้าให้อาจารย์ดีไชน์ อาจารย์จะทำอย่างไร”

“สมมติให้ผมเป็นศาลนะ ผมก็ต้องบอกว่า เรื่องแบบนี้เป็นรัฐธรรมนูญไม่ได้ มาตรา 4 มันต้องใหญ่กว่ามาตรา 44-47-48 ไม่เช่นนั้นจะรับรองสิทธิไปทำไม ถ้าเขียนมาตรา 1 ไว้ว่า ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีมาตรา 4 รับรองสิทธิ มาตราเหล่านี้ควรเป็นคุณค่าของรัฐธรรมนูญ มันต้องใหญ่กว่ามาตราอื่นๆ สิ”

คราวนี้ ผู้เรียนแย้งกันถึงคำถามต่อเนื่อง “คสช. ครองรัฐสุจริตปัตย์อยู่ แม้จะถูกศาลตัดสินว่าคำสั่ง คสช. ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ศาลจะสามารถบังคับใช้กฎหมายได้หรือไม่” อาจารย์ปิยนุตรหัวเราะชอบใจก่อนจะอธิบายว่า สมมติวันหนึ่งศาลกินดีมีดีเสียมาจากไหนไม่รู้ กล้ามาก บอกว่าการใช้อำนาจ ม.44 ของคุณประยุทธ์ ขัดรัฐธรรมนูญ คสช. ก็ยังมีวิธีตอบได้ เช่น บอกว่า ม.44 มีอำนาจสูงสุด ปฏิเสธไม่ได้ คำพิพากษาของศาลไม่มีผล ปัญหาอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อมีคนเห็นด้วยกับการที่ คสช. เข้ามาแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แล้วบอกกับเราว่า เขาเข้ามาจัดการปัญหาช่วงระยะเวลาหนึ่ง ให้อดทนรอจนกว่าจะมีรัฐธรรมนูญถาวร ถึงวันนั้นค่อยมาฟ้อง คสช. ก็ได้ ค่อยไปฟ้องว่าคำสั่ง คสช. ขัดรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทำแบบนี้ได้หรือไม่ คำตอบอยู่ในร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่จะลงประชามติ มาตราสุดท้ายเขียนบอกเอาไว้ว่า อะไรที่บอกว่ามันชอบด้วยรัฐธรรมนูญชั่วคราว ให้มันชอบด้วยรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ต่อไป ไม่ใช่แค่นั้น ยังเพิ่มเติมอีกว่า สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังเกิดในปัจจุบัน หรือจะเกิดขึ้นในอนาคต ก็ถือว่าให้ชอบด้วยรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ นี่คือฝีมือเนติบริกรของไทย และนี่ไม่ใช่ครั้งแรก ตอนรัฐประหารปี พ.ศ. 2549 มาตรา 50 มาตราสุดท้ายก็เขียนแบบนี้เหมือนกันว่า สิ่งใดที่คณะรัฐประหารของคุณสนธิทำไว้ว่าชอบในรัฐธรรมนูญปี 2549 ให้ถือว่าชอบในรัฐธรรมนูญ ปี 2550 ต่อ รัฐประหารครั้งนี้

ก็เหมือนเดิม นั่นเท่ากับว่าอีกร้อยปีข้างหน้าแม้ในวันที่ คสช. หายไปแล้ว เราก็จะยังมีการใช้อำนาจของคนกลุ่มหนึ่งที่ไม่มีความได้เปรียบได้เสียว่ามั่นคงรัฐธรรมนูญหมายความว่าระบบกฎหมายของประเทศไทยยอมให้มีกฎหมายรองที่เหนือกว่ารัฐธรรมนูญเสียอีก ด้วยวิธีการเขียนรัฐธรรมนูญแบบนี้

ตราบฟ้าดินสลาย?

เมื่อพิจารณาดูร่างรัฐธรรมนูญที่กำลังจะทำประชามติ มาตรา 44 ซึ่งเดิมอยู่ในรัฐธรรมนูญชั่วคราวปี 2557 ที่นี้ถ้าประชาชนบอกว่าจะรับประชามตินี้ เพราะไม่อยากให้มีอำนาจตาม ม.44 แล้ว ถ้ามาร่างรัฐธรรมนูญใหม่ที่เกิดขึ้นจะยังมี ม.44 อยู่หรือไม่ คำตอบคือยังอยู่ เพราะในร่างรัฐธรรมนูญฉบับคุณมีชัย ฤชุพันธุ์ มีมาตราหนึ่งเขียนเอาไว้ว่า อำนาจที่หัวหน้า คสช. เคยมีตามรัฐธรรมนูญชั่วคราวปี 2557 ให้มีต่อไปในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จนกว่าจะมีคณะรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งเข้ารับตำแหน่ง นั่นหมายความว่าหากรับประชามติ ก็เท่ากับรับ ม.44 เข้าไปด้วย และก็ไม่สามารถใช้อำนาจอะไรไปตรวจสอบ ม.44 ได้เหมือนเดิม เพราะถูกเสกให้ชอบด้วยรัฐธรรมนูญชอบด้วยกฎหมายหมดแล้ว

ของสิ่งหนึ่งถ้ามันใจว่ามันชอบด้วยกฎหมาย แม้จะมีข้อโต้แย้ง สุดท้ายศาลก็จะบอกว่ามันชอบด้วยรัฐธรรมนูญ แต่การเขียนเอาไว้ล่วงหน้าว่ามันถูกแสดงว่าของมันไม่ถูกต้อง จึงต้องเขียนเอาไว้ให้มันถูกต้อง มาตรา 44, 47, 48 มันเหมาะสมจะเป็นกฎหมายได้หรือไม่ เพราะมันขัดต่อคุณค่าเรื่องความยุติธรรมอะไรบางอย่าง แต่การเขียนให้มันชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยไม่เปิดโอกาสให้คนอื่นโต้แย้งได้ ชอบหรือไม่ ถ้าอย่างนั้นต่อไปใครจะเขียนอะไรให้ชอบด้วยกฎหมายชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ชั่วกับชั่วกลับ ฟ้าถล่มดินทลาย ก็ยอมได้ วิธีการแบบนี้มันหมายความว่าหากเกิดการยึดอำนาจเมื่อไหร่ ก็แทบจะลู่ปากเลย เพราะสามารถทำอะไรได้หมด วันข้างหน้าถ้าจะยึดอำนาจอีก ก็ทำแบบนี้อีก

แต่หากศาลไม่เอาด้วย การรัฐประหารจะอยู่ได้หรือ? ลองศาลตัดสิน ลักสงสามคดี ต้องมีสะดุ้งกันบ้าง แต่ปัญหาที่ผ่านมามีอยู่คดีเดียวที่เคยตัดสินมา แต่ว่าเป็นความเห็นข้างน้อย ตอนนั้นมีคดีขึ้นมาที่ศาลฎีกาผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง คุณยุกติยะไพรัช เขาถูกฟ้องในความผิดอาญา คดีก็ถูกขงขึ้นมาโดย คตส. (คณะกรรมการตรวจสอบการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่รัฐ) ซึ่งตั้งโดยคณะรัฐประหารของพลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ผู้พิพากษาคนหนึ่ง ท่านทำความเห็นเอาไว้ว่า คดีนี้เขาไม่รับฟ้อง เพราะ คตส. เกิดจากรัฐประหาร คณะรัฐประหารไม่ใช่รัฐอธิปไตยต่อให้ยึดอำนาจมาแล้วนิรโทษกรรมตัวเองก็ไม่ใช่ สิ่งนี้ คตส. ทำจึงไม่มีคุณค่าอะไร (invalid) แต่ความเห็นนี้ก็ไม่มีผลอะไร เพราะเป็นเพียงเสียงเดียวในองค์คณะทั้งหมด 9 คน

สิ่งที่สำคัญคือ ผู้พิพากษาท่านนี้ไม่ได้เดือดร้อนหรือถูกปลดเลย ท่านยังเป็นผู้พิพากษาอาวุโสอยู่ศาลฎีกาจนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นจะบอกว่าศาลกลัวป็นจริงหรือไม่? ปัญหาคือศาลได้ลองตัดสินบ้างหรือยัง ลองดูว่าคณะรัฐประหารจะเล่นงานศาลหรือไม่ เชื่อว่าด้านหนึ่งคณะรัฐประหารไม่น่าจะกล้าทำอะไร เคยมีกรณีแบบนี้เกิดขึ้นเหมือนกัน ช่วงประมาณปี 2515 จอมพลถนอม ออกกฎหมายของคณะปฏิวัติในลักษณะแทรกแซงการบริหารจัดการของศาล ศาลจึงประท้วงใหญ่ที่หน้าศาลฎีกาและที่สนามหลวง นี่ก็ตัวอย่างว่าบางครั้งศาลก็กล้าชนกับทหาร แต่จะได้เฉพาะเรื่องที่กระทบกับศาลเท่านั้น ถ้าเป็นเรื่องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพประชาชน หรือมีประชาชนไปฟ้องศาลให้ดำเนินคดีกับคณะรัฐประหาร ศาลกลับอ้างว่า “ไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง” “นิรโทษแล้ว” “รับรองเอาไว้หมดแล้ว” หากลองนั่งไทม์แมชชีนกลับไปช่วงก่อนรัฐประหาร มีคนไปฟ้องรัฐบาลจากการเลือกตั้ง ศาลรับไปตรวจสอบหมดเลย บางที่ไม่มีช่องทางศาลก็ยังรับ เช่นเรื่องตรวจสอบการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ไม่มีมาตราไหนที่บอกว่าศาลมีอำนาจการตรวจสอบได้ แต่ศาลก็ยังรับเรื่องนี้ ทว่า พอมาเป็นระบอบรัฐประหาร ศาลก็เจียบโดยพร้อมเพรียงกัน บทบาทเชิงรุกก่อนหน้านี้ของศาลหายไป ทั้งๆ ที่

ศาลรัฐธรรมนูญเรายังมีอยู่ รับเงินเดือนอยู่ทุกวัน ตกลงเป็นศาลของระบอบการปกครองแบบไหนกันแน่?

กำปั้นสวมนวม

“การรัฐประหารโดยอำนาจอาวุธ เอรารถึงออกมา ประกาศยึดอำนาจยึดช่องโทรทัศน์ เอาเข้าจริงในสมัยปัจจุบัน มันดูน่าเกลียดมาก การจะทำเรื่องพวกนี้ให้ดูว่ามันสมเหตุสมผล มีวิธีอย่างไร วิธีการของคณะรัฐประหารยุคใหม่จะหัดด้วยกำปั้นอย่างเดียวไม่ได้ มันต้องเอากำปั้นนั้นมาใส่หมวมชะหน่อย”

ประเทศไทยนับแต่มีการรัฐประหารเกิดขึ้นในปี 2490 จนถึงปี 2557 สาเหตุที่การรัฐประหารยังมีอยู่ได้ตลอดเวลา แม้จะมีกระบวนการฟ้องศาลเอาผิด สุดท้ายก็ทำอะไรไม่ได้ นั่นเป็นเพราะด้านหนึ่งเนติบริกรคอยเขียนกฎหมายเพื่อปิดช่องทางการฟ้อง อีกด้านหนึ่งศาลก็ตีความกฎหมายในลักษณะที่ไม่สามารถตรวจสอบคณะรัฐประหารได้

ในประเทศที่ปกครองโดยยึดหลักนิติรัฐ ระบบประชาธิปไตย หน้าที่หลักของศาลคือการเข้ามามตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐ ไม่ให้เป็นไปตามอำเภอใจ ต้องเคารพสิทธิเสรีภาพของทุกคน บุคคลที่ถูกรัฐละเมิดก็มีสิทธิไปฟ้องคดีที่ศาลเพื่อให้ศาลตัดสินเจ้าหน้าที่รัฐได้ ศาลจึงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย คำถามคือ ในระบอบเผด็จการมีศาลหรือไม่? ระบอบเผด็จการก็มีศาลเหมือนกัน ทั้งที่ระบอบเผด็จการมีอำนาจสูงสุด จะทำอะไรก็ได้ ไม่ต้องคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพ ไม่ต้องทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม แล้วระบอบแบบนี้จะมีศาลไว้ทำไม

มีงานศึกษาของนักวิชาการที่ไปศึกษาศาลของประเทศเผด็จการต่างๆ ว่าศาลทำหน้าที่อะไร? พบว่า หน้าที่สำคัญของศาลภายใต้ระบอบเผด็จการมีอยู่ 2 ประการ ประการแรกคือ ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ถามว่าผู้นำเผด็จการที่มีปิ่นและมีอำนาจไม่สามารถควบคุมคนได้หรือ เหตุใดต้องให้ศาลมาควบคุม คำตอบคือ มันไม่สามารถควบคุมได้อย่างทั่วถึง แต่ถ้า

มีกลไกแบบศาลมาช่วยควบคุมคนในสังคมได้ ก็จะไม่มียอมลงไป วิธีการควบคุม ก็คือจะต้องสร้างความผิดขึ้นมา อาจจะเป็นประมวลกฎหมายอาญาที่มีมาแต่เดิม หรือตรากฎหมายเพิ่มขึ้นมา เพื่อลงโทษคนจับคนเข้าคุก เมื่อคนเริ่มกลัว ก็จะไม่ทำ ถ้าไม่มีศาล เผลอการก็ใช้วิธีการอุ้มหาย แต่ถ้ามีศาลไม่ต้องอุ้ม เพราะจะมีเจ้าหน้าที่เดินไปบอกว่า คุณทำผิดคดีต่างๆ ต้องหามาได้สักความผิดหนึ่งจนได้ ถ้าไม่มีก็เขียนขึ้นมาใหม่ เช่น พ.ร.บ.อาชญากรรมคอมพิวเตอร์ เมื่อออกเป็นกฎหมายเจ้าหน้าที่ก็สามารถออกไปจับขังได้เลย ไม่ปล่อยตัวชั่วคราว ไม่ให้ประกันตัว บ่อยครั้งเข้า ทุกคนก็รู้ว่าไม่ควรทำเพราะกลัวจะติดคุก ศาลจึงกลายเป็นผู้ช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยอมรับศีรราบกับระบอบเผด็จการ โดยที่เผด็จการไม่ต้องอุ้มหาย แต่ใช้กลไกทางกฎหมายเข้ามาจัดการ

อาจารย์ปิยนุตรยกตัวอย่างงานศึกษาในประเทศแถบลาตินอเมริกา ซึ่งเป็นเผด็จการ แสดงผลที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างศาลกับทหารใน 2 ลักษณะ ซึ่งสรุปได้ว่า ในกรณีที่ศาลค่อนข้างฉีกตัวเองออกจากเผด็จการ ดังเช่น บราซิลและอาร์เจนตินา มีความเป็นไปได้ที่ศาลจะตัดสินคดีในทางที่ไม่เป็นประโยชน์กับเผด็จการ เผด็จการจึงมักจะใช้วิธีการอุ้มฆ่า ตรงกันข้ามกับในกรณีของประเทศชิลีที่เผด็จการกับศาลเป็นพันธมิตรกันในทางความคิด ระบบ อุดมการณ์ต่างๆ เผด็จการจึงไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะมีกฎหมายหนึ่ง มาตราหนึ่งฉบับ เจ้าหน้าที่ก็สามารถไปจับกุมได้ทันที คนก็เข้าคุกตามกฎหมาย การอุ้มฆ่าในชิลีจึงน้อยกว่า เพราะศาลจัดการแทนเผด็จการได้

ในกรณีของประเทศชิลี สิ่งที่นักวิชาการสนใจเพิ่มเติมก็คือ ทำไมศาลของชิลีจึงยอมรับใช้ระบอบเผด็จการ คำตอบคือ มีหลายปัจจัยที่ทำให้ศาลยอมรับใช้เผด็จการ หนึ่งในนั้นก็คือระบบวิธีคิด ศาลชิลีพยายามบอกว่า ตนเองเป็นพวกปลดแอกการเมือง เราไม่สนใจว่าจะเป็นระบอบไหน เป็นเผด็จการมาก็ตัดสินไปตามนั้น ศาลชิลีบอกว่าการที่เอาศาลมาใช้กับหลักของประชาธิปไตย ก็แปลว่าให้ศาลข้องแวะกับการเมือง แต่ของชิลีไม่ใช่ ในเมื่อเขาตราเป็นกฎหมาย

แล้วก็ไม่จำเป็นต้องสนใจคุณค่าหรือสิทธิขั้นพื้นฐาน ไม่ต้องสนใจว่าเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ ในเมื่อมันเป็นกฎหมาย ศาลก็มีหน้าที่เอากฎหมายมาตัดสิน นอกจากนั้นศาลซิติยังทะนงองอาจว่าศาลของเขาลดการเมือง ตรงกันข้ามเขาตำหนิศาลที่เอาหลักการประชาธิปไตยหรือสิทธิเสรีภาพมาใช้ ว่าเป็น ‘ศาลการเมือง’ ดังนั้นแม้ช่วงท้ายที่ผู้นำเผด็จการซิติตกไปแล้ว ศาลก็ยังคงตัดสินแบบเผด็จการอยู่ตลอดเวลา ทั้งๆ ที่เขาหมดอำนาจไปแล้ว วันที่ศาลเลี้ยวรถกลับจริงๆ คือวันที่ผู้นำเผด็จการถูกจับที่ประเทศอังกฤษ ศาลซิติจึงกลับหลังหัน ไหวตัวทัน ปฏิเสธไม่ข้องเกี่ยวกับเผด็จการ

กระดาศห่อปิ่น

หน้าที่ประการที่สองของศาลในระบบเผด็จการก็คือ สร้างความชอบธรรมให้กับการใช้อำนาจของเผด็จการ สาเหตุที่ยุคปัจจุบัน แม้แต่เผด็จการก็ยังต้องทำสิ่งต่างๆ ภายใต้กฎหมาย ทั้งๆ ที่ตัวเผด็จการเองก็มีอำนาจมากอยู่แล้ว นั่นเพราะว่าวิธีคิดเรื่อง rule of law หรือการปกครองด้วยกฎหมายมันครอบงำโลกใบนี้อยู่ ถามว่า การใช้อำนาจจะหว่างปิ่นกับกฎหมายอะไรหล่อกว่าดูดีกว่ากัน ฉะนั้นเผด็จการยุคใหม่ๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง จะใช้อำนาจเถื่อนๆ ชุ่ม ชึง ยิง ตามอำเภอใจไม่ได้ ต้องแปลงสภาพอำนาจที่มีให้มันกลายเป็นกฎหมาย ถึงได้มีเผด็จการบางประเทศพูดถึงกฎหมายแทบทุกวัน น่าจะเป็นเผด็จการที่อ้างกฎหมายเยอะที่สุดในโลก อ้างกฎหมายตลอดเวลา เพราะถ้าสามารถเปลี่ยนอำนาจให้อยู่ในรูปของกฎหมายได้ ก็แสดงว่าเข้าหลักของ rule of law ปกครองโดยกฎหมาย

ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อร่างกฎหมายแล้วนำไปใช้ตัดสินโดยศาล ก็ยิ่งดูดีขึ้นไปอีก สามารถอ้างได้ว่า ศาลตัดสินเป็นไปตามกฎหมาย ไม่เกี่ยวกับเผด็จการ เช่นกรณีคดีล้อเลียนท่านผู้นำ ระหว่างการนำกำลังไปล้อมผู้กระทำการล้อเลียน กับให้ตำรวจจับส่งฟ้องศาลตัดสินจำคุก อะไรหล่ออะไรสวยกว่า นี่คือการทำให้อำนาจเถื่อนๆ ดูอ่อนลงทันที ฉะนั้นปัจจุบัน เผด็จการจึงสร้างความชอบธรรมให้กับ

อำนาจของตัวเอง ซึ่งมันเป็นไปตามระบอบคิดของยุคสมัย ถ้าเป็นเผด็จการ
รุ่นโบราณ อาจไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย แต่ปัจจุบันจะทำอะไรก็ตามต้องแปล
เป็นกฎหมายให้หมด ดังนั้นการที่ทหารอ้างกฎหมายอยู่บ่อยๆ แท้จริงแล้วมัน
ก็คือการเอากฎหมายมาห่อปิ่น พอแกะออกมาก็เป็นปิ่น นอกจากนั้นการอ้าง
กฎหมายยังทำให้ต่างชาติเข้ามา sanction (แทรกแซง) ได้ยากขึ้น ทั้งที่รู้อยู่แล้ว
ว่าเป็นพวกเผด็จการ ปาเลื่อน ฆ่าคนตายเป็นว่าเล่น แต่ก็สามารถอ้างได้ว่า
นี่เป็นระบบกฎหมายภายในของเขา ศาลตัดสินแล้ว มันเป็นมาตรฐานของ
ประเทศเขา ผ่านมติมาแล้วออกเป็นกฎหมาย เป็นกระบวนการยุติธรรมของ
ประเทศเขา จึงไม่ควรแทรกแซง

อย่างไรก็ตาม เมื่อทำทุกอย่างให้อยู่ในรูปของกฎหมาย มันย่อมมี
ข้อเรียกร้องขั้นต่ำของความเป็นกฎหมายอยู่ กฎหมายไม่ใช่เขียนอะไรลงไปได้
กฎหมายไม่ใช่คำสั่งของผู้มีอำนาจ ไม่เหมือนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ที่กษัตริย์ตรัสขึ้นมาแล้วเป็นกฎหมายทันที ปัจจุบันกฎหมายไม่ใช่แค่คำสั่ง
ของผู้มีอำนาจ แต่กฎหมายมีคุณค่าในตัวบางอย่างอยู่ ความเป็นกฎหมาย
มันเรียกร้องมาตรฐานขั้นต่ำของมันอยู่ เช่น กฎหมายต้องมีการใช้อย่างเท่าเทียม
ไม่เลือกปฏิบัติ อ่านแล้วต้องเข้าใจ ต้องสร้างความแน่นอนให้เราได้ ดังนั้นแม้ว่า
จะแปลงปิ่นให้กลายเป็นกฎหมายก็ตาม แต่ย่อมจะถูกเรียกร้องคุณค่าขั้นต่ำของ
ความเป็นกฎหมายอยู่ดีว่า ภารกิจของคนที่เรียนนิติศาสตร์และคนที่มึนจิตใฝ่ฝึกฝน
ในระบอบประชาธิปไตย ก็คือจะต้องฉีกกระดาษกฎหมายที่หุ้มปิ่นออกมา ให้คน
เห็นว่าจริงๆ แล้วมันคือปิ่นไม่ใช่กฎหมาย มิเชล ฟุกุโตะ กล่าวไว้ว่า ความรุนแรง
ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะชอบธรรมทันทีเมื่อคุณแปรสภาพให้เข้าไปอยู่ในมือของ
เจ้าหน้าที่รัฐ สิ่งที่น่ารังเกียจน่าขยะแขยง เมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ออกมา
เป็นคำพิพากษา จะดูดีขึ้นทันที

ศาลยังมีหน้าที่บางอย่างอีกเหมือนกันคือ ในกรณีมีปัญหาสำคัญ
ซึ่งเผด็จการไม่อยากจะตัดสินใจเอง เพราะไม่ว่าจะตัดสินไปทางไหนก็อาจจะ
เสียหายได้ ก็ต้องหาทางให้ศาลมารับไม้ต่อ ยกตัวอย่าง ศาลรัฐธรรมนูญของ

ไทยตอนนี้รับคดีไปมา 1 คดี คือการรับวินิจฉัยเรื่องมาตรา 61 วรรค 2 ตามกฎหมายประชาติ เพื่อวินิจฉัยว่า การเขียนถ้อยคำกว้างๆ เช่น ช่มชู้ บิดเบือนหยาบคาย ถือว่าขัดหลักพื้นฐานของรัฐธรรมนูญหรือไม่ เพราะไม่มีความแน่นอนชัดเจน จะรู้ได้อย่างไรว่ามันหยาบคายจนถึงขั้นผิดกฎหมายอาญา ในกรณีนี้สมมติว่าศาลตัดสินชัดเจนว่าขัดรัฐธรรมนูญ นั่นก็อาจจะทำให้ประชาติไม่เกิดขึ้น หรือถูกเลื่อนออกไปซึ่งต้องใช้มาตรา 44 ในการเลื่อนออก หากจำเป็นต้องเลื่อน คสช. ก็อ้างได้ว่าไม่ใช่ผู้ตัดสินใจ แต่เป็นอำนาจของศาล ศาลเป็นผู้ตัดสินไปตามกฎหมาย

เมื่อเสียงปืนคังขึ้น เสียงกฎหมายก็เงียบลง

ที่นี้ ในกรณีที่ศาลไม่เป็นเนื้อเดียวกันกับเผด็จการ ก็ยังไม่แน่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้ เพราะศาลไม่สามารถออกไปเป็นแกนนำได้ ต้องรอให้มีคนมาฟ้องคดีก่อน และถึงแม้มีคนมาฟ้องก็ต้องลุ้นต่ออีก เพราะศาลมีที่ร้อยคนไม่รู้ จะเป็นฝ่ายไหนบ้างไม่รู้ ถ้าบังเอิญเจอศาลที่ก้าวหน้าเป็นประชาธิปไตย ก็อาจจะตัดสินออกมาดี มันจึงมีหลายประเทศที่ศาลเขาขัดกับเผด็จการเหมือนกัน ตัวอย่างที่เกิดขึ้นบ่อยที่สุดคือ ฟิจิ

ศาลของฟิจิตัดสินล้มรัฐประหาร 3 ครั้งติดต่อกัน โดยยืนยันว่าการรัฐประหารมันผิด ถามว่าแล้วคณะรัฐประหารของฟิจิทำอะไรกับศาลบ้าง? ครั้งที่ 1 เผด็จการยอมถอยให้ คือเมื่อศาลตัดสินล้มรัฐประหารก็เกิดการเลือกตั้งขึ้น ส่วนอีกสองกรณี ทหารของฟิจิไม่ยอมถอย ศาลตัดสินล้มรัฐประหารเสร็จก็รัฐประหารซ้ำอีกรอบ แล้วไล่ผู้พิพากษาออกให้หมด ทำให้ผู้พิพากษาที่ล้มรัฐประหารกลายเป็นผู้พิพากษาของรัฐธรรมนูญเก่า เมื่อมีรัฐธรรมนูญใหม่ก็ตั้งศาลใหม่เข้ามา เช่นนี้อาจทำให้เราเข้าใจได้ว่า ‘เห็นไหมล่ะ ใครๆ ก็กลัวปืนทั้งนั้น ใครๆ ก็รักชีวิต รักอนาคตตัวเอง’ เหตุผลนี้ก็ฟังขึ้น เพราะทุกคนรักตัวกลัวตายหมด มันจึงมีสุภาษิตโรมันที่บอกว่า ‘เมื่อเสียงปืนดังขึ้น เสียงกฎหมายก็เงียบลง’ ในกรณีนี้จึงพอทำความเข้าใจได้ แต่ในกรณีที่คณะรัฐประหาร

หมดอำนาจไปแล้ว ศาลยังต้องกลัวอีกหรือไม่ หรือควรจะมองว่าเป็นโอกาสของที่จะตัดสินคดี ทำให้ประเทศก้าวหน้าสักครั้ง ถ้าเสี่ยงป็นมันดับลง กฎหมายจะกลับมามีค่าอีกไม่ได้หรือไม่? หลายๆ ประเทศเมื่อรัฐประหารหมดอำนาจไปแล้ว กฎหมายของเขาก็กลับมามีค่า ศาลก็กลับมาจัดการให้ได้ แต่กรณีของไทย ตั้งแต่รัฐประหารครั้งแรกเมื่อปี 2490 ไม่มีเลยสักครั้งที่กฎหมายจะกลับมามีค่า

อาจารย์ปิยนุตรยกตัวอย่างวิทยานิพนธ์ของลูกศิษย์ ที่ไปค้นเจอคดีหนึ่ง ซึ่งอาจารย์มองว่าน่าเกลียดมาก และไม่เข้าใจว่าทำไมศาลตัดสินแบบนี้ เหตุเกิดในปี 2520 รัฐธรรมนูญชั่วคราวมีมาตราหนึ่งคล้ายๆ มาตรา 44 คือมาตรา 17 ของจอมพลสฤษดิ์ มาตรานี้เมื่อออกคำสั่งก็จะกลายเป็นคำพิพากษาทันที คดีนี้เกิดขึ้นเพราะมีการใช้มาตรา 17 ไปจับคนคนหนึ่งเข้าคุกในฐานะชายาเสพติด ลูกชายเขาขอสู้คดีตั้งแต่ปี 2520 จนกระทั่งถึง 2552 ขึ้นไปถึงศาลฎีกา ศาลฎีกากลับบอกว่าคำสั่งนั้นเป็นกฎหมาย มันเป็นคำพิพากษา มีผลตามกฎหมาย ถือว่าตัดสินมาถูกต้องแล้ว จึงไม่ปล่อย คดีนี้ศาลตัดสินช่วงปี 2520 ศาลอาจอ้างได้ว่าเพราะกลัวป็น แต่ล่วงมาจนถึง ปี 2552 เติ้ดการในยุคนั้นก็ล้มหายตายจากไปหมดแล้ว ทำไมศาลยังตัดสินตามนั้น ทำไมจึงไม่ตีความในลักษณะของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่ถูกกระทำโดยอำนาจเผด็จการ

การที่ศาลตัดสินล้มรัฐประหาร ล้มได้หรือไม่ได้ คนที่จะบอกได้ก็คือ คณะรัฐประหารเอง เพราะหากคณะรัฐประหารรู้สึกว่าจะเสียความชอบธรรม ก็อาจจะถอยให้ แต่ถ้าไม่สนใจเพราะมีภารกิจยิ่งใหญ่มาจำเป็นต้องทำ รัฐประหารต่อ คนที่จะเดือดร้อนคือศาล การตัดสินล้มรัฐประหารจึงเป็นการวัดระดับความกล้าหาญของศาล ศาลอาจไม่มีอำนาจเพียงพอที่จะสู้กับอาวุธปืนได้ แต่อย่างน้อยที่สุดโลกปัจจุบัน การทำอะไรที่เป็นเผด็จการมากๆ มันมีต้นทุนสูง ดังนั้นการที่ศาลตัดสินชนกับรัฐประหารบ่อยๆ แม้จะไม่สำเร็จ แต่มันทำให้ความชอบธรรมของคณะรัฐประหารลดลงไปเรื่อยๆ แต่ถ้าศาลไม่ทำอะไรเลย ศาลก็จะกลายเป็นคู่หูของเผด็จการไปทันที เพราะลำพังการรัฐประหารด้วยปืนล้วนๆ อยู่ได้ไม่นาน ถ้าไม่มีเนติบริกรคอยเขียนกฎหมายให้ ไม่มีศาล

ตัดสินคดีให้ อยู่ด้วยป็นล้านๆ อยู่ได้ชั่วคราว ก็จะไม่สูญเสียความชอบธรรมไปเอง

อีกคำถามที่น่าสนใจก็คือ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงจากเผด็จการมาเป็นประชาธิปไตย เราสามารถดำเนินคดีย้อนหลังกับศาลที่รับรองรัฐประหาร เข้ายรัฐประหาร ตัดสินคนเข้าคุกได้หรือไม่? นอกจากจะดำเนินคดีกับคณะรัฐประหารแล้ว ดำเนินคดีกับศาลได้หรือไม่? คำตอบคือ มีประเทศที่ทำสำเร็จแล้ว เช่น เยอรมัน ที่เขาดำเนินคดีกับศาลหลังนาซีล่มสลาย ในฐานะที่ศาลใช้กฎหมายอย่างบิดเบือน ล่าสุดคืออาร์เจนตินา ก็สามารถดำเนินคดีกับศาลที่เชอร์เผด็จการได้เหมือนกัน

หน้ากากของตุลาการภิวัตน์

ศาลที่มีความคิดแบบประชาธิปไตย ก็จะสนับสนุนให้ประชาธิปไตยสมบูรณ์มากขึ้น แต่ถ้ามองความคิดของศาลไม่สนับสนุนประชาธิปไตย ศาลก็ถือเป็นผู้ทำลายประชาธิปไตย โดยอาศัยความชอบธรรมจากประชาธิปไตย เนื่องจากบทบาทของศาลในการตรวจสอบประชาธิปไตยมีขึ้นมาได้เพราะ rule of law ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของเสรีประชาธิปไตย การเอาความชอบธรรมของระบบประชาธิปไตยมาใช้โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าของความเป็นประชาธิปไตย ก็เหมือนการเอาหน้ากากประชาธิปไตยมาสวมใส่ แต่ฉีกหน้ากากออกมาก็เป็นเผด็จการ

ปีนี้ครบรอบปีที่ 10 ของเหตุการณ์ตุลาการภิวัตน์ในประเทศไทย คนที่คิดคำนี้เป็นภาษาไทย คืออาจารย์ธีรยุทธ บุญมี โดยอาศัยพระราชดำรัสของในหลวง เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2549 ที่ตรัสว่า ศาลต้องไปจัดการการเลือกตั้ง อาจารย์ธีรยุทธ ก็หยิบพฤษฏีที่ชื่อว่า judicialization of politics มาแปลว่า ตุลาการภิวัตน์ แต่คำนี้ในต่างประเทศมันเกิดขึ้นมาเพราะแนวคิด rule of law ที่มองว่า ฝ่ายการบริหารบ้านเมืองต้องเป็นธรรมาภิบาล ต้องเคารพรัฐธรรมนูญ หลักนิติรัฐ นิติธรรม และต้องตรวจสอบคอร์รัปชัน แนวคิดเหล่านี้จะช่วยผลักดันให้ศาลเข้ามาตรวจสอบรัฐบาลจากการเลือกตั้งมากขึ้น

ประเด็นปัญหาสำคัญก็คือ เรื่องการคอร์รัปชันนั้น ถ้ามันเป็นคอร์รัปชันที่พัวพันกับนโยบายทางการเมือง ควรจะให้ศาลเป็นคนชี้หรือไม่ เช่นกรณีจำนำข้าว คนที่เชียร์นโยบายนี้ก็บอกว่าถูก คนที่ไม่ชอบนโยบายแทรกแซงแบบนี้ก็บอกว่าผิด ใช้เงินเปลือง คอร์รัปชัน อันที่จริงเรื่องแบบนี้มันเป็นเรื่องที่ได้แย้งกันได้ตลอด แล้วควรให้ศาลเป็นคนตัดสิน หรือควรจะให้ระบอบประชาธิปไตยมันเดินไปเรื่อยๆ เถียงกันไปเรื่อยๆ ว่าจะเอาใหม่จำนำข้าวถ้ารัฐบาลนี้เอา แต่รัฐบาลใหม่ไม่เอา ก็ล้มนโยบายนี้ได้

ระหว่างคำว่า political กับ judicial ก็มีขอบเขตของมันเอง หากทำให้เป็นแดนทางกฎหมาย (judicial) ไปเสียทุกเรื่อง สุดท้ายมันก็จะมาถึงศาลแน่นอน แต่ถ้ามันยังเป็นแดนของระบบการเมือง (politic) ระบอบประชาธิปไตยมันต้องทำงานของมันต่อไป ซึ่งไม่ใช่แค่การมีเสียงข้างมากอย่างเดียว แต่เป็นระบบที่มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เถียงกันได้ตลอดว่าเอาหรือไม่เอา นโยบายแบบนี้ เรื่องแบบนี้ แต่ถ้าศาลเข้ามาชี้ ศาลก็จะเผลอมาในรูปแบบของ good governance, rule of law, corruption เป็นต้น ในหลายประเทศศาลจึงชนกับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งอยู่บ่อยครั้ง เมื่อรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งมีนโยบายอะไรบางอย่างกระทบกับชนชั้นนำ ซึ่งเป็นฝ่ายเดียวกันกับศาล เขาก็จะใช้วิธีนี้เข้ามาจัดการโดยอ้างเรื่องคอร์รัปชัน เป็นต้น วิธีคิดแบบนี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่า judicialization of politics หรือตุลาการภิวัตน์ นั่นเอง คือการพยายามทำให้ประเด็นทางการเมืองมันไปอยู่ในมือศาลมากขึ้น ทั้งๆ ที่เรื่องพวกนี้มันเป็นเรื่องทางการเมือง ควรปล่อยให้ฝ่ายการเมืองเป็นคนทำ ในการถกเถียง การรณรงค์อะไรต่างๆ

ปัญหาโลกแตกในยุคศตวรรษที่ 21 ก็คือคนที่ได้รับความนิยมนจากการเลือกตั้ง จะต้องปะทะกับองค์กรตรวจสอบที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง มันเป็นปัญหาร่วมสมัย ตามแนวคิด rule of law, liberal democracy ที่กำลังครองโลกอยู่ ความชอบธรรมจากการเลือกตั้งต้องถูกตรวจสอบจากองค์กรที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง ประเทศไทยก็เช่นกัน หน้าที่ของเราก็คือการกระชากหน้ากากของศาล

ออกมาว่า ตกลงเป็นฝ่ายไหนกันแน่ รัฐบาลจากการเลือกตั้ง เลือกเข้ามาให้ตาย
อย่างไรก็ตาม ถ้าชนชั้นนำเขาคิดว่าคุณชัชชอคอนอกแฉไปแล้ว มันก็จะมี
กลไกสองอย่างคือ ศาลกับทหาร เข้ามาเกี่ยวข้อง

ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีการสลายม็อบไปแล้วก็รัฐบาล
ล้มเลิกตั้งไปแล้วก็ครั้ง พลตนายกฯ ไปแล้วก็คน ที่สำคัญนายกฯ ที่ถูกปลด
สังกัดอยู่ชั่วคราวเมืองเดียวมาตลอด 10 ปีติดต่อกัน เป็นเรื่องเหลือเชื่อใหม่
แต่สิ่งที่ตุลาการภิวัตน์ของไทยทำก็คือ ทำลายความชอบธรรมของรัฐบาล
จากการเลือกตั้งไปเรื่อยๆ และมักจะไปจบด้วยการรัฐประหาร ตัวอย่างเช่น
สองครั้งล่าสุด ครั้งแรกช่วงต้นปี 2549 เกิดการล้มเลิกตั้ง 2 เมษายน ปลด กต.
3 คนออก หลังจากนั้นเตรียมจะมีการเลือกตั้งใหม่ ก็เกิดการยึดอำนาจเสียก่อน
เช่นเดียวกับรัฐประหารในปี 2557 ก็มีการ ‘นวด’ ปัญหาบางอย่างดีพิเศษๆ
จนจบด้วยการรัฐประหารเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 หลังจากรัฐประหาร
เกิดขึ้น ตุลาการภิวัตน์ก็หายไปทันที ไม่มีการตรวจสอบรัฐบาลของ คสช. เลย

ถอดหน้ากาก 10 ปี ตุลาการภิวัตน์ไทย

ด้านหนึ่ง คนมักจะคิดว่า ศาลเป็นผู้มีความรู้ เรียบกฎหมายมาต้องเป็น
กลาง เป็นอิสระในการตรวจสอบ แต่เรากำลังจะกระชากให้เห็นว่าจริงๆ แล้ว
แม้แต่ศาลก็มีสังกัดระบอบของมันเอง สิ่งที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลา 10 ปี
ตุลาการภิวัตน์ของไทยทำสิ่งที่น่าสนใจอยู่ 4 ประการ คือ

1. กำจัดนักการเมือง เช่น การปลดนายกรัฐมன்றออกจากตำแหน่ง
และการเพิกถอนสิทธิเลือกตั้ง 5 ปี
2. สร้างสุญญากาศทางการเมือง เช่น ล้มการเลือกตั้งสองครั้ง
3. ค่อยๆ ทำลายความชอบธรรม เช่น คดีเขาพระวิหาร รัฐบาลกลายเป็น
คนขายชาติ หรือคดีร่าง พ.ร.บ.เงินกู้สองล้านล้านบาท
4. รักษาแดนอำนาจของตัวเอง เช่น เรื่องการไม่อนุญาตให้แก้รัฐธรรมนูญ

กรณีของการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้น รัฐบาลชุดที่มาจากการเลือกตั้งเสนอให้ ส.ว. ทั้งหมดต้องมาจากการเลือกตั้ง โดยที่ก่อนหน้านี้ ส.ว. มาจากการเลือกครึ่งหนึ่ง แต่งตั้งอีกครึ่งหนึ่ง สิ่งที่เป็นกล่องดวงใจกล่องสุดท้ายที่ยังเก็บรักษารัฐธรรมนูญปี 2550 ได้ก็คือ ส.ว. ที่มาจากการแต่งตั้ง หาก ส.ว. มาจากการเลือกตั้งทั้งหมด ผลที่ตามมาก็คือ ส.ว. มีสิทธิ์เลือกองค์กโริสระวมถึงศาลได้ โฉมหน้าศาลก็จะเปลี่ยนทันที ดังนั้นให้ตายศาลรัฐธรรมนูญก็ไม่มีทางให้แก่ โดยให้เหตุผลว่า การแก้รัฐธรรมนูญแบบนี้เป็นการล้มล้างประชาธิปไตย เป็นการได้มาซึ่งอำนาจโดยไม่เป็นไปตามวิถีทางประชาธิปไตย นี่คือการป้องกันอำนาจตัวเองของศาล ถ้าให้ ส.ว. มาจากการเลือกตั้ง อนาคตก็อาจจะชะตาขาด

การที่ศาลรัฐธรรมนูญสามารถเข้ามาตรวจสอบการแก้รัฐธรรมนูญได้ เช่นนี้ วันข้างหน้าเมื่อพบเห็นศาลรัฐธรรมนูญทำผิด มีการรวบรวมรายชื่อสนับสนุนให้เอาศาลรัฐธรรมนูญออกไป ยกเลิกไม่ต้องมี การฟ้องศาลรัฐธรรมนูญให้ยกเลิกศาลรัฐธรรมนูญ เป็นไปได้หรือไม่?

วิธีการต่อสู้กับศาลรัฐธรรมนูญได้คือ ต้องแก้รัฐธรรมนูญ เช่น สมมติศาลรัฐธรรมนูญตัดสินว่า กฎหมายอนุญาตให้ผู้หญิงยุติการตั้งครรภ์ได้โดยสมัครใจ มั่นชั้รัฐธรรมนูญ แต่ฝ่ายรัฐบาลไม่เห็นด้วย ก็ต้องเขียนใส่รัฐธรรมนูญให้ได้ว่า ผู้หญิงมีสิทธิในการยุติการตั้งครรภ์ได้โดยสมัครใจ ถ้าเขียนใส่รัฐธรรมนูญได้ ก็ไม่มีอะไรชั้รัฐธรรมนูญอีก นี่คือการถ่วงดุล คือการเข้าไปแก้รัฐธรรมนูญเพื่อชนกับศาลรัฐธรรมนูญ แต่ของไทยมันแก้ไม่ได้แล้ว เพราะศาลรัฐธรรมนูญยืนขวางอยู่ปากทาง จะแก้อะไรต้องถามศาลรัฐธรรมนูญก่อน ทั้งที่รัฐธรรมนูญปี 2550 ไม่ได้ให้อำนาจไว้ แต่ศาลก็ตีความขึ้นมาเองเพื่อจะทำให้สิ่งเทาๆ คูผิดๆ กลายเป็นถูกให้หมด ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ของคุณมีชัยจึงแก้ปัญหาคด้วยการเขียนเอาไว้หมดเลย ให้อำนาจศาลรัฐธรรมนูญตรวจสอบตั้งแต่ต้นน้ำยันปลายน้ำ ถ้าจะแก้รัฐธรรมนูญเมื่อไรต้องถามก่อนเสมอ ดังนั้นศาลรัฐธรรมนูญก็จะเป็นเหมือนคนออกใบอนุญาตการแก้รัฐธรรมนูญทุกครั้ง รัฐธรรมนูญใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้น ถ้าผ่านเข้าไปก็ไม่มีทางแก้อะไรได้เลย แก่ยากมาก

การจะทำให้สิ่งที่ตุลาการภวัตน์ภูวกวชิวารณมาตลอด 10 ปี ให้มีเสถียรภาพ มีความแน่นอนชัดเจน ถูกต้องชอบธรรมมากขึ้น วิธีการก็คือเอาสิ่งที่ศาลเคยตัดสินเขียนในรัฐธรรมนูญไว้ให้หมด สังเกตหลังรัฐประหารเดือนกันยายน 2549 พลเอกสนธิออกประกาศฉบับที่ 27 ออกมาว่าพรรคไหนที่ถูกยุบ กรรมการพรรคก็ต้องถูกตัดสิทธิ์ 5 ปี หลังจากนั้นศาลก็เอาประกาศนี้มาตัดสินให้พรรคไทยรักไทยถูกยุบ และเอาประกาศฉบับนี้มาใช้ตัดสิทธิ์กรรมการบริหารพรรคไทยรักไทยทั้งหมด ซึ่งเป็นการใช้กฎหมายย้อนหลัง การใช้กฎหมายย้อนหลังของศาลก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์มาก ดังนั้นในรัฐธรรมนูญปี 2550 จึงเขียนมาตรา 237 ขึ้นมาว่า พรรคไหนถูกยุบ กรรมการบริหารต้องโดนตัดสิทธิ์ 5 ปี เช่นเดียวกัน ก่อนรัฐประหารปี 2557 ก็มีคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญถูกวิพากษ์วิจารณ์หลายคดี เช่น คดีมาตรา 68 ที่เกี่ยวกับที่มาของอำนาจศาล โดยศาลต้องส่งเรื่องไปยังอัยการสูงสุดก่อนจึงจะไปศาลรัฐธรรมนูญได้ และอีกคำวิจารณ์ที่ว่าศาลรัฐธรรมนูญมีอำนาจตรวจสอบการแก้รัฐธรรมนูญได้หรือไม่ ดังนั้นเพื่อให้ง่ายต่อปัญหาเหล่านี้ รัฐธรรมนูญล่าสุดที่กำลังจะเข้าประชามตินี้จึงร่างเพิ่มเติมไปว่าต่อไปไม่ต้องไปยื่นอัยการ ยื่นที่ศาลรัฐธรรมนูญโดยตรงได้เลย ศาลรัฐธรรมนูญตรวจสอบการแก้รัฐธรรมนูญได้ทุกครั้ง นี่จึงกลายเป็นความนิยมอันใหม่ของการร่างรัฐธรรมนูญหลังรัฐประหารของประเทศไทย คือการนำเอาสิ่งที่มันผิดทั้งหมดสี่เทาๆ ทั้งหมด สิ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในช่วงที่ทำตุลาการภวัตน์ทั้งหมดมาทำให้ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ โดยการเขียนลงในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

รัฐธรรมนูญในห้องปิดตาย

อีกวิธีการหนึ่ง คือ คณะรัฐประหารเองก็เริ่มรู้แล้วว่าโลกไม่ยอมรับการทำรัฐประหาร เขาก็คิดต่อว่าจะทำอย่างไรที่จะทำให้รัฐประหารได้โดยไม่ต้องเอารัดงัดออกมา ก็ต้องเอากฎรัฐประหารใส่เข้าไปในรัฐธรรมนูญ ส่วนวิธีการก็คือการแปลงร่างคณะรัฐประหารให้กลายเป็นองค์กรอะไรสักอย่างหนึ่งที่มีอำนาจ

ยามบ้านเมืองเกิดวิกฤต เมื่อก่อนเรามีมาตรา 7 ที่บอกว่าหากไม่มีรัฐธรรมนูญ ก็ให้เป็นไปตามประเพณีการปกครอง คนก็เถียงกันว่าอะไรคือประเพณีการปกครอง นายกษ พระราชทานได้หรือไม่ ให้ ส.ว. เลือกนายกษ ได้หรือไม่ เพื่อจะขจัดเรื่องนี้ จึงต้องจัดตั้งองค์กรที่จะมาบอกว่า อะไรเป็นประเพณีการปกครอง และสถานการณ์ใดถือว่าไม่มีรัฐธรรมนูญให้ใช้แล้ว คุณมีชัยก็เลยไปเขียนในมาตรา 5 ให้อำนาจประธานศาลรัฐธรรมนูญเป็นผู้ชี้ว่า ณ ตอนนั้นไม่มีรัฐธรรมนูญ ต้องใช้ประเพณีการปกครอง กรรมการร่วมคือกลุ่มประธานศาลทั้งหลาย ก็จะมานั่งแล้วบอกว่าแบบนี้เป็นประเพณีการปกครองหรือไม่

เมื่อรัฐธรรมนูญนี้ประกาศใช้ และมีรัฐบาลจากการเลือกตั้ง แต่กลุ่มอำนาจนำชักจะไม่ชอบขึ้นหน้าอีกแล้ว ออกนอกแถวอีกแล้ว อุตสาห์ล็อกไว้ อย่างดียิ่งหลุดออกแถวได้อีก ก็สามารถสร้างสถานการณ์ให้เกิดการชุมนุม มีความวุ่นวายโกลาหลเกิดขึ้นสักหน่อย ก็ถือว่าไม่มีรัฐธรรมนูญใช้แล้ว จากนั้นกรรมการชุดนี้ คือองค์กรที่ฉีกรัฐธรรมนูญได้โดยชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ยกเว้นรัฐธรรมนูญได้โดยชอบด้วยรัฐธรรมนูญ เพื่อเข้ามาจัดการดูแลบ้านเมืองต่อ เขียนรัฐธรรมนูญอย่างนี้ถือว่าเก่งไหม เพราะต่อให้มีการเลือกตั้งเป็นประชาธิปไตย แต่มันมีบทบัญญัติบางอย่างที่อยู่เหนือรัฐธรรมนูญโดยชอบด้วยรัฐธรรมนูญด้วย ต่อไปก็ต้องลากรถถังออกมาแล้ว

นี่คือความพยายามล่าสุดของเนติบริกรไทย เพราะเขามองออกว่า เขาถดถอยออกมาอีกไม่ได้แน่ จึงต้องใช้วิธีแบบนี้ เรียกว่าไม่อายฟ้าดิน เพราะเขามองว่าคงเป็นโอกาสสุดท้ายที่จะเขียนได้อย่างนี้ เขียนเสร็จแล้วก็ปิดประตูล็อกไม่ให้คนแก่ คือไปฉีกรัฐธรรมนูญทิ้ง ยึดอำนาจเข้ามา เขียนรัฐธรรมนูญกันขึ้นมาเอง เขียนแบบจัดเต็ม เพราะเป็นโอกาสทอง เสร็จแล้วก็ปิดประตู เมื่อประกาศใช้แล้วคนอื่นห้ามแก้ แก้ยังไงก็แก้ไม่ผ่าน รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกติกาในทางการเมือง อยากแก้ก็แก้ไม่ได้ มันก็จะเกิดวิกฤตขึ้นมาทันที เพราะอย่างไรเสีย รัฐธรรมนูญฉบับนี้ถ้าประกาศใช้ มันถูกฉีกแน่นอน แต่ไม่รู้ว่าจะถูกฉีกโดยกองทัพ

หรือโดยประชาชน เพราะมันแก้ไม่ได้โดยสภาพตัวมันเอง ถูกเขียนขึ้นมาแบบ ถูกปิดตาย ปีบบังคับให้คนต้องไปแก้ด้วยวิธีอื่น ด้วยวิธี revolution หรือ รัฐประหารก็แล้วแต่ คือไม่อนุญาตให้ทำตามระบบ

การเขียนกฎหมายฉีกรัฐธรรมนูญแบบนี้ มันก็มีการท้วงติงว่า ตัวเองแก้ไขตายอยู่แล้ว แต่เขียนรัฐธรรมนูญที่คนรุ่นต่อไป ไปตายไปแล้วก็ยังให้มีผลอีก แก้ไม่ได้ มันไม่ยุติธรรมต่อคนรุ่นหลังๆ เลย คนรุ่นหลังต้องถูกปกครองด้วย death hand มือที่ตายไปแล้วของคนแก่คนหนึ่งเขียนไว้แล้วบอกห้ามแก้ คนรุ่นหลังเขาอยากจะทำชีวิตของเขาเอง ทำไมต้องอยู่ภายใต้บ้านที่คนอื่นสร้าง นี่จะเป็นปัญหาต่อไปถ้ารัฐธรรมนูญผ่านประชามติ

กล่าวโดยสรุป สิ่งที่อาจารย์ปิยนุตรบรรยายมา ตั้งแต่บทบาทของศาลว่า ความเป็นมาตามวิธีคิด rule of law จากนั้นก็ถอดมาแยกคิดเพื่อให้มองศาลว่า ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่องค์กรที่เป็นกลางหรือเป็นอิสระ แต่ศาลก็เป็นตัวละครทางการเมือง (political actor) ตัวหนึ่ง ดังนั้นจึงควรจะอยู่ในระนาบเดียวกันกับ นักการเมือง ถูกตรวจสอบถ่วงดุล ถูกวิพากษ์วิจารณ์ได้ และชี้ให้เห็นว่าศาลกับ กองทัพมีความสัมพันธ์อะไรกันอยู่ ศาลและกองทัพจะคอยกำกับตัดสินใจ ถ้ารัฐบาล ที่มาจากการเลือกตั้งออกนอกแถวที่ตนคาดหวังเมื่อไหร่ก็จะออกมาทันที โดยผ่าน วาทกรรมแบบ rule of law, good governance คืออ้างการบริหารจัดการที่ดี อ้างความโปร่งใสต่อต้านคอร์รัปชัน

สำหรับประเทศไทย นักวิชาการฝรั่งที่ศึกษาเรื่อง judicialization of politics ในเอเชีย เขารายงานว่า ศาลของไทยไม่เป็นอิสระ แต่มีบทบาททางการเมืองสูง ขยับตรวจสอบรัฐบาล มันเป็นอิสระต่อรัฐบาลบางรัฐบาล แต่ไม่เป็นอิสระต่ออำนาจอะไรสักอย่าง ลองไปคิดดู ฉะนั้นศาลไทยจะมีลักษณะที่ดูตื่นตัวมาก แต่ไม่เป็นอิสระ ตุลาการวิวัฒน์ของไทยทั้งสองครั้งที่ผ่านมา ล้วนจบลงด้วย รัฐประหาร แต่พอถึงรอบใหม่คือปัจจุบันที่เป็นอยู่ (รัฐบาลจากการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557) ตุลาการวิวัฒน์ก็ล้มหายไปเลย ไม่เข้ามามตรวจสอบ

อย่างนี้จะกลายเป็นศาลที่มีอิสระได้หรือไม่ ในวันข้างหน้า ถ้ามีรัฐบาลมาจากการเลือกตั้งเข้าสู่ระบบปกติ ตุลาการภิวัตน์จะกลับมาอีกรอบหรือไม่ จะมีภาคสามภาคสี่ต่อไปหรือไม่ อันนี้ต้องตามติดดู แต่อาจารย์ปิยนุตรเชื่อว่ามาแน่ เพราะตุลาการภิวัตน์จะอนุญาตให้มีเฉพาะตอนมีรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ถ้าเป็นรัฐบาลจากรัฐประหาร ศาลก็จะกลายเป็นศาลใบ้

ศาลกับกองทัพ ใครจะวิวัฒนาการก่อนกัน

“ศาลกับกองทัพใครจะปรับตัวได้ก่อนกัน” อาจารย์ปิยนุตรถามผู้เรียน ซึ่งส่วนใหญ่ตอบว่าศาล แต่ในทัศนะของอาจารย์ปิยนุตรมองว่า กองทัพ เพราะกองทัพไวต่อการเมือง ศาลอาจจะเป็นองค์กรสุดท้ายที่ถูกปรับก็ได้ เพราะไม่ยอมปรับตัวด้วยตัวเอง

“ที่อาจารย์บอกว่าวิธีแก้คือ ศาลต้องเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตย มันดูเป็นนามธรรมมากเลย แล้วในทางปฏิบัติ ผู้พิพากษาหรือศาลจะต้องเปลี่ยนอย่างไร” ผู้เรียนตั้งคำถามกลับ ซึ่งอาจารย์ปิยนุตรอธิบายว่า มันต้องแก้ตั้งแต่ระบบการเรียนวิชากฎหมาย มาจนถึงระบบการคัดเลือก เช่น ระบบการคัดเลือกเมื่ออายุ 25 ปี และเก็บคดีจนครบ คุณก็สามารถไปสอบผู้ช่วยผู้พิพากษาได้ แต่การเก็บคดีเดี่ยวนั้นมันมีสนามใหญ่สนามเล็ก สมมติคนรวยอยากให้คุณเป็นผู้พิพากษา ส่งไปเรียนเมืองนอกมีปริญญาโทสองใบ และส่งสอบสนามเล็ก ซึ่งคู่แข่งน้อยมาก สอบยังงี้ก็ติด ไม่นานก็ได้เป็นผู้พิพากษา

อีกประการก็คือการปลูกฝังความคิด เช่น ในสมัยของสัญญา ธรรมศักดิ์ เขาเล่ากันว่า เวลาผู้พิพากษาใหม่เข้าไป อาจารย์สัญญาจะพูดตลอดว่า “พวกเราเป็นข้าราชการฝ่ายเดียวที่กระทำในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์” เด็กน้อยวัย 25 ฟังแล้วก็ขนลุก ตัวพองใหญ่ เมื่อมีการหล่อหลอมแบบนี้ทุกวัน ทำให้คาแรคเตอร์ของคนเรียนกฎหมาย ทะนงตัวเองว่าเป็นผู้คุ้มครองความถูกต้อง วิธีคิดคนเรียนกฎหมายจะเป็นแบบนี้ ปีแอร์บูดิเยอร์จึงบอกว่ามันเป็นการสร้าง

legal field (สนามของกฎหมาย) ขึ้นมา เป็นพื้นที่ของนักกฎหมายที่คนอื่นจะเข้ามายุ่งเกี่ยวไม่ได้ เพราะพวกเขาสร้างภาษาที่คนอื่นฟังไม่รู้เรื่อง ต้องเข้ามาเรียนและเข้ามาอยู่ในสนามด้วยกันถึงจะรู้

ระบบการเรียนก็เป็นอีกปัญหาใหญ่ เพราะการเรียนของพวกนักกฎหมายไม่เน้นการเรียนการสอนประวัติศาสตร์การปกครอง ทำให้บางคนไม่รู้จักประมุขจารุเสถียร ไม่รู้จักถนอม กิตติขจร เป็นไปได้อย่างไร นี่คือระบบการผลิตนักกฎหมายที่เป็น technician ออกมาอย่างเดียว กฎหมายเป็นอย่างไรก็ตัดสินใจไปตามนั้น ไม่เรียนรู้ด้านอื่นๆ ถ้าอย่างนี้ไม่ต้องมีศาล แค่สร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เอา พ.ร.บ. ยัดเข้าไป แล้วเอาข้อเท็จจริงปะปนกัน ตัดสินจำคุกได้เลย

อาจารย์ปิยนุตรทั้งทำว่า การปรับตัวของศาลนั้น ความยากอยู่ที่ต้องเปลี่ยนวิธีคัดเลือกคน รวมไปถึงเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอนใหม่ทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากมาก



05

เวทมนตร์

แห่งเศรษฐศาสตร์-ทุนนิยม-เสรีนิยม

ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด*

“เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่เลือกเอาความจริงบางอย่างมาพูดอย่างน่าเกลียดที่สุด เพราะความจริงมีหลายด้าน แต่เศรษฐศาสตร์เลือกมาด้านเดียว” ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด เปิดประเด็นปัญหาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่กลายเป็นกรอบคิดอย่างหนึ่งซึ่งสร้างมายาคติครอบงำสังคมไทยหลายอย่าง

ช่วงแรกก่อนการบรรยายเนื้อหา อาจารย์เดชรัตน์ให้ผู้เข้าร่วมทุกคนแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามเกี่ยวกับวิชาเศรษฐศาสตร์ใน 3 ประเด็น คือ (1) สิ่งที่เราได้ใช้ประโยชน์ในชีวิตและการทำงาน (2) สิ่งที่เราไม่เชื่อถือหรือเคลือบแคลงสงสัย และ (3) สิ่งที่ยากถามให้ได้คำตอบในวันนี้ โดยผู้เข้าร่วมต่างร่วมแสดงความคิดเห็นและตั้งคำถาม รวบรวมได้ถึง 12 ข้อ คือ

1. ถ้าเศรษฐกิจดี สังคมจะดีขึ้นจริงหรือไม่
2. ที่บอกว่าหัวใจของเศรษฐศาสตร์คือการจัดสรรทรัพยากรที่มีอย่างจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด มันทำได้จริงหรือไม่
3. คำว่าประโยชน์สูงสุดนี้คือประโยชน์อะไร ของใคร
4. การทำรัฐประหาร มีเหตุผลทางเศรษฐกิจซ่อนอยู่ด้วยหรือไม่
5. มองว่า รสนิยมหรือรูปแบบการแต่งตัว เช่น รูปแบบการแต่งตัวของเกย์ ก็เป็นผลมาจากหลักเศรษฐศาสตร์

* อาจารย์ประจำและหัวหน้าภาควิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

6. เศรษฐศาสตร์พูดถึงเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เงินเพียงอย่างเดียวหรือไม่
 7. เศรษฐกิจพอเพียง จัดเข้าในระบบตลาดแบบไหน ตามหลักเศรษฐศาสตร์
 8. เศรษฐกิจพอเพียง ในทางเศรษฐศาสตร์ใช้ได้อย่างมีคุณภาพจริงหรือไม่
 9. รัฐบาลยังลักษณะโง่งมจํานำจ้าวจริงไหม
 10. ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจที่ใช้ได้จริงและดีที่สุดหรือไม่
 11. นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง กับรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร เหมือนหรือต่างกันอย่างไร
 12. เศรษฐศาสตร์ที่ดีที่จะถ่วงดุลไม่ให้คนบางกลุ่มได้มากเกินไป ทุกคนสามารถมีส่วนร่วมจัดสรรทรัพยากรได้ เป็นอย่างไร มีแนวคิดแบบนี้ในทางเศรษฐศาสตร์ไหม
- เมื่อได้โจทย์จากผู้เรียนแล้ว อาจารย์เดวิดจึงนำเสนอทฤษฎีเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ก่อนจะเจาะลึกเข้าสู่ประเด็นคำถามสำคัญ

วิชาเศรษฐศาสตร์ ฤๅศาสตร์แห่งการทักทัก

วิชาเศรษฐศาสตร์ ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรที่จำกัด เพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่จำกัด นิยามนี้อาจต้องเปลี่ยนใหม่ เพราะความต้องการอันไม่จำกัดของมนุษย์ ดูเหมือนจะยังไม่สามารถตอบสนองได้ วิชาเศรษฐศาสตร์มีหลายกระแส หลายสำนักคิด วันนี้เราจะวิจารณ์สิ่งที่เป็นกระแสหลัก มีอิทธิพลต่อการกำหนดความคิดเชิงนโยบายและความคิดของผู้คน ที่สำคัญคือมันอยู่ในตำราเศรษฐศาสตร์มากที่สุด เราจึงเรียกมันว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก พัฒนารู้นี้จากการ assumption ภาษาชาวบ้านก็คือ ทักทักว่าระบบแบบไหนจะจัดสรรทรัพยากรได้ดีที่สุด ฉะนั้นการจะเข้าใจเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็ต้องเข้าใจการทักทักเหล่านี้ก่อนว่ามีอะไร

ประการที่ 1 มนุษย์คำนึงถึงประโยชน์เฉพาะตน (Self-interest) ซึ่งช่วยตอบคำถามด้านบนที่ถามว่า ผลประโยชน์สูงสุดคือผลประโยชน์ของใคร คำตอบ

ก็คือของ 'กู' ของ 'ตัวเอง' ในระดับประเทศก็คือผลรวมของแต่ละคน กลายมาเป็นผลประโยชน์สูงสุดของประเทศ อันนี้คือในทางตำรา ส่วนในทางปฏิบัติ วิธีการรวมผลประโยชน์แบบนี้ มีอยู่ 2 วิธี วิธีแรกคือ การเลือกตั้ง เลือกผู้นำมากำหนดว่าอะไรคือผลประโยชน์สูงสุดของประเทศ อีกวิธีคือการคำนวณ ว่าใครจะได้ ใครจะเสีย ประเทศได้เท่าไร เสียไปเท่าไร และสรุปออกมาว่านี่คือผลประโยชน์สูงสุดของประเทศ ในแง่ปัจเจกบุคคล ผลประโยชน์สูงสุดอาจจะมีคนบอกว่าจริงๆ แล้วคนไม่ได้คิดถึงผลประโยชน์ของตัวเองเท่านั้น แต่คิดถึงตัวเองและคนอื่นด้วย แต่ก็ไม่เสมอไป คิดถึงคนอื่นบางครั้ง ถึงที่สุดบางครั้งไม่คิดถึงผลประโยชน์ตัวเองเลยก็มี ขึ้นอยู่กับหลายๆ อย่าง ดังนั้นในความเป็นจริง คนคิดถึงผลประโยชน์ตัวเองและของคนอื่นด้วย แต่เพื่อไม่ให้ยุ่งยากในทางเศรษฐศาสตร์จึงตัดผลประโยชน์ของคนอื่นออก คนก็เลยคิดถึงแต่ผลประโยชน์ตัวเอง เริ่มปลูกฝังว่าคิดถึงแต่ประโยชน์ตัวเองเท่านั้นนะ สังคมก็เริ่มทำซ้ำขึ้น ส่วนผลประโยชน์คนอื่นก็กลายเป็นเรื่องของคุณความดี การทำดี ซึ่งไม่มีที่ยืนในตำราเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การคิดถึงผลประโยชน์คนอื่น ไม่มีที่ยืนในสมการต่างๆ ทั้งที่ความเป็นจริงเราคิดถึงทั้งประโยชน์ตนเองและคนอื่น ไม่ได้เกี่ยวว่าดีหรือเลว

ประการที่ 2 การบริโภคคือบ่อเกิดของความพึงพอใจในชีวิต สืบเนื่องจากข้อแรก เมื่อเราบอกว่าคนคิดถึงประโยชน์ของตนเท่านั้น แล้วประโยชน์ของตนวัดกันอย่างไร คิดไปคิดมานักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักบอกว่า วัดจากการบริโภค ถ้าบริโภคมาก เราก็ดูเหมือนมีความสุขมาก วันนี้เราบริโภคเท่าหรือมากกว่าเมื่อวาน เรามีความสุข เราก็เลยพยายามกระตุ้นให้คนบริโภค แต่จริงๆ แล้วจะเป็นแบบนี้หรือไม่ เดียวเรามาช้าแหละกัน

ประการที่ 3 การแลกเปลี่ยนในระบบตลาดเป็นไปตามความสมัครใจ ส่วนมากเมื่อพูดถึงการแลกเปลี่ยนก็จะคิดถึงเงิน แต่การแลกเปลี่ยนจริงๆ ไม่ต้องใช้เงินก็ได้ เพราะตัวเงินไม่ใช่เรื่องสำคัญที่สุด แต่ลักษณะของการแลกเปลี่ยนเพื่อให้เราไปสู่การบริโภคต่างหากที่สำคัญ ดังนั้นหากต้องการให้การแลกเปลี่ยน

มีประสิทธิภาพที่สุดก็ต้องใช้เงินเพื่อการบริโภค รวมถึงการสะสมทรัพย์สินไว้ใช้บริโภคในอนาคตด้วย พูดยุทธศาสตร์กระแสหลัก ทรัพย์สินก็คือสิ่งที่เราสะสมไว้เพื่อใช้บริโภคในอนาคต ทั้งหมดจึงอยู่ที่เรื่องการบริโภค ส่วนการแลกเปลี่ยนคือสิ่งที่ทำให้เราได้เงินมาบริโภค ผ่านการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด เช่น ขายเสื้อ เขียนบทความ สอนหนังสือ ก็คือการแลกเปลี่ยนในระบบตลาดเพื่อให้ได้เงิน เราก็นำเอาเงินไปแลกเปลี่ยนการบริโภค นี่คือลักษณะของแลกเปลี่ยนที่เชื่อมโยงกับการบริโภค แต่สิ่งที่เราต้องตั้งคำถามต่อคือ มันเป็นไปตามความสมควรจริงหรือไม่

ประการที่ 4 ระบบตลาด คือระบบการจัดสรรทรัพยากรที่ดีที่สุด ซึ่งเราก็ต้องตั้งคำถามอีกว่า ดีที่สุดจริงหรือไม่?

ประการที่ 5 ผู้บริโภคทุกคนมีเหตุผลและข้อมูลข่าวสารที่สมบูรณ์ พุดง่าย ๆ คืออย่าไปวิจารณ์ผู้บริโภคเลย เขาอยากกินอะไร เขารู้ เขามีข้อมูล ไม่ต้องไปยุ่งกับเขา ปล่อยให้เขาตัดสินใจเอง ซื้อมเอง ทำเอง เพราะเขาทำโดยสมัครใจ และเขามีเหตุผล มีข้อมูลข่าวสารโดยสมบูรณ์ อันนี้ก็เชื่อมโยงกับการแลกเปลี่ยนเหมือนกันว่า เพราะผู้บริโภคมีเหตุผล สิ่งที่เขาแลกเปลี่ยนกันอยู่ จึงเป็นการแลกเปลี่ยนที่ดีที่สุด

ประการที่ 6 มูลค่าของเงินในปัจจุบันมากกว่าเงินในอนาคต ข้อนี้ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เพื่อนยืมเงินเราหนึ่งร้อยบาท และขอคืนปีหน้า แต่เราเริ่มรู้สึกแปลกๆ เอาไปหนึ่งปี แต่คืนกลับมาเท่าเดิม นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็เลยมีความคิดว่า อย่างนั้นไม่ได้ มูลค่าของเงินในอนาคตมันน้อยกว่าวันนี้ ฉะนั้นถ้าจะคืนในวันหน้าต้องคืนมากกว่านี้ จะฟังดูสมเหตุสมผลกว่า แต่เดี๋ยวเราค่อยมาดูว่าวิธีคิดแบบนี้ไม่ถูกต้องเสมอไป อย่างไร

ประการสุดท้าย คือ เน้นการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจ ข้อนี้ก็ไปสัมพันธ์กับการบริโภคเช่นเดียวกัน เศรษฐกิจจะเติบโตต้องมีการสร้างงาน มีงานให้ทำทำงานก็เพื่อจะได้เงิน ได้เงินมากก็เพื่อบริโภค เหมือนคำขวัญของไทยที่ประดิษฐ์ขึ้นมาในยุคของจอมพลสฤษดิ์ว่า ‘งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข’ หมายถึง

การทำงานก็ต้องได้เงิน ได้เงินมาก็บันดาลสุข กลายเป็นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ หรือ GDP ที่เราเรียกว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั่นเอง

เศรษฐศาสตร์ 'ไร้ใจ'

อาจารย์เดชรัตน์เปิดเวทีให้ผู้เรียนร่วมถกเถียงอีก โดยประเด็นแรกก็คือ ข้อสงสัยต่อนิยามของคำว่า Self ว่า self อาจไม่ได้หมายถึง 'ตัวเรา' อย่างเดียว แต่หมายรวมถึงครอบครัว และคนที่เราชอบ หรือพรรคพวก

อาจารย์เดชรัตน์ขยายความเพิ่มเติมว่า ความหมายเหมือนกัน แต่ในทางเศรษฐศาสตร์ Self จะหมายถึงแค่ตัวเราก่อน แล้วค่อยๆ รวมกันขึ้นเป็นประเทศ เศรษฐศาสตร์ไม่ใช่สังคมวิทยา จึงไม่มีคำประภาที่ว่า 'หมู่เรา' 'คณะเรา' เพราะเศรษฐศาสตร์เลือกเอาเพียงด้านเดียว แม้แต่การพูดถึงอดัม สมิท เป็นบิดาแห่งเศรษฐศาสตร์ ก็มีสิ่งที่อดัม สมิท พูดไว้หลายอย่าง แต่นักเศรษฐศาสตร์ไม่ยอมเอามาพูดถึง เช่น อดัม สมิท พูดไว้ว่า “แม้จะว่ากันว่ามนุษย์เห็นแก่ตัว แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่ายังมีหลักการบางเรื่องอยู่ในธรรมชาติแห่งมนุษย์ที่ทำให้เขาสนใจในโชคชะตาของคนอื่น และทำให้ความสุขของคนอื่นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับเขา แม้เขาจะไม่ได้ประโยชน์ประการใดจากการนั้น เว้นแต่ความยินดีที่ได้เห็นความสุขนั้น”

ยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้ฟังว่า ที่บ้านผมเห็ดดับเต่าหายากมาก วันหนึ่งผมไปซื้อที่ตลาด แม่ค้าก็ 'ให้' อันที่กินได้มาที่ยังไม่โรย คือส่วนหนึ่ง แก้วก็ขายให้ผมตามระบบตลาด อีกส่วนหนึ่งไม่ขาย เขาให้มา เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ในเศรษฐศาสตร์อธิบายไม่ได้จริงๆ ว่าทำไมเขาถึงให้มา ไม่ใช่ให้เปล่า เขายังว่าให้เอาไปสับๆ แล้วละลายเขย่าในน้ำให้สปอร์มันออกแล้วโรยไว้ตรงบริเวณที่มีเห็ดงอกขึ้น เผื่อมันจะออก ผมก็ไปทำตามแม้ไม่รู้ว่าเขาให้มาทำไม ทำอยู่หลายจุด ปรากฏว่ามันออกมาจริงๆ เราก็คิดถึงเห็ดที่เขาให้มา จึงเอามาโรยใหม่อีกสามรอบ มันเริ่มขึ้นก็ผมก็เอามากินครึ่งหนึ่ง ที่เหลือก็ไปโรยอีก คราวนี้ก็สบายเลย ได้กินประจำ

อาจารย์เดวิดฉายสไลด์รูปหนังสือของอดัม สมิธ คู่กับเห็ดดับเต่าให้ดู เพื่อจะบอกว่า เรานึกถึงบางสิ่งอย่างเดียวยังไม่ได้ แต่นักเศรษฐศาสตร์บางทีเลือกเฉพาะสิ่งที่จะใช้ สิ่งที่อดัม สมิธ พูด แต่เขาคิดว่าไม่ใช่ ก็ไม่นำมาพูดถึงปล่อยให้มันตายไปจากตำราเศรษฐศาสตร์ เหมือนคำพูดของอดัม สมิธ ด้านบนที่ไม่มีในตำราเศรษฐศาสตร์ เหมือนกับเราไปเลือกคนคนหนึ่ง แล้วสถาปนาเขา แล้วก็อ้างงานของเขา เวลาที่มีใครมาประท้วงเศรษฐศาสตร์คุณต้องอ้างว่าทุกอย่างเป็นที่มาอันดี-ขับพลาย เดียวมีมือที่มองไม่เห็นมาจัดการตามคำพูดของอดัม แต่อีกด้านที่อดัมพูดไว้ คุณไม่สนใจเลย ไม่แม้แต่จะมีในตำราส่วนใหญ่ของเศรษฐศาสตร์ เพราะฉะนั้นนักเศรษฐศาสตร์ก็จะดูไร้จิตใจ เป็นนักวิชาการที่ค่อนข้างเลือดเย็นเลยทีเดียว คุณเลือกแค่คำว่า ‘มือที่มองไม่เห็น’ ซึ่งอดัม สมิธ เขียนอยู่คำเดียวในหนังสือหนึ่งเล่มมาพูด แต่เรื่องอื่นๆ ไม่นำมาพูด ตกลงเป็นความผิดของอดัม สมิธ หรือไม่ นี่ไม่ใช่การมาปกป้องอดัม สมิธ แค่อำนาจให้ฟัง

อีกอย่างหนึ่งที่อดัม สมิธ พูดไว้ก็คือ “โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์ไม่เพียงปรารถนาจะเป็นที่รัก หากยังปรารถนาจะเป็นผู้ที่น่ารักด้วย” หมายความว่า มนุษย์ต้องการทั้งการเป็นคนที่มีคนรัก ในขณะที่เดียวกันก็ทำตัวสมควรกับการที่คนอื่นจะรักด้วย เช่น การให้โดยไม่หวังผลตอบแทน อดัมเขียนไว้ละเอียดมาก เขียนไว้หนึ่งบทที่ว่าด้วยประโยชน์นี้ประโยชน์เดียว แต่ตรงนี้ก็ไม่มีในตำราเศรษฐศาสตร์ วิชาเศรษฐศาสตร์มักจะนึกถึงคำว่า การได้รับ งานก็คือเงิน ต้องเอาเงินไปแลกกับสินค้าบริโภค แต่จริงๆ แล้วอดัมไม่ได้พูดเรื่องการได้รับอย่างเดียว แม้กระทั่งความรัก ยังไม่ใช่การได้รับอย่างเดียว แต่มนุษย์ยังต้องการที่จะให้ด้วย การให้ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมมนุษย์ การให้ทุกอย่างในโลกนี้ก็คือกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มันแปลว่าคุณได้รับสินค้าหรือบริการที่คุณต้องการ โดยที่คุณไม่ได้จ่ายเงิน ถ้าพูดทางเศรษฐศาสตร์คือคุณได้เอาสินค้าหรือบริการที่คุณมีไปให้คนอื่นโดยที่คุณไม่ได้รับเงินกลับมา การให้จึงมีอยู่มากมายในประเทศนี้ในโลกนี้ แต่ว่าการ ‘ให้’ ไม่มีอยู่ในตำราเศรษฐศาสตร์ เรามีแต่การได้รับกับการแลกเปลี่ยน

การบริโภคบ่อเกิดของความพอใจในชีวิต?

ต่อมาคือข้อสองที่ว่า การบริโภคคือบ่อเกิดของความพอใจ มีสองประเด็นที่ต้องเข้าใจและคือ หนึ่ง ความพึงพอใจ ไม่ใช่มาจากการบริโภคเท่านั้น ในขณะที่ทำงานเราก็พึงพอใจได้ แต่ในทางเศรษฐศาสตร์การทำงานเป็นเพียงต้นทุน เป็นสิ่งที่เราเสียไป เป็นต้นทุนของความสุที่เรายอมเสียไปเพื่อได้เงินมา แล้วก็หาความสุขจากการใช้เงิน อันนี้เข้าทางห้างสรรพสินค้า คือคนทำงานมาเหนื่อยๆ ก็ไปซื้อสินค้า นี่แหละวิถีชีวิตที่ตรงตามหลักเศรษฐศาสตร์ คือทำงานให้เต็มที่พอได้เงินแล้วก็มาละลาย ถ้ามีคนด่าผู้บริโภค นักเศรษฐศาสตร์ก็อ้างได้ว่าผู้บริโภคมีเหตุผลและมีข้อมูลข่าวสารสมบูรณ์แต่ในความเป็นจริง เราทำงานแล้วได้เงิน ก็เชื่อว่าจะได้ความสุข บางครั้งบางเวทีที่อาจารย์ไปบรรยายได้เงิน บางเวทีก็ไม่ได้เงิน มันก็มีความสุขได้ ถ้าเราอธิบายว่าเราไปที่นั่นเพราะอะไร มันตรงกับสิ่งที่เราต้องการจะไป มันก็เป็นสิ่งที่เรามีความสุขได้ เพราะฉะนั้นด้านหนึ่งคนเราก็ไม่ได้มีความสุขเพราะบริโภคอย่างเดียว การทำงานการให้ก็ทำให้มีความสุขได้เหมือนกัน ลองนึกง่ายๆ อันนี้ไม่ใช่ตำราพูดแต่อาจารย์พูดเอง ก็คือ บางครั้งเราลืมไปเลยว่าเราเคยบริโภคอะไรมาบ้าง แต่บางทีเราให้อะไรสักอย่าง เราทำงานอะไรสักอย่าง เรากลับยังจำได้แม่น มันเป็นเรื่องที่ประทับใจ เพราะมันเป็นความพึงพอใจระยะยาว

ประเด็นที่สองที่อยากจะให้มองเกี่ยวกับการบริโภคอีกมุมหนึ่ง คือ การบริโภคไม่ใช่แค่การได้มาซึ่งความพอใจอย่างเดียว แต่การบริโภคก็เป็นต้นทุนที่ต้องเสียไปด้วย อาจเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ นี่ก็ไม่มีในตำราเศรษฐศาสตร์ ทำไมถึงไม่มี ก็กลับมาที่เดิมคือเราอ้างว่าผู้บริโภคมีเหตุผล เพราะฉะนั้นผู้บริโภคที่มีเหตุผลก็จะไม่บริโภคจนเกิดความทุกข์ ข้อนี้จึงเหมือนยันต์กันผี ตอบได้หลายข้อในตำราเศรษฐศาสตร์ แต่จริงๆ การบริโภคจนเกิดความทุกข์เป็นสิ่งที่มิประจํา เช่น เสียดสุขภาพ ไม่ได้หมายถึงแค่เกิดโรค แต่อาจจะหมายถึงทำงานจนไม่มีเวลา การบริโภคยังอาจทำให้เสียเวลา เช่น เล่น Facebook ดูหนังห่วยๆ บริโภคแล้วเกิดหนี้สิน นี่ก็เป็นต้นทุนอีกอย่างหนึ่ง แทนที่บริโภคแล้วมีความสุข

เราบริโภคจนมีความทุกข์ขึ้นมา ชาวนาไทยเขาเคยพูดว่า สมัยก่อนทำงาน กลางวันเหนื่อยมาก แต่ตอนกลางคืนก็นอนหลับเร็วและสบาย แต่ชาวนาสมัยนี้ กลางวันสบายมาก เวลาจะทำอะไรก็โสร่ง เขาเรียก mobile farmer มีคน มาทำให้เสร็จเลย แต่กลางคืนนอนกายน้ำผาก เพราะต้องคิดว่าจะทำอย่างไรต่อ จะหมุนเงินอย่างไรให้รอด อันนี้พูดถึงที่ชาวบ้านเขาเล่าเชิงเปรียบเทียบให้ฟัง ว่ามันต่างกันอย่างไร เพราะฉะนั้นการบริโภคบางครั้งก็กลายเป็นต้นทุนของเรา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทรัพย์สิน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพ เรื่องเวลา ฉะนั้นสิ่งที่เราต้องพิจารณา เศรษฐศาสตร์ข้อนี้ก็คือ ความสุขความพึงพอใจของคน ไม่ได้เกิดจากการบริโภค อย่างเดียว และการบริโภคก็ไม่ได้ทำให้เกิดความสุขเท่านั้น แต่ยังเป็นต้นทุน ที่เสียไปด้วย นี่เป็นสิ่งที่เราต้องนำเข้าไปอยู่ในตำราให้ได้ เพราะมันวัดได้ พิสูจน์ได้ แต่ต้องไปเก็บข้อมูล ต้องรู้เรื่องนี้ ต้องไปเขียนตำราให้เห็นกันว่าการบริโภคมีต้นทุนเท่าไร อย่างไร

ทำไมเราต้องพิจารณาข้อนี้ ไม่ใช่เพื่อให้คนลดการบริโภค แต่เพื่อให้ชีวิต ของคนมีความสุขมากขึ้น เพื่อไม่ต้องบ้าทำงาน หวังแค่ความสุขจากการบริโภค ไม่ใช่ตั้งหน้าตั้งตาบริโภค โดยที่มีต้นทุนอย่างอื่นเกิดขึ้น อยู่เฉยๆ ก็มีความสุข ได้เหมือนกัน ฉะนั้นไม่ได้ไปมุ่งให้คนบริโภคน้อยลง แต่ทำให้เกิดความสุข มากขึ้น

ผู้บริโภคทุกคนมีเหตุผลและข้อมูล?

ข้อต่อมาที่ดูเหมือนจะเป็นข้อสำคัญที่นักเศรษฐศาสตร์ใช้เป็นฝ่ายยันต์ กันผิดพลาดเลย ก็คือข้อที่ว่า ผู้บริโภคทุกคนมีเหตุผลและข้อมูลข่าวสารที่สมบูรณ์ เราจะเห็นว่าคนที่เชื่อในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เวลาเขาวิจารณ์คนที่บริโภค มากเกินจำเป็น เขาก็จะวิจารณ์ว่าเป็นเพราะไม่รู้จักระประมาณตน ฟุ่มเฟือย เขาไปวิจารณ์ตรงความไม่มีเหตุผล เพราะถ้ามีเหตุผล ระบบแบบนี้ก็ไปต่อได้ แต่พวกคุณไม่มีเหตุผล คุณก็เลยลำบาก

ยกตัวอย่างงานชิ้นหนึ่งของนิสิต ป.ตรี เป็นข้อมูลจริง คือทดลองให้ชิม ไข่กรอกสีอื่น แล้วลองเดาว่าอันไหนมีไขมันมากที่สุด ปรากฏว่าคนส่วนใหญ่เลือก ยี่ห้อเทาโกร โคลด์แพต ซึ่งในความเป็นจริงมีไขมันน้อยสุด แปลว่าผู้บริโภคไม่รู้เลย ขนาดให้ชิมก็ยังไม่รู้เลย และอีกงานหนึ่งคือให้คนลองชิมนมเปรี้ยว แล้วบอกว่า ชอบอันไหนมากที่สุด อันดับหนึ่งที่ถูกเลือกคือ ยาคูลท์ รองมาก็คือ ปีทาเก้น แอคทีเวีย ส่วนริชเชสไม่มีคนชอบเลย ต่อมาเราก็ให้ลองคิดว่า ในยาคูลท์ ปีทาเก้น แอคทีเวีย มีน้ำตาลสักเท่าไร อันไหนจะเยอะกว่ากันเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณน้ำตาลที่มีอยู่จริง ผลคือผู้บริโภคไม่รู้เหมือนกัน ทั้งๆ ที่มีเขียนไว้ ที่ฉลาก แต่ผู้บริโภคก็ไม่ดู ถึงดูก็ไม่รู้เหมือนกันเพราะมันดูยาก ว่ากรัมมันเท่าไร ควรทานกี่กรัมก็ไม่รู้ หลังจากเฉลยเราถามต่อว่า พอรู้แล้วว่าที่ตัวเองชอบ มีน้ำตาลมาก จะเปลี่ยนไหม ก็ปรากฏว่าคนที่ชอบยาคูลท์ที่สุด 60% ก็คิดว่า จะเปลี่ยน แต่บางคนก็ไม่เปลี่ยน แสดงว่าข้อมูลมีผล แต่ผู้บริโภคมักจะไม่รู้ข้อมูล นี่เป็นประเด็นที่ฝากไว้ว่า ผู้บริโภคก็อาจจะไม่ได้รู้ข้อมูลอย่างสมบูรณ์

แลกเปลี่ยนโดยสมัครใจ (แต่มีเงื่อนไข)

ข้อต่อมา การแลกเปลี่ยนในระบบตลาด เป็นไปโดยสมัครใจ และเป็นการ จัดสรรทรัพยากรที่ดีที่สุดหรือไม่ มีเรื่องเล่าให้ฟัง เรื่องนี้เกิดขึ้นที่กาญจนบุรี เมื่อ 40 ปีที่แล้ว อาจารย์ไปเที่ยวน้ำตก แล้วก็ไปเจอชาวบ้านเอากล้วยมาขาย เป็นเครือ ราคาเครือละ 40 บาท อาจารย์ก็ซื้อกลับมา ลูกสาวตกใจ ว่าทำไม ซื้อมาเยอะจัง อาจารย์บอกว่ามันถูกดี แต่ลูกสาวบอกราคาเท่าไอดีมึงมันแพงเลย นี่เราแลกเปลี่ยนกันด้วยระบบตลาดใหม่ เราให้เงินคนขายกล้วย เขาก็ให้กล้วยมา คนขายขายโดยสมัครใจ เราซื้อโดยสมัครใจ แม้จะรู้ว่าไอดีมึงมันแพงหนึ่ง จะราคาเท่ากัน เราแลกเปลี่ยนกันโดยสมัครใจ อันนี้ถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยน และเป็นการจัดสรรทรัพยากรที่ดีที่สุดหรือไม่ คำตอบคือเป็นไปโดยสมัครใจ แต่ภายใต้เงื่อนไขที่ไม่สมัครใจ ภายใต้เงื่อนไขที่เราไม่ได้กำหนดเอง เพราะถ้า ไม่ขายกล้วยสี่สิบบาทให้ กล้วยก็อาจจะเน่า

อีกอย่าง แม็กนัมหนึ่งแท่ง กับกล้วยหนึ่งเครือ อันไหนมีคุณค่ามากกว่ากัน แม็กนัมกินหมดภายใน 5 นาที ส่วนกล้วยอาจจะกินได้เป็นอาทิตย์เป็นเดือน แม็กนัมกินคนเดียว กล้วยกินได้สองสามบ้าน แสดงว่าตลาดกำหนดราคาจากอะไร จากความต้องการของผู้บริโภคใช่หรือไม่ ก็คือผู้บริโภคสมัครใจจะซื้อแต่คนขายกล้วยสมัครใจหรือไม่ เขาสมัครใจภายใต้เงื่อนไขอะไรบางอย่าง ยกตัวอย่างเช่น สมัยนี้นิยมขายกล้วยในห้าง ราคาในห้างหวีละประมาณ 50 บาท แต่ชาวบ้านขายจากไร่ราคาแค่หวีละ 5 บาท แบบนี้เขาสมัครใจขายหรือไม่ เพราะกำไรในส่วนที่เพิ่มมา 50 บาท ไม่ได้ตกอยู่กับเกษตรกร แต่ไปตกอยู่กับพ่อค้าคนกลาง นี่คือการแลกเปลี่ยนกันภายใต้เงื่อนไขที่เรากำหนดไม่ได้ ลองนึกภาพดู พ่อเป็นเกษตรกรที่ปลูกกล้วยและขายกล้วย เขาก็จัดสรรทรัพยากรคือที่ดินมาปลูกกล้วยเพื่อจะได้เงินเอาไปใช้อย่างอื่น เขาก็จัดสรรแล้วก็เอาไปแลกเปลี่ยนในระบบตลาด ตลาดบอกว่าถ้าคุณปลูกกล้วยเครือหนึ่ง คุณแลกเปลี่ยนได้เงินแค่สี่สิบบาท ในขณะที่ถ้าลูกเขาอยากกินแม็กนัม ระบบตลาดก็บอกว่าถ้าอยากกินแม็กนัมให้รู้สึกภาคภูมิใจ ก็ต้องควักเงิน 40 บาท พ่อปลูกกล้วยใช้เวลา 6-9 เดือน ได้กล้วยมา 1 เครือ แล้วเอาให้ลูกกินแม็กนัม 5 นาที อันนี้ก็เป็นคำตอบคำถามว่า ระบบตลาดเป็นการจัดสรรทรัพยากรที่ดีที่สุดหรือไม่ นี่คือปัญหาของการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด

ทฤษฎีการเอาเปรียบกันในสังคม

ระบบตลาดก็อาจจะมีการฉ้อโกงอย่างที่เราพูดมา ที่ทำให้เรารู้สึกว่าเป็นการเอาเปรียบกัน เช่นที่บอกว่ากล้วยมันแพงขึ้น ผักแพงขึ้น แต่กำไรส่วนที่เกษตรกรได้รับมันแพงขึ้นเล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับผู้บริโภคที่ต้องจ่ายแพงราคาที่ผู้บริโภคต้องจ่ายกับราคาที่เกษตรกรได้รับ ส่วนต่างมันมากขึ้น บางคนก็บอกว่าเป็นการเอาเปรียบ บางคนก็บอกว่ามันเป็นไปโดยสมัครใจ ซื้อขายกันเอง ไม่มีใครบังคับเกษตรกรและผู้บริโภค ทุกคนก็ซื้อขายกันตามเงื่อนไขที่กำหนด ตกลงสิ่งนี้เป็น การเอาเปรียบหรือไม่

ยกตัวอย่างอีกเรื่อง คือเรื่องนายโชคกับนางบุญ สมมติมีคนอยู่สองคน คือ นายโชคกับนางบุญ มีที่ดินคนละ 1 ไร่ ที่ดินของนายโชคใช้ปลูกข้าว กำหนดให้ต้องทำงานสองวันจึงจะได้ข้าว 1 กิโลกรัม ส่วนที่ดินของนางบุญใช้ปลูกผัก กำหนดให้ทำงานหนึ่งวันจึงจะได้ผัก 1 กิโลกรัม และกำหนดให้ทั้งสองคน ต้องทานข้าวและผัก อย่างละหนึ่งกิโลกรัม ในขณะที่อัตราแลกเปลี่ยนระหว่าง ข้าวกับผักก็เป็น 1 ต่อ 1 นายโชคต้องทำงาน 4 วัน จึงจะได้ข้าว 2 กิโลกรัม ใช้กินหนึ่งกิโลกรัมและแลกผักอีกหนึ่งกิโลกรัม ส่วนนางบุญทำงานเพียง 2 วัน เพื่อให้ได้ผัก 2 กิโลกรัม กิโลกรัมหนึ่งเก็บไว้ทาน อีกกิโลกรัมหนึ่งเอาไปแลก กับข้าวของนายโชค การที่นายโชคทำงาน 4 วัน แต่นางบุญทำงาน 2 วัน เช่นนี้ นางบุญกำลังเอาเปรียบนายโชคหรือไม่?

กรณีที่สอง แต่ลองสมมติให้นางบุญและนายโชค เอาที่ดินมารวมกัน แล้วแบ่งกันทำงาน ทั้งสองคนก็จะต้องทำงานรวมกัน 6 วัน เพื่อให้ได้ข้าว 2 กิโลกรัม (ข้าวหนึ่งกิโลกรัมใช้เวลา 2 วัน) และผักอีก 2 กิโลกรัม (ผัก 1 กิโลกรัม ใช้เวลาปลูก 1 วัน) เพื่อให้ได้กินข้าวและผักคนละกิโลกรัมเท่ากัน หากแบ่งงาน เท่าๆ กัน ก็ต้องทำงานคนละ 3 วันเท่าๆ กัน สิ่งนี้เรียกว่า 'ปริมาณแรงงานเฉลี่ย ที่สังคมต้องการ' ถ้ามองกรณีที่สอง แล้วย้อนกลับไปมองกรณีแรก คิดว่า กรณีแรก นางบุญเอาเปรียบนายโชคหรือไม่?

กรณีที่สาม (ต่อยอดจากกรณีที่ 1) สมมติให้นางบุญชำนายโชค แล้ว ยึดครองที่ดินทั้งหมด อะไรจะเกิดขึ้น นางบุญจะดีขึ้นหรือแย่ลง คำตอบคือ แย่ลง เพราะต้องทำงานคนเดียว 3 วัน ในขณะที่ถ้ามียนายโชคด้วย นางบุญ จะทำงานเพียง 2 วัน (ดูตัวอย่างในกรณีแรก ที่ยังไม่ได้อธิบายกัน) ถ้านางบุญ ครองที่ดินทั้งหมด นางบุญก็ทำงานคนเดียว 3 วัน จึงจะได้ข้าวและผักอย่างละ กิโลกรัม แต่ถ้านายโชคอยู่แล้วแบ่งกันทำงาน นางบุญต้องทำเพียง 2 วัน เพราะ นางบุญปลูกผัก ในขณะที่ถ้าทั้งสองร่วมมือกันแล้วแบ่งกันทำงาน ทั้งสองคน ก็ทำงานคนละ 3 วันเท่าๆ กัน คำถามคือ ตกกลางแล้ว ในกรณีแรกที่นางบุญทำงาน น้อยกว่านายโชค เป็นการเอาเปรียบนายโชคหรือไม่?

“ไม่ได้เอาเปรียบ การแลกเปลี่ยนก็ควรเป็น 1 ต่อ 1 เพราะแต่ละคน มีความถนัดไม่เหมือนกัน” ผู้เรียนคนหนึ่งตอบ

อาจารย์เดวิดอธิบายว่า องค์ประกอบของการเอาเปรียบกันมี 3 อย่าง คือ (1) แต่ละคนมีทรัพยากรไม่เท่ากัน (2) อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับผัก และ (3) อุปสรรคในการออกจากความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนแบบเดิม ดังนั้น อาจารย์คิดว่ากรณีนางบุญเป็นการเอาเปรียบตั้งแต่แรก แต่เป็นการเอาเปรียบที่เป็นประโยชน์กับทั้งสองฝ่าย และเป็นไปโดยสมัครใจ นายโชค ก็อยากจะแลกเปลี่ยน ถ้าไม่แลกก็ไม่ได้กินผัก นางบุญก็ต้องแลกเพราะต้องกินข้าว นางบุญจำเป็นต้องเกลี้ยदनายโชคหรือไม่ คำตอบคือไม่จำเป็น นายโชค ก็ไม่จำเป็นต้องเกลี้ยदनางบุญ แต่ถามว่าผลประโยชน์ของการตอบแทนเท่ากันหรือไม่ คำตอบคือไม่เท่ากัน นี่คือการถามว่าทำไมนางบุญจึงเอาเปรียบ เพราะได้ผลประโยชน์ตอบแทนไม่เท่ากัน เป็นการเอาเปรียบกันที่มาจากทรัพยากรที่ไม่เท่ากัน และอัตราแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับผัก

การออกจากความสัมพันธ์แบบเดิม

สุดท้ายซึ่งสำคัญมากเลย การเอาเปรียบหรือการขูดรีดมีองค์ประกอบ ข้อสุดท้าย คือ อุปสรรคในการออกจากความสัมพันธ์เดิม แปลว่าไม่มีทางเลือกนั่นเอง ก็ต้องยอมอยู่ต่อไป แต่ถ้านายโชคไปแลกเปลี่ยนกับคนอื่นที่ตัวเองจะได้ทำงานน้อยลง และอัตราแลกเปลี่ยนดีกว่านี้ นายโชคก็อาจจะไม่ต้องทำงาน 4 วันก็ได้ แต่นายโชคไม่มีทางเลือก ก็เลยเกิดเป็นปัญหาแบบนี้ ทั้งหมดนี้เราบอกว่าไม่ใช่การเอาเปรียบ มันเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่แล้ว ทุกอย่างดูเรียบง่าย คือเราก็จะเป็นแบบนี้ไปเรื่อยๆ ใจหายากเหมือนกันนะ

อาจารย์เดวิดบอกว่า มีวิธีการอย่างหนึ่ง เป็นวิธีการของชนชั้นกลาง และชนชั้นสูง คือเรารู้สึกว่ามีเรื่องไม่สบายใจ เรารู้สึกว่ากำลังเอาเปรียบสังคม เราก็จะใช้การระดมทุน ใช้การบริจาค เช่น บริจาคเงินช่วยนกเงือก อันนี้เป็นวิธีการแก้ปัญหาความไม่สบายใจของชนชั้นกลางและชนชั้นสูง คือการไปเพิ่มทรัพยากร

ให้เขา เพื่อให้เขามีทางเลือกในการทำงานและต่อรองอัตราแลกเปลี่ยนได้ จะทำให้เขาสามารถออกจากความสัมพันธ์แบบเดิมได้

“ยกตัวอย่างที่บ้านผม มีการชูดบ่อ ผมก็จ้างคนงานมาช่วยทำขบอบบ่อ ผมดูเขาจนประมาณเกือบเที่ยง แล้วก็เดินทางไปทำงานสอนภาคพิเศษ สอน 3 ชั่วโมง ได้ชั่วโมงละ 1,500 บาท 3 ชั่วโมง ก็ได้ 4,500 ขับรถกลับมา คนยังทำงานกันไม่เสร็จ ยังตอกเข็มไม่หมด เสร็จเกือบทุ่ม เขาบอกว่าวันนี้เหนื่อยมาก ขอค่าแรงเป็นพิเศษหน่อย ตอนนั้นประมาณสักคนละ 400 บาท คุณ 5 ก็สองพัน ตอนนั้นเขาขอเพิ่มเป็น 2,500 จะได้ไหม ลองนึกดู คนไปสอนหนังสือ 3 ชั่วโมง ได้ 4,500 คนทำงานทั้งวัน 5 คน ได้ 2,500 ยังต้องต่อรองอีก ตกกลางคืนผมกำลังเอาเปรียบกันอยู่หรือไม่ ผมให้ไปสามพัน ยังมีเงินเหลืออยู่อีกตั้ง 2,000 บาท นี่ตกลงผมยังเอาเปรียบเขาอยู่หรือไม่”

“ผมปรึกษากับภรรยาว่าเราช่วยเขาได้เท่านี้ ภรรยาก็บอกว่าไม่จริง เราช่วยได้มากกว่านี้ ผมจึงไปถามคนงาน อยากทำงานอื่นๆ อีกไหม ไม่จำเป็นต้องทำที่บ้านผม ที่ไหนก็ได้ เขาบอกว่าอยากได้ที่ตัดหญ้าแบบสพายสายเอ็น เวลาไปรับจ้างตัดจะง่าย ไม่มีปัญหากระแทกกับปูน ผมก็เลยเอาเงินผมไปให้เขาซื้อก่อน ไม่ต้องมีดอกเบี๋ย แปลว่าตอนนี้เขามีทรัพยากรเพิ่มขึ้นแล้ว จากนั้นต่อมา ผมถามเขาว่าจะเอาอะไรอีกไหม หรืออยากจะทำอะไรอีก เขาก็บอกว่าอยากลงทุนทำโรงเห็ดที่บ้านพอดี ผมถามเขาว่าทำได้ไหม เขาก็บอกว่าทำได้ แต่ไม่มีเครื่องเชื่อมเหล็ก ผมก็บอกว่าผมจะลงทุนให้ เขามาที่บ้านผม แล้วไปทำที่อื่น ได้เงินเมื่อไหร่ก็มาคืน เขาก็เอามาคืน แปลว่าเขามีทรัพยากรมากขึ้นเรื่อยๆ แล้วเขาจะมีอะไรเพิ่มขึ้นอีก มีอัตราแลกเปลี่ยนดีขึ้น ตอนนี้เขาทำงานมีทักษะมากขึ้น เราก็ต้องจ่ายแพงขึ้น เขาจึงมีความสามารถในการออกจากความสัมพันธ์เดิม คือสามารถที่จะไปรับงานอื่นๆ ได้ เมื่อก่อนผมโทรเขาก็มาทันที เดียวนี้โทรไปเขาไม่ว่างแล้ว เพราะเขาทำงานที่อื่น นี่ก็แล้วแต่เขา เรากียินดีที่เขาสามารถออกจากความสัมพันธ์เดิมได้ คือมีทางเลือกเพิ่มขึ้น”

ถ้าย้อนกลับมาคำถามที่ว่า นางบุญเอาเปรียบหรือไม่ หลายคนก็อีกอีก อาจารย์จึงฟันธงเลยว่า ข้อนี้ ถ้านางบุญพยายามให้นายโชคอยู่ในความสัมพันธ์แบบเดิม อย่าได้คิดไปทำอย่างอื่น นอกจากมาแลกเปลี่ยนกับนางบุญเท่านั้น นางบุญจงใจเอาเปรียบชัดเจน ไม่ใช่เอาเปรียบโดยไม่ตั้งใจ เอาเปรียบอย่างตั้งใจมีสองแบบ คือ เอาเปรียบอย่างตั้งใจและแนบเนียน และเอาเปรียบอย่างตั้งใจแต่ไม่แนบเนียน แบบแรกนี้เราไม่รู้เลย แต่เราก็พยายามทำให้คนนั้นไม่มีทางเลือกอื่นได้อีกเลย นอกจากมาแลกเปลี่ยนกับเรา

ฉะนั้น สิ่งเหล่านี้ไม่เคยมีอยู่ในตำราเศรษฐศาสตร์ว่า การแลกเปลี่ยนของคุณกำลังเอาเปรียบคนอื่นอยู่หรือไม่ ตำราอาจมีการเตือนว่าคุณกำลังถูกเอาเปรียบอยู่ แต่เรื่องคุณเอาเปรียบคนอื่น เขาไม่พูดเลยว่าเราจะทำให้ความสัมพันธ์นั้นดีขึ้นกว่านี้ได้อย่างไร ไม่รู้ว่าเราจะไปแก้อย่างไร สิ่งเหล่านี้คือมายาคติของวิชาเศรษฐศาสตร์

“ถ้าพูดแบบเห็นแก่ตัวสุดๆ เลย ถ้าเขาออกจากความสัมพันธ์แบบเดิมได้แล้ว เราก็ต้องจ่ายค่าแรงเขาแพงขึ้น แล้วเราจะได้ประโยชน์อะไร” ผู้เรียนถามขึ้น

อาจารย์เดชรตอธิบายว่า พูดแบบนี้เศรษฐศาสตร์ มันเป็นเรื่องที่ทำลายดี การที่เราจะให้เขามาทำอะไรที่ได้มูลค่าตอบแทนมากกว่าเดิม ก็หมายความว่าเราจ้างเขาแพงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเราก็ต้องได้อะไรที่ดีกว่าเดิมเช่นกัน ใช่หรือไม่

“แต่การที่จะออกจากความสัมพันธ์เดิมได้ หน่อยเล็กๆ แบบปัจเจกบุคคล ไม่ใช่จะสามารถทำได้ง่าย” ผู้เรียนยังคงถกเถียง

อาจารย์เดชรตเพิ่มเติมว่า ในระดับเล็กๆ ก็ทำได้เหมือนที่อาจารย์กับภรรยาทำ เวลาทำก็รู้สึกชอบมาก เพราะลุ่นว่าจะได้เงินคืนใหม่ อาจารย์เข้าใจประเด็นที่คุณถาม ว่าในระดับโครงสร้างใหญ่ๆ มีส่วนช่วยทำให้คนมีทางเลือกใหม่ๆ ได้หรือไม่ อันนี้สำคัญมาก ในฐานะที่เคยเป็นคณะกรรมการปฏิรูป มีเรื่องที่ยากจะทำให้สำเร็จ แต่ไม่สำเร็จ คือประกาศนโยบายบรรณภาพ/มาตรฐานของการทำงาน เช่น บางคนเป็นช่างฉาบปูนเก่งมาก แต่เราจะรู้ได้อย่างไรว่าเขาฉาบเก่งมาก และควรจะได้ค่าจ้างแพงขึ้น กับบางคนมือใหม่ฉาบไม่เป็น

ฉาบไม่ดีแล้วต้องทุบทิ้งเพื่อฉาบใหม่ เราจะเห็นว่าความสูญเปล่าทางเศรษฐกิจมันสัมพันธ์กับฝีมือแรงงานจริงๆ เราจึงยินดีจ่ายแพงขึ้นเพื่อจะไม่ต้องทุบทิ้ง แต่เราไม่มีสิทธิ์รู้เลย นี่คืออุปสรรคในการออกจากความสัมพันธ์ เพราะเมื่อเราไม่รู้ เราก็จ่ายไปเท่านี้ละกัน เมื่อเราต้องทุบทิ้ง แต่ถ้ารู้ว่าจะแพงๆ ก็ยอมจ่าย... ในระดับเล็กแบบนี้มันทำได้น้อยมาก มันต้องกระทรวงแรงงานเป็นคนทำ ถ้าทำได้จะช่วยแรงงานได้อีกมาก

เราจึงต้องไปแย้งวิชาเศรษฐศาสตร์กลับคืนมา อย่าให้เขาพร่ำสอนว่าต้องเป็น self-interested หรืออ้างว่ามันเป็นระบบตลาด อย่าตั้งคำถาม ทำให้รู้สึกเหมือนอดัม สมิท พูด ว่าเรามีความสุขได้หลายทาง แต่ถ้าเราพูดด้านเดียว คนก็จะยังเป็นอยู่อย่างนี้ เหมือนกับเราทวงคืนวิชาเศรษฐศาสตร์ให้อดัม สมิท ครึ่งหนึ่ง ให้มาร์กซ์ครึ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้บอกว่าต้องไปปฏิวัติโค่นล้มสังคมแบบเก่าแบบมาร์กซ์ แต่ว่าให้เรามองความสัมพันธ์ที่เราเป็น เห็นตั้งแต่เรามีการเอาเปรียบในระดับตัวเราเองเลย

ในยุคนั้น อาจารย์เชื่อว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ทำหน้าที่ต่อสู้กับความคิดการวางแผนจากส่วนกลาง ที่มองว่าการจัดสรรทรัพยากรต้องให้รัฐเป็นคนจัด ด้วยความเชื่อว่าการเกิดการแลกเปลี่ยนกันโดยระบบตลาด มันน่าจะดีกว่า การที่รัฐเป็นผู้จัดให้อีกด้านหนึ่งที่ล้มไปเลยคือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักขณะนั้น อาจจะรู้สึกว่าการชุมนุมทั้งหลายที่มีการให้หรือการร่วมไม้ร่วมมือกัน เป็นชุมชน tradition ดั้งเดิม primitive มันไม่ น่าจะเป็นสังคมยุคใหม่ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงไม่ค่อยสนใจการให้ เขาอาจมองว่าถ้าเอามาใช้เป็นแนวทางยุทธศาสตร์หลักของประเทศมันจะวุ่นวาย จึงเลือกที่จะคิดสิ่งเหล่านี้ออกไปจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักพอสมควร เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนซื้อขายมากกว่า แต่ต่อมาระยะหนึ่งรวมถึงระยะนี้ คิดว่าอีกจุดหนึ่งที่เน้นหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงระบบตลาด ก็คือแรงขับเคลื่อนของภาคเอกชนที่คิดว่าตัวเองมีอำนาจทำสิ่งนั้นสิ่งนี้แทนรัฐได้ รัฐก็ไม่ควรจัดการอีก จึงยึดเอาระบบตลาดเป็นกลไกหลักในการใช้จัดการทรัพยากร

เงินในอนาคต จะมีค่าในอนาคต

ต่อมาเป็นเรื่องทรัพยากรเหมือนกัน แต่เป็นเรื่องของมูลค่าของเงิน ในปัจจุบันกับในอนาคต ถ้าเราเชื่อตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลักว่า มูลค่าของเงินในปัจจุบันมีค่ามากกว่ามูลค่าของเงินในอนาคต เราก็นิยมทำเหมืองทอง เพราะถ้าขุดเอาวันนี้มูลค่าทองก็น่าจะสูงที่สุด เราจึงต้องขุดมันออกมา นี่คือการเชื่อลึกที่สุด ถ้าเจอแร่ก็ต้องเอาออกมา ไม่เช่นนั้นเราก็จะเสียประโยชน์ไปแน่นอนในอนาคตเราขุดได้ แต่เราก็ตัดสินคิดว่ามันน่าจะมีมูลค่าน้อยกว่าที่เราจะขุดเอาในวันนี้ อันนี้ก็เป็นเหตุผลสำคัญ เมื่อเชื่อมโยงกับข้อสุดท้ายเรื่องการเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการขุดทรัพยากรแร่ขึ้นมา

แต่จริงๆ การทำแบบนี้เราก็สูญเสียเช่นกัน คือ นอกจากเสียสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ความสัมพันธ์ในชุมชน ระบบนิเวศ และเงินทุนแล้ว สิ่งที่เราต้องเสียไปอีกอย่างก็คือเราต้องเสียทองของเราไปด้วย แต่ว่าวิธีคิดของเราคือ เราไม่ได้คิดว่าเราเสียทอง เราคิดว่าเราได้เงิน นี่ก็ประเด็นสำคัญมาก ถ้าเราคิดว่าเราเสียทองไปด้วย เราอาจจะไม่ขุดก็ได้ หรืออาจจะขุดก็ได้ถ้าได้อะไรสักอย่างที่มีราคาแพงกว่าทองที่เสียไป แต่รัฐบาลส่วนมากมักจะคิดว่า เราได้เงิน จึงให้สัมปทานแก่เอกชน แปลว่าเรายกทองให้กับเอกชนไป แล้วเราก็ได้เงินค่าภาคหลวง¹ บวกกับค่าภาษีนิดหน่อย รวมเบ็ดเสร็จประมาณสัก 7% ของมูลค่าทองที่เอกชนได้ไป

ในทางเศรษฐศาสตร์ เราจะขุดทองก็ต่อเมื่อเงินที่ได้สูงกว่าทอง แต่เงินที่ได้จะต้องไม่ได้เป็นเงิน ต้องกลับมาเป็นทรัพยากร พุธง่าย ๆ ถ้าเรามองในแง่นี้ เราจะขุดทองก็ต่อเมื่อเราจะได้ทรัพยากรบางอย่างไม่ใช่ได้เงิน เช่น เราตัดต้นไม้หนึ่งต้น ทรัพยากร (คือต้นไม้) หายไป ขายได้เงิน เอาเงินไปบริโภค ทรัพยากรหมดความสุขอาจได้ช่วงหนึ่ง แต่พอเงินหมดก็หมดความพึงพอใจในส่วนนั้นไป ทรัพยากรหายไปแล้วแสดงว่าการขายต้นไม้ของเราไม่ได้ทรัพยากรคืนกลับมาเลย

¹ ค่าสิทธิซึ่งกฎหมายกำหนดให้ผู้ได้รับอนุญาตให้ทำการหาประโยชน์จากทรัพยากรของชาติต้องชำระให้แก่รัฐ

ฉะนั้นถ้าเราชุดทองต้องไปเอามาเป็นทรัพย์สิน ไม่ใช่เอาเงินมา อันนี้พูดในทางเศรษฐศาสตร์ทรัพย์สินที่ควรได้คืออะไร คือเราต้องทำสองอย่าง คือถ้าได้เป็นเงินมา เงินนั้นต้องนำมาเป็นเงินออม อีกอย่างหนึ่งคือ เงินที่ได้ต้องเอามาลงทุนในมนุษย์ผู้ซึ่งสามารถทำให้ทรัพย์สินเพิ่มขึ้นได้ ต้องลงทุนสองอย่างนี้ มันถึงจะเกิดผลคุ้มค่ากับทองที่เสียไป

ทำไมถึงพูดเรื่องนี้ เพราะในประเทศที่พึ่งพาทรัพยากรเยอะๆ มักเกิดปัญหา Resource Curse หรือทุกขลาภอันเกิดจากทรัพยากร คือแทนที่เศรษฐกิจจะดีขึ้นจากการขายทรัพยากร แต่การเติบโตทางเศรษฐกิจโดยเฉลี่ยกลับน้อยกว่าประเทศที่ไม่ค่อยมีทรัพยากร ธนาคารโลกอธิบายว่าเหตุผลสำคัญก็คือ (1) ขายแล้วเอาเงินไปใช้ พูดภาษาชาวบ้านก็คือ ตัดต้นไม้แทนที่จะเอาไปส่งลูกเรียน (ลงทุนในมนุษย์) แต่กลับเอาไปบริโภคจนหมด แบบนั้นทรัพย์สินก็จะลดน้อยลง ธนาคารโลกจึงแนะนำว่า ชุดทองแล้วต้องเอาไปลงทุนทรัพย์สิน (2) มันนำไปสู่ความคิดที่ว่าเราสบาย เราพึ่งพาทรัพยากรได้ ไม่ต้องขวนขวายที่จะหารายได้จากแหล่งอื่น ก็จะเกิดปัญหาแบบที่เราจะไม่ค่อยสนใจการเพิ่มประสิทธิภาพของเรา กรณีนี้เราไม่เคยนำมาถกเถียงกันในประเทศไทย แม้แต่การกดดันให้ยุติเหมืองทอง ก็ไม่มีประเด็นนี้ เราพูดประเด็นสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ซึ่งก็ถือว่าถูกต้อง แต่ยังมีมิติทางเศรษฐศาสตร์ที่เราไม่ได้พูดถึงเลย อันนี้ก็เป็นโจทย์สำคัญ

มีคนเคยตั้งประเด็นน่าสนใจว่า สมมติว่าเราไปติดเกาะพร้อมกับมีหีบไปด้วย ในหีบมีอาหารกระป๋องอยู่ 365 กระป๋อง เราพอจะทราบอีกหนึ่งปีเรือจะผ่านทางนี้มารับเรา ถ้าเราเป็นนักเศรษฐศาสตร์ เราจะทานอย่างไร? วันละกระป๋อง ถูกต้องไหม แต่ถ้ายึดตามตำราเศรษฐศาสตร์การบริโภควันละกระป๋อง ถือว่าผิด เราควรจะบริโภควันนี้ให้มากกว่าวันหน้า (เพราะของในวันนี้มีราคา มากกว่าในอนาคต) แต่ทำไมในความเป็นจริงคนถึงเลือกที่จะทานวันละกระป๋อง เพราะเรารู้ว่าอีกหนึ่งปีเรือจะมารับเราใช่หรือไม่ แสดงว่าในแง่ในวันสุดท้าย ที่คนจะมารับเรากับวันแรกที่เรานั่งติดอยู่ที่เกาะ มีความสำคัญเท่ากัน ใช่หรือไม่ ทำไมเราถึงให้ความสำคัญเท่ากัน แต่ในตำราเศรษฐศาสตร์บอกว่าอนาคต

มันไม่แน่นอน เพราะฉะนั้นควรจะกินให้มากไว้อีกก่อน แต่ทำไมในความเป็นจริง เราไม่ทำเช่นนั้น ทำไมเราถึงรู้สึกว่ามันแน่นอน เพราะไม่แน่ว่าเราอาจจะเจอ พายุถล่ม เราอาจจะตายก่อนโดยที่ยังบริโภคไม่หมด ตายไปโดยที่ยังกินไม่หมด เสียตายหรือไม่ ทำไมเราถึงรู้สึกว่ามันสำคัญเท่ากัน คำตอบก็คือเพราะมันเป็น ชีวิตของเรา เราจึงรู้สึกว่าอยากจะไปให้ถึงตรงนั้นให้ได้ แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อเราพูดเรื่องโลกร้อน เขาก็จะบอกว่ามันเป็นเรื่องของอนาคตไม่แน่นอน เพราะมันไม่ใช่ชีวิตเรา จึงไม่จำเป็นต้องทำอะไรก็ได้ แต่ถ้าเป็นชีวิตเรา เราก็ไม่ยอม เราสามารถวางแผนอยู่จนป็นหน้าได้ ถ้าสองปีมี 730 กระป๋อง เราก็จะแบ่งกิน ไปทีละวัน จะกินวันก็ช่างเถอะ ขอให้เรามีอาหาร เราคำนวณได้แน่ เราขอได้แน่ เพราะมันเป็นชีวิตของเรา

มูลค่าของเงินตามกาลเวลา ระหว่างวันนี้กับอนาคต มันจึงมีปัญหาว่า เราไม่ได้คิดถึงอนาคตของเรากับของคนอื่น เรามองแค่อนาคตของเราเท่านั้น หมายถึงว่านักเศรษฐศาสตร์มองว่าอนาคตมันเป็นเรื่องอื่นมันไม่ใช่เรื่องของเรา 100% ถ้ามันเป็นของเราจริง เราจะไม่ยอมทิ้งปัญหาไว้ในอนาคต แต่โดยทั่วไป ไม่ได้คิดแบบนั้น เราจึงรู้สึกอยากจะได้อยากจะมีตั้งแต่วันนี้

ประเด็นต่อมาคือ เป็นไปได้หรือไม่ที่มูลค่าในอนาคตจะมากกว่ามูลค่า ในวันนี้ คำตอบคือเป็นไปได้ เพราะคนจำนวนมากยังยอมลงทุนบางอย่าง เพื่อให้ได้สิ่งเดียวกันกับสิ่งที่เราควรได้ในอนาคต ดังนั้นมูลค่าของเงินในอนาคตจริงๆ มันอาจจะมากกว่าปัจจุบันเสียด้วยซ้ำ สมมติว่าวันนี้เรามีเงิน 2,000 บาท มันเรื่องปกติ แต่ถ้าอายุสัก 80 แล้ว ได้เงินสองพันบาทอย่างไหนจะมีค่า มากกว่ากัน เงินสองพันในปัจจุบัน ออกไปขึ้นรถไฟฟ้าแป๊บเดียวก็หมดแล้ว แต่เงินสองพันตอนอายุ 80 มันหายาก คือเราจะไปหาเงินตอนอายุแปดสิบ มันยากในความหมายที่ว่า ใครเขาจะจ้างเราทำงาน ฉะนั้นหากเราได้เงินมูลค่า เท่ากับวันนี้ตอนอายุแปดสิบ อาจจะมีมูลค่าในแบบของมันก็ได้ อันนี้ก็เป็น เรื่องที่เราอาจจะต้องมาคิดทบทวนอยู่เหมือนกัน แต่ในทางเศรษฐศาสตร์เราไม่ได้ คิดทบทวนกันมากนัก

ผลกระทบทางเศรษฐศาสตร์ ที่ไม่ถูกนับ

เมื่อสักครู่เราพูดถึงปัญหาของระบบตลาด แต่ลืมพูดถึงสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ ปัญหาของระบบตลาดที่ล้มเหลว หรือที่เราเรียกว่า ‘ผลกระทบภายนอกที่เกิดขึ้นจากการกระทำของเรา’ เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่อาจจะไม่ค่อยได้เคยคิดกัน ขอยกตัวอย่างเช่น ถ้าบ้านเราต้องใช้ไฟฟ้าจากโรงไฟฟ้าถ่านหิน อันนี้เราลองคิดจากปัญหาที่ กฟผ. กำลังจะสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่เทพา จังหวัดกระบี่ เราจึงจำลองบ้านของเราดูว่ามันจะเป็นอย่างไร ถ้าเราต้องใช้

อันดับแรก อาจารย์จะดูบิลค่าไฟ บ้านเราใช้ประมาณ 300 หน่วยต่อเดือนหนึ่งปีก็ 3,600 หน่วย แปลว่าถ้าเราผลิตไฟฟ้าจากถ่านหินเพื่อส่งที่บ้านเรา บ้านเดียว เราต้องใช้น้ำประมาณ 21 ลบ.ม. ต่อปี คำนวณตามรายงานของการไฟฟ้าเลย เมื่อเอาน้ำไปเข้าโรงไฟฟ้าเพื่อต้มเอาไอน้ำ น้ำที่เอาไปต้มจะต้องมีแพลงก์ตอน (plankton) ของพืชประมาณ 63 ล้านเซลล์ แพลงก์ตอนสัตว์ประมาณ 5.8 ล้านเซลล์ ตอนที่ต้มก็ต้องใช้ถ่านหิน เฉพาะบ้านเราบ้านเดียวต้องใช้ถ่านหิน 1,500 กิโลกรัมต่อปี ถ้า 20 ปี เฉพาะบ้านเราบ้านเดียวจะใช้ถ่านหิน 30 ตัน เมื่อเผาก็ต้องมีแก๊สที่เป็นต้นเหตุให้เกิดภาวะโลกร้อน ประมาณ 3.2 ตันต่อปี นอกจากนั้น ยังมีฝุ่นละอองประมาณอีกประมาณ 372 กรัม มีซัลเฟอร์ไดออกไซด์ (sulfur dioxide) ไนโตรเจนออกไซด์ (Nitrogen oxide) และคาร์บอนไดออกไซด์ (carbon dioxide) เหล่านี้ ถ้าเราปล่อยไว้มันจะอยู่ในบรรยากาศของโลกประมาณ 150 ปี ถ้าเราจะไม่ให้มาอยู่ในบรรยากาศโลก ไม่ให้เป็นภาระของลูกหลาน เราจะต้องไปดูดเก็บมา ก็คือต้องปลูกต้นไม้ให้ได้สัก 2.68 ไร่ เพื่อดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์เหล่านี้กลับมาอยู่ในต้นไม้แทนที่จะอยู่ในชั้นบรรยากาศ สุดท้ายก็คือถ้าจากการเผา แต่ละปีจะมีเถ้าและกากรวมกันประมาณ 247 กิโลกรัมต่อปี ถ้ารวมกัน 20 กว่าปี ก็ต้องเกิดเถ้าและกากรวมกันประมาณ 5 ตัน นี่คำนวณเฉพาะบ้านอาจารย์บ้านเดียว ซึ่งถือว่าใช้ไฟฟ้าน้อย ถ้าบ้านใครใช้ไฟมาก ทั้งหมดก็จะเพิ่มขึ้นไปอีก

ภาวะที่เกิดจากการเผาถ่านหินเพื่อให้ได้มาซึ่งไฟฟ้านี้ เราเรียกว่า externality (ผลกระทบภายนอก) รากศัพท์ของคำนี้แปลว่า ไม่ต้องเก็บมาคิด ก็คือเราไม่ต้องรับรู้ เราแค่จ่ายค่าไฟก็พอ คิดแค่ค่าไฟ ถ้าไม่จ่ายก็ไม่มีไฟใช้ เพราะฉะนั้น ถ้าอยากมีไฟใช้ก็ต้องจ่าย เราคิดเรื่องผลกระทบพวกนี้หรือไม่ คำตอบคือไม่รู้ มันอาจจะเกิดก็ได้ไม่เกิดก็ได้ ไม่สนใจ หรืออาจจะสนใจ ก็อาจจะบริจาคเงินปลูกป่าอะไรบางอย่าง หน้อยๆ เราไม่ต้องสนใจว่าจากการเผาถ่านหิน 5 ตัน นี่จะเอาไปทิ้งที่ไหน ไม่ต้องสนใจว่าจะมีคนปลูกไหม ใครจะเป็นคนดูแล ใครจะควักเงินค่าปลูก นี่ก็คือคำว่า externality พูดตามภาษาเศรษฐศาสตร์ก็เรียกว่า ‘ผลกระทบภายนอก’ ก็คือสิ่งที่คุณไม่ต้องสนใจ ยกเว้นคุณจะสนใจเอง ก็คือถ้าสนใจก็ต้องมานั่งคิดว่าตกลงจะเอาอย่างไรจะเอาโรงไฟฟ้าถ่านหินนี้หรือไม่ คิดแบบนี้แล้วก็ทำให้เราเห็นภาพชัดขึ้น เราจึงสามารถบอกว่าบ้านเราไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน เพราะเราตอบได้ว่าถ้าเราเอา อะไรจะเกิดขึ้นกับเราบ้าง

ถ้าหากเปลี่ยนจากโรงไฟฟ้าถ่านหินมาเป็นโซลาร์เซลล์ แผงโซลาร์เซลล์ประมาณสองแสนก็เอาอยู่ ถ้าติดโซลาร์เซลล์ มลภาวะทั้งหมดก็จะไม่เกิด ก็จะได้ไฟฟ้า 300 หน่วย จ่ายสองแสนทีเดียว เพียงแต่หากจะติดโซลาร์เซลล์ เราต้องจ่ายเงินสด ไม่เหมือนซื้อบ้านที่ผ่อนได้ เราจึงต้องมีเงินเก็บมากกว่าสองแสน แต่ถ้าเรามีตักห้าแสน เราอาจจะยอมติดโซลาร์เซลล์แล้วมีเงินเหลือ เพราะโซลาร์เซลล์สามารถคืนทุนได้ภายใน 6-7 ปี แล้วขึ้นกับราคารับซื้อ (ค่าไฟตอนนั้น) ฉะนั้นถ้าเราสามารถไปกู้เงินธนาคารไปติดโซลาร์เซลล์ได้ เมื่อติดเสร็จแล้วขายไฟฟ้าได้เงินส่วนหนึ่งก็จ่ายคืนธนาคาร พอพ้น 7 ปี โซลาร์เซลล์ก็เป็นของเรา ถ้าทำแบบนี้ธนาคารก็ได้เงินมากขึ้น ประเทศก็ได้ไฟมากขึ้น ตัวเราก็ได้รายได้ด้วย ถ้าเราทำแบบนี้ก็จบแล้ว นี่คือการใช้วิชาเศรษฐศาสตร์ในทางที่มีประโยชน์ ปัญหาคือทำไมเขาไม่ผลักดันให้ใช้ เพราะเขาจะบอกว่าโรงไฟฟ้าถ่านหินมันถูกกว่าและมั่นคง มันคงแปลว่าคุณได้ใช้ไฟฟ้าแน่นอน ถูกก็คือคุณจ่ายค่าไฟน้อยลง แต่เขาจะไม่พูดเรื่องผลกระทบภายนอกที่ว่ามา ปัญหานี้

หากจะใช้ไฟฟ้าถ่านหินจริง ก็ไม่ได้ดีใจ ถ้าคำนวณเสร็จสรรพแล้วมีเหตุผลสมควรทำก็เอาได้เลย อันนี้เชื่อมโยงกับข้อที่ว่า ผู้บริโภคมีข้อมูลข่าวสารอันสมบูรณ์ แต่มีไม่กี่บ้านหรือที่คิดแบบนี้ได้

ทุนนิยมใช้ได้จริง?

ขอย้อนมาตอบคำถามที่ว่า ทุนนิยมใช้ได้จริงหรือไม่ คำถามนี้ตอบยากมาก มันกว้าง เพราะทุนนิยมก็มีหลายแบบ หลายเรื่อง อาจารย์ขอตอบว่าชอบทุนนิยมอยู่สองข้อ คือ (1) มันมีประสิทธิภาพ (2) มันมีการแข่งขัน แล้วก็ต้องถามต่อว่า ทุนนิยมอธิบายได้ทั้งหมดหรือไม่ ขอตอบว่า จริงๆ เราไม่ได้เชื่อมั่นทุนนิยมจริงๆ หรือ เพราะเรามีกลไกเกินกว่าจะเชื่อทุนนิยมได้ กล่าวคือ เมื่อก่อนเราเชื่อว่าทุนนิยมมันเป็นการแข่งขันโดยเสรี แต่มีงานศึกษาจำนวนหนึ่งนำโดยโจเซฟ สติกลิตซ์ (Joseph E. Stiglitz ศาสตราจารย์นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ ประจำปี 2544) เขาพูดที่เม็กซิโก โดยบอกกับลูกศิษย์ว่า การเลือกที่สำคัญที่สุดในชีวิตของคุณคือเลือกพ่อแม่ให้ถูกต้อง แปลว่าอย่างไร มันแปลว่าถ้าคุณเลือกพ่อแม่แล้วดันไปได้พ่อแม่ที่ยากจน ชีวิตคุณก็จะมีต้นทุนต่ำ ลำบากไปตลอด โอกาสที่จะมีชีวิตดีเป็นเรื่องยากมาก คำพูดนี้เกี่ยวกับทุนนิยมหรือไม่ เกี่ยวครับ คือเขาก็มีการศึกษาที่เรียกว่า intergeneration income inequality แปลเป็นไทยคือ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างรุ่น หมายความว่า รายได้ของคนรุ่นพ่อ กำหนดรายได้ของคนรุ่นลูกขนาดไหน ถ้าผลออกมาเป็น 0 คือรายได้ของคนรุ่นพ่อไม่มีผลต่อรายได้ของคนรุ่นลูกเลย ถ้าผลออกมาเป็น 1 คือแย่ที่สุด คือรายได้ของพ่อกำหนดรายได้ของลูกนั่นเอง ถ้ามันจะเป็นทุนนิยมสมบูรณ์แบบ ผลก็ต้องออกมาเป็น 0 แปลว่าพ่อเป็นอย่างไรก็แข่งกันไป ลูกก็แข่งกันไป มีรายได้เต็มที่ ใครเก่งก็เก่ง มีเสรีในการแข่งขันเต็มที่

ผลการวิจัยออกมาว่า ในกรณีของอเมริกา ค่ามันคือ 0.46 แปลว่ารายได้ของลูกกำหนดมาจากรายได้ของพ่อถึง 46% ประเทศที่ดีที่สุดคือ เดนมาร์ก 0.11

ก็คือ 11% รายได้ของลูกเกิดจากรายได้ของพ่อแม่แค่ 11% ความแตกต่างทางรายได้ของลูกเป็นความสามารถของลูกเอง แต่ในกรณีของอเมริกาเป็นทุนนิยมหรือไม่ ตกลงเราแข่งขันเสรีหรือไม่ คำตอบคือไม่ แต่มาจากอิทธิพลของพ่อและแม่ นี่คือการที่เราขยายคำว่า self จากตัวเราไปถึงลูกเรา ลูกก็เป็น self ของตัวเราด้วย ถ้ามาถามคนไทยโดยเฉพาะชนชั้นกลาง จะเอาด้วยกับระบบทุนนิยมหรือไม่ จะยอมให้ลูกเขาแข่งขันอย่างเสรีหรือไม่ คำตอบคือไม่ เราจึงพยายามจะให้ลูกเราไปสู่สถานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าเรา เราจึงลงทุนให้เข้าเรียนโรงเรียนดีๆ เรียนห้องพิเศษที่เก็บเงินแพงกว่า เสียเงินแพงขึ้นเพื่อให้ลูกเราอยู่ในสถานภาพระดับบน นี่เราเป็นทุนนิยมหรือไม่ เราเชื่อเรื่องการแข่งขันเสรีหรือไม่ ทำไมเราจึงไปดูแลลูกเราพิเศษกว่าเด็กคนอื่น ถ้าเราเชื่อในทุนนิยม เราควรจะปล่อยให้แข่งขันอย่างเสรี สังคมจึงจะดีที่สุด

เราไม่มีทางเป็นทุนนิยมเสรีได้ เพราะเรามีกลไกมากเกินไป สุดท้ายเราไม่ได้เชื่อทุนนิยมมากนักหรอก เราเชื่อเฉพาะที่เป็นประโยชน์กับเรา เหมือนเราเอาวิชาเศรษฐศาสตร์มาใช้ ก็เอาเฉพาะที่เราพอใจ อันไหนเราไม่พอใจเราก็ไม่เอามาใส่ในตำรา ฉะนั้นทุนนิยมใช้ได้จริงหรือไม่

ลองมาดูข้อมูลพื้นฐานของคนไทย คน 10% ที่จนที่สุดของประเทศไทย เข้าเรียน ป.ตรี ได้ 4% ในขณะที่ 10% ที่รวยที่สุดของประเทศไทย เข้า ป.ตรี ได้ 66% เพราะพวกแรกเลือกพ่อแม่ผิด ถ้าไม่พูดแบบแดกดันก็คือสังคมเรามี intergeneration income inequality ความเหลื่อมล้ำกำลังส่งผ่านจากรุ่นหนึ่งไปยังรุ่นหนึ่ง นี่คือนโยบายที่รุนแรงมาก ปัญหาที่กำลังเป็นประเด็นตอนนี้คือ รัฐมีนโยบายจะยกเลิกการเรียนฟรีในระดับมัธยมปลาย ถ้าเราเลิกเรียนฟรี ไม่มีเรียนฟรี อะไรจะเกิดขึ้น นอกจากคนบางส่วนจะไม่ได้เรียน โรงเรียนชื่อดังก็จะขึ้นค่าเทอมทันที อ่างเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นที่หายาก มีข้อเสียมานาน ต้องลงทุนมาก มีเหตุผลอันสมควรในการขึ้นค่าเทอม เขาอาจจะรู้สึกว่ามีคนที่ขึ้นดีจ่าย แต่แปลว่ามันก็ต้องมีคนที่ไม่สามารถจ่ายด้วย แต่เขาไม่พูดเหมือนที่มหาวิทยาลัยบอกว่าเราขึ้นค่าเทอมได้ เพราะว่ามีคนที่พร้อมจะจ่าย

แต่เราไม่พูดว่าเวลาขึ้นค่าเทอมแล้ว เราก็มีคนที่ไม่สามารถจ่ายได้ด้วยเช่นกัน เราพูดแค่ด้านเดียว เราก็จะอยู่แบบนี้ ส่งต่อความเหลื่อมล้ำข้ามรุ่น ฉะนั้น นี่คือการเอาทุนนิยมมาใช้เพียงเพื่อสนับสนุนตัวเราเท่านั้น

รัฐประหาร วัจนเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย

ประเด็นต่อมาเป็นการตอบคำถามที่ว่า การรัฐประหารมีเหตุผลทางเศรษฐกิจหรือไม่ ถามกลับว่าทำรัฐประหารแล้วเศรษฐกิจดีขึ้นหรือแย่ลง โดยธรรมชาติคือประเทศไหนก็ตาม ถ้ารัฐประหาร กติกาของโลกบอกว่าในทางเศรษฐกิจคุณก็ไม่ดี มีคนมาลงทุนน้อย แต่ทำไมภาคเศรษฐกิจในไทยจึงเชียร์การรัฐประหารครั้งนี้ ทั้งที่รู้ว่าแย่ลง เพราะเขาอยากเปลี่ยนกติการะดับประเทศ เขายอมเสียต้นทุนกติการะดับโลก เพื่อหวังว่าการทำรัฐประหารครั้งนี้จะช่วยเปลี่ยนกติกาภายในประเทศ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการลงทุนของเขา ฉะนั้นถ้าถามว่ารัฐประหารมีเหตุผลทางเศรษฐกิจหรือไม่ คำตอบคือมี แต่ไม่ได้บอกว่าจะดีขึ้นหรือแย่ลง อยากใช้โอกาสนี้เปลี่ยนกติกาภายใน กติกาอะไรบ้างที่นักธุรกิจอยากเปลี่ยน เช่น กฎหมาย EIA การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม กฎหมายผังเมือง การร่วมทุนกับภาคเอกชน และภาษี นี่คือการยอมเสียต้นทุนที่เกิดจากแรงกดดันภายนอก เพื่อแก้ปัญหากติกาภายในซึ่งมันเคยเป็นปัญหากับเขา เช่นลงทุนไม่ได้เพราะติด EIA ติดเรื่องผังเมือง จึงขอใช้โอกาสนี้เคลียร์กติกาภายในประเทศเสียก่อน รวมถึงการให้สัมปทานต่างๆ ด้วย พ.ร.บ.แร่ ฉบับใหม่ พ.ร.บ.อื่นๆ ที่กำลังจะเข้ามา ต่างขอใช้โอกาสนี้ในการแก้กติกาภายในประเทศ

ทำไมจึงต้องใช้การรัฐประหาร ก็เพราะเขาคิดว่าน่าจะง่ายกว่า แค่อยุกับคณะ คสช. ก็สามารถถอดออกมาเป็น ม.44 ได้ โดยไม่จำเป็นต้องไปดำเนินการตามระบบ นี่คือการเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ของการรัฐประหาร หมายถึงของฝ่ายเศรษฐกิจที่เชียร์การรัฐประหาร

“แล้วถ้ามองที่คณะรัฐประหารเอง ว่ามีเหตุผลทางเศรษฐกิจหรือไม่ นอกจากข้ออ้างเรื่องความไม่สงบเรียบร้อยของบ้านเมือง” ผู้เขียนชักถามต่อเนื่อง

อาจารย์เดชรัตน์ว่า คงตอบไม่ได้เต็มที่ แต่เชื่อว่าน่าจะมีบางคนไปกระซิบ คสช. ว่าทำเถอะ เอาอยู่ คุณได้ ข้อสองก็คือ อาจไปบอกว่าจะได้โอกาสแก้ไข กฎหมายที่เป็นอุปสรรค คิดว่าสิ่งเหล่านี้มันไปถึงหูเขา แล้วเขาก็ทำรัฐประหารจริงๆ เรื่องนี้ได้ยินมาก่อนหน้ารัฐประหาร 1 เดือน คนกลุ่มหนึ่งชวนอาจารย์ไปคุย เขาเสนอว่า ถ้าเกิดมีรัฐบาลที่มั่นคงเราจะทำนั่นทำนี่ พอเกิดรัฐประหารขึ้นภายใน เดือนแรกสิ่งที่เขาพูดมันขึ้นตามนั้นเลย ฉะนั้นจึงเชื่อว่าเขาวางแผนกันไว้ก่อน ก็ตอบได้ว่ามีเหตุผลทางเศรษฐกิจ แต่ไม่ใช่เหตุผลในแง่ที่เรา ประเทศเรากำลังเดือดร้อนทางเศรษฐกิจจึงต้องทำรัฐประหาร ไม่ใช่แบบนั้น แต่เป็นเหตุผลมีคน ไปเชียร์ว่าหลังรัฐประหารเราจะมีเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ต่างจากสมัยคณะราษฎร ที่ยกเหตุผลว่าเศรษฐกิจซบเซา เหล่าราษฎรไม่พอใจ มาเป็นเหตุผลในการ ทำรัฐประหาร หรือการปฏิวัติ คณะรัฐประหารชุดนี้จึงอยู่ภายใต้ความเชื่อว่าตัวเอง จะนำประเทศไทยไปสู่อะไรใหม่ๆ ที่ไม่ใช่เพียงความสงบเท่านั้น คือวางแผน ไปไกลกว่านั้น เช่น วางแผนยุทธศาสตร์ 20 ปี สุดท้ายมันกลายมาที่มั่งคั่ง ความรู้สึกเขาเอง มีส่วนทำให้เขาหงุดหงิดว่ามันไม่เป็นไปอย่างที่เขาคิดสักที คนที่ไปหลอกเขาให้ทำรัฐประหารนี้บาปกรรมมาก ไปหลอกกว่าเขาจะสามารถ เปลี่ยนประเทศได้

เศรษฐกิจพอเพียง ยังไม่เพียงพอ?

ต่อมาคือการถอดรื้อมายาคติเศรษฐกิจพอเพียง อาจารย์เดชรัตน์บอกว่า ชอบนะ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง “แต่ผมอาจจะใช้มันแบบ *analytical* ไม่ใช่ว่า ผมถูกที่สุด แต่ผมคิดว่าจะเอาเรื่องนี้มาใช้กับตัวผมมั่งงี้ให้ได้ประโยชน์ที่สุด คิดว่าคนจำนวนหนึ่งใช้เศรษฐกิจพอเพียงแบบไม่วิเคราะห์ ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้จำกัดหรือไม่นำไปสู่อะไรเลย จริงๆ มันไม่ได้เกี่ยวกับ อุดม สมิต หรือพระองค์ท่าน หรือหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แต่มันเกี่ยวกับว่า คุณใช้เพื่ออะไร”

ยกตัวอย่างสวนป่าที่อาจารย์ไปซื้อไว้ 3 ไร่ เมื่อปี 2538 เป็นที่ดินเปล่าที่เคยปลูกอ้อยมาก่อน แต่อาจารย์ใช้ปลูกป่า ผ่านไป 20 ปี กลายเป็นป่าใหญ่แบบนี้เป็นเศรษฐกิจพอเพียงหรือไม่ ถ้าคิดแบบเศรษฐศาสตร์ ต้นหนึ่งน่าจะประมาณ 20,000-30,000 บาท ไร่หนึ่งปลูกได้ 100 ต้น ก็ได้ 2 หรือ 3 ล้านบาท มี 3 ไร่ก็เป็น 9 ล้านบาท อาจารย์ลงทุนไปปีแรกซื้อพันธุ์ไม้ 3,000 ปีที่เหลือประมาณ 1,000 บาทต่อไร่ ซื้อที่ประมาณ 75,000 ลงทุนแค่นั้นเอง แต่ได้ 9 ล้าน ในอีกยี่สิบปีถัดไป อาจารย์บอกว่าตนเองก็เหมือนคนวิจารณ์ออดัม สมิธ คือวิจารณ์อย่างไรก็ได้ เหมือนเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ถ้าคิดกับมันอย่างวิพากษ์วิจารณ์จริงๆ คุณจะได้อะไรหลายอย่างที่เปลี่ยนแปลงตัวคุณ มันอยู่ที่ว่าคุณจะเปลี่ยนหรือจะหาเพื่อความสบายใจ “ก็เอาที่สบายใจแล้วกัน” หลายคนบอกว่าจะไม่ตัดต้นไม้เลยหรอก ก็ไม่จำเป็นต้องตัดทีเดียว แล้วแต่ถ้าอยากไปเที่ยวญี่ปุ่นก็ตัดสองสามต้น ถ้าเราเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจจะสัก 5-10 ต้น อันนี้เรียกว่าภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

จ่านำข้าว เศรษฐศาสตร์ที่เคยดี

ประเด็นต่อมาคือ การชำแหละนโยบายจ่านำข้าว ในทางเศรษฐศาสตร์หลักการจ่านำข้าวในอดีตมีมาครั้งแรกสมัยพลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรี หลักการจ่านำข้าวในตอนนั้นก็คือ ปกติข้าวมีราคาขึ้นลงตามฤดูกาล มันมักจะราคาตกตอนต้นฤดู หมายถึงช่วงที่ข้าวออกมาพร้อมกันจำนวนมาก วิธีที่จะสกัดก็คือเอาไปเก็บไว้ก่อน อย่าเพิ่งรีบขาย แต่ชาวบ้านก็บอกว่าถ้าเก็บไว้ก่อนแล้วจะเอาที่ไหนกิน รัฐบาลก็เลยบอกว่า ถ้าอย่างนั้นเอาเงินจ่านำไปใช้ก่อน ดังนั้นหลักของการจ่านำก็คือชะลอการขาย ไม่ใช่การขึ้นราคาข้าว ถ้าราคาต้นฤดูอยู่ที่ 8,000 ราคาปลายฤดูที่คาดว่าจะต้องขึ้นจาก 8,000 ไปเป็นประมาณ 12,000 ดังนั้น ราคารับจ่านำต้องอยู่ระหว่าง 8,000 ถึง 12,000 สมมติตั้งราคาจ่านำไว้ที่ 10,000 ชาวบ้านก็เอาไปจ่านำ ได้เงินมาเอาไปใช้สอย พอราคาสูงขึ้นเกินกว่า 10,000 หรือราคาที่จ่านำมา ก็เอาเงินไปคืน แล้วเอาข้าวกลับมาขายได้เงิน

อีกก่อนหนึ่ง เสียดอกเบี้ยยีนิดหน่อย ค็นโครงการรับจำนำไป นี่คือโครงการรับจำนำข้าวอันแท้จริง ทำแบบนี้มาอีสิบกว่าปี มีหลักข้อเดียวที่ต้องทำให้แน่นก็คือ ราคาข้าวต้องสูงกว่าต้นทุน เพราะถ้าต่ำกว่าไม่มีใครจำนำ ขายตลาด 8,000 จำนำได้ 8,000 จะจำนำทำไม

คุณประยุทธ์เปลี่ยนจากจำนำข้าวมาเป็นจำนำยุ่งแทนในปีที่แล้ว ปรากฏว่าแทบไม่มีคนไปจำนำเลย เพราะว่าราคามันต่ำเกินไป มันต้องสูงกว่า 8,000 ถ้าสมมติราคาต้นทุน 8,000 ราคานี้ต้องต่ำกว่าราคาปลายฤดู เพราะถ้าสูงกว่าข้าวก็จะกลายเป็นของรัฐหมดเลย เพราะชาวนาก็จะไม่มาถอนข้าวคืนเหมือนสมัยคุณยิ่งลักษณ์ ดังนั้นปัญหาสำคัญที่สุดของรัฐบาลคุณยิ่งลักษณ์ ไม่ใช่ปัญหาโกงโกงหรือไม่โกงก็ว่าไปตามกระบวนการ แต่ปัญหาสำคัญที่สุดคือ ใช้นโยบายนี้ไม่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ ผลก็คือข้าวตกเป็นของรัฐบาลหมด จริงๆ คือข้าวจำนำแปลว่าเราต้องเอาไปคืน หลังจากนั้นคุณยิ่งลักษณ์ก็สั่งสีข้าว ซึ่งผมก็ไม่รู้ว่าเพราะอะไรจริงๆ คำสั่งนั้นผิดมาก เพราะเมื่อสีเสร็จแล้วข้าวก็เสื่อมสภาพเร็วขึ้นกว่าการเก็บเป็นข้าวเปลือก โดยธรรมชาติจะเก็บเป็นข้าวเปลือก เวลาจะใช้ค่อยไปสี ถ้าเก็บเป็นข้าวสารจะเก็บได้สั้นลง แต่ไม่รู้ด้วยเหตุผลอะไรที่คุณยิ่งลักษณ์สั่งสีภายในไม่กี่วัน เลยทำให้เกิดปัญหาการเสื่อมสภาพ ตอนที่คุณประยุทธ์บอกว่าจะไม่ใช้อีกแน่นอน ผมยังบอกว่าจริงๆ แล้วควรจะใช้ ตอนที่ไทยใช้ใหม่ๆ ในยุคของพลเอกเปรม เราได้รับการยกย่อง ต่างประเทศมาดูงาน บอกว่าใช้นโยบายที่เป็นกลไกตลาดในการแก้ปัญหาเกษตรกร แต่เราทำไปทำไม จนกลายเป็นมีคนตำว่า จำนำข้าวคือบิดเบือนกลไกตลาด ที่จริงบิดไม่บิดมันอยู่ที่ราคารับจำนำ ถ้าสูงกว่าต้นทุนถือว่าไม่บิดเบือนกลไกตลาด เป็นกลไกตลาดเลย เกษตรกรจะจำนำก็ได้ ไม่จำนำก็ได้ ไม่จำนำก็ได้เงิน 8,000 ไป ถ้าจำนำก็มีลุ้นว่า มันจะขึ้นเกิน 8,000 หรือไม่

คนที่เชียร์รัฐบาลของคุณยิ่งลักษณ์ อาจจะบอกว่าเป็นการช่วยชาวนา คือก็ไม่ผิดใจ อยากช่วยก็ช่วยไป แต่เราต้องคิดในทางเศรษฐศาสตร์ด้วยว่า มันยังมีต้นทุนที่ไปไม่ถึงชาวนาด้วยจริงๆ พี่น้องเกษตรกรจำนวนหนึ่ง เขารู้สึกว่า

เขาไม่อยากจะเงินฟรี หรือเงินแจก เขามีปัญหาในทางการตลาดมากกว่า ฉะนั้นที่เขาเรียกนโยบายจำนำข้าวมาก ไม่ใช่ว่าอยู่ที่เมล็ดเงินอย่างเดียว อยู่ที่ความรู้สึก เขาสบายใจว่าเขารู้ว่าราคาตลาดมันจะเป็นเท่าไร เหมือนเราลองมาทำงานไปก่อน รอบปลายเดือนว่าจะได้เงินเดือนเท่าไร ไม่ต้องรีบกำหนดเงินเดือนตอนนี้ เราอาจจะได้มากขึ้นกว่าเดิมก็ได้ ถ้าเศรษฐกิจมันดี เราอาจจะได้เงินเดือนเพิ่มขึ้นก็ได้ อย่าเพิ่งรีบกำหนด แบบนี้เราเอาใหม่ คำตอบคือไม่เอา ฉะนั้นเวลาพูดอะไรเกี่ยวกับนโยบายจำนำข้าว ต้องเข้าใจพี่น้องชาวนาว่า เขาไม่ได้รู้สึกว่าจะต้องได้ 15,000 แต่เขาอยากจะได้ความชัดเจน เพราะฉะนั้นเราต้องเข้าใจซึ่งกันและกัน วิชาเศรษฐศาสตร์ก็หวังว่าจะทำหน้าที่ให้เกิดความเข้าใจระหว่างกันและกันได้ ส่วนโกงหรือไม่ก็ให้เขาไปตอบกันเขาเอง แต่ถามว่าเสียหายหรือไม่ มันเสียหาย “ผมเป็นหนึ่งในคณะกรรมการในการไปตรวจดู ก็เสียหายเยอะอยู่ เหม็นเน่าพอสมควร เพราะการบริหารจัดการที่ไม่ดี”

เศรษฐศาสตร์โฉมใหม่

สุดท้ายแล้ว วิชาเศรษฐศาสตร์ที่นิยามว่า “การจัดการทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อตอบสนองความต้องการที่มีไม่จำกัดของมนุษย์” เราน่าจะต้องเปลี่ยนนิยามนี้เสียใหม่ เป็น “ศาสตร์แห่งการจัดการคุณค่าที่มีความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถรักษาและเพิ่มพูนทรัพยากรที่มีจำกัด เติบโตชีวิต และสังคมของตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งในวันนี้และวันหน้า”

ที่ว่า ‘ความต้องการที่มีไม่จำกัด’ ถ้าเราลองว่าจะต้องการอะไรก็ต้องการไปเถาะ คุณมีเหตุผลอันสมควร มันเป็นสิทธิของคุณ เป็นอธิปไตยของผู้บริโภค อาจารย์เดชรัตน์คิดว่าไม่ใช่ “ผมคิดว่าวิชาเศรษฐศาสตร์จะต้องพูดถึงการจัดการคุณค่าที่มีหลากหลายของมนุษย์ คือเราเองก็ต้องจัดการคุณค่าภายในตัวเรา เหมือนที่เราพูดว่าไม่จำเป็นต้องบริโภคอย่างเดียวเราก็มีความสุขได้ เรารู้จักให้ก็ได้ เราใช้ชีวิตความสัมพันธ์กับครอบครัว เราพักผ่อนเราก็มีความสุข นี่คือการจัดการคุณค่าเพื่อให้มนุษย์สามารถรักษาและเพิ่มพูนทรัพยากรที่มีจำกัด

ของเรา คือเราจัดการเฉพาะทรัพยากรอย่างเดียวไม่ได้ มันมีวันที่จะหมดไป เราต้องไปจัดการตัวเราเองด้วย จัดการระบบคุณค่าหลายๆ เรื่อง เพื่อช่วยให้เรา เต็มเต็มชีวิตและสังคมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น นี่คือนี่สิ่งที่วิชาเศรษฐศาสตร์ควรทำหน้าที่ แบบนี้”



06

มายาคติอริปไตย, สิทธิมนุษยชน, การเมืองระหว่างประเทศและความเป็นไทย

รศ.ดร.พวงทอง ภวัครพันธุ์*

“มีใครติดตามการรายงานสถานการณ์สิทธิมนุษยชน UPR (Universal Periodic Review) ที่ประชุมของสหประชาชาติปีนี้ ประเทศไทยถูกตั้งคำถาม วิพากษ์วิจารณ์หลายประเด็นเกี่ยวกับสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในประเทศไทย ใครรู้สึกอย่างไรบ้าง เห็นด้วยหรือไม่ อับอายหรือไม่ คนเป็นนักข่าวคิดอย่างไร?”

อาจารย์พวงทองเปิดประเด็นด้วยคำถามก่อนจะเริ่มการบรรยายว่า สิ่งเหล่านี้เกี่ยวกับภาพลักษณ์ระหว่างประเทศ (international image) ว่าต่างประเทศเขามองประเทศไทยอย่างไร อันที่จริงคนไทยก็ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เหมือนกัน เพียงแต่ปฏิกิริยาต่างกัน มีทั้งคนที่รู้สึกดีและคนที่รู้สึกไม่ดีกับกรณีในประเทศไทย ถูกตั้งคำถามเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในครั้งนั้น ฝ่ายที่รู้สึกดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนทำงานด้านสิทธิมนุษยชนและกลุ่มคนที่ถูกอำนาจรัฐกดทับ ก็มองว่าดีที่ต่างประเทศกดดันรัฐบาลทหารของไทย ส่วนฝ่ายที่รู้สึกไม่ดี ก็มองว่าการที่ต่างชาติมาแทรกแซงเหตุการณ์ภายในของไทยนั้นไม่ควร เรื่องนี้เป็นเรื่องในบ้าน คนภายนอกไม่ควรยุ่งเกี่ยวหรือวิพากษ์วิจารณ์ จนนำไปสู่เหตุการณ์ที่คนไทยจำนวนหนึ่งไปประท้วงทูตสหรัฐอเมริกาที่วิจารณ์การใช้กฎหมายบางมาตราของไทย

* อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สื่อไทย-สื่อนอก กับประเด็นสิทธิมนุษยชน

แม้ว่าคนไทยบางส่วนจะสนใจ แต่ก็ไม่ได้สนใจอย่างจริงจัง ในทางกลับกันหากไม่มีการรายงานที่ถูกยกขึ้นมาใน UPR คนไทยปกติจะยังสนใจหรือไม่ สื่อมวลชนไทยสนใจหรือไม่ เหตุใดต้องรอให้ต่างชาติเป็นคนรวบรวมประเด็นต่างๆ ที่ไม่เฉพาะประเด็นทางการเมืองอย่างเดียวเท่านั้น ในการรายงานมีตั้งแต่เรื่องโรฮิงจา การค้ามนุษย์ ศาลทหาร เรื่องมาตรา 112 ทำไมประเด็นเหล่านี้จึงไม่เป็นประเด็นที่คนไทยสนใจเอง ไม่ปรากฏในสื่อมวลชน เช่น กรณีล่าสุดในประเทศไทย ที่ กอ.รมน. (กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร) ฟ้องคนทำรายงานสิทธิมนุษยชนในภาคใต้ที่รายงานว่า มีการซ้อมทรมานของทหาร สื่อสักก็ฉบับที่จะสนใจไปดูเนื้อหาติดตามตรวจสอบประเด็นนี้ ว่ามันมีการซ้อมทรมานโดยทหารจริงหรือไม่ หรือมีการฟ้องผู้ทำรายงานฉบับนี้จริงหรือไม่? สะท้อนถึงปัญหาหลายๆ อย่างในสังคมนี้

รายงานเรื่องปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยมีมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่เพิ่งมี นับตั้งแต่หลังการรัฐประหารปี 2549 สถานการณ์สิทธิมนุษยชนในไทย และสื่อไทยตกต่ำลงเป็นอย่างมาก จากที่ไทยเคยเป็นหนึ่งในประเทศที่สื่อมีเสรีภาพมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการจัดลำดับของ freedom house ตกไปเป็นประเทศที่ไม่มีเสรีภาพกับไม่มีเสรีภาพเลย อะไรที่ทำให้ฐานะของสื่อไทยกลายเป็นสื่อไม่มีเสรีภาพในช่วงสิบปีที่ผ่านมา? ทำไมบางเรื่องอย่างเช่นกรณี 112 จึงไม่เป็นปัญหาในประเทศไทย สื่อมวลชนใหญ่ไม่มีปัญหากับเรื่องนี้ แต่ในขณะที่สื่อต่างประเทศให้ความสนใจ

ในกรณีสังคมไทย เมื่อพูดถึงประชาธิปไตย ทุกคนก็จะบอกว่าชอบ บอกว่าเราเป็นประชาธิปไตย ต้องการให้รัฐและคนอื่นเคารพในสิทธิเสรีภาพของเรา ไม่ว่าฝ่ายการเมืองไหนไม่มีใครบอกว่าไม่ชอบประชาธิปไตย แต่เมื่อประชาธิปไตยของไทยถูกตรวจสอบ ทำลายด้วยสถานการณ์ความรุนแรงบางอย่างที่เกิดขึ้นจริง มันกลับมีความขัดแย้งกันเองที่แสดงให้เห็นว่า มีอะไรบางอย่างที่มันไปกันไม่ได้ ดำรงอยู่ในสังคมนี้ เกิดความสับสนระหว่างคุณค่า

ทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิม กับคุณค่าใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา คนที่ยึดถือสิ่งเหล่านี้บางครั้งก็ไม่เคยตั้งคำถามว่าหลายๆ อย่างมันไปด้วยกันได้จริงหรือไม่

ประเด็นต่อมาก็คือ ปกติคนไทยจะรู้สึกยกย่อง นับถือว่าสื่อตะวันตกมีคุณภาพ มีมาตรฐาน ถ้านำเสนอประเทศไทยในทางบวก คนไทยก็จะยินดีมีความสุข แต่เมื่อนำเสนอเรื่องทางลบเมื่อไหร่ ก็จะโกรธแค้นว่านี่เป็นเรื่องของเรา คนนอกไม่ควรเข้ามาเกี่ยวข้อง ในขณะที่เราบอกว่าคนนอกไม่ควรเกี่ยวข้อง ปัญหาก็คือ คนในเองสนใจประเด็นต่างๆ เหล่านี้หรือไม่ มีหน้าซ้ำ บางครั้งยังทำตัวเป็นปรากราด้านสำคัญที่ช่วยปกป้องอำนาจอรัฐของตัวเอง แม้สื่อตะวันตกจะไม่ได้ดีไปเสียทุกอย่าง และมีปัญหาเรื่องอิทธิพลของทุนบ่อยครั้งสื่อตะวันตกมีส่วนในการสร้างวัฒนธรรมอุดมการณ์บางอย่างที่สนับสนุนอำนาจอรัฐด้วยเหมือนกัน แต่จุดแข็งของสื่อตะวันตกก็คือมีความหลากหลายมากกว่า และที่สำคัญคือมีการตรวจสอบซึ่งกันและกัน

ความมั่นคงของรัฐ กับสิทธิมนุษยชนในสายตาสื่อนอก

ทำไมประเด็นสิทธิมนุษยชนจึงเป็นเรื่องสำคัญในสื่อตะวันตก สื่อวางตัวอย่างไรในกรณีที่มีความขัดแย้ง ระหว่างสิ่งที่เรียกว่าผลประโยชน์ของชาติ หรือความมั่นคงของรัฐ กับเรื่องสิทธิมนุษยชน กรณีนี้มีตัวอย่างเหตุการณ์ที่น่าสนใจอยู่ 3 เหตุการณ์

กรณีแรกคือ เหตุการณ์สังหารหมู่ที่หมู่บ้านหนึ่งในเวียดนามใต้ (My Lai Massacre) ในปี 2512 ช่วงสงครามเวียดนามกับอเมริกา เหตุการณ์นี้เคยถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์เรื่อง platoon เหตุการณ์เกิดขึ้นจากทหารอเมริกันที่เข้าไปในหมู่บ้านนี้ เกิดอาการเครียด Panic (เป็นโรคที่ผู้ป่วยจะมีความทุกข์ทรมานอย่างมากจากอาการวิตกกังวล) จึงเกิดการสังหารคนในหมู่บ้านเกือบหมดจากที่มีคนประมาณ 700 กว่าคน เสียชีวิตไป 504 คน ในจำนวนนี้เป็นเด็กทารกอายุไม่ถึงสามขวบ 50 คน อายุ 4-7 ขวบ 69 คน คนแก่อายุ 70-80 ปี 27 คน

ผู้หญิงถูกข่มขืน ถูกฆาตกรรมจนเสียชีวิต ถูกไล่ยิง มีภาพยนตร์เรื่องหนึ่งชื่อ the deer hunter ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเครียดของทหารอเมริกันที่เข้ามาในเวียดนาม

หลังเหตุการณ์สังหารหมู่ทหารที่เกี่ยวข้องทำรายงานเสนอผู้บังคับบัญชาตัวเอง และได้รับยกย่องว่าเป็นปฏิบัติการเยี่ยมยอดที่สามารถสังหารเวียดนามได้ แต่ในรายงานไม่ได้บอกว่าการสังหารพลเรือนตายเท่าไร บอกแต่เพียงว่ามีพลเรือนตาย 10 คน นอกนั้นเป็นพวกเวียดนาม สุดท้ายความจริงก็ถูกเปิดโปงออกมาจากหน่วยทหารอเมริกาอีกหน่วยหนึ่งที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ช่วยเหลือชาวบ้านประมาณ 100 กว่าคน โดยหน่วยทหารหน่วยนั้นนั่งเฮลิคอปเตอร์ผ่านมาเห็นทหารกำลังตามไล่ล่ายิงผู้หญิง คนแก่ จึงได้ยิงฆาตกรรมอเมริกาเหล่านั้นเพื่อระงับเหตุการณ์ นายทหารกลุ่มนี้ทนไม่ได้กับการบิดเบือนข้อมูล จึงทำรายงานเพื่อชี้แจงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง แต่ก็ถูกเก็บ นักการเมือง ผู้บังคับบัญชาระดับสูงต่างปฏิเสธไม่ยอมรับ ส่วนนายทหารที่ทำรายงานก็ถูกวิจารณ์ว่าเป็นคนทรยศ แต่เขาไม่ยอมเจ็บ เขาเอารายงานไปเปิดเผยกับสื่อมวลชน มีสื่อจำนวนมากที่ไม่รับรายงานนี้ แต่ในที่สุดสำนักข่าวใหญ่ๆ ก็ออกมาติดตามเรื่องนี้และเปิดเผยรายงานออกมา มีภาพจากเหตุการณ์จริงออกมามากมาย หลังผ่านเหตุการณ์นี้ไม่นาน ริชาร์ด สตราสส์ (Richard Strauss) เขียนบทความให้กับ The Christian Science Monitor (CS Monitor) วิจารณ์สื่อมวลชนของตัวเองว่า การที่สื่อมวลชนอเมริกันเซนเซอร์ตัวเอง ไม่ยอมรับรายงานความจริงทั้งที่ได้รับรายงานมานานเป็นปี เป็นการประจานตัวเองว่ากำลังล้มเหลวในวิชาชีพสื่อของตัวเอง

กรณีนี้ส่งผลต่อทัศนคติของคนอเมริกันในสงครามเวียดนามอย่างมาก ทำให้รัฐบาลอเมริกาขายหน้า จากการเปิดเผยของคนในกองทัพและสื่อมวลชนของตัวเอง ทำให้สังคมอเมริกาทั้งคำถามว่า การไปทำสงครามที่บอกว่าจะไปช่วยปกป้องโลกเสรีให้ปลอดภัยจากภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์ที่โหดร้ายป่าเถื่อน หรือเพื่อไปสถาปนาคุณค่าประชาธิปไตยในประเทศเหล่านั้น เหตุใดจึงมีการ

ละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างมหาศาลในหลายๆ ประเทศที่อเมริกาบอกว่าจะไปช่วยเหลือ

กรณีที่สองคือ Bradley Manning ที่เป็นข่าวระดับโลก เขาเป็นพลทหารในกองทัพอเมริกา และเป็นคนที่ปล่อยข้อมูลให้กับ Wikileaks เดิมที Manning ทำงานเป็นฝ่ายข้อมูลให้กองทัพอเมริกัน เขาพบเห็นเหตุการณ์ล่องละเมิดสิทธิมนุษยชนต่างๆ มากมายโดยทหารอเมริกัน โดยเฉพาะเหตุการณ์หนึ่งที่เป็นเรื่องใหญ่มาก ก็คือการกราดยิงใส่พลเรือนในแบกแดด ประเทศอิรัก เหตุการณ์เกิดขึ้นในบ้านหลังหนึ่งที่กำลังกินข้าวกันอยู่ แล้วก็มีคนเดินเข้ามาบ้านหลังนี้เป็นผู้ชายถือสิ่งของมีลักษณะยาวๆ เข้ามาด้วย ทหารอเมริกันก็เดาว่ามันคือปืน จึงยิงกราดใส่คนที่มาร่วมงาน และในรถที่ผู้ชายคนนั้นนั่งมาเป็นรถตู้ขนาดใหญ่ มีเด็กมาด้วย ทหารก็ยิงใส่รถ มีเด็กเสียชีวิต แต่เหตุการณ์นี้ก็ถูกเก็บเป็นความลับ Manning ทนไม่ได้ จึงเอาข้อมูลมาเปิดเผย เป็นเหตุให้แมนนิ่งถูกจับกุม ถูกฟ้อง ยี่สิบกว่าข้อหา ซึ่งสามารถทำให้เขาถูกประหารชีวิตได้

กรณีที่สามคือ เอ็ดเวิร์ด สโนว์เดน (Edward Snowden) ที่รู้จักกันดี นี่ก็สร้างความเสียหายอย่างมากเหมือนกันจากการที่เขานำข้อมูลการล่องละเมิดสิทธิมนุษยชนสำคัญๆ มาเปิดโปง โดยเฉพาะนโยบายการสอดส่องประชาชนของตัวเองในสหรัฐ ตอนนี้อยู่ในรัสเซีย และถูกหาว่าเป็นคนทรยศต่อชาติอเมริกัน

เหตุการณ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การที่คนไทยตำหนิว่าเข้ามายุ่งเรื่องประเทศเรา แต่ในความเป็นจริงเขาก็ยุ่งเรื่องของเขาเหมือนกัน เขาให้ความสำคัญกับการตรวจสอบรัฐบาลประเทศตัวเอง ถามว่าเขาซึ่งตรงอย่างไรระหว่างเรื่องสิทธิมนุษยชนกับความมั่นคงของรัฐ ในฐานะพลเมืองของชาติ สื่อไม่สนใจเรื่องความมั่นคงของประเทศหรือ? สื่อที่ทำแบบนี้เขาคิดอะไรอยู่ตั้งแต่กรณีการสังหารโหดที่เวียตนาม จนถึงเรื่องของการจับตาประชาชนของตัวเองที่อเมริกาทำขึ้น โดยลงทุนไปหลายหมื่นล้าน

“ทำไมประเด็นสิทธิมนุษยชนจึงสำคัญกับสื่อมวลชนในโลกตะวันตกเป็นอย่างมาก” ผู้เรียนบางคนตอบว่า เพราะสื่อตะวันตกให้ความสำคัญกับอิทธิปไตยของคนมากกว่าอิทธิปไตยของชาติ อีกคนเพิ่มเติมว่า มันมาจากการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ชาติว่าชาติต้องต่อสู้อย่างหนักเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นประชาธิปไตย มันจึงกลายเป็นคุณค่าพื้นฐานของสังคมเขา ผู้เรียนอีกคนมองว่า เพราะสื่อตะวันตกมีแนวคิดที่ว่ารัฐที่ดีต้องตรวจสอบได้ ต้องเคารพสิทธิมนุษยชน ดังนั้นการเปิดเผยข้อมูลของรัฐละเมิดสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่การไม่เคารพรัฐ แต่เป็นการตรวจสอบ เมื่อทำผิดรัฐก็ต้องแสดงความรับผิดชอบ

อาจารย์พวงทองเพิ่มเติมว่า การตรวจสอบเป็นหัวใจสำคัญของประชาธิปไตย แม้อำนาจนั้นจะมาจากการเลือกตั้ง แต่จะต้องอนุญาตให้ประชาชนหรือหน่วยงานอื่นซึ่งไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องโดยตรงเข้าไปตรวจสอบอยู่เรื่อยๆ เพราะประชาชนต่างตระหนักดีว่ารัฐมีพลังอำนาจมหาศาลรับรองโดยกฎหมาย รัฐสามารถถืออาวุธได้ ใช้อาวุธได้อย่างถูกต้องชอบธรรม มีกลไกของตัวเองสามารถใช้สื่อมวลชนในการสร้างอุดมการณ์สนับสนุนสิ่งที่รัฐต้องการได้ ถ้าปล่อยไว้รัฐสามารถใช้อำนาจตามอำเภอใจ ไร้การตรวจสอบ ในที่สุดแม้สิ่งที่รัฐทำกับคนอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตัวเอง แต่ไม่มีหลักประกันว่าสักวันหนึ่งรัฐนั้นจะกระทำการเช่นเดียวกันต่อเราหรือไม่ หลักคิดเช่นนี้ดูจะเป็นอะไรที่ไกลจากสังคมไทยเหลือเกิน เพราะอะไรก็ตามที่เกิดขึ้นกับคนอื่น คนไทยมักไม่ค่อยรู้สึกกว่าสักวันมันจะมากับตัวเอง

Sympathy หัวใจของการเรียกร้องสิทธิมนุษยชน

เราจะเห็นได้ว่าการประท้วงเรื่องสิทธิมนุษยชนหลายครั้งในโลกตะวันตก เช่น ประท้วงการละเมิดสิทธิของคนผิวดำ กลุ่มคนที่ออกมาประท้วงร่วมเดินขบวน ไม่ได้มีเพียงคนผิวสีเท่านั้น คนผิวขาว ผิวเหลือง ต่างก็ออกมาสนับสนุน เพราะพวกเขาคิดว่า แม้โอกาสที่ตัวเองจะโดนละเมิดสิทธิจากรัฐของพวกเขาเหมือนคนผิวสี อาจมีหรือไม่มีก็ได้ แต่สิ่งที่พวกเขามีคือ Sympathy หรือความรู้สึก

ที่มีร่วมกันกับคนที่ตกเป็นเหยื่อ มีความเห็นอกเห็นใจผ่านจินตนาการว่าถ้าสิ่งเหล่านั้นมันเกิดขึ้นกับเราหรือคนที่เรารัก เราจะปล่อยให้ความไม่เป็นธรรมเหล่านั้นมันดำเนินต่อไปโดยไม่ทำอะไรหรือไม่ เช่น กรณีไมลาย (My Lai) ในเวียดนาม ทั้งที่เหตุการณ์เกิดในหมู่บ้านหนึ่งในเวียดนาม ซึ่งห่างไกลจากอเมริกาหลายพันไมล์ แต่ทหารอเมริกันและสื่อมวลชนอเมริกันกลับรู้สึกว่าจะต้องทำอะไรสักอย่าง แม้ผู้เคราะห์ร้ายจะเป็นใครที่ไม่รู้จัก อีกทั้งการที่ทหารอเมริกันจะไล่ยิงคนในสหรัฐก็แทบจะเป็นไปไม่ได้ แต่ก็ต้องทำ เพราะในระยะยาวหากปล่อยให้รัฐทำตามอำเภอใจ ก็ไม่รู้ว่าพรุ่งนี้อาจทำมากขึ้นก็ได้ ในทำนองเดียวกัน หากปล่อยไปไม่ทำอะไร วันหนึ่งรัฐก็กลายเป็นปีศาจตัวใหญ่ที่ควบคุมไม่ได้

เหตุการณ์ในหลายๆ ประเทศในตะวันตกทำให้คนตระหนักถึงการตรวจสอบอำนาจรัฐ เช่น กรณีนาซีเยอรมัน มีหนังสือ ตำรา บทความที่เกี่ยวกับนาซีมหาศาลในโลกหนังสือตะวันตก แต่คนไทยแทบจะไม่มีการเรียนการสอนเรื่องนี้เลย ทั้งที่มันมีแง่มุมที่ทำให้เราศึกษาการใช้อำนาจของรัฐ และแง่มุมเหล่านี้ก็ทำให้เราตระหนักว่าจะปล่อยให้รัฐมีอำนาจทำอะไรตามใจชอบไม่ได้

ผู้สมรู้ร่วมคิดโดยไม่รู้ตัว

กรณีนาซีเยอรมัน มีหนังสือเล่มหนึ่งออกมา ชื่อว่า Hitler's Willing Executioners คือคนที่เป็นผู้ร่วมสังหารอย่างเต็มใจของฮิตเลอร์ หนังสือเล่มนี้พูดถึงคนเยอรมันว่า คนเยอรมันมีส่วนรู้เห็นในการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิว เพราะกระบวนการสร้างความเกลียดชังต่อชาวยิว เกิดขึ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ไม่มีทางที่คนเยอรมันจะไม่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้นกับชาวยิว เหตุการณ์เกิดขึ้น 6-9 ปี คนเป็นล้านเสียชีวิต อีกทั้งไม่ได้มีแต่ชาวยิวที่ถูกฆ่า มีทั้งคนโรมัน พวกยิปซี พวกเกย์ แม้กระทั่งคนพิการ ถูกมองว่าเป็นภาระของระบบ มีการทำโปสเตอร์ขนาดใหญ่อธิบายว่า คนพิการทางสมองคนหนึ่งตลอดชีวิตเขาต้องใช้ภาษีของคนเยอรมันเท่าไร เป็นภาระของสังคม 'ไม่ควรจะมีชีวิตอยู่' หนังสือเล่มนี้ทำให้เกิดคำถามว่า ทำไมคนปกติธรรมดาจึงกลายเป็นมือสังหารของระบอบ

นาซีได้ตั้งแต่ข้าราชการที่อยู่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจดทะเบียนลงทะเบียน
ส่งคน ส่งอาหารไปในค่ายกักกัน เกี่ยวข้องไปหมดอย่างมหาศาล ไม่มีทางที่คน
ทั่วไปจะไม่รู้ว่ามี การชนคนเป็นล้านเข้าสู่ ghetto ค่ายกักกัน

รัฐมีพลังอำนาจมหาศาล ถ้าไม่ร่วมกันตรวจสอบ ปล่อยให้รูปแบบนี้
เกิดขึ้น ในที่สุดก็อาจจะกลายเป็นเครื่องมือหรือเป็นมือสังหารให้กับรัฐโดยไม่รู้ตัว
หรืออาจจะโดยรู้ตัวอย่างเต็มที่ก็ได้ นี่คือการเตือนสำคัญเมื่อเราพูดถึงเรื่อง
สิทธิมนุษยชนในสังคมตะวันตก

เหตุการณ์นาซีเยอรมัน เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในสังคมตะวันตก ทำคน
ตระหนักถึงปัญหาของกระบวนการสร้างความเกลียดชัง สังคมเยอรมันจึงผลักดัน
กฎหมายหลายฉบับออกมาเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอีก โดยเฉพาะ
กฎหมายเกี่ยวกับ Hate Speech ที่มุ่งโจมตีใส่ร้ายกลุ่มชาติพันธุ์และศาสนา
บางกลุ่ม ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย ส่วนคนที่เชื่อเรื่อง Free Speech อาจบอกว่า
กฎหมายเหล่านี้ขัดกับสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่เชื่อว่าคนจะพูดอะไรก็ได้ ต่อให้
เป็นข้อความที่เต็มไปด้วยความเกลียดชัง แต่หากย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์
เยอรมันอีกครั้ง จะรู้ว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นมันเริ่มจากอะไรที่เป็น Free Speech
ทั้งนั้น เช่น การบอกว่าพวกยิวเป็นพวกเห็นแก่ตัว หน้าเลือด เป็นพวกที่ต่ำกว่า
มนุษย์ การโฆษณาชวนเชื่อบางครั้งไม่ได้เริ่มจากอะไรที่สุดชั่ว แต่เริ่มจากอะไร
ที่เราคุ้นเคย เช่น พวกหน้าเลือด เห็นแก่ตัว ไม่ทำอะไรเพื่อสังคม นี่คือนิสัยที่คนปกติ
ทั่วไปเคยชิน จนกระทั่งวันหนึ่งก็นำไปสู่การเขียนเรื่องโกหกออกมามากมาย
จนนำไปสู่ความรุนแรง

บทเรียนสำคัญที่ชาวเยอรมันได้รับจากเหตุการณ์นาซีเยอรมันก็คือ
พวกเขาได้ละเลยในการที่จะปกป้องชีวิตของคนอื่น และการตรวจสอบควบคุม
อำนาจรัฐ ไม่ใช่แค่คนเยอรมันเท่านั้น แต่เหตุการณ์นี้ยังส่งผลกระทบในระดับ
นานาชาติให้หันกลับมาตั้งคำถามว่า ถูกหรือไม่ ที่เราจะปล่อยให้รัฐมีอำนาจ
เหนือพลเมืองของตนเองอย่างไร้ขีดจำกัดโดยไม่ต้องเข้าไปแทรกแซง เพราะกรณี
ความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับชาวยิว ไม่ใช่ว่าคนนอกประเทศไม่รู้เรื่อง โอนัสไตนีลิก

จากเยอรมันเข้าไปในอเมริกาก่อนที่การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์จะเกิดขึ้น และฮิตเลอร์เองก็บอกว่าต้องการขับไล่คนยิวออกนอกประเทศ ดังนั้นในความเป็นจริงมันมีสัญญาณบอกเหตุก่อนที่จะเกิดการฆ่าเกิดขึ้น แต่รัฐบาลต่างประเทศก็ไม่ได้ทำอะไร เพราะมองว่าเป็นเรื่องภายในของเยอรมัน จากข้อมูลที่ออกมาจำนวนมาก ทั้งสภาพของค่ายกักกันที่โหดเหี้ยมที่เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตรเข้าไปพบแล้วถึงกับสะเทือนใจ รวมถึงคำให้การของคนที่ถูกขังที่รอดชีวิตออกมาได้ สิ่งเหล่านี้มันกระแทกสามัญสำนึกของคนที่เกี่ยวข้องว่า “ถ้าคุณปล่อยให้รัฐมีอำนาจขนาดนี้เพียงเพราะมีเส้นเขตแดนกันอยู่ ก็เท่ากับคุณปล่อยให้เส้นนั้นมันกันแบ่งความเป็นมนุษย์ของคุณด้วย” ประชาคมโลกเริ่มตระหนักว่า การปล่อยให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นต่อไปเท่ากับเป็นการทำลายความเป็นมนุษย์ของตัวเอง นำมาสู่การออกกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ และกฎหมายย่อยๆ อีกหลายฉบับของสหประชาชาติ ที่เกี่ยวข้องกับการเคารพเสรีภาพของคนกลุ่มต่างๆ

ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นในการรายงานสถานการณ์สิทธิมนุษยชน (Universal Periodic Review – UPR) ที่ผ่านมานั้นจึงเป็นการปะทะกันของหลักการสองอย่างในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คือการเคารพอำนาจอธิปไตยของรัฐนั้น ซึ่งเป็นหลักกฎหมายระหว่างประเทศว่า ไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ รวยหรือจน แต่ละประเทศมีฐานะอธิปไตยที่เท่าเทียมกัน รัฐอื่นจะเข้ามาแทรกแซง ล่วงละเมิด ยึดครอง รุกรานไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันสหประชาชาติเองก็ต้องให้ความสำคัญกับเรื่องของสิทธิมนุษยชนด้วย

ขอบเขตของ 'สิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ'

ในช่วงสิบปีที่ผ่านมา มีหลักการอย่างหนึ่งที่ถูกนำเสนอในเวทีระดับนานาชาติ นั่นคือหลักการที่ชื่อว่า responsibility to protect หรือการรับผิดชอบที่จะปกป้อง เป็นแนวคิดที่ชี้ให้เห็นว่า หากมีเหตุการณ์ละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะการใช้ความรุนแรงกับประชาชนของตัวเอง รัฐอื่นๆ ควรจะมีสิทธิ์ที่จะเข้าไปแทรกแซง มีสิทธิ์ที่จะส่งกำลังทหารเข้าไปเพื่อระงับการละเมิดหรือ

ความรุนแรงเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ทำยี่ที่สุดสหประชาชาติก็ไม่สามารถนำมาเป็นหลักปฏิบัติอะไรได้ เพราะมีข้อโต้แย้งจากบางประเทศ เช่น จีน ที่มองว่าประเทศตะวันตกพยายามหาข้ออ้างเข้าไปแทรกแซงประเทศอื่น หากมองในมุมนี้หลักการนี้ก็อันตราย เพราะเป็นไปได้เหมือนกันที่ประเทศมหาอำนาจจะใช้ข้ออ้างเรื่องสิทธิมนุษยชนเข้าไปละเมิดอำนาจอธิปไตยของประเทศอื่น โดยวางอยู่บนเรื่องประโยชน์ของตัวเองมากกว่าการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชน เช่นกรณีของอิรัก อเมริกาอ้างว่ามีอาวุธชีวภาพที่สามารถทำลายล้างคนจำนวนมากได้ จึงนำกำลังเข้าไปในอิรัก แต่เมื่อเข้าไปแล้วกลับไม่พบอาวุธที่ว่า จึงต้องเปลี่ยนประเด็นมาเป็นว่า เพราะซัดดัม ฮุสเซน (Saddam Hussein) เป็นเผด็จการละเมิดสิทธิมนุษยชน สหรัฐจึงต้องเข้าไปช่วย ผลก็คืออิรักพังพินาศ

แม้หลักการนี้จะไม่สามารถนำมาใช้ในเชิงปฏิบัติ แต่ประชาคมโลกก็ยังตระหนักว่าการปล่อยให้อิทธิพลในประเทศต่างๆ ใช้อำนาจตามอำเภอใจในประเทศตนเองโดยที่คนอยู่ข้างนอกนั่งเฉย ไม่สนใจ ทำมาค้าขายอย่างเดียว มุ่งแต่สร้างผลประโยชน์เพื่อตนเอง โดยไม่สนใจว่าประชาชนในประเทศนั้นกำลังทุกข์ยากเหล่านี้อะไรไม่ใช่สิ่งที่สมควร สิ่งที่พอทำได้ก็คือการออกกฎหมายระหว่างประเทศอนุสัญญาต่างๆ เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เรียกร้องประเทศต่างๆ ที่ให้ความสำคัญเข้ามาเป็นภาคีให้สัตยาบันรับรองกฎหมายเหล่านั้น เช่น อนุสัญญาที่รับรองสิทธิสตรี สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง เป็นต้น

แม้จะเป็นกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่มีบทลงโทษใดๆ เป็นเพียงการกดดัน เพื่อให้ประเทศต่างๆ ต้องแสดงตนว่าจะไม่ละเมิดหลักการเหล่านี้ ประเทศไทยเองก็เข้าไปเป็นภาคีให้สัตยาบันกับกฎหมายหลายชุดในสหประชาชาติ โดยเฉพาะสิทธิทางการเมืองและทางสังคม ซึ่งกลายเป็นกรณีที่ถูกกลุ่มสิทธิมนุษยชนในไทย โดยเฉพาะช่วงรัฐประหารที่ผ่านมาหยิบยกมาอ้างอิงอยู่เสมอว่า ทั้งที่รัฐบาล คสช. ละเมิดสิทธิการเมืองและสิทธิพลเมืองประชาชนอยู่ เหตุใดจึงไปลงนาม

ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นในประเด็นนี้ว่า เป็นเรื่องของความน่าเชื่อถือทางด้านการทูต การค้า ความเป็นสากล หน้าตาของประเทศ และผลประโยชน์อื่นๆ ที่พ่วงมากับการแสดงจุดยืนดังกล่าว อาจารย์พวงทองขยายประเด็นนี้ต่อว่า นั่นจึงเป็นเหตุผลสำคัญว่าแม้กฎหมายเหล่านี้จะไม่มีบทลงโทษ แต่ก็มีการควบคุมบางอย่างเข้ามาทดแทน นั่นคือเรื่องของ shaming หรือการทำให้อับอาย เพราะถ้าคุณบอกว่าคุณให้ความสำคัญกับหลักการนี้แล้วคุณไม่ทำ ก็แสดงว่าประเทศคุณไม่ศิวิไลซ์ ไร้อารยะปาเถื่อน และเราก็ทนไม่ได้ที่จะถูกมองว่าเป็นพวกไม่ศิวิไลซ์

ประเทศไทยเคยให้สัตยาบันในอนุสัญญานี้หลายฉบับ เวลาองค์กรสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ เช่น Human Right Watch มีแถลงการณ์เกี่ยวกับสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในประเทศไทย ก็จะไป referred ว่าประเทศไทยให้ความสำคัญต่ออนุสัญญานี้ แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่ทำ นี่ก็เป็นการทำให้อับอาย ส่งผลถึงเรื่องภาพลักษณ์ของประเทศอย่างมาก เพราะหน้าที่หนึ่งของรัฐบาลคือการรักษาปกป้องศักดิ์ศรีของประเทศ หากรัฐบาลไหนทำให้ประเทศไทยกลายเป็นเป้าโจมตีบ่อยๆ แสดงว่าเป็นรัฐบาลที่มีปัญหา ล้มเหลวในการจะทำให้ประเทศไทยมีอารยะ เคารพในหลักการที่โลกสมัยใหม่ให้ความสำคัญ แม้เรื่องศักดิ์ศรีอาจจะรู้สึกว่ามันจับต้องไม่ได้ แต่ในความเป็นจริงเป็นเรื่องสำคัญมากในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ ฉะนั้นจึงเห็นว่าประเทศที่มีอำนาจมาก บางทีเขาไม่ยอมให้มีการถกเรื่องประเทศเขาในสหประชาชาติด้วยซ้ำไป ประเทศใหญ่ๆ โดยเฉพาะ อเมริกากับจีน สองประเทศนี้ทำอยู่เสมอ ส่วนประเทศไทยเป็นประเทศระดับกลางค่อนข้างไปทางเล็ก จึงไม่มีความสามารถพอที่จะไปล้อมบีบให้เขาไม่วิพากษ์วิจารณ์ประเทศไทยได้

บางครั้งการ Shaming ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในเวทีของสหประชาชาติเท่านั้น รายงานขององค์กรต่างๆ ทั้งของอเมริกาและของประเทศอื่น ๆ ในทุกปี องค์กร NGOs, AI, Human right watch, Freedom house รายงานต่างๆ เหล่านี้

ก็เป็นการ Shaming อย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะองค์กรเหล่านี้มีเครือข่ายทั่วโลก จะเห็นได้ว่าสิ่งที่อำนาจรัฐบางรัฐมักบอกว่า ประเทศอื่นไม่ควรเข้ามาแทรกแซง ในทางปฏิบัติมันเลือนรางมากขึ้นทุกที เพราะเราอยู่ในโลกสมัยใหม่ ซึ่งมีมาตรฐาน บรรทัดฐานเรื่องสิทธิเสรีภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของปัจเจกบุคคล ไม่ว่าประเทศไหนจะชอบไม่ชอบก็ตาม ก็ไม่อาจปฏิเสธบรรทัดฐานนี้ได้

ในแง่หนึ่งมันเป็นสิ่งที่ตะวันตก set ไว้ ในระยะยาวหากทวีปเอเชีย มีอำนาจมากขึ้น จีนมีอำนาจมากขึ้น แนวโน้มนี้อาจจะเปลี่ยนหรือไม่เปลี่ยนก็ได้ อาจจะถูกสวิงกลับ เพราะยังมีอำนาจมาก ทำตามอำเภอใจมาก แรงต้านก็อาจจะมากขึ้นเป็นเท่าตัว ยิ่งชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบันสิ่งที่ควบคุมไปกับอำนาจอธิปไตยของรัฐก็คือเรื่องสิทธิมนุษยชนของประชาชน ซึ่งต้องเปิดโอกาสให้องค์กรต่างประเทศสามารถเข้ามาวิพากษ์วิจารณ์ได้ เป็นพันธกิจที่เราต้องทำในฐานะมนุษยชาติที่มีต่อกัน

ฉะนั้นการอ้างว่ามันเป็นเรื่องของเรา ห้ามคนนอกมาวิพากษ์วิจารณ์ จึงไม่สมเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าคุณเป็นประชาชนในประเทศนั้น แล้วคุณกำลังปกป้องรัฐของตัวเองที่กำลังละเมิดสิทธิมนุษยชนของประชาชน ตัวเองอย่างกว้างขวาง อย่างเห็นได้ชัด คุณก็จะถูกมองว่าเป็นพวกไม่ศิวิไลซ์ พวกสนับสนุนเผด็จการ แต่ดูเหมือนประเทศไทยขณะนี้ เรื่องพวกนี้ไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญสำหรับคนไทยเท่าไร

อติปไตยที่สมบูรณ์

ประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในเวทีระดับนานาชาติ ก็คือมันแสดงให้เห็นว่า ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ‘อำนาจอติปไตยที่สมบูรณ์’ ตัวอย่างเช่น ข้อพิพาทระหว่างไทยกับกัมพูชา กรณีปราสาทเขาพระวิหาร ในช่วงนั้นมีนักวิชาการท่านหนึ่งเสนอให้ประเทศไทยออกจากคณะกรรมการมรดกโลก อันเนื่องมาจากช่วงนั้นมีหลายฝ่ายในประเทศไทยไม่พอใจคณะกรรมการมรดกโลก ที่ไม่ฟังคำคัดค้านของไทยให้คณะกรรมการมรดกโลกไม่ยอมรับ

ปราสาทเขาพระวิหารขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ทั้งที่การกระทำของประเทศไทย ดังกล่าว เป็นการละเมิดต่อกัมพูชา เพราะกรณีปราสาทเขาพระวิหารไปขึ้นทะเบียน เขาขึ้นเฉพาะตัวปราสาทไม่ได้รวมพื้นที่ 4.6 ตารางกิโลเมตร ที่เป็นกรณีพิพาท เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย คณะกรรมการมรดกโลกมองว่าไม่ได้มีส่วนไหนเกี่ยวข้องกับพื้นที่พิพาท จึงรับขึ้นเป็นมรดกโลก แต่สื่อมวลชนไทยในขณะนั้นรวมถึง ภาคประชาชนต่างก็บอกว่ากัมพูชาเอา 4.6 ตารางกิโลเมตร เข้าไปขึ้นทะเบียนด้วย ประเทศไทยจึงส่งตัวแทนเข้าไปในที่ประชุมมรดกโลก ขอให้ถอนปราสาท เขาพระวิหารออกจากมรดกโลกทุกปี แต่เขาก็ไม่สนใจ ไม่รับฟัง

ถ้าลาออกจากคณะกรรมการมรดกโลกจริงจะเกิดผลอย่างไรกับประเทศไทย ผลก็คือสถานะต่างๆ ที่เราได้รับจากคณะกรรมการมรดกโลกต้องถูกยกเลิก ไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นสิทธิฯ อยู่รยา ถ้าไปอ่านหนังสือของนักวิชาการคนนี้ สิ่งที่เขานำเสนอคือ การเป็นสมาชิกของไทย เท่ากับสูญเสียอำนาจอธิปไตย ในการจัดการกับสถานที่ประวัติศาสตร์หรือสถานที่ธรรมชาติของไทยไป เพราะจะต้องทำตามกฎของเขาหมดเลย เช่น ในกรณีอยู่รยาของไทย ตอนนี้อยู่ในรายชื่อ ที่อาจจะถูกถอดถอนได้ เพราะสภาพแวดล้อมโดยรอบอยู่รยามันค่อนข้างแย่ เต็มไปด้วยร้านค้า ทำให้สูญเสียทัศนียภาพที่สวยงามไป คณะกรรมการมรดกโลก จะส่งคนเข้ามาตรวจสอบเป็นประจำ และเรียกร้องให้เราต้องทำอะไรบ้าง ถ้าไม่ทำ ก็จะถูกเตือนและทำรายงานออกมา มันก็เป็นลักษณะของการ shaming เหมือนกันว่าประเทศไทยมีมรดกโลก แต่ไม่ดูแลรักษาให้ดี นักวิชาการคนนี้ มองว่า นี่เป็นการแทรกแซงทำให้ไทยสูญเสียอำนาจอธิปไตยในการจัดการ จัดการทรัพย์สินของตัวเอง ของของเราจะทำอะไรก็ได้ เอาไปค้าขาย เอาไป กางรอบอยู่รยา อย่างไรก็ยอมได้ มันเป็นวิถีชีวิตของเรา ของชาวบ้าน คนอื่น จะมาเกี่ยวข้องอะไร

แต่ในความเป็นจริงป้าย 'มรดกโลก' สำคัญกับไทยมาก เพราะช่วยดึงดูด นักท่องเที่ยวให้เข้ามา เวลานั้นนักท่องเที่ยวจะไปเที่ยวที่ไหนก็ต้องดูก่อนว่า มรดกโลก อยู่ที่ไหน ต้องแวะไปให้ได้ ดังนั้นหากถอนตัวจากมรดกโลกจริง คนที่ได้รับ

ผลกระทบก็คือคนท้องถิ่นในอยุธยาเอง และคนไทยอีกส่วนหนึ่งก็ไม่อยากให้หลุด แม้จะไม่ได้ทำมาหากินที่นั่น แต่มันเป็นความภาคภูมิใจของเขาในฐานะที่เป็นคนไทย ถ้าถูกถอดออก ลองนึกถึงความรู้สึกของคนไทยจะเจ็บช้ำแค่ไหน ในทางกลับกันเรากลับไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกเจ็บปวด เวลาเราไปยื่นเรื่องถอดถอนสถานะความเป็นมรดกโลกเขาพระวิหารของประเทศกัมพูชา ทั้งๆ ที่มันไม่ใช่ของเราแล้ว ตั้งแต่ปี 2505

เมื่อพูดถึงเรื่องอธิปไตย คนไทยมักพูดเฉพาะด้านที่เราไม่พอใจ แต่ไม่พูดถึงด้านที่เราได้ผลประโยชน์บ้างว่าเราได้อะไรในเวทีประชาคมโลก เช่น ได้ความภาคภูมิใจ รายได้จากการท่องเที่ยว เป็นต้น ฉะนั้นเรื่องสิทธิมนุษยชน ครอบคลุมที่เราอยากถูกมองว่าเป็นประเทศศิวิไลซ์ เป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลก เราก็ไม่สามารถถอนความร่วมมือที่มีกับสหประชาชาติ ประชาคมโลกได้ สิ่งที่เราเรียกว่า 'อธิปไตยของไทย' มันจึงต้องมีความยืดหยุ่น แต่ถ้าอยากอยู่แบบไม่มีใครมายุ่งเลยก็ต้องปิดประเทศแบบพม่า จะเห็นว่าในท้ายที่สุดพม่าก็ทนไม่ได้ อยู่ไม่ได้ ในที่สุดก็ต้องเปิด

เบื้องหลังความอ่อนแอของสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย

ประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย มันอ่อนแอเสมอเมื่อเทียบกับความมั่นคงของรัฐ มาจากเหตุผลหลักคือเรื่อง approach หรือเครื่องมือที่ใช้มองปัญหาของคนไทย เมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงขึ้นในสังคมไทย คนไทยจะใช้ approach แบบไหนเข้าไปมอง ระหว่างเรื่องสิทธิมนุษยชน หรือความมั่นคงของรัฐ ยกตัวอย่างกรณีสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และสงครามยาเสพติด

ปัญหาที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คนไทยจำนวนมากคิดว่าเกิดจากคนกลุ่มหนึ่งที่ต้องการแยกตัวออกจากประเทศไทย พวกเขาจึงสนับสนุนแนวความคิดเรื่องความมั่นคงของรัฐ และรู้สึกยอมรับความสูญเสียที่เกิดขึ้นได้ แม้กระทั่งมีการข่มขู่ทรมานจนถึงกับเสียชีวิต โดยมองว่าเป็นความสูญเสียที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หรือที่เรียกว่า collateral damage แต่ความสูญเสียนั้นก็กว้าง

อยู่บนหลักการที่ถูกต้อง คือรัฐไทยพยายามทำหน้าที่ของตัวเองตัวเองในการรักษาความเป็นหนึ่งเดียวของไทย จำเป็นต้องใช้มาตรการต่างๆ ซึ่งอาจจะทำให้คนจำนวนหนึ่งได้รับผลข้างเคียงไปด้วย เช่นเดียวกับนโยบายสงครามยาเสพติดในสมัยนายกทักษิณ ชินวัตร มีคนเสียชีวิตจากกรณีนี้ 2,000 กว่าคน ในช่วงสองสามเดือน แต่เมื่อมีการสำรวจความคิดเห็นออกมา พบว่า 90% คนไทยเห็นด้วยกับสงครามนี้ เพราะคิดว่ามันคือมาตรการที่จำเป็นต้องทำเพื่อให้สังคมโดยรวมปลอดภัย ยาเสพติด อาจจะมีคนจำนวนหนึ่งช่วย ก็ไม่เป็นไร collateral damage จึงเป็นปัญหาสำคัญเรื่องสิทธิมนุษยชนในไทย

หากคนไทยมองกรณีเหล่านี้ด้วยความมั่นคงของรัฐ ชาวที่ออกมา ก็จะเป็นมุมมองของรัฐ จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐ แต่หากมองด้วย approach แบบสิทธิมนุษยชน ชาวที่ออกมา ก็จะเป็นอีกแบบ เช่น การจับกุมถูกต้องหรือไม่ มีสิทธิจับคนเข้าไปอยู่ในค่ายทหารหรือไม่ มีการแจ้งข้อหาหรือไม่ แต่คำถามเหล่านี้มักไม่เกิดขึ้นในสังคมไทย ฉะนั้นกรอบในการมองความเชื่อพื้นฐานต่างๆ เป็นสิ่งกำหนดวิธีการทำงาน วิธีการมองปัญหา และการตีความของคนไทยหรือสื่อมวลชนไทยด้วย เราจึงเป็นสังคมที่อ่อนแอในเรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างมาก

สังคมองคาพยพ

อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยไม่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกบุคคล เพราะมันมีชุดความเชื่อที่มองว่าสังคมไทยเป็น organic society หรือสังคมองคาพยพ คือมองว่ารัฐหรือประเทศ ก็เหมือนร่างกายหนึ่งซึ่งประกอบด้วยปัจเจกบุคคลที่ทำหน้าที่ต่างๆ กันไปเพื่อให้ร่างกายหรือรัฐนั้นดำรงอยู่ได้ หากเป็นคนฉลาดก็ทำหน้าที่เป็นสมอง คนไร้การศึกษาก็เป็นมือเป็นตีน แขนขา กับสมองต้องทำงานให้สัมพันธ์กัน คนที่เป็นแค่หัวแม่โป้งของเท้า ไม่ควรริอาจะเป็นมันสมอง อยุ่จะส่วนไหนเป็นเนื้อร้ายต้องตัดทิ้ง เพื่อรักษาองคาพยพโดยรวมไว้ เหล่านี้เป็นชุดคุณค่าที่เราได้ยินกันบ่อยๆ

แนวคิดสังคมนิยมคาพพ จึงวางอยู่บนฐานคิดว่าคนไม่เท่าเทียมกัน ใครมีหน้าที่อะไรก็ทำตามหน้าที่ของตัวเองไป ความไม่เท่าเทียมนี้ก็มาจากชุดความเชื่อหลายๆ อย่างที่อยู่ในสังคมไทย เช่น อาจจะมาจากความเชื่อเรื่องชาติที่แล้วทำบุญมาไม่มากพอ เกิดมาโง่ เกิดมาจน ก็อยู่ในวงเวียนความโง่ ความจนต่อไป คนโง่ไม่จำเป็นต้องเรียนหนังสือ เพราะเปลืองงบประมาณ การมองแบบนี้เป็นการลดคุณค่าของปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลจึงมีหน้าที่เพียงทำให้สังคมโดยรวมเดินหน้าไปได้ ใครไม่ทำหน้าที่ที่จะต้องถูกลงโทษ หมายความว่าองค์คาพพนี้มีเป้าหมายชัดเจนแล้วว่า ใครเป็นคนกำหนดว่าองค์คาพพนี้ควรจะเดินไปทางไหน? ซึ่งก็คือคนที่เป็นมันสมอง ส่วนคนที่เป็นแค่มือเท้าก็ทำหน้าที่เดินไป ไม่ใช่คนทุกคนที่จะมีสิทธิเท่าเทียมกัน ฉะนั้นจึงไม่แปลกใจที่มีอบอย่าง กปปส. จะกล้าพูดเรื่องแบบนี้ เพราะเขาคิดแบบนี้ เขามองว่าคนมันไม่เท่ากัน จะให้คนไม่มีการศึกษาดีกว่าล้านคน มีสิทธิมีเสียงเท่าสามแสนคนที่มันเป็นมันสมองได้อย่างไร สังคมไทยปลูกฝังแนวคิดนี้ไว้โดยไม่รู้ตัว

ในทางกลับกัน สังคมที่เคารพหลักการประชาธิปไตย ก็ไม่อาจจะยอมรับแนวคิดนี้ได้ เพราะเขามองว่าคนมันเท่ากัน หลักการหนึ่งสิทธิหนึ่งเสียง ไม่ใช่การคิดขึ้นมาเท่าๆ แต่มันมาจากการต่อสู้ทางประวัติศาสตร์เป็นร้อยๆ ปี ในอดีตสังคมตะวันตกเองก็ไม่มี ความเท่าเทียมกัน เช่น ในสังคมยุคกรีก คนที่มีสิทธิก็คือคนชั้นสูงในสังคม ในยุโรปเอง ช่วงที่มีการเลือกตั้งแรกๆ กลุ่มที่มีสิทธิเลือกตั้งคือกลุ่มคนที่มีทรัพย์สินในครอบครอง เพราะสิทธิการทางการเมืองมีไว้เพื่อปกป้องทรัพย์สินของเขาเหล่านั้น คนไม่มีทรัพย์สินก็คงไม่มีอะไรให้ปกป้อง เช่น โพร/ทาส จึงไม่มีสิทธิเลือกตั้ง ในที่สุดสังคมชั้นล่างก็เริ่มตระหนักว่า ตราบใดที่ยังไม่มีสิทธิทางการเมือง ก็ไม่มีวันจะได้ครอบครองทรัพย์สินอะไร ก็จะถูกกดให้เป็นโพร/ทาสตลอดไป ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ไม่มีสิทธิโหวตเลือกนักการเมืองที่จะออกนโยบายที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นได้ ดังนั้นในสังคมตะวันตกจึงเกิดการต่อสู้กันมาอย่างยาวนาน ทั้งการปฏิวัติในฝรั่งเศส

สงครามการเมืองอเมริการะหว่างคนผิวดำกับผิวขาว เหล่านี้เป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิ เพื่อจะยืนยันว่าเขาต้องการที่จะมีสิทธิทางการเมือง เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง

สังคมองคาพยพในไทย ไม่ได้มีแค่เรื่องของสถานะทางชนชั้นอย่างเดียว มันยังมีอุดมการณ์บางอย่างในสังคมนี้ที่คอยโอบอุ้มสังคมองคาพยพไว้ เช่น ความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรมบางอย่าง และระบบอุปถัมภ์ (patrimonialism) ที่ดำรงอยู่ในประเทศไทยมาอย่างยาวนาน ศาสนาต่างๆ ในสังคมไทย ทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม ฮินดู อะไรก็แล้วแต่ มักมีฐานคิดการมองว่าคนไม่เท่ากัน ในสังคมไทยที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ แม้เราจะบอกว่าทุกวันนี้คนไทยไม่ได้เคร่งศาสนา แต่ความเป็นศาสนามันก็ฝังอยู่ในวัฒนธรรม ในการปฏิบัติอื่นๆ ในโรงเรียน คุณค่าทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น การเคารพผู้มีอาวุโสกว่าตนเอง ก็มีส่วนทำให้ระบบที่มองว่าคนมีระดับชั้นที่ต่างกันมันดำรงอยู่ได้ เช่น ครูกับศิษย์ ต่อให้เข้ามาหาเลย เราก็ยังกลัวอาจารย์ ยังต้องไหว้อาจารย์เป็นศาลพระภูมิ แม้นอกห้องเรียนจะนิททาอาจารย์ขนาดไหนก็ตาม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ของคนในสังคมโดยอัตโนมัติ อีกประการหากกลับไปอ่านงานของ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ (patrimonialism) ในสังคมไทย จะช่วยอธิบายโครงสร้างทางสังคมในประวัติศาสตร์ของไทย ว่าระบบนี้เป็นอุปสรรคสำคัญของสังคมไทย ทำให้ยากที่จะเป็นประชาธิปไตย และมีความเท่าเทียมกันได้

ทัศนะที่ประชาชนมีต่อสังคมของเขาเอง จึงเป็นสิ่งสำคัญ หากคิดว่าสังคมที่เขาอาศัยอยู่เป็นสังคมองคาพยพที่ปัจเจกบุคคลมีความสำคัญน้อยกว่าสังคมโดยรวม ให้ความสำคัญกับการใช้อำนาจรัฐและสนับสนุนการใช้อำนาจรัฐเข้ามาจัดการ แต่ในสังคมที่ผ่านปรากฏการณ์แบบนี้มาแล้วอย่างประเทศในตะวันตก ก็พบว่าปล่อยให้เป็นแบบนี้ไม่ได้ เพราะในที่สุดหากไม่ยอมรับสิทธิของคนอื่น สังคมก็หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าอย่างรุนแรงไม่ได้ สังคมไทยยังไม่หลุดออกจากตรงนี้ และดูเหมือนว่าจะถอยหลังไปเรื่อยๆ จากสถานการณ์ทางการเมืองที่ผ่านมา

บทเรียนที่สรุปได้ก็คือ จะมองสังคมในลักษณะที่เป็นองค์ภาพไม่ได้ อีกต่อไป แต่มันคือสังคมที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย ทั้งทางชนชั้นชาติพันธุ์ศาสนา คนแต่ละกลุ่มมีความต้องการ มีความทะเยอทะยานที่แตกต่างหลากหลายกันไป

พหุวัฒนธรรมกับสิทธิเสรีภาพ

พหุวัฒนธรรม หรือ multiculturalism ที่คนไทยชอบนำมาอ้างความชอบธรรมในการจัดการปัญหาบางอย่างในประเทศไทย ที่ถึงแม้จะไม่ใช่ไปตามหลักสิทธิมนุษยชนก็ตาม แต่แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ถูกผลักดันจากสังคมตะวันตกเช่นกัน แกนหลักของแนวคิดนี้ก็คือ การมองว่าคนในสังคมต้องมีขั้นตอนที่แตกต่างหลากหลาย ต้องปฏิบัติกับชนกลุ่มน้อยในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ชนกลุ่มน้อยรวมถึงผู้หญิง คนผิวดำ เกย์ เลสเบี้ยน คนพิการ หรือคนที่มีอำนาจในการต่อรองสังคมน้อย คนเหล่านี้รัฐควรให้สิทธิทางกฎหมายอย่างเท่าเทียม อนุญาตให้เขานับถือศาสนาอะไรก็ได้ มีสิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจตามความเชื่อของตัวเอง ซึ่งวิธีคิดแบบนี้ส่วนหนึ่งก็พัฒนามาจากแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน เป็นแนวความคิดที่สังคมตะวันตกให้การสนับสนุนมาตลอดหลายทศวรรษ

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เกิดการสนับสนุนแนวคิดนี้มากขึ้น มีการออกเป็นกฎหมายด้วย เช่น รัฐต้องมีนโยบายเพื่อให้ชนกลุ่มน้อยแสดงออกทางวัฒนธรรมหรือกฎเกณฑ์พิเศษที่จะอำนวยความสะดวกให้คนกลุ่มน้อยได้ เช่น การอนุญาตให้ใช้ภาษาที่หลากหลายในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งในหลายๆ ประเทศนำไปใช้โดยไม่กังวลว่าจะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ในบางประเทศที่รัฐให้ความสำคัญเรื่องพหุวัฒนธรรม ไม่ใช่แค่การไม่กีดกัน แต่ยังต้องมีกฎหมายที่อนุญาตให้คนกลุ่มน้อย สามารถแสดงออกซึ่งความหลากหลายในพื้นที่สาธารณะได้ เช่น อนุญาตให้สอนภาษา อนุญาตให้เป็นตัวแทนในหน่วยงานรัฐ

ในสัดส่วนที่เหมาะสม ในบางสังคมไปไกลมากถึงขนาดอนุญาตให้ผู้ชายมุสลิมที่เพิ่งอพยพเข้ามาสามารถมีภรรยาได้สี่คน

สำหรับคนที่สนับสนุนแนวคิดนี้เขามองว่า บั๊จเจกบุคคลมีสิทธิเลือกว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร ไม่ถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมหรือความเชื่อของตนเอง หรือถูกเอาเปรียบจากคนส่วนใหญ่ อีกทั้งการมีสิทธิเสรีภาพยังช่วยให้บั๊จเจกบุคคลบรรลุศักยภาพของตัวเองได้อย่างเต็มที่ รวมถึงสิทธิทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน เนื่องจากหากวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชนกลุ่มน้อยถูกกดทับก็มีแนวโน้มที่พวกเขาจะถูกกีดกันไม่ให้มีสิทธิทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกับคนอื่น เช่น การกีดกันคนผิวสีและคนต่างศาสนาไม่ให้เข้าทำงาน กลายเป็นการละเมิดสิทธิทางเศรษฐกิจ ละเมิดโอกาสที่จะได้ไต่เต้าทางการศึกษาหรือทางหน้าที่การงาน

หลักการพหุวัฒนธรรม ยังทำให้บั๊จเจกชนเกิดความเคารพและภูมิใจในตัวเอง โดยได้รับการมองจากคนส่วนใหญ่อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ได้ถูกมองว่าล้าหลัง ไม่ศิวิไลซ์ หรือป่าเถื่อน เพราะโดยปกติมนุษย์มีแนวโน้มที่จะมองคนต่างวัฒนธรรมด้วยทัศนคติเชิงลบอยู่แล้ว อะไรที่เราไม่คุ้นเคย เราก็มักมองว่าป่าเถื่อน แต่ถ้ารัฐให้การสนับสนุนพยายามทำให้คนเข้าใจวัฒนธรรมที่แตกต่างกันก็จะทำให้คนที่แตกต่างหลากหลายได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถึงจุดหนึ่ง แนวคิดเรื่องพหุวัฒนธรรมนิยมเอง บางครั้งก็ขัดกันเองกับหลักสิทธิเสรีภาพ เช่น สังคมฝรั่งเศส เป็นที่รู้กันว่าเสรีนิยมมาก และเขาก็ให้ความเคารพต่อแนวคิดพหุวัฒนธรรมมาโดยตลอด เพราะสังคมฝรั่งเศสเต็มไปด้วยผู้อพยพ และจำนวนมากก็นับถืออิสลาม ผู้ชายมุสลิมสามารถมีเมียสี่คนได้ตามหลักศาสนา นอกจากนั้นหากคนเหล่านี้รายได้ไม่พอ ไม่มีงานทำ ก็สามารถขอสวัสดิการจากรัฐได้ ในขณะที่เดียวกันสิทธิเสรีภาพของบั๊จเจกบุคคลก็เป็นเรื่องสำคัญ สังคมฝรั่งเศสเป็นสังคมที่ให้สิทธิเสรีภาพกับผู้หญิงอย่างมาก นักสตรีนิยมในฝรั่งเศสเองก็เข้มแข็งมาก และการที่รัฐให้สวัสดิการ

แก่ชายมุสลิมที่มีเมียได้ 4 คน แต่เลี้ยงดูไม่ได้ เป็นประเด็นที่นักสตรีนิยมของเขาออกมาวิจารณ์ เงินนั้นมันเป็นภาษีของฉัน ทำไมฉันต้องเอาเงินไปสนับสนุนการกระทำหรือวัฒนธรรมที่ฉันไม่เห็นด้วย และเป็นวัฒนธรรมที่ขัดกับคุณค่าความเป็นฝรั่งเศส นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เราต้องตั้งคำถามว่าจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร ในสังคมที่หลากหลายเช่นนี้

ดังนั้นในโลกตะวันตกซึ่งสนับสนุนความคิดที่ว่า จะต้องเคารพความแตกต่างหลากหลาย ในที่สุดบางครั้งก็ไปไม่ได้ เกิดการปะทะขัดแย้ง เกิดคำถามว่า ‘จริง ๆ แล้ววัฒนธรรม ความเชื่อ ตระกาะจำนวนมากมันอยู่ด้วยกันได้หรือไม่ แต่การไปกดไว้หรือไปห้ามไม่ให้มีความหลากหลาย คนกลุ่มน้อยก็ยังมีปฏิกิริยาตอบโต้ที่เข้มข้น รุนแรงมากยิ่งขึ้น เช่น ยิ่งทำให้ศาสนาอิสลามเป็นปัญหาของความน่ากลัวของความคลั่ง คนในศาสนาอิสลามก็ยิ่งต้องยืนยันอัตลักษณ์ของตนเองมากขึ้น จึงเกิดปรากฏการณ์ใหม่ที่เราเห็นในปัจจุบัน คือการตอบโต้ของกลุ่มคนที่เขาคิดว่าเขาถูกกดจากสังคมส่วนใหญ่ ฉะนั้นก็ต้องยืนยันในตัวตน ต้องแสดงออกมากขึ้น

ประเทศไทยมักจะอ้างแนวคิดวัฒนธรรมนิยม (culturalism) เพื่ออ้างความชอบธรรมบางอย่างให้กับอำนาจรัฐ เช่น การอ้างว่าวัฒนธรรมของแต่ละประเทศไม่เหมือนกัน การที่ประเทศไทยยังมีกฎหมายบางฉบับอยู่ จึงเป็นสิ่งจำเป็นหรือแม้กระทั่งการรัฐประหารเองก็อ้างเรื่องสถานการณ์เฉพาะในบริบทของคนไทย จึงมีความจำเป็นที่เราจะต้องอยู่ภายใต้รัฐบาลทหาร คำถามคือ แล้วเราจะอยู่อย่างไรภายใต้สังคมที่เราบอกว่าต้องเคารพความแตกต่างหลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันก็มีคุณค่าบางอย่างที่มันขัดแย้งกัน ไปด้วยกันไม่ได้

โลกทุกวันนี้ ในด้านหนึ่งมันมีคุณค่าหลายอย่างที่ในที่สุดมันไปด้วยกันไม่ได้ ประนีประนอมกันไม่ได้ ในสังคมไทยก็เช่นเดียวกัน คุณค่าในสังคมไทยบางอย่างที่ปฏิเสธจะปรับตัว ก็จะทำให้เกิดการถูกปะทะกดดัน ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง จากคนภายในสังคมเองและจากคนนอกด้วย การยืนยันในเรื่อง

อัตลักษณ์ วัฒนธรรมอย่างเดียว เมื่อถึงจุดหนึ่งอาจจะไม่เพียงพอ เพราะแม้แต่คนที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้น ก็ยังปฏิเสธวัฒนธรรมนั้นด้วย สังคมไทยก็เป็นเพียงชนกลุ่มน้อยในประเทศโลก มีอัตลักษณ์ของตัวเองที่คนอื่นต้องเคารพ แต่อย่าลืมว่าภายใต้ชนกลุ่มน้อยเอง ก็มีชนกลุ่มน้อยลงไปอีกที่อาจถูกละเลยจากวัฒนธรรมภายใน เช่น กรณีของผู้หญิงมุสลิมสี่คนที่เป็ภรรยาของผู้ชายในคัมภีร์อัลกุรอาน บอกว่าผู้ชายสามารถมีเมียสี่คนได้ แต่ต้องสามารถดูแลเมียให้มีชีวิตที่ดีได้ คือคุณต้องมีฐานะการเงินที่ดี ต้องมีบ้านให้อยู่แยกกัน ไม่ใช่อยู่ด้วยกัน ปรากฏว่าในความเป็นจริง ผู้ชายมุสลิมบางส่วนเลี้ยงตัวเองยังไม่ได้ แต่มีเมียสี่คน และอาศัยเงินสวัสดิการของรัฐ เมียสี่คนอยู่ในการควบคุม ลูกหลานวิ่งกันยั่วเย้า ทะเลาะกัน เครียด ผู้หญิงก็ไม่มีความสุข ดังนั้นเราต้องเข้าใจว่าภายในสังคมปลีกย่อยก็มีปัญหาอยู่เช่นเดียวกับสังคมไทย ที่คนในสังคมบางส่วนก็ไม่ได้พอใจกับสิ่งที่มันดำเนินมา ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ในที่สุด เรื่องสิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับแค่เรื่องการเมืองหรือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเท่านั้น ยังมีเรื่องการบรรลุศักยภาพของปัจเจกบุคคลของกลุ่มคน ของสังคมโดยรวม มันไม่ใช่แค่ปัญหาของคนนอกกับคนใน มันเป็นปัญหาระหว่างคนในกับคนในเองด้วย

สิทธิ เสรีภาพ หลากมิติ

ในช่วงท้ายของการบรรยาย อาจารย์พวงทอง เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนสนทนากันในหลากหลายมิติของประเด็นสิทธิ เสรีภาพ

รัฐศาสนากับสิทธิเสรีภาพ ผู้เรียนคนหนึ่งยังติดใจเรื่องผู้ชายมุสลิมมีเมียสี่คน และได้รับสวัสดิการจากรัฐบาลฝรั่งเศส เขาถามว่าเมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้จะทำอย่างไรให้เกิดความเข้าใจอยู่ร่วมกันได้ อาจารย์พวงทองอธิบายเพิ่มเติมว่า มันเป็นเรื่องยากในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะในสังคมตะวันตกที่เกิดกระแสความไม่ไว้วางใจอิสลามอย่างกว้างขวาง ซึ่งหากจัดการกับปัญหานี้อย่างไม่ระวัง มันก็เป็นอันตราย กรณีคำสั่งที่ห้ามผู้หญิงมุสลิมใส่ที่ปิดบังใบหน้า

(อีญาบ) ของฝรั่งเศส กลุ่มมุสลิมเองมองว่าพวกเขาถูกกดทับด้านอัตลักษณ์ และขัดแย้งกับหลักสิทธิเสรีภาพ ในขณะที่คนที่สนับสนุนกฎหมายนี้ให้เหตุผลว่า เพราะฝรั่งเศสเป็น secular state หรือรัฐฆราวาส การแสดงออกของศาสนา ต่างๆ ไม่ควรทำอย่างเปิดเผยในที่สาธารณะ เช่น โรงเรียน หรือสถานที่ราชการ ควรแสดงออกในสถานที่ที่รัฐอนุญาต เช่น ในบ้าน หรือสถานที่ทางศาสนา

การเป็น secular society อย่างในฝรั่งเศส บางครั้งก็ทำเกินกว่าสิ่งที่ ควรจะเป็น เบื้องต้นแนวคิดรัฐฆราวาสมันเพียงแนวคิดที่ว่า รัฐไม่ควรไปเกี่ยวข้องกับศาสนาใดๆ ทั้งสิ้น รัฐไม่มีหน้าที่สนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เช่นกรณี ประเทศไทย รัฐธรรมนูญใหม่ระบุไว้ว่า ต้องสนับสนุนพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งมันไม่ควร เพราะนำไปสู่การเลือกปฏิบัติ และทำให้รู้สึกว่าคุณกลุ่มหนึ่งเหนือกว่า คนอีกกลุ่มหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ควรที่จะห้ามการแสดงออกทางความเชื่อ ในแต่ละศาสนา สังคมฝรั่งเศสมันก้าวไปสู่การห้ามปฏิบัติศาสนกิจ ดังนั้น เมื่อไหร่ก็ตามรัฐเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องชาตินิยมหรือศาสนา มันอันตราย

ในประเทศมาเลเซียเพื่อนบ้านของไทย กระแสอิสลาม islamisation (อิสลามานุวัตน์ – การทำให้เป็นอิสลาม) ก็มีความเข้มข้นมากขึ้น ในระยะ 30-40 ปีที่ผ่านมา เพราะรัฐบาลเข้ามาสนับสนุนอิสลาม ให้เงินขยายมัสยิด บรรจุครูสอนศาสนาเข้าไปในกระทรวงศึกษาธิการมากขึ้น บรรจุบทเรียนศาสนา เข้าไปมากยิ่งขึ้น ศาสนาจึงเป็นอีกหนึ่งอุปสรรคสำคัญของการศึกษาในโลก เสรีนิยม ต่อความคิดว่าคนไม่เท่ากัน ขัดกับหลักการในโลกแบบเสรีนิยม ที่สนับสนุนให้คนตั้งคำถาม กล้าท้าทายความเชื่อ ล้มทฤษฎีเก่าๆ ล้มอาจารย์ คิดค้นอะไรใหม่ๆ

การรับเอาแนวคิดตะวันตกมาปรับใช้ในโลกตะวันออก มีผู้หยิบยก ประเด็นการรับแนวคิดของตะวันตกมาใช้ในตะวันออก โดยตั้งข้อสังเกตว่า เหตุใดประเทศญี่ปุ่นจึงสามารถนำเอาวัฒนธรรมจากตะวันตกมาปรับใช้เป็น ประโยชน์กับตัวเองได้ สามารถทลายชนชั้นได้จากประเทศที่มีวรรณะชั้นสูงมากๆ

แต่สามารถมาอยู่ในจุดที่เคารพซึ่งกันและกันได้ หรือในกรณีที่รัฐบาลทำผิด ก็ยอมลาออก เคารพประชาธิปไตย

อาจารย์พวงทองออกตัวว่าไม่ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่นโดยตรง แต่ขอให้ข้อสังเกตว่า สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีชั้น และการเคารพผู้ใหญ่ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญในสังคม อีกทั้งความเป็นหญิง-ชายในแง่สิทธิไม่ได้เท่าเทียมกัน เพราะมันมีหลายอย่างที่สังคมญี่ปุ่นไม่ประนีประนอม ซึ่งเราไม่เห็นในสังคมไทย ไม่ประนีประนอมในที่นี้หมายถึง การให้ความสำคัญกับประเด็น meritocracy (หลักการบริหารที่เน้นความรู้ความสามารถของบุคคลเป็นหลัก) ทำให้ปัจเจกบุคคลของญี่ปุ่นมีความรับผิดชอบสูง เพราะเขาคัดสรรคนเข้าทำงานด้วยเรื่องของความสามารถ เขาถึงเห็นว่า ถ้ารับคนไม่มีความสามารถเข้าสู่ระบบ ระบบก็จะมีความอ่อนแอ มีปัญหา นำไปสู่ปัญหาสังคมทั้งระบบ แต่ในประเทศไทยจะเห็นระบบเส้นสายเต็มไปหมด ทั้งในภาคเอกชนทั้งในมหาวิทยาลัย สื่อมวลชน ระบบการเมือง

ระบบคิดหรือวัฒนธรรมบางอย่างของไทยไม่ยอมปรับตัวให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ มันจึงไม่สามารถไปยืนอยู่ในจุดที่ประเทศญี่ปุ่นทำได้ ยกตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการเคารพความเป็นผู้อาวุโสในสังคมไทย เป็นสิ่งแทบไม่ต้องสอนเราปฏิบัติตลอดในชีวิตประจำวันโดยอัตโนมัติ แต่เรากลับไม่เคยสอนคุณค่าของโลกสมัยใหม่เลย มันจึงปรับตัวได้ยาก เช่น ปราบปรามการฉ้อโกงการขึ้นชมอีตเลอร์ของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง สะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยไม่ได้สอนว่าการเหยียดผิว การคลั่งชาติมันอันตรายอย่างไร เราไม่สอนว่าเราควรจะเคารพกันอย่างไร

สังคมไทยมักมองว่า การกระทำเหล่านั้นของเราไม่ได้รุนแรง ไม่เคยนำไปหือ่มเหมือนอเมริกันที่ทำให้เกิดปัญหา bullying (การข่มเหงรังแกกัน) ในหมู่วัยรุ่นอเมริกัน โดยกลุ่มที่ตกเป็นเป้าหมายมากที่สุดคือเพศที่ 3 เช่น เกย์) จนเด็กฆ่าตัวตาย แต่ในสังคมไทยเป็นเพียงการหยอกล้อเสียดสีกัน คนที่ถูกล้อก็ต้องเล่นไปด้วย ทำเป็นตลกไปด้วย เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ สังคมไทยจึงไม่

รู้สึกอะไรที่จะเรียกคนอื่นด้วยบุคลิก หน้าตาท่าทางเขา เช่น ไ้บอด ไ้เป ไ้ดำ ไ้ฮั่น คำเหล่านี้หลุดออกมาเป็นเรื่องปกติ แต่ถ้าในอเมริกาเราไปเรียกใครว่า นิโกร จะถูกต้อยทันที หรือเรียกคนอื่นด้วยอาการทางร่างกายของเขา จะกลายเป็นพวกที่ป่าเถื่อนทันที สิ่งเหล่านี้เราไม่เคยสอนกันในสังคม ทำกันเป็นเรื่องปกติ เหล่านี้เป็นคุณค่าสมัยใหม่ที่สังคมไทยตามไม่ทัน เรายังอยู่กับเรื่องลำดับชั้นทางสังคม เราไม่มีสิ่งที่เรียกว่า social educate ซึ่งต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่เรายังอยู่กับจารีตแบบเดิมและรู้สึกว่าเป็นพอแล้ว



07

วิทย-ศาสตร์ ไม่เที่ยง

ผศ.ดร.จักรกริช สังขมณี*

“เมื่อเราพูดถึงวิทยาศาสตร์ เราควรให้ตำแหน่งแห่งที่กับมันอย่างไร นอกเหนือจากวิทยาศาสตร์แล้ว ไม่มีความรู้อื่นๆ ที่สำคัญ หรือความรู้อื่นๆ ที่สำคัญเท่าวิทยาศาสตร์เลยหรือ”

หนึ่งในคำถามสำคัญในการบรรยายของอาจารย์จักรกริช สังขมณี ในห้องเรียน TCUI วันนี้ อาจารย์ชี้ให้เห็นว่า ในสังคมไทย กระทั่งในสังคมวิชาการ การศึกษาวิทยาศาสตร์ถือเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ อาจารย์จักรกริช ชี้ชวนให้เห็นว่า แม้ไม่ใช่มหาวิทยาลัยเลย ก็สามารถถกเถียงกับความเป็นวิทยาศาสตร์ได้ เพราะวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องใกล้ตัวเช่นเดียวกับการเมือง ที่บางครั้งคนขับแท็กซี่ คนที่นั่งดื่มกาแฟตามร้านในตอนเช้า ก็อาจจะวิจารณ์การเมืองได้ดีกว่าคนที่จบรัฐศาสตรมาโดยตรงได้

โฉมหน้าผู้เชี่ยวชาญ

ปัจจุบัน ในการนำเสนอข่าวหรือข้อเท็จจริงต่างๆ ผ่านสื่อ สิ่งที่มีมักจะถูกอ้างถึงอยู่บ่อยครั้งก็คือ ‘ผู้เชี่ยวชาญ’ แม้ไม่รู้ว่าผู้เชี่ยวชาญเป็นใคร แต่ก็ต้องอ้างถึงผู้เชี่ยวชาญไว้ก่อน เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ความรู้ และข้อมูลข่าวที่นำเสนอไปจึงจะหนักแน่น เช่น การพาดหัวข่าวว่า

* อาจารย์ประจำและรองคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ผู้เชี่ยวชาญด้านทะเลชี้ว่าปัญหากัดเซาะชายฝั่ง สาเหตุมาจากเขื่อนกั้นคลื่น

- ผู้เชี่ยวชาญพันธุ์ เชื้อนริมบึงไม่แก้ปัญหาน้ำท่วมเชียงใหม่

เมื่อมีผู้เชี่ยวชาญแล้ว สิ่งก็ตามมาก็คือชุดความจริง เช่น ‘ผลการวิจัย’ เป็นต้น คำเหล่านี้เป็นกลุ่มก้อนที่ถูกใช้เสมอในงานสื่อ เมื่อหยิบเอามาวางไว้บนหน้าสื่อหรือหน้าบทความ จะกลายเป็นสิ่งที่มีพลังช่วยสร้างความหนักแน่น น่าเชื่อถือได้ทันที

อย่างไรก็ตาม ในแง่ของงานวิจัย จะพบว่าทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดกระแสการทำงานวิจัยแบบใหม่ คืองานวิจัยที่เกิดขึ้นโดยชาวบ้านธรรมดา ผลิตอบออกมาตอบโต้งานวิจัยของผู้เชี่ยวชาญ โดยเฉพาะในแวดวงของกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมที่เกี่ยวกับประเด็นสิ่งแวดล้อมและโครงการพัฒนาของรัฐทั้งหลาย เช่น กรณีเขื่อนปากมูล ก่อนที่ชาวบ้านจะออกมาทำงานวิจัยเอง รัฐบาลได้จ้างผู้เชี่ยวชาญจากหลายๆ หน่วยงาน ทั้งหน่วยงานของรัฐ เอกชน และมหาวิทยาลัย เพื่อทำการศึกษาลผลกระทบ การแก้ปัญหา และการเยียวยา ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล การประเมินเหล่านี้ถูกผลิตโดยผู้เชี่ยวชาญ แน่แน่นอนว่าข้อค้นพบเหล่านั้น ย่อมขัดแย้งกับข้อค้นพบของชาวบ้าน แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ข้อค้นพบของผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นยังขัดแย้งกันเองด้วย คำถามก็คือ ‘อะไรคือความจริงสูงสุด’

“ดังนั้นเมื่อพูดถึงเรื่องความรู้ ผู้เชี่ยวชาญ งานวิจัย หรือความเป็นวิทยาศาสตร์ เหล่านี้มีตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวอยู่เสมอ ไม่ใช่ความรู้ที่ดำรงอยู่อย่างบริสุทธิ์สันโดษ การตั้งคำถามกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์จึงสำคัญมาก แต่ปัญหาคือจะตั้งคำถามกับมันอย่างไร?”

เปิดเปลือยผู้เชี่ยวชาญ

ประเด็นที่ชวนถกเถียงต่อมาก็คือ ใครคือผู้เชี่ยวชาญ? ซึ่งผู้เข้าร่วมชั้นเรียนได้นำเสนอนิยามของผู้เชี่ยวชาญไว้ 4 อย่างด้วยกัน คือ (1) นักวิชาการ

(2) คนที่ถูกยกย่องจากคนอื่นว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ (3) คนที่อยู่กับประเด็นนั้นมานาน และ (4) คนมีชื่อเสียง

ทั้งสี่ประเด็นนี้ อาจารย์จักรกริชชี้ว่า ข้อแรกหากตัดให้เหลือเพียงคำว่า “วิชาการ” ที่เหลืออีกสามข้อล้วนเป็นสิ่งสัมพัทธ์ทางสังคม กล่าวคือ คำว่า ‘ผู้เชี่ยวชาญ’ มีแก่นสำคัญอย่างเดียวกันคือ ‘วิชาการ’ ซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องได้ เห็นพ้องต้องกันได้ เพราะคำว่า ‘วิชาการ’ เป็น objective (ภาววิสัย) มักนิยามว่า สิ่งซึ่งเห็นพ้องต้องกันได้ เช่น การที่จะรู้ว่าใครเป็นนักวิชาการ ก็รู้ได้จากการมีผลงานวิจัย มีปริญญาบัตรรับรอง เหล่านี้เป็น objective คือมันเป็นของมันอย่างนั้น ไม่เกี่ยวกับตัวบุคคล ในขณะที่การได้รับการยกย่องเป็นที่เลื่องลือ มีชื่อเสียง มีประสบการณ์กับสิ่งนั้นมายาวนาน เหล่านี้เป็นสิ่งสัมพัทธ์ทางสังคมทั้งสิ้น เป็นผลมาจากวัฒนธรรมและการเมืองในสังคมนั้นๆ และหากอธิบายความรู้ผ่านมุมมองของฟูโกต์ ฟูโกต์ก็จะบอกว่า “ความรู้เป็นเครื่องมือของอำนาจ” มีความรู้เท่ากับมีอำนาจ เมื่อมีอำนาจก็สร้างความรู้ได้ ทำให้คนเชื่อในสิ่งที่ไม่น่าเชื่อ ยอมรับในสิ่งที่ไม่เป็นที่ยอมรับ อำนาจสถาปนาสิ่งนั้นให้กลายเป็นความรู้ในขณะเดียวกันเพราะมีความรู้นั้นแหละจึงสร้างอำนาจได้ “ฉะนั้นเวลาพูดถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือความเชี่ยวชาญ มันเชื่อมโยงกับความรู้เป็นหลัก ความรู้ก็เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับสิ่งที่เราเรียกว่าอำนาจ หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ตลอดเวลา”

อาจารย์จักรกริชได้ยกตัวอย่างภาพยนตร์เรื่อง 15 คำเดือน 11 ผลงานของจิระ มะลิกุล มาอภิปรายร่วมกันในห้องเรียน ภาพยนตร์เรื่องนี้พูดถึงปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค โดยนำเสนอคำอธิบายหลักๆ สามประการ ประการแรกคือ บั้งไฟพญานาคเกิดจากฝีมือมนุษย์ (man-made phenomenon) มีคนสร้างขึ้น มีคนยิงมันขึ้น หรือพระใช้ให้ลูกศิษย์ไปวางดินประสิวใต้ท้องน้ำ แล้วเกิดปะทุขึ้นมาในคืนพระจันทร์เต็มดวง ประการที่สอง เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เกิดขึ้นเนื่องจากมวนน้ำมีแก๊ส มีการสะสมของตะกอนดินของชีววัตถุทั้งหลาย ก่อให้เกิดเป็นดวงไฟขึ้นมา ประการสุดท้าย เป็นปรากฏการณ์

เหนือธรรมชาติ เกิดขึ้นโดยพญานาค สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้เกิดสิ่งนี้เพื่อให้คนได้สำนึก ได้ตกเตือนใจเสมอว่า มีความศักดิ์สิทธิ์ของท้องน้ำอยู่ เป็นต้น โดยหนึ่งอธิบายผ่านตัวละครหลายคนที่ เป็นเสมือนตัวแทนสะท้อนกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมไทย

ตัวละครแรกคือ พระสงฆ์ ในเรื่องพระสงฆ์มีความเชื่อเรื่องพญานาค ศรัทธาในพญานาค อธิบายการที่ตัวเองเอาดินประสิวไปวางไว้ตามท้องน้ำว่า เป็นการทำโดยบริสุทธิ์ใจ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ คนจะได้ศรัทธาในพุทธศาสนา การกระทำเช่นนี้จึงไม่ใช่การลวงโลก แต่ดูที่เป้าหมายเป็นหลัก

‘คาน’ ลูกศิษย์ของหลวงพ่อ ซึ่งอดีตเคยช่วยหลวงพ่อนำดินประสิวไปไว้ที่ท้องน้ำ ต่อมาเขาไปเรียนที่กรุงเทพฯ เริ่มมีการศึกษาแบบสมัยใหม่ เขาตั้งคำถามกับสิ่งที่ทำตั้งแต่เด็กๆ เขาจึงอธิบายปรากฏการณ์นั้นจากความรู้ อีกชุดหนึ่ง เขาบอกว่าเขาจะไม่เชื่อเรื่องหลอกเด็กที่ว่าพญานาคแปลงร่างเป็นคนอีกต่อไป และเขาจะไม่ทำอะไรแบบนี้อีก หากหลวงพ่อจะทำเพื่อสืบทอด ศาสนาก็ทำไป แต่สำหรับคาน มันกลายเป็นเรื่องลวงโลก พญานาคที่เคยถูกพร่ำสอนมาแต่เด็ก ไม่มีจริง

ตัวละครอีกคนคือ คุณหมอ ว่าโดยการฝึกฝน คนเป็นหมอย่อมเชื่อในหลักการวิทยาศาสตร์ เชื่อในการเก็บข้อมูล การทดลอง หมอจึงพยายามที่จะเก็บข้อมูลเหล่านี้ และเชื่อว่าวิทยาศาสตร์จะนำไปสู่ความจริงที่เที่ยงกันไม่ได้ อะไรจะเกิดขึ้นก็แล้วแต่ ไม่เป็นไร ความจริงก็คือความจริง และเราต้องค้นพบความจริงนั้น

คุณครู ที่ในท้องเรื่องถึงแม้จะสอนวิทยาศาสตร์ แต่กลับมองว่า การที่คุณหมอพยายามไขปริศนานี้ เป็นสิ่งไม่สมควร เพราะอาจก่อให้เกิดผลกระทบ ต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ถึงแม้จะเป็นครูวิทยาศาสตร์ แต่ก็ตั้งคำถามต่อวิทยาศาสตร์ด้วย คุณครูมองว่าศาสนาที่สำคัญ ถ้าหมอเป็นคนพุทธ หมอก็ควรที่จะสมาทานเอาวิธีการแบบพุทธ ไม่เช่นนั้นก็จะขัดแย้งกันได้ เหตุผล

หรือความจริงที่นำไปสู่ความขัดแย้งนั้นใช้ไม่ได้ ฉะนั้น ความจริงหรือเหตุผลที่นำมาสู่ความขัดแย้ง ไม่รู้ไม่เปิดเผยดีกว่า

นักชีววิทยา ในเรื่องเขารับเงินมาจากโรงงานอุตสาหกรรมใกล้ชุมชนที่ปล่อยน้ำเสียลงไปในแม่น้ำ จนชาวบ้านกังวลว่าสาเหตุที่บั้งไฟพญานาคน้อยลงทุกปีเป็นผลจากโรงงานปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ ชาวบ้านจึงเรียกร้องให้โรงงานนี้หยุดกิจการ นักชีววิทยาใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ในการหาข้อมูลปรากฏการณ์นี้เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่ามันไม่เกี่ยวกับโรงงานที่ปล่อยน้ำลงไปในแม่น้ำ โดยมีทิมวิจัยเป็นของตัวเอง ตอนหลังที่ทิมวิจัยของอาจารย์คนนี้ตายในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแม่น้ำ ทำให้อาจารย์คนนี้เริ่มจะสันคลอนว่า ความรู้วิทยาศาสตร์ที่ตัวเองมีมันไปกระทบกับความรู้แบบเหนือธรรมชาติหรือไม่

สี่อมวลชน ตัวละครสุดท้ายในเรื่อง ซึ่งพยายามจะรายงานข่าวสัมภาษณ์บุคคลหลากหลาย ในท้องเรื่อง

ในขณะที่ภาพยนตร์เรื่องนี้สรุปจบง่าย ๆ ตอนท้ายว่า “เชื่อในสิ่งที่เห็นได้ เห็นในสิ่งที่เชื่อ” แล้วเราเห็นอะไรจากเรื่องนี้บ้าง

ผู้เรียนคนหนึ่งเสนอความเห็น ว่าหนังเรื่องนี้ทำให้เห็นว่า เมื่อมนุษย์ถูก construct มาอย่างไร ก็จะมีวิธีการแสวงหาความจริงแบบนั้น ซึ่งอาจารย์จักรกริชอธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อมนุษย์ถูก construct มาอย่างไร ก็มักมีแนวโน้มทำตาม หรือสร้างความรู้ คำอธิบายผ่านมโนทัศน์นั้นๆ ขึ้นอยู่กับว่าถูกฝึกหรือถูกให้การศึกษามาอย่างไร แต่ก็มีข้อสังเกตในเรื่องเหมือนกันว่า อาจารย์นักชีววิทยาซึ่งถูกฝึกมาแบบวิทยาศาสตร์แต่เขาใช้วิทยาศาสตร์แบบ corrupted คือไม่สำคัญว่าข้อมูลที่ได้มาเชื่อถือหรือไม่ แต่เขารู้ว่าเป็นข้อมูลที่น่ามาใช้ได้ ภายหลังความเชื่อของเขาเริ่มสันคลอนจากเหตุการณ์ที่ทิมวิจัยตัวเองต้องตาย บางทีเขาอาจจะเชื่อพญานาคมากกว่าผลการทดลองของเขาแล้วก็ได้ เพียงแต่เขารู้ดีว่าผลทดลองของเขา มันเอาไปหลอกคนอื่นได้

ผู้เรียนอีกคนเพิ่มเติมว่า ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า ความรู้ถูกทำให้มีหลายรูปแบบเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แตกต่างกันไป ซึ่งสอดคล้องกับที่อาจารย์จักรกริชได้สรุปไว้คือ ‘ความรู้’ นำไปสู่การสร้างอำนาจ หรือประโยชน์ในการสร้างอัตลักษณ์ สร้างตำแหน่งแห่งที่ให้แก่ชุมชน หรือให้กับอะไรก็ตามที่สำคัญมากอย่างที่ครูในภาพยนตร์บอกว่า ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคนี้สำคัญมากต่อชุมชน เพราะชุมชนได้รายได้จากการท่องเที่ยว ความรู้แบบเชื่อว่ามีพญานาคจึงสำคัญและจำเป็น หรือพระสงฆ์เองก็ใช้ความรู้นี้ในการสืบทอดศาสนา ฉะนั้นความรู้ในแต่ละรูปแบบมันก็มีเป้าประสงค์ วัตถุประสงค์ และรับใช้อุดมคติที่แตกต่างหลากหลายกัน

ไม้บรรทัดที่ชื่อ ‘วิทยาศาสตร์’

อันที่จริง เมื่อพูดถึงปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เรากำลังพูดถึงความรู้ที่เป็น knowledge on nature คือความรู้ที่เป็นความรู้ตามธรรมชาติ เราเรียกความรู้แบบนี้ว่าเป็น Science เป็นวิทยาศาสตร์ ผู้เรียนคนหนึ่งแสดงความคิดเห็นว่า วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับความเชื่อศาสนา อยู่ตรงข้ามกัน และมีส่วนช่วยลดอำนาจในการกอบโกยผลประโยชน์ของศาสนา เหมือนปัจจุบันมีการนิยามพุทธไทยให้เข้ากับวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์จริงๆ คือการค้านความคิดแบบศาสนา เช่น ศาสนาแบบถือผีที่หลอกคนให้คนเอาของไปเซ่นไหว้

อาจารย์จักรกริชเพิ่มเติมว่า วิทยาศาสตร์พยายามจะ demystify คือทำให้มาyardคิดเรื่องศาสนาหรือความเชื่อบางอย่างมันหายไป เป็นคู่มือปฏิบัติกับความเชื่อแบบศาสนา ซึ่งอาจหมายถึงพุทธศาสนาด้วยหรือไม่?

ผู้เรียนคนนั้นตอบว่า ขึ้นอยู่กับว่าสายไหน เพราะนักวิทยาศาสตร์บางท่านก็สืบทอดพุทธศาสนา บางท่านก็ไม่สืบทอด อาจารย์จักรกริชถามต่อว่า เคยได้ยินคำว่า พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ดี เพราะเข้ากันได้กับหลักวิทยาศาสตร์หรือไม่ แล้วคำพูดแบบนี้ใช้ได้หรือไม่ ผู้เรียนตอบว่า ไม่ เพราะการเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ได้เท่ากับว่ามันดี บอกแค่ว่ามันจริง ซึ่งไม่ได้แปลว่าดี

อาจารย์จักรกริชสรุปว่า ดังนั้น หากพูดว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ก็ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาดี เพราะวิทยาศาสตร์ไม่ได้หมายความว่าดี หรือดีกว่าพุทธศาสนา อันที่จริงพุทธศาสนาหรือแม้กระทั่งศาสนาผี การจะดี หรือไม่ดี ไม่จำเป็นจะต้องเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ การนับถือผีปู่ย่า อาจจะมี ดีมาก แต่ดีเพราะว่าเป็นผีปู่ย่า ไม่ใช่เพราะวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ว่าสังคมโลก ของเรามันมาไกลจนกระทั่งถือกันว่า ศาสนาพุทธดี เพราะเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์มันจึง dominate ความคิดของคนมาก จนกลายเป็นไม่บรรทัด ที่เราต้องเอาไปทาบกับทุกสิ่ง เพื่อจะบอกว่าสิ่งนั้นใช้ได้หรือไม่ เป็นวิทยาศาสตร์ หรือไม่ น่าเชื่อถือหรือไม่

ไม่มีความรู้ที่สันโดษ บริสุทธ์

อย่างไรก็ตาม ความรู้เหล่านั้นไม่เคยทำงานอยู่ท่ามกลางสุญญากาศ เพราะความรู้ทุกแขนง กระทั่งความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็น Pure-Science (วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์) ฟิสิกส์ หรือแม้กระทั่งคณิตศาสตร์ และความรู้ วิทยาศาสตร์ที่ประยุกต์แล้ว เช่น วิศวกรรม การแพทย์ ล้วนเป็นความรู้ที่ยึดโยง อยู่กับบริบททางสังคม (Social Context) ไม่มีความรู้อะไรที่อยู่เป็นเอกเทศ ในเชิงปรัชญา มีคำอธิบายอยู่สองแนวทาง แนวทางแรกมองว่า ความรู้มันดำรงอยู่ อย่างนั้น แม้จะไม่มีใครเลยในโลกนี้ ความรู้ก็มีอยู่อย่างนั้น ความจริงสูงสุดก็มีอยู่ อีกแนวทางหนึ่งมองว่า ความรู้คือสิ่งที่ถูกค้นพบ ผ่านการตีความ การอธิบาย หรือมันต้องถูกรับรู้ หากปราศจากการรับรู้แล้ว ความรู้ไม่มีอยู่จริง ความรู้จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ ซึ่งเกิดจากสภาวะทางจิตวิทยา ชีววิทยา สังคม ทุกอย่างผสมกัน

เมื่อนักวิทยาศาสตร์จะสร้างความรู้ขึ้นมาสักชุดหนึ่ง มักเกิดจากการ ตั้งคำถาม ประเด็นที่สำคัญคือ คำถามนั้นเป็นคำถามเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific question) 100% หรือไม่ เช่น $1 + 1 = ?$ หรือ $1 + 1 = 2$ หรือไม่ และความรู้แบบนี้ เป็นวิทยาศาสตร์ เพียงเพราะสามารถนำไปสู่กระบวนการที่พิสูจน์ได้ จริงหรือไม่

คำตอบคือไม่จริงซะทีเดียว ยกตัวอย่าง การเขียนโครงการเพื่อขอทุนสนับสนุนจาก สวทช. (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ) คนก็มักจะตั้งคำถามที่เป็นวิทยาศาสตร์แต่คำถามนั้นเป็นคำถามเชิงวิทยาศาสตร์ 100% หรือไม่ คำตอบคือไม่ใช่ เพราะคำถามในโลกนี้มีหลายร้อยล้านคำถาม ทำไมจึงเลือกที่จะถามคำถามนั้น ดังนั้นกระบวนการเลือกคำถามที่จะถาม จึงเป็นเรื่องทางสังคม ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ ทุกคำถามทางวิทยาศาสตร์คือคำถามในเชิงสังคม มันถูกปรุงแต่งทั้งโดยทุน, สถาบัน, การฝึกฝน, เครื่องมือที่มนุษย์มีอยู่ และการรับรู้หรือจินตนาการของมนุษย์ เพราะความรู้เหล่านั้นไม่ใช่สิ่งที่อยู่ปราศจากบริบททางสังคมเลย

การเมืองเรื่องการนิยามความหมาย

วิทยาศาสตร์ เป็นสิ่งที่แปลกอย่างหนึ่งคือ ผลผลิตและประโยชน์ของมันเห็นได้ง่าย แต่การจะนิยามว่ามันคืออะไรนั้นกลับเป็นเรื่องยาก ตัวอย่างเช่น เรารู้ว่าคอมพิวเตอร์หรือไม่โครโฟนที่เราใช้อยู่ เป็นผลมาจากวิทยาศาสตร์ อาหารที่เรากินเป็นผลมาจากวิทยาศาสตร์ แต่มันยากที่จะบอกว่าวิทยาศาสตร์คืออะไร หรือนิยามที่จะนิยามว่าคืออะไร ในหลักสูตรการเรียนชั้นมัธยมมักจะนิยามว่า วิทยาศาสตร์ก็คือการตั้งคำถาม การทดลอง การพิสูจน์หาความจริงเพื่อออกมาเป็นกฎ แต่การนิยามความเป็นวิทยาศาสตร์ง่าย ๆ แบบนี้ ก็เป็นข้อถกเถียงสำคัญ เพราะยังมีความรู้แบบวิทยาศาสตร์หลายอย่างที่ไม่ได้ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เพราะในประวัติศาสตร์การค้นพบความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ก็มักจะมีสถานะที่ลึกลับอยู่เสมอ

ในแง่หนึ่ง สิ่งที่เราสมมติว่าเป็นวิทยาศาสตร์ในทุกวันนี้ เป็นสิ่งที่เรารับรู้กันอย่างหลวมๆ ขาดการนิยามที่ชัดเจน หรือจริงๆ แล้ว มนุษย์จะนิยามวิทยาศาสตร์ให้ชัดเจนจริงๆ ได้หรือไม่ มันมีขอบเขตที่ชัดเจนหรือไม่ การไม่สามารถนิยามวิทยาศาสตร์ได้ชัดเจน ก็เหมือนกับการไม่สามารถนิยามว่าใครคือผู้เชี่ยวชาญ การที่ไม่สามารถนิยามได้ชัดเจนเช่นนี้แหละ กลายเป็นสิ่งที่เอื้อให้ความรู้หรือ

กลุ่มคนสามารถใช้ความรู้เป็นอำนาจได้ ที่มาของความรู้วิทยาศาสตร์ที่เราู้กันทุกวันนี้ มันเป็นความรู้แบบตะวันตก เป็นความรู้แบบที่ขายเป็นใหญ่ มาจากอาณานิคมตะวันตกที่ใช้ในการแสวงหาผลประโยชน์ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างจากสังคม หรือแม้แต่บอกว่าวิทยาศาสตร์เป็นผลมาจากการปฏิบัติอุตสาหกรรมเพื่อรับใช้ทุนนิยม ทำให้เห็นว่ามีข้อถกเถียงเชิงสังคมมากมายว่าด้วยความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ แต่สิ่งที่เป็นคำถามหลักที่เราจะต้องกลับมาถามก็คือ เราควรจะให้ตำแหน่งแห่งที่ หรือควรจะให้ความสำคัญกับความรู้ที่เราบอกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยอย่างไร และนอกเหนือจากวิทยาศาสตร์แล้ว ไม่มีความรู้อื่นๆ ที่สำคัญ หรือความรู้อื่นๆ ไม่สำคัญเท่าวิทยาศาสตร์เลยหรือ

จักรวรรดินิยมและท้องถิ่นนิยมของความรู้

มีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องของความรู้อยู่สองแนวคิดหลัก แนวคิดแรกคือแนวคิดแบบจักรวรรดินิยม (imperialism knowledge) แนวคิดที่สองก็คือแนวคิดแบบท้องถิ่นนิยมที่มาจากรากหญ้า แนวคิดแบบแรกมองจากบนลงล่าง จึงมองว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์มันมีขอบเขตที่ชัดเจน แม้ว่ามันจะซับซ้อน วุ่นวายก็ตาม แต่มันก็สามารถกำหนดได้ว่า อะไรคือขอบเขตของวิทยาศาสตร์ ขอบเขตที่ว่ามันก็คือ วิทยาศาสตร์มันมีเหตุผล มันใช้เหตุผลในการอธิบาย มีวิธีวิทยา (method) ทางวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นหากวางหลักการของการแสวงหาความรู้บนฐานของเหตุผล และวิธีวิทยาทางวิทยาศาสตร์ นั่นก็เรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ เพราะความรู้แบบนี้เป็นความรู้สากล (universal) ใครทำก็ได้ผลเหมือนกัน ไม่มีความเป็นปัจเจก ไม่มีสังคมวัฒนธรรม ไม่มีเวลา ทำเมื่อไหร่ก็ได้ผลอย่างนั้น เป็นความรู้ที่ objective เพราะฉะนั้นในแง่นี้ กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ต้องผ่านการทดลอง คือมี experiment มี lab มีกระบวนการทดลองที่ชัดเจน มีการลดทอน (reductionist) คือไม่จำเป็นต้องศึกษาตัวแปรทั้งหมดในสังคม เอาแค่ตัวแปรที่สำคัญ และค่อยๆ ลดลงไป มีการควบคุมสถานการณ์ อยู่เสมอ มีการจำกัดตัวแปร ใช้วิธีการที่เป็นเชิงประจักษ์ (empiricism) คือ

สามารถใช้ผัสสะในการรับรู้ได้ ผ่านการมอง การเห็น การดมกลิ่น เป็นต้น ความรู้แบบอื่นที่มีอยู่ในทั่วโลก จะเป็นความรู้ที่สมควรได้รับการยอมรับ ก็ต่อเมื่อมันสมทวนเอาวิธีการแบบนี้ หรือกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เช่น ที่คนส่วนมากบอกว่าพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ดีเพราะเป็นวิทยาศาสตร์ ก็หมายถึงว่าพุทธศาสนาจะได้รับการยอมรับว่าดี ก็ต่อเมื่อวางพุทธศาสนาเข้าไปอยู่ในปริมณฑลของความเป็นวิทยาศาสตร์

ส่วนแนวคิดที่มาจากท้องถิ่นนิยม มองว่า ความรู้ทุกประเภท รวมถึงความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ล้วนแต่เป็นความรู้ที่แฝงไปด้วยระบบคุณค่าหรืออคติทั้งนั้น ไม่มีความเป็นกลาง แต่ขึ้นอยู่กับว่าคุณค่าที่กำกับความรู้นั้นคืออะไร ‘ความจริง’ ในมุมมองนี้ ก็คือความจริงที่มีระบบคุณค่าแบบหนึ่งคอยกำกับอยู่ นั่นเป็นเพราะความรู้เหล่านี้ถูกจัดวาง (situated) ถูกผลิตสร้าง (constructed) ภายใต้ระบบความคิด ความเชื่อแบบหนึ่ง มันจึงไม่มีความเป็นสากล เช่น เมื่อพูดถึงเรื่องเชื่อนก็จะพบลักษณะของการถูกจัดวาง เช่น การวิจารณ์เชื่อนนี้ แต่กลับไม่วิจารณ์อีกเชื่อนหนึ่ง หรือวิจารณ์เชื่อนนี้ในช่วงเวลาหนึ่ง แต่กลับไม่วิจารณ์ในช่วงเวลาหนึ่ง มันไม่สากล เพราะมีระบบคุณค่า มืดคิตที่แฝงเร้นในคำอธิบายอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างความรู้แบบวิทยาศาสตร์ จึงเป็นกิจกรรมทางสังคมอย่างหนึ่งเท่านั้น

บางครั้ง ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็เกิดขึ้นโดยอุบัติเหตุ ไม่ได้ผ่านกระบวนการคิด ตรรกะตรง พิสูจน์อย่างเป็นระบบระเบียบ แต่เกิดโดยอุบัติเหตุ โดยไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้คาดคิด สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอยู่เสมอในวงการวิทยาศาสตร์ นี่คือนามมองของท้องถิ่นนิยม (localism) ที่มองว่าวิทยาศาสตร์ก็เหมือนศาสตร์อื่นๆ ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับเครื่องมือ (equipment) หากไม่มีเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ เช่น ไม่มีกล้องจุลทรรศน์ในการส่องดูเซลล์ ดูเนื้อเยื่อ ไม่มีกล้องดูดาว ความรู้ในแขนงนี้ก็จะไม่เกิดขึ้น ฉะนั้นความรู้จึงเป็นสิ่งที่ถูกจำกัดด้วยเครื่องมือ คำถามก็คือ ทุกวันนี้เรามีเครื่องมือที่จะทำให้เรารู้ทุกอย่างในโลกนี้หมดหรือยัง คำตอบคือยัง เราไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามีอะไรที่เรายังไม่รู้ และไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามี

เครื่องมือบางอย่างซึ่งเราควรจะต้องมีแต่ยังไม่มี ฉะนั้นความรู้เหล่านั้นมันจึงถูกจำกัดด้วยเครื่องมือวัตถุ (material) หรือความรู้ด้าน IT ซึ่งอาจไม่จำกัดเฉพาะโลกที่คนจินตนาการของมนุษย์เท่านั้น แต่ถูกจำกัดโดยสิ่งที่เป็น non-human ทั้งหลายด้วย

วิทยาศาสตร์ในเชิงปรัชญา

การอธิบายการเติบโตของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ มี 3 แนวคิดหลักๆ ที่น่าสนใจ แนวคิดแรกคือแนวคิดของคาร์ล พ็อพเพอร์ (Karl Popper) แนวคิดที่สองคือแนวคิดของโทมัส คูห์น (Thomas Kuhn) แนวคิดที่สามคือแนวคิดของพอล ไฟเออร์แบล (Paul Feyerabend)

พ็อพเพอร์มองว่า ความรู้มันขยายสืบเนื่องกันไปเรื่อย คือมันมีความรู้ที่เป็นกลุ่มเป็นก้อนอยู่แล้วมันก็ขยายขึ้นเรื่อยๆ เช่น เรามีทฤษฎีอย่างหนึ่ง เราก็เริ่มผลิตความรู้ ความรู้ก็ขยายมากขึ้น แน่แน่นอนว่ามันมีความรู้บางอย่างที่หายไป เพราะพิสูจน์แล้วว่าไม่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่ความรู้มันยังขยายตัวและเติบโต จากหนึ่งเป็นสอง สองเป็นสาม สามเป็นสี่ ยกตัวอย่างเช่น สไลแกนของ Google ที่ว่า ‘ยืนบนไหล่ยักษ์’ ก็มาจากชุดความคิดแบบนี้ โดยมีฐานคิดว่ามีคนอื่นสร้างความรู้เป็นยักษ์เป็นมารไว้แล้ว เราเป็นคนที่เกิดขึ้นมาทีหลังแล้วยืนอยู่บนไหล่ยักษ์ ก็สามารถมองเห็นได้กว้างกว่ายักษ์ กลายเป็นยักษ์ที่ยืนอยู่บนไหล่ยักษ์ต่อไป กันไป เราไม่ต้องหาความรู้จากข้างล่างอีกต่อไปแล้ว ความรู้มันถูกสร้างโดยบรรพบุรุษก่อนหน้าอยู่แล้ว หน้าที่ของเราก็คือสร้างความรู้ให้เติบโตเรื่อยๆ เพราะมันถูกสั่งสม (accumulate) โดยคนอื่นแล้ว

สำหรับโทมัส คูห์น มองว่า ความรู้ไม่ได้เกิดจากการสะสม ไม่จำเป็นต้องต่อยอดจากของเดิมไปเรื่อยๆ แต่มันเป็นการสะสมอีกก้อนหนึ่งต่างหาก จนกระทั่งกระบวนการจึงถูกตั้งคำถามว่าความรู้แบบนี้มันไม่จริง ทั้งกระบวนการจะใช้ไม่ได้เลย แต่มันเหลือความรู้อยู่เพียงนิดเดียวเท่านั้น ซึ่งอาจจะไปตอบสนองต่อความรู้ชุดใหม่ได้ เราเรียกความรู้แบบนี้ว่าเป็น paradigm shift กล่าวคือ

มันมีกระบวนทัศน์อยู่แบบหนึ่งซึ่งเราเคยเชื่อกัน แล้วก็ถูกข้ามไปเป็นอีกกระบวนทัศน์หนึ่ง ยกตัวอย่างในหนังสือของโทมัส คูห์น เรื่อง the structure of science revolution (โครงสร้างการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์) เป็นหนึ่งในหนังสือที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดจนถึงปัจจุบัน ในหนังสือของโทมัส คูห์น เขาได้สลายความเชื่อแบบเดิมๆ ที่ว่าวิทยาศาสตร์เติบโตแบบที่เป็นเส้นตรง (linear) จากหนึ่งเป็นสอง สองเป็นสาม สามเป็นสี่ คูห์นเรียกความรู้แบบเดิมนี้ว่ามันเป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) เช่น ในยุคหนึ่งเราเชื่อว่าโลกแบน ความรู้ต่างๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงนั้น ก็สร้างผ่านกระบวนทัศน์ของจักรวาลวิทยาของความรู้ว่าโลกมันแบน ถ้าเราจะเดินเรือ ก็จะต้องระวังตกขอบโลก หรือจะทำอะไรก็ตาม ก็ต้องมาจากฐานคิดแบบนี้ จนกระทั่งมันมีความรู้ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วไม่เข้ากับคำอธิบายแบบนี้ เราเรียกความรู้ใหม่นี้ว่า สิ่งแปลกปลอม ซึ่งอธิบายไม่ได้โดยกระบวนทัศน์แบบเดิม ความรู้ใหม่ๆ นี้ มันก็เริ่มสะสมเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงจุดที่ความรู้ของความแปลกปลอมนั้นก่อให้เกิดการผลัดออกไปเป็นความรู้แบบใหม่ เช่น นิโคลัส โคเปอร์นิคัส ที่ออกมาบอกว่าโลกมันไม่ได้แบน โลกมันกลม ไม่ได้เป็นศูนย์กลางจักรวาล ดวงอาทิตย์ต่างหากที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล ความรู้แบบนี้มันเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือ ความรู้อื่นๆ ที่ถูกร้อยหรือเชื่อมกับความรู้แบบเดิมจึงแทบจะใช้ไม่ได้เลย นี่เป็นการปฏิวัติในเชิงวิทยาศาสตร์ ความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์มันเติบโตแบบนี้

สุดท้ายคือแนวคิดแบบไฟเออร์เบล เขามองว่าความรู้ไม่ได้มีลักษณะแบบนั้น คือไม่ได้มีลักษณะของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์แต่ความรู้เกิดจากตรรกะจากเหตุผล จากกระบวนการ จากสภาวะวิทยาที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ความรู้ในโลกนี้จึงไม่สามารถเอามาเทียบเคียงกันได้ คือจะเอาวิทยาศาสตร์มาเทียบกับศาสนาไม่ได้ เอาคณิตศาสตร์มาเทียบชีววิทยาไม่ได้ เอาเศรษฐศาสตร์มาเทียบกับนิติศาสตร์ไม่ได้ ความรู้แต่ละอย่างมีตรรกะ มีที่มา มีกระบวนการเป็นของตัวเองไม่เกี่ยวข้องกัน หรือแทบจะไม่เชื่อมโยงกันเลย อย่างไรก็ตาม แนวคิดของไฟเออร์เบล เป็นความคิดที่ค่อนข้าง radical มากเกินไป นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่

จึงไม่ให้การยอมรับ ต่างจากของคุณ ที่แทบจะเป็นกระแสที่นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับโดยทั่วกัน

กลับมาที่แนวคิดหลักของพ็อพเพอร์ คือการยืนยันว่าอะไรคือสิ่งที่ เป็นหรือไม่เป็นวิทยาศาสตร์ หรือเป็น pseudoscience (วิทยาศาสตร์เทียม) แต่เดิม เราเชื่อกันว่าสิ่งที่ เป็นวิทยาศาสตร์ ต้องเกิดจากการทดลองซ้ำๆ หากกลุ่มตัวอย่าง มากมาย ยิ่งหาได้มากยิ่งสนับสนุนข้อค้นพบ เช่น การบอกว่าแกะมีสีขาวยิ่งเห็น แกะสีขาวยากเท่าไร ก็ยิ่งทำความเข้าใจว่าแกะสีขาว เกิดการสร้างคำอธิบาย ที่กว้างออกไปได้ แม้จะไม่เห็นแกะทั่วโลก แต่แกะที่เหลือก็น่าจะเป็นสีขาวย หรือ ควรเป็นสีขาวย แต่พ็อพเพอร์มองว่ากระบวนการแบบนี้ไม่ถูก วิธีการที่จะบอกว่า อะไรเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ใช่การหากลุ่มตัวอย่าง แต่ต้องหาสิ่งที่ผิดหรือสิ่งที่โต้แย้ง คำอธิบายเดิมได้ การจะพิสูจน์ว่าแกะสีขาวยหรือไม่ เพียงหาแกะที่ไม่เป็นสีขาวย มาหนึ่งตัว ทฤษฎีที่ว่าด้วยแกะสีขาวยนั้นก็ล้มไป ดังนั้นวิทยาศาสตร์จะต้องหา วิธีการโต้แย้งได้ สิ่งใดก็ตามที่สามารถอธิบายได้ทุกอย่าง หาข้อโต้แย้งไม่ได้ สิ่งนั้นไม่เป็นวิทยาศาสตร์ตัวอย่างที่พ็อพเพอร์ยกมาอธิบายก็คือ ทฤษฎีของมาร์ก ที่นำมาอธิบายได้แทบทุกอย่าง เมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้น ก็อธิบายได้ว่าเพราะถูก ชูตรีตแรงงานจนเกิดความแค้นเคือง เมื่อการปฏิวัติไม่เกิด ก็อธิบายได้ว่าเป็นสำนึก ที่ผิด (false consciousness) อธิบายได้ทุกอย่าง ไม่สามารถจะโต้แย้งได้เลย หรือจิตวิทยาแบบฟรอยด์ ก็พยายามอธิบายทุกอย่าง การกระทำในลักษณะนี้ แสดงว่ามีปมในวัยเด็กแบบหนึ่ง ทำอีกแบบหนึ่งก็เป็นการแสดงออกจากปม อีกแบบหนึ่ง คือทุกอย่างอธิบายได้หมด คำอธิบายครอบจักรวาลเหล่านี้เป็น pseudoscience (วิทยาศาสตร์เทียม) คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์จึงต้อง สามารถหาวิธีการแย้งได้ กระบวนการทางวิทยาศาสตร์มันเติบโตขึ้นจาก กระบวนการหาข้อโต้แย้ง (falsification) เหล่านี้ คือการหาข้อโต้แย้งเพื่อทำให้ ความรู้ที่ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ออกไปจากวงการวิทยาศาสตร์ยิ่งเราหา falsification ได้มากแล้วตัดออกไป ความรู้ใหม่ๆ ทางวิทยาศาสตร์ก็จะทยอยขึ้นมาได้

ชนเผ่านักวิทยาศาสตร์

ในขณะที่โทมัส คูห์น มองว่า หากศึกษาประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์ จะพบว่าชุมชนนักวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่สำคัญมาก โทมัส คูห์น ไม่ได้สนใจแค่กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือวิธีการแสวงหาความรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ควรจะนับว่าจริงหรือแย้งได้ แต่คูห์นสนใจการ socialize การ training ของกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ คูห์นเรียกสิ่งนี้ว่าเป็นกระบวนการทัศน์ แนวคิด วิธีการ หรือระบบคุณค่าของนักวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่กว้างมาก ไม่ใช่แค่ทฤษฎีหนึ่งๆ แต่เป็นสภาวะการเข้าใจโลกที่มีร่วมกันของชุมชนนักวิทยาศาสตร์

อาจารย์จักรกริชยกตัวอย่าง “เช่น ผมเคยทำงานวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา โดยศึกษาจากกิจกรรมในห้องเรียนวิทยาศาสตร์ ผมสังเกตว่าเมื่อเริ่มเรียน อาจารย์ก็เดินเข้ามาในห้อง ไม่พูดพร่ำทำเพลง หันหลังแล้วเขียนกระดาน เขียนสูตรสมการ พอเด็กมองดูกระดานก็วิ่งไปสั๊กพัก จากนั้นทุกคนก็เริ่มครุ่นคิดในห้องเรียนไม่มีการเปล่งเสียง เปล่งภาษาอะไรเลย เพราะสมการบนกระดานได้ทำหน้าที่สื่อสาร ก่อให้เกิดการคิดสะท้อน การตั้งคำถาม คิดถึงโจทย์ที่เคยทำมาสัปดาห์ที่แล้ว กระบวนการเหล่านี้เหมือนจะเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว แต่จริงๆ แล้วมันเกิดขึ้นโดยวัฒนธรรมที่ถูกหล่อหลอมในสังคมวิทยาศาสตร์ เมื่อเราเห็นสมการบนกระดาน นั้นแปลว่ามีโจทย์เกิดขึ้นแล้ว คำถามก็คือ ผมในฐานะที่เป็นนักมานุษยวิทยาไปนั่งในห้องเรียนวิทยาศาสตร์ มันต่างจากที่ผมเคยไปนั่งในพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างไร คำตอบคือไม่ต่างกันเลย อาจารย์กำลังทำพิธีกรรมอะไรบางอย่าง สิ่งที่ยืนยันบนกระดานก็คือการสลักสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่สื่อความหมายมายังนักเรียน เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความแตกต่างกันเลย ระหว่างกลุ่มทางวัฒนธรรมหรือกลุ่มชาติพันธุ์กับกลุ่มนักวิทยาศาสตร์”

“นักวิทยาศาสตร์ก็คือชนเผ่าหนึ่งซึ่งมีความเชื่อ มีบรรทัดฐาน มีกระบวนการสื่อสาร มีภาษาเป็นของตนเอง ฉะนั้นคูห์นจึงบอกว่า วิทยาศาสตร์แต่ละยุคแต่ละสมัยต่างก็มี paradigm ของตัวเอง เมื่อนักวิทยาศาสตร์พยายามทดลองหรือแสวงหาอะไรบางอย่าง แล้วพบว่ามันไม่ลงตัว ไม่สามารถตอบสนองกับ

paradigm ของพวกเขา นักวิทยาศาสตร์ก็มักจะคิดว่าเป็นเพราะการทดลองผิด ต้อง cross check อีกครั้ง หรือตัดตัวแปรบางอย่างที่แปลกปลอมออกไป อะไรที่มันไม่เข้ากับ paradigm ก็ตัดทิ้ง แต่นักวิทยาศาสตร์จะไม่ตั้งคำถามต่อ paradigm ของตัวเอง กระบวนการเหล่านี้ เป็นกระบวนการสืบทอดอำนาจ ความรู้ที่เกิดขึ้นมาเป็นร้อยๆ ปี”

แน่นอนว่าความฉงนสนเท่ห์ต่อสิ่งแปลกปลอมที่มันเคยเกิดขึ้นยังมีอยู่ ถ้านักวิทยาศาสตร์ทำงานแบบชื่อตรง บริสุทธิ์ใจ ก็อาจจะมีการบันทึกไว้ บันทึกเหล่านั้นอาจก่อให้เกิดความสับสนให้มากขึ้น จนนำไปสู่การตั้งคำถามต่อ paradigm ใหญ่ๆ ได้ แต่อาจใช้เวลาเป็นร้อยปี หมายถึงคนเก่าๆ ต้องตายไปก่อนนั่นเอง ฉะนั้น ถ้ากระบวนการหรือ paradigm ยังไม่ถึงการเปลี่ยนแปลงหรือถึงขั้นปฏิวัติ คุณเห็นเรียกสิ่งนี้เป็น normal science คือนักวิทยาศาสตร์ตั้งคำถาม วิทยาศาสตร์ แต่ไม่เคยตั้งคำถามกับสิ่งที่ตัวเองทำทั้งหมดทั้งมวลเลย ชุมชน วิทยาศาสตร์ practice science แบบนี้ ต่อย้ายอยู่เสมอจนกว่าจะเกิดการค้นพบใหม่ๆ หรือคำอธิบายใหม่ๆ แต่คนเหล่านี้ก็ต้องเผชิญกับภัยทางสังคม ภัยทางการเมืองมากมาย จึงจะเปลี่ยนผ่านเป็น paradigm ใหม่ได้

อิทธิพลของ Thomas Kuhn ต่อวงการวิทยาศาสตร์

ความรู้ของคุณก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อวงการวิทยาศาสตร์ถึง 2 อย่างด้วยกัน ประเด็นแรก ความเชื่อที่ว่าวิทยาศาสตร์วางอยู่บนรากฐานของสัจนิยม หรือ realism ไม่จริงอีกต่อไป เพราะสิ่งที่เคยจริงในวันหนึ่ง วันข้างหน้าอาจไม่จริงแล้ว หรืออีกร้อยปีข้างหน้าก็ไม่จริงแล้ว วันนี้เราอาจรู้ว่าอะไรคือความจริง อะไรคือกระบวนการนำไปสู่ความจริงสูงสุด แต่เราไม่รู้มันภายใต้ paradigm ของเราต่างหาก เราไม่รู้ด้วยซ้ำว่าสิ่งที่มันอยู่นอกเหนือ paradigm คืออะไร เช่นที่บางคนไม่เชื่อเรื่องผี บอกว่าผี วิญญาณไม่มีจริง หรืออย่างในภาพยนตร์เรื่อง 15 ค่ำ เดือน 11 อาจารย์ที่เป็นนักชีววิทยาใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการแสวงหาความรู้ แต่เมื่อผู้ช่วยวิจัยของเขาจมน้ำตาย แล้วชาวบ้านบอกว่า

พญานาคเอาชีวิตไป เขาคิดว่ามันไม่เป็นวิทยาศาสตร์ คำอธิบายนั้นจึงหลุดไป แต่ถ้ามันเกิดสิ่งนี้ซ้ำๆ ก็อาจจะเริ่มหวั่นไหวได้ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เคยเชื่อว่าเป็นจริง ใน paradigm หนึ่ง อีกร้อยปีมันอาจไม่จริง เพราะฉะนั้นแม้แต่ความจริงก็เป็น สิ่งสัมผัส

ประเด็นที่สอง เส้นแบ่งระหว่าง science กับ non-science มันไม่ชัดเจน อีกต่อไป ยุคหนึ่งคณิตศาสตร์ไม่ถูกนับว่าเป็นวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นเพียงการใช้สัญลักษณ์ในการหาความจริง ซึ่งไม่ใช่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ คือไม่ได้ทดลอง ไม่ได้สังเกต แต่ใช้ตรรกะอีกแบบหนึ่งในการสร้างความรู้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ถูกนับเป็นวิทยาศาสตร์ เส้นแบ่งที่ว่าอะไรเป็นหรือไม่เป็นวิทยาศาสตร์ มันเปลี่ยนแปลงได้เสมอ การสังเกตที่เป็นพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ ก็ไม่ได้ เป็นจริงเสมอไป เพราะความรู้จำนวนมากไม่ได้มาจากการสังเกต แต่ได้มาจากการอนุมานหรือจากการโฆษณาชวนเชื่อ อีกด้านหนึ่ง ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เองก็มีการจัดลำดับช่วงชั้น เช่น ฟิสิกส์อยู่สูงสุด อย่างอื่นต่ำลงมา หรืออยู่ ภายใต้ sub set ของแต่ละอย่าง เหล่านี้เป็นสิ่งที่คุห์นตั้งคำถาม และก่อให้เกิด การเคลื่อนไหวในวงการวิทยาศาสตร์ต่อสิ่งต่างๆ มากมาย

วิทยาศาสตร์ในโลกเสรีนิยม

สำหรับ Paul Feyerabend สโลแกนของเขาก็คือ 'anything goes' กล่าวคือ อะไรก็ได้ ไม่มีนิยามที่แน่นอน เขาเป็นอนาธิปไตย (anarchism) เขาตั้งคำถามว่า เหตุใดจึงต้องให้วิทยาศาสตร์อยู่บนหอคอยงาช้างสูงสุด วิทยาศาสตร์มีประโยชน์ ก็จริง และเขาไม่ได้ต่อต้านวิทยาศาสตร์ เพราะเขาเองก็เป็นนักวิทยาศาสตร์ เช่นกัน แต่เขาบอกว่าตำแหน่งแห่งที่ของวิทยาศาสตร์ เป็นหนึ่งในความรู้ธรรมดา เท่านั้น เวลาเราบอกว่าสิ่งนี้เป็นความจริงในวิทยาศาสตร์ แปลว่ามันจริงใน paradigm หนึ่งเท่านั้น หรือที่คุห์นเรียกว่า 'จริงใน rationality ของมัน' มันอาจ ไม่จริงในอีกแบบหนึ่ง ความรู้ในโลกนี้มีมากมาย ไม่จำเป็นต้องเปรียบเทียบกันเสมอ ใช้ตรรกะคนละรูปแบบ นักวิทยาศาสตร์ออกจากห้อง lab ก็สามารถจะทำอะไร

ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ได้ ลองไปดูห้องทดลองวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย
จำนวนมากมีพระไปเจิมที่หน้าห้อง เมื่อได้เครื่องมือวิทยาศาสตร์หรือเครื่องจักร
ขนาดใหญ่ ก็ต้องเอาไปให้พระเจิมให้ก่อน จะเห็นว่าบางครั้งความรู้ไม่ได้ต่อสู้
หรือขัดแย้งกันเสียทีเดียว วิทยาศาสตร์ไม่ได้ทำลายศาสนา ศาสนาก็ไปเจิม
เครื่องจักรอีกต่างหาก ฉะนั้นความรู้แต่ละอย่างมีตำแหน่งแห่งที่ของมัน ไม่จำเป็น
ต้องเปรียบเทียบกัน ในหนังสือของเขาที่ชื่อว่า against method บอกว่า
แม้ในวงการวิทยาศาสตร์ก็ไม่สามารถบอกได้ว่ามีกระบวนการทางวิทยาศาสตร์
นักวิทยาศาสตร์ชื่อก้องโลกจำนวนมาก ได้ความรู้มาเพราะเขา against method
คือใช้วิธีการที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ แหกกฎเพื่อจะได้ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมา แล้วค่อย
ใช้ความรู้วิทยาศาสตร์เข้าไปสนับสนุนความรู้นั้นภายหลัง ฉะนั้นความรู้แบบ
วิทยาศาสตร์ไม่มีความมั่นคงถาวร (consistency) ไตๆ เราจึงไม่ควรให้อำนาจ
กับมันหรือไปบูชามันเหนือกว่าความรู้แบบอื่นๆ

ยังมีหนังสืออีกหลายเล่มของคุห์น ที่ให้ข้อคิดเห็นไม่ต่างกัน เช่น science
in a free society ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยในชื่อ 'วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี' พูดถึง
การทำให้วิทยาศาสตร์ไม่เป็นความรู้แบบบัลลังก์ที่ต้องยกย่อง อีกเล่มหนึ่งคือ
farewell to reason แปลว่าเราควรจะบอกลาเหตุผล หนังสือพยายามชี้ให้เห็นว่า
ความรู้ทุกอย่างมันไม่ได้ใช้เหตุผล ความรู้ที่ practical อยู่ทุกวันนี้ บางทีมันก็ใช้
การรับรู้ ใช้อารมณ์ หรือรสนิยม ฯลฯ เข้ามาเกี่ยวข้อง ตราบใดที่ความรู้เหล่านี้
มันยังใช้ได้ Feyerabend บอกว่าไม่จำเป็นต้องตัดความรู้เหล่านี้ทิ้ง หรือว่า
ให้คุณค่าน้อยกว่าวิทยาศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าวิทยาศาสตร์จะไม่
สำคัญ

มีคำถามที่น่าสนใจจากผู้เรียนก็คือ การค้นพบใหญ่ๆ ในวงการฟิสิกส์
เช่น การค้นพบคลื่นแรงโน้มถ่วง เกี่ยวข้องกับ Propaganda (โฆษณาชวนเชื่อ)
หรือไม่ เพราะมันคำนวณไว้นานแล้ว แต่เพิ่งเอามาพิสูจน์จนเขาเชื่อว่าจริง
อาจจะเป็นเรื่องการเมืองที่ประเทศจีนเริ่มขึ้นมา อาจารย์จักรกริชชวนให้คิดว่า
เราควรแยกระหว่างวิทยาศาสตร์กับสิ่งที่ร่ายล้อมวิทยาศาสตร์ ในวงการ

วิทยาศาสตร์ มีหลายกรณีที่คนจำนวนมากเชื่อแล้วมีผลในเชิงนโยบายของรัฐ เพราะรัฐอาศัยความรู้วิทยาศาสตร์ มาจัดการเปลี่ยนแปลงคนจำนวนมาก ความรู้เหล่านั้นไม่ได้ลอกลวง แต่มันมี limitation (ข้อจำกัด) ถ้ามันจริง มันก็จริง เพราะมีกระบวนการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกต้อง แต่มันก็จริงภายใต้ paradigm ที่มีอยู่ ซึ่งเราไม่รู้เลยว่านอกเหนือจากนี้มันมีอะไรอีกบ้าง จะบอกว่า วิทยาศาสตร์มันไม่เป็นวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่พวกนักการเมือง พวกที่ทำนโยบาย ต่างหากที่ทำให้วิทยาศาสตร์มันไม่เป็นวิทยาศาสตร์ นักคิดอย่างคุณหมองว่า อันที่จริงแม้กระทั่งในห้อง lab ก็ไม่เป็นวิทยาศาสตร์เสมอไป ภายในปริมาตรของวิทยาศาสตร์เองก็มีความไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ดังนั้นข้อมูลที่ดูเหมือนเป็น fact ก็ไม่เป็น fact เพราะว่ามันมี human error เสมอ ไม่มีวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีที่ปราศจากสิ่งนี้เลย **ตราใบไม้ที่วิทยาศาสตร์ยังถูกควบคุมจัดการโดยมนุษย์ วิทยาศาสตร์มันก็ไม่เที่ยง**

“แล้วเราจะสามารถอ้าง หรือเชื่อถืออะไรได้บ้าง ในเมื่อทุกอย่างบนโลกใบนี้ มันก็ถูกสร้างเหมือนกันหมด” เป็นอีกหนึ่งคำถามสำคัญที่เกิดขึ้นในห้องเรียน ซึ่งอาจารย์จักรกริชอธิบายว่า “ไม่ใช่ว่าออกจากห้องเรียนนี้ไปแล้วต้องไม่เชื่ออะไรเลย หลายๆ ครั้งเราก็เชื่ออะไรสักอย่างหนึ่ง ทั้งๆ ที่มันไม่ได้เป็นวิทยาศาสตร์เลย ตราบใดที่มันมีประโยชน์ ถ้าเราเชื่อว่ามันยังมีประโยชน์ในแบบหนึ่งเราก็ใช้มัน บางครั้งเราก็ใช้อารมณ์ในการทำสิ่งต่างๆ มันไม่จำเป็นจะต้องมีความเชื่อมั่นอยู่เสมอที่จะใช้ก็อาจจะเหมือนกับที่ Feynman บอกว่าอะไรที่มันใช้ไม่ได้กับเรา เราก็เปลี่ยนไม่ว่าจะเป็นหรือไม่เป็นวิทยาศาสตร์ คุณมีเสรีภาพในการเลือกที่จะขยับไปใช้ความรู้ในรูปแบบต่างๆ เพราะสังคมที่เสรีเป็นสังคมที่เอื้อให้ความรู้แต่ละแบบมันออกเผย ให้คนไปใช้ประโยชน์จากความรู้เหล่านั้นได้ ไม่จำเป็นต้อง dominate (บังคับ) ให้ยึดถือเป็นสัจจะ หรือว่าต้องเห็นพ้องต้องกันในเรื่องนี้เท่านั้น สิ่งอื่นผิดหมด”

ปฏิบัติการชีวิตประจำวันของนักวิทยาศาสตร์

ปฏิบัติการในระดับชีวิตประจำวันของนักวิทยาศาสตร์ เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็น ความเป็นสังคม ความเป็นวัฒนธรรม หรือความเป็นการเมืองที่เกิดขึ้น ในระดับของการทำงานของนักวิทยาศาสตร์ งานศึกษาประเภทนี้มักมาจาก นักสังคมศาสตร์ที่เริ่มเข้าไปศึกษาการทำงานของนักวิทยาศาสตร์ หรือจาก งานศึกษาประเภท STF (Science Technology and society) ของนักวิชาการ กลุ่มหนึ่ง หนึ่งในคนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความคิดในการศึกษาวิทยาศาสตร์ แบบสังคม ก็คือ Bruno Latour นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส งานศึกษาที่สำคัญ ของเขา เช่น Laboratory Life พูดถึงชีวิตการทำงานในห้อง lab เพื่อศึกษาว่า ข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ (scientific fact) ถูกผลิตสร้าง (construct) ขึ้นมา ได้อย่างไร โดยเขาเขียนร่วมกับ Steve Woolgar และอีกเล่มที่เขาเขียนเองก็คือ science in action เพื่อศึกษาว่า วิทยาศาสตร์ในขณะที่ยังทำงานอยู่ มันทำงาน อย่างไร?

งานเหล่านี้มีความสำคัญ เพราะเป็นจุดเริ่มต้นที่นักสังคมศาสตร์เริ่ม เข้าไปทำการศึกษาวิทยาศาสตร์ถึงในห้อง lab ลาตูร์พบสิ่งที่ขาดไม่ได้เลย ในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ลาตูร์เรียกว่า Inscription หรือการทำสิ่งต่างๆ ให้แบนราบ อ่านได้ เห็นเป็นลายลักษณ์อักษร คือมีกระบวนการทำให้ชุดความรู้ วิทยาศาสตร์มีลักษณะของการเป็นแผ่นที่มองเห็นได้ เป็น visible combinable mobile คือเป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายได้ เช่น ฟิล์มเอกซเรย์ในห้อง lab ของหมอ สามารถถ่ายรูปแล้วส่งผ่าน line ได้ ส่งให้หมออีกคนช่วยวินิจฉัย พิมพ์ตอบกลับ มาว่าเป็นแบบนี้แบบนั้น รูปถ่ายเอกซเรย์ส่วนต่างๆ ของร่างกาย ถูกทำให้กลายเป็นแผ่น สามารถอ่านได้ อยู่กับที่หรือส่งสารไปยังคนอื่นก็ได้ ฉะนั้นกระบวนการ ทางวิทยาศาสตร์ จึงเกิดจากการผสมผสานกระบวนการเหล่านี้เข้าด้วยกัน กระบวนการทางวิทยาศาสตร์มันถูกแปลความ หรือแปลข้อมูลของสิ่งต่างๆ มาสู่ classification (การจัดหมวดหมู่) หรือมาสู่การวินิจฉัยที่มีกรอบของการ

วินิจฉัยบางประการ มีกระบวนการลดทอน ย่อส่วน หรือแปลสิ่งที่มีมิติซับซ้อน ให้กลายเป็นภาพสองมิติที่สามารถผสมกับสิ่งต่างๆ ได้อีกมากมาย

สิ่งที่ซ่อนอยู่ในกล่องดำ

อีกหนึ่งสิ่งที่ลาตूरให้ความสำคัญก็คือ กระบวนการทำงานของนักวิทยาศาสตร์ ลาตूरไม่ได้ศึกษาเฉพาะนักวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ศึกษารวมถึงวิศวกรที่ทำงานกับเทคโนโลยีด้วย ลาตूरเสนอว่า เมื่อพูดถึงวิทยาศาสตร์ เราจะต้องพูดควบคู่ไปกับเทคโนโลยี เพราะวิทยาศาสตร์นิยามยาก แต่เรารู้ว่าวิทยาศาสตร์มีผลกระทบหรือประโยชน์ต่อเราอย่างไร ผ่านเทคโนโลยีต่างๆ ฉะนั้นจึงต้องศึกษาคนที่เอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไปแปลงเป็นเทคโนโลยี ซึ่งก็คือตัววิศวกรด้วย ในปี 1987 เขาตีพิมพ์หนังสือที่ชื่อว่า *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* ชวนให้เราตามรอยนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรว่าเขาทำงานอย่างไร จนเป็นที่มาของแนวคิด Actor network theory ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่ดูเหมือนเบ็ดเสร็จ ซึ่งลาตूरเรียกว่าเป็น black box เช่น มือถือ ก็ถือเป็นกล่องดำแบบหนึ่ง เพราะมันมีกระบวนการทำงานภายในที่เราไม่รู้ว่าจะข้างในมันทำงานอย่างไร และเราก็ไม่สนใจด้วยว่ามันทำงานอย่างไร เราใช้หน้าจอของมันในการสื่อสาร เราจะสนใจก็ต่อเมื่อการทำงานข้างในผิดพลาด แต่ในสภาวะปกติที่มันทำงาน เราจะไม่เข้าไปสนใจระบบปฏิบัติการข้างใน เป็นหน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรที่จะต้องจัดการ หน้าที่ของ user คือการใช้งาน ทุกครั้งที่เราเปิดคอมพิวเตอร์ เราแน่ใจว่ามันจะไม่ระเบิดใส่เรา เพราะเราเชื่อมั่นในเทคโนโลยี ในวิทยาศาสตร์ ในวิศวกร แต่ในขณะที่ใช้งานมัน เราก็เป็นนักวิทยาศาสตร์ไปด้วย เพราะเราใช้วิธีเก็บข้อมูล ทุกครั้งที่เราเปิดคอมฯ แล้วมันไม่ระเบิด เราจึงอนุมานว่าครั้งต่อไปมันจะไม่ระเบิดแน่นอน เทคโนโลยีต่อตรงกับมนุษย์ในหลายรูปแบบเสมอ

ลาตूरบอกว่า ‘กล่องดำ’ เกิดจากการผสมผสานความรู้และตัวแปรในหลากหลายรูปแบบ จนไม่สามารถจะหา authority ได้ว่าใครคือเจ้าของ มีงานเขียน

ชิ้นหนึ่งของเขาที่ยกเรื่องเครื่องยนต์ดีเซลมาเป็นตัวอย่าง 'ดีเซล' ถูกตั้งชื่อตาม รูดอล์ฟ ดีเซล ซึ่งเป็นคนคิดค้นเครื่องยนต์ดีเซลขึ้น แต่จริงๆ แล้วเขาไม่ใช่คนที่ผลิตเครื่องยนต์นี้ได้อย่างประสบความสำเร็จ และการที่เขาจะสร้างเครื่องยนต์ได้ เขาก็ต้องไปเอาความรู้ของคนอื่นมาเป็นฐาน มีกลุ่มทุน มีกลุ่มวิศวกรคอยช่วยทำ แต่สุดท้ายเขาก็ทำมันไม่สำเร็จ คนอื่นเอาไปพัฒนาต่อ จนกระทั่งได้เครื่องยนต์ที่ทำงานได้ จึงตั้งชื่อว่าดีเซล ตามชื่อของรูดอล์ฟ ดีเซล ฉะนั้นเครื่องยนต์ดีเซล จึงเป็น black box แบบหนึ่ง ไม่ได้ถูกประดิษฐ์โดยนักวิทยาศาสตร์ที่ชื่อว่า รูดอล์ฟ ดีเซล เพียงแต่ในวงการนักวิทยาศาสตร์เรามักจะสร้างนักวิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นฮีโร่ เป็นผู้ค้นพบสิ่งนั้นสิ่งนี้ และตั้งชื่อตามผู้ค้นพบสิ่งนั้นเสมอ ลาตุร์พยายามจะบอกว่า กระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นเป็นการผสมผสาน หลากๆ ศาสตร์เข้าด้วยกัน ทั้งสิ่งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์

ถกครีมายากติ 'การจัดการน้ำ' ในประเทศไทย

อาจารย์จักรกริชหยิบยกปัญหาเรื่องการจัดการน้ำ โดยเฉพาะเรื่องเขื่อน ที่ไปรยไว้ในตอนต้น กล่าวคือ การรายงานข่าวความขัดแย้งกรณีการจัดการน้ำ ในประเทศไทยนั้น ไม่ใช่ความขัดแย้งทางการเมืองหรือผลประโยชน์เท่านั้น แต่เป็นความขัดแย้งเรื่องการเมืองของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วย การต่อสู้ ในหลายๆ ครั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เวลาพูดถึงการเมืองหรือความขัดแย้ง มันไม่ใช่ในระดับผิวน้ำ แต่มันเป็นความขัดแย้งในเชิง paradigm (ใช้คำแบบ โทมัส คูห์น) และไม่ใช่ในเชิงอุดมการณ์ด้วยซ้ำไป อุดมการณ์เป็นเพียงส่วนหนึ่ง แต่วิธีคิดหรือกระบวนการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่ผลิตซ้ำทุกวัน มันถูกกำกับ ด้วยกระบวนการทัศน์หนึ่งในสังคมไทย

วิทยาศาสตร์มีส่วนสำคัญอย่างมากในการเข้ามาจัดการความขัดแย้ง เรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น ในช่วงที่เกิดน้ำท่วมเมื่อปี 2554 ก็จะมี ผู้เชี่ยวชาญหลายคนออกมาให้ความเห็นตามหน้าจอทีวี เสมือนว่าการจัดการน้ำ มีคนอยู่ไม่กี่คนที่สามารถจะฟันธงหรือให้คำอธิบายได้ว่าควรจะจัดการน้ำ หรือ

จัดสรรน้ำอย่างไร หมายความว่าในการจัดการทรัพยากรน้ำเอง ก็มีความรู้วิทยาศาสตร์ชุดหนึ่งที่ครอบงำอยู่ เป็นสิ่งที่เราต้องรู้ถนอนกันว่ามันมีความเป็นวิทยาศาสตร์อย่างไร โดยใช้งานลาตัวร์เป็นตัวตั้ง ก็คือดูที่ science in action เพื่อดูว่าวิทยาศาสตร์ถูกนำมา operate อย่างไรในความเป็นจริง

เมื่อพูดถึงการจัดการน้ำ ไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทย แต่รวมถึงภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งมีความเชื่อมโยงกันในเชิงกายภาพ มีความพยายามอย่างมากที่จะนำเอาความรู้แบบวิทยาศาสตร์มาจัดการพื้นที่ตรงนั้นในยุคอาณานิคม ไม่ใช่เพียงเหตุผลทางการเมืองหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่สิ่งที่คนมักไม่พูดถึงคือยังมีเหตุผลในเชิงของวิทยาศาสตร์ ทุกครั้งที่มีการปักครองเข้ามาจะมีการเก็บตัวอย่างสิ่งต่างๆ กลับไปยังประเทศต้นทางของเจ้าอาณานิคม การกระทำเช่นนั้นมักจะถูกมองว่าเป็นหน้าที่หรือภาระของคนขาวที่จะเข้ามาทำให้คนที่ล้าหลังมีความศิวิไลซ์มากขึ้น ทีมสำรวจของฝรั่งเศสเริ่มจากเวียดนาม ไต่ตามแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงยูนนาน ประเทศจีน ใช้เวลาถึง 2 ปี ในการสำรวจแม่น้ำโขง มีคนตายจำนวนมากในการสำรวจครั้งนี้ ทั้งคนฝรั่งเศสเองและคนในท้องถิ่นที่จ้างมา เสียเวลา เสียทรัพยากร เสียชีวิตไป เพื่อเหตุผลของการได้มาซึ่งความรู้แบบวิทยาศาสตร์

“การสำรวจในครั้งนี้มาด้วยเหตุผลในเชิงวิทยาศาสตร์” นี่คือการพูดที่เราพูดไว้ชัดเจน และสิ่งที่อาณานิคมทำในตอนนั้นก็คือ ‘กระบวนการสร้างแผนที่’ แผนที่ เป็นสิ่งที่สำคัญมากในการสร้างความรู้และมโนทัศน์ ถ้าใช้ภาษาของลาตัวร์ ก็คือ inscription การทำสิ่งที่สลับบันทึกให้เป็น ‘แผนที่’ ซึ่งสามารถจะเคลื่อนย้ายไปไหนมาไหนได้ แผนที่สามารถติดอยู่ในแบบเรียนก็ได้ บนเสตมบั๊กก็ได้ การทำแผนที่จึงถือเป็นวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่งที่ใช้สร้างรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นมา ในขณะเดียวกัน แผนที่ก็มีความไม่เป็นวิทยาศาสตร์สูงมากเช่นเดียวกัน ซึ่งคนทั่วไปไม่ค่อยตั้งคำถามกับแผนที่ เพราะมองว่าเป็นผลผลิตของวิทยาศาสตร์ เวลาเราอ่านแผนที่เราจะไม่ตั้งคำถามว่าใครเป็นคนทำ หรือว่าแผนที่นั้นถูกผลิตอย่างไร ใช้เทคโนโลยีแบบไหน ทั้งที่ในความเป็นจริง ความรู้ทุกประเภทมันมีระบบ

คุณค่าอะไรบางอย่างคอยกำกับอยู่เสมอ เช่น บางแผนที่บอกว่ามีน้ำมันเชลล์ แต่ไม่บอกว่ามีปั้มน้ำมัน ปรตท. เพราะแผนที่นั้นถูกผลิตโดยปั้มน้ำมันเชลล์ หรือมีร้านอาหาร บางร้าน แต่ไม่มีบางร้าน แผนที่มันเป็นสิ่งที่ผิวเผินมาก มันตัดส่วนที่ไม่อยากให้เราเห็น ให้ดูเฉพาะสิ่งที่เขาต้องการให้เราเห็น ดังนั้นแผนที่จึงไม่มีความเป็นวิทยาศาสตร์เลย มันเป็นการลดทอนโดยใช้อคติ โดยการเลือกสรร

การเข้ามาทำแผนที่แม่น้ำโขง ก็มีความพยายามเก็บข้อมูลหลายแบบ มีแบบที่มองจากสายตาของนกลงมา เห็นภาพจากข้างบน และแบบสายตาของมด ก็คือเดินไปตามพื้น ในตอนที่ฝรั่งเศสเข้ามา เขาพยายามจะวาดภาพระดับ micro เยอะมาก เพื่อจะทำความเข้าใจว่าแม่น้ำมันไหลอย่างไร ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำมีลักษณะแบบใด มีหินอย่างไร เกิดน้ำหมุนตรงไหน มีลักษณะพิเศษอย่างไร การเก็บลักษณะจากแม่น้ำหลายๆ แห่งทั่วโลก ภายใต้อพื้นที่ที่ตกอยู่ในอาณานิคม จะได้ข้อมูลไปเปรียบเทียบเยอะมาก ดังนั้นความรู้วิทยาศาสตร์ในการทำแผนที่แม่น้ำโขงมันเกิดขึ้นมาพร้อมกับอำนาจทางการเมือง ที่คนเหล่านี้มีอิทธิพลในการเข้ามาจัดการดึงเอาความรู้เหล่านี้ไป

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เปิดโอกาสให้มหาอำนาจจำนวนมาก จากโลกเสรีนิยม เข้ามาในพื้นที่แล้วก็เอาความรู้ต่างๆ เป็นข้ออ้างในการเข้าแทรกแซงพื้นที่ พร้อมกับการจัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong Committees) ในปี 1959 มันเกิดขึ้นด้วย optimism in science, technology and international development assistance (ผลประโยชน์ทางวิทยาศาสตร์ การช่วยเหลือด้านเทคโนโลยี และการพัฒนาระหว่างประเทศ) ยุคสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จึงเป็นยุคที่วิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีเฟื่องฟู ถูกนำมาใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมืองในการเข้าไปแทรกแซงประเทศอื่น จนเกิดวาทกรรมหลายๆ อย่างที่เป็นผลมาจากยุคสมัยนั้น เช่น คำว่า ‘ด้อยพัฒนา’ หรือ ‘ประเทศโลกที่สาม’ มีการสร้างสมการขึ้นมาว่า third world = under develop โลกที่สามเท่ากับ ด้อยพัฒนา แนวคิดแบบนี้เป็นแนวคิดที่ทูลแมนเป็นคนพูด สุนทรพจน์ของเขา ตอนได้รับตำแหน่งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ก็อ้างถึงวิทยาศาสตร์เรื่อง

ความรู้ว่า “For the first time in history, humanity possesses the knowledge and skill to relieve suffering of these people” ทูแมนอ้างว่าช่วงปี 1949 เป็นช่วงเวลาที่สุดยอดแล้วของมนุษยชาติ เพราะมีเทคโนโลยีที่เพียบพร้อม มีความรู้ มีนักวิชาการ มีวิศวกร มีนักวิทยาศาสตร์ที่พร้อมแก้ไขปัญหาลงโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นความยากจน การขาดแคลนอาหาร โรคภัยไข้เจ็บ สภาวะล้าหลังทางเศรษฐกิจ ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะถูกแก้ไขได้ด้วยความรู้ที่ตอนนั้นมันพัฒนาสูงสุดแล้ว พูดยให้ถูกก็คือ ความรู้จากประเทศสหรัฐอเมริกา นั่นเอง เป็นผลให้ประเทศไทยร่วมมือกับอเมริกาเปิดโอกาสให้อเมริกาและประเทศพันธมิตรเข้ามาในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งหลายๆ องค์การก็ยังคงอยู่ประเทศไทยจนทุกวันนี้

ในส่วนของแม่น้ำโขง ก็มีความพยายามจะส่งคนเข้ามาสำรวจ ช่วงนั้นมีผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ไหลออกไปทั่วโลกเป็นว่าเล่น การไหลบ่าของนักวิทยาศาสตร์เหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่ว่านักวิทยาศาสตร์ถูกนำออกไปโดยการเมือง เศรษฐกิจ อุดมการณ์ ซึ่งถือเป็นเครื่องยนต์ที่ทำให้ความรู้วิทยาศาสตร์แพร่ออกไป ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ไหลมายังแม่น้ำโขงก็คือความรู้แบบอุทกวิทยา อุตุนิยมวิทยา ภูมิศาสตร์ และความรู้เกี่ยวกับแร่ธาตุ ทรัพยากรต่างๆ โดยการเลือกสรรแล้วว่า ความรู้แบบไหนที่ควรนำเข้ามาหรือควรเก็บเอาไว้ ความรู้อันหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับก็คือ การสร้างเขื่อน ถ้าจะสร้างเขื่อนสักหนึ่งเขื่อน จะต้องมีข้อมูลสนับสนุนมากมาย ถึงเรื่องของการไหลของน้ำ การสะสมของตะกอน การเปลี่ยนแปลงสภาพน้ำ การขึ้นลงของน้ำ เป็นเวลาย้อนหลังอย่างน้อย 30 ปี เพื่อจะเพียงพอต่อการเอาไปประมวลผล ว่าสร้างแล้วจะเกิดผลกระทบอะไร จะมีดินตะกอนมาติดหลังเขื่อนมากน้อยขนาดไหน สร้างสูงขนาดไหน เรื่องของความรุนแรงจากแผ่นดินไหว ข้อมูลเหล่านี้จะต้องเก็บเป็นเวลายาวนานพอสมควร

“การสร้างเขื่อนในช่วงแรกๆ ของไทยหรืออ่างเก็บน้ำในหลายพื้นที่ปราศจากข้อมูลเพียงพอเหล่านี้ทั้งสิ้น แต่ก็มีการสร้างเขื่อนขึ้นมาเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้น ไม่ได้มีความต้องการผลในเชิงการพัฒนาวิทยาศาสตร์ที่นำมาใช้ ไม่ได้ถูกใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต แต่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทาง

การเมือง ในแง่หนึ่ง วิทยาศาสตร์จึงถูกซ่อนอยู่ภายใต้การเมืองในช่วงนั้น อย่างมีนัยสำคัญ” ในกรณีของไทย เราเคยเห็นหรือได้ยินชื่อของวิศวกรน้ำ บ้างหรือไม่ และพวกเขาถูกฝึกมาอย่างไร เป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ เพราะความรู้ ด้านวิทยาศาสตร์การจัดการน้ำในเมืองไทย ไม่ได้เกิดขึ้นในไทย แต่รับเอา ความรู้ตะวันตกเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการเชิญวิศวกรชาวต่างชาติเข้ามา ในไทย เพื่อช่วยสำรวจพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและวางแผนว่าจะจัดการ กับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมดได้อย่างไร ภายในระยะเวลาไม่กี่เดือนก็ได้แผนของ การจัดการลุ่มน้ำทั้งหมด ว่าจะต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานอะไรบ้าง โครงสร้าง พื้นฐานที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นผลมาจากการวางรากฐานไว้ในครั้งนั้น อย่างไร ก็ตาม แม้ว่าในตอนนั้นเขาจะสำรวจเสร็จเรียบร้อยแล้วและมีแผนของเขาที่ชื่อว่า อภิมหาโครงการ แต่ยังไม่ได้สร้างในสมัย ร.5 เพราะราชสำนักในตอนนั้นต้องเลือก โครงการพัฒนาหลายอย่าง เช่น รถไฟ เชื้อน ชลประทาน แต่สุดท้ายก็เลือก สร้างรถไฟ การตัดสินใจตรงนี้อยู่นอกเหนือการตัดสินใจของวิศวกร แต่วิศวกร ก็ได้วางรากฐานว่าควรจะทำอะไรไว้บ้าง เช่น คลองรพีพัฒน์ ซึ่งเป็นคลอง สมัยใหม่ แตกต่างจากคลองธรรมชาติ เพราะมีลักษณะเป็นเส้นตรง นี่คือผลการ ออกแบบจากความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งต้องทำทุกอย่างให้มันแยกได้ ชัดเจนวัดได้มองเห็นได้ การจัดการน้ำก็เหมือนกัน ถ้าเราจะปลูกข้าว เราต้องมีข้อมูล ว่าน้ำและที่ดินตรงนั้นมีลักษณะอย่างไร จะปล่อยน้ำเข้ามาเท่าไร กระบวนการ ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น อันที่จริงกระทรวงเกษตรฯ ของไทย ก็รับเอาแนวคิดแบบนี้มาทำแปลงทดลองต่างๆ เพราะฉะนั้นแปลงทดลองหรือ แปลงสาธิต ในแง่หนึ่งก็เป็นการ Propagandize วิทยาศาสตร์ให้กับชาวบ้านว่า มันดี การจัดการธรรมชาติ เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยวในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ที่ใช้หลักวิทยาศาสตร์จึงต้องปลูกให้เป็นแถวเป็นแนว การจัดการน้ำ การจัดการ เกษตรทุกอย่างต้องเป็นแถวเป็นแนว นี่คือผลของวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาจัดการ ทรัพยากรชาติ

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาก็คือ เมื่อเรามีนักวิทยาศาสตร์ การสืบทอดความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็จำเป็นต้องมีโรงเรียน กลุ่มคนที่สนใจศึกษาวิทยาศาสตร์หรือสังคมของนักวิทยาศาสตร์ สนใจที่จะศึกษาบทเรียน แบบเรียน หรือกระบวนการเรียนรู้แบบวิทยาศาสตร์ เช่น โรงเรียนชลประทาน ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีหลักสูตรเป็นวิทยาศาสตร์ แต่สัญลักษณ์ของโรงเรียน คือ ‘พญานาค’ ในแง่หนึ่งเมื่อวิทยาศาสตร์เดินทางมาถึงประเทศไทย ก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์แบบไทยๆ ทันที กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็วิทยาศาสตร์ขนาดไหน แต่ก็ยังมีความเชื่อว่าพญานาคคือผู้ให้น้ำ ดังนั้นวิทยาศาสตร์จึงถูกผสมกับสิ่งอื่นตลอดเวลา โดยมีอุดมการณ์บางอย่างครอบงำ ลาตุร์บอกว่ you have never been modern คือ ชีวิตเราไม่มีความเป็นสมัยใหม่อย่างเดียวน แต่มันผสมผสานกับสิ่งอื่นๆ ด้วย แม้กระทั่งกระทรวงเกษตรฯ ก็ยังใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์

การจัดการน้ำสมัยใหม่ มี 7 สาขาด้วยกันซึ่งบังเอิญสอดคล้องกับลักษณะของพญานาคที่มี 7 หัว ทั้ง 7 สาขา ประกอบด้วย (1) การจัดการน้ำเรื่องน้ำท่วม (2) การปรับปรุงดิน (3) ชลประทาน (4) การใช้น้ำผลิตไฟฟ้าไฮโดรพาวเวอร์ (5) คมนาคมทางน้ำ (6) การระบายน้ำ (7) การเก็บกักน้ำ เหล่านี้คือการเอาสิ่งที่ไม่เข้ากันมาผสมให้เข้ากันได้อย่างลงตัว ไม่ใช่กับนักวิทยาศาสตร์ไทยเท่านั้น แต่ว่าทุกที่เป็นแบบนี้เหมือนกันหมด ชุมชนนักวิทยาศาสตร์จึงไม่ต่างจากชุมชนพิธีกรรมอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะที่มันไม่เป็นวิทยาศาสตร์รวมอยู่ด้วย ชุมชนวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่ mystical มาก คือประกอบด้วยมายาคติหลายอย่าง คำถามก็คือเราจะให้ตำแหน่งแห่งที่กับนักวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นผู้ฝึกฝนมาตามแบบวิทยาศาสตร์แตกต่างจากคนอื่นหรือไม่ อย่างไร

ความรู้ที่ไม่จําแนกคําวิทยาสาตร์

ในขณะเดียวกัน ก็เริ่มมีความรู้ในรูปแบบอื่นเกิดขึ้นซึ่งอาจไม่ได้เป็นวิทยาศาสตร์ แต่มีความสำคัญมากขึ้น ก็คือความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้น เช่น การเก็บข้อมูลพันธุ์ปลาของชาวบ้าน โดยการทำงานมันเป็นการทำหาคำความรู้

แบบวิทยาศาสตร์ เช่น เวล่านักวิชาการเก็บข้อมูลประเภทของพันธุ์ปลา ก็จะใช้ชื่อปลาแบบวิทยาศาสตร์ เก็บข้อมูลพืชพันธุ์ก็ใช้ชื่อวิทยาศาสตร์ แต่ชาวบ้านมีวิธีการคัดแยกประเภทพันธุ์ปลา หรือพืชพรรณที่อยู่ริมแม่น้ำในอีกลักษณะหนึ่ง ไม่ได้ตามแบบแผนของวิทยาศาสตร์ อันที่จริงการแยกประเภทถือว่าเป็นการเนื่องอย่างหนึ่ง หากเราไม่จำนนต่อการคัดแยกแบบนักวิทยาศาสตร์ เราก็หลุดออกจากมโนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ไป

อีกตัวอย่างหนึ่งคือการทำแผนที่ระบบนิเวศของชาวบ้าน ถ้าเอาแผนที่นี้ให้นักนิเวศวิทยาดู เขาอาจจะบอกว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะมีปลาตัวใหญ่ตรงกลางแผนที่ แถมมีพืชนานาอีกต่างหาก สเกลส่วนต่างๆ ของรูปภาพก็ผิด แต่สิ่งนี้ก็คือความรู้ หรือแผนที่ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมา มันเป็นจักรวาลวิทยาที่ชาวบ้านบอกว่าเป็นแหละคือธรรมชาติของพวกเขา เขามีเหตุผลของเขาว่าจะวางอะไรอยู่ตรงไหนในรูปหรือแผนที่ โดยผ่านกระบวนการคิดมาแล้วในชุมชนแผนที่นี้ชี้ให้เห็นว่า มันมีเหตุผลบางอย่างอยู่เบื้องหลังที่ไม่จำเป็นต้องสื่อสารกับนักวิทยาศาสตร์ เพราะมันวางอยู่ในกระบวนการที่คนที่นี่ต่างกันนั่นเอง ดังที่ฟายเออร์เบนบอกว่า เป็นสิ่งที่นำมาเทียบเคียงกันไม่ได้เลย แผนที่ของนักวิทยาศาสตร์มาจากอีกกระบวนการหนึ่ง มีระบบที่ชัดเจน สื่อสารได้กับทุกคน แต่แผนที่ของชาวบ้านเขาก็สื่อสารกันได้ในหมู่ของเขา จะบอกว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ “แท้จริงแล้ววิทยาศาสตร์นั้นแหละ ต้องถ่อมตัวหรือโน้มตัวลงไปเพื่อทำความเข้าใจความรู้แบบนี้หรือศาสตร์แบบนี้ ซึ่งมีคำอธิบายในเหตุผลและข้อสรุปของมัน กล่าวคือมันเป็นความรู้ที่เปรียบเทียบกันไม่ได้ แต่ดำรงอยู่ไปพร้อมๆ กับความรู้แบบวิทยาศาสตร์”

มนุษย์ควรจะเริ่มตั้งคำถามกับวิทยาศาสตร์ในหลายๆ มิติที่เรามักจะมองข้าม เช่น แผนที่, เวชภัณฑ์, ความรู้, สื่อสารมวลชน และนักวิชาการ ต้องหยุดจับคู่ตรงข้ามระหว่างสิ่งที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์กับสิ่งที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะการเหมาว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่เป็นวิทยาศาสตร์ จะกลายเป็นการให้คุณค่ากับวิทยาศาสตร์มากเกินไป การทำให้วิทยาศาสตร์เป็นศูนย์กลางความรู้ เป็นสิ่ง

ที่ไม่ถูกต้อง วิทยาศาสตร์ควรจะเป็นความรู้หนึ่งซึ่งดำรงอยู่ท่ามกลางความรู้ที่หลากหลาย ไม่ควรจะเป็นคู่แข่งกับความรู้อื่นๆ

การตั้งคำถามหรือการถกเถียงมาายาคติเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ไม่ใช่การต่อต้านวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ยังเป็นที่สำคัญต่อโลก แต่การตั้งคำถามกับวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์อื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ได้เช่นกัน ต้องเข้าใจว่าวิทยาศาสตร์เชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ อยู่เสมอ มีลักษณะของการเป็น Hybrid Knowledge (ความรู้แบบผสมผสาน) ความรู้แบบวิทยาศาสตร์อาจเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับพญานาคหรือความเชื่อของบุคคลก็ได้ ตราบใดที่เราเอื้อให้ความรู้เหล่านั้นมันสามารถผสมผสานและเติบโตร่วมกันได้ ก็จะทำให้สังคมมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ความเป็นประชาธิปไตยก็คือการลดทอนให้วิทยาศาสตร์กลายเป็นหนึ่งใน Membership ของโลกแห่งความรู้ ไม่ใช่เป็น The Membership ตัวใหญ่ของโลกแห่งความรู้

การเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์

การถกเถียงมาายาคติเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ของอาจารย์จักรกริช โดยเฉพาะข้อเสนอให้เราลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ของวิทยาศาสตร์ลง เพื่อให้อยู่ในระนาบเดียวกันกับความรู้อื่นๆ ที่ดำรงอยู่อย่างหลากหลาย จึงเกิดคำถามขึ้นจากผู้เรียนว่า “ในเมื่อความรู้แบบวิทยาศาสตร์ไม่ได้ต่างจากความรู้แบบอื่นๆ แล้วทำไมวิทยาศาสตร์ถึงได้รับการยอมรับ” ซึ่งอาจารย์จักรกริชอธิบายเพิ่มเติมว่า เพราะโลกสมัยใหม่พาเอาวิทยาศาสตร์มาเป็นส่วนหนึ่งในการนิยามความทันสมัย และรัฐชาติสมัยใหม่ วิธีคิดแบบนี้ถูกผลิตซ้ำผ่านสถาบันการศึกษา รัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งต้องการการพัฒนา และวิทยาศาสตร์เองในแง่หนึ่งก็หมายถึงการพัฒนาที่ทันสมัย อันนี้ก็อาจจะเป็นส่วนหนึ่งซึ่งทำให้ความรู้แบบเดิมถูกเปลี่ยนไป

มีการตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า “ผมรู้สึกว่าคุณในสังคมไทยส่วนหนึ่งเขาเปิดใจรับสิ่งที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ไปพร้อมๆ กับสิ่งที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น

กลุ่มคนเล่นหอย เพราะวันดีคืนดีก็ไปไหว้อะไรที่ดูม่งาย แต่บางครั้งพวกเขาก็ซื้อ
สูตรหอยมาคำนวณ แถบ้านผมเอาสูตรหอยเข้าโปรแกรม Excel เลยก็มี ดังนั้น
กลุ่มคนเล่นหอยจึงเป็นกลุ่มที่เปิดใจรับทั้งวิทยาศาสตร์และไม่เป็นวิทยาศาสตร์”
ต่อประเด็นนี้ อาจารย์จักรกริชเสริมว่า อันนี้คือตัวอย่างที่ดีซึ่งไม่ใช่ตัวอย่างเดียว
กล่าวคือ ในชีวิตของคนเราทุกคนก็เป็นแบบนี้ เราใช้ความรู้หลากหลายรูปแบบ
ในการดำเนินชีวิต เข้าหาอำนาจหลากหลายรูปแบบ และถ้าความรู้คืออำนาจ
เราก็ดึงเอาทุกอำนาจซึ่งมันมีอยู่ในพิภพเข้ามาจัดการกับชีวิตของเรา

ผู้เรียนอีกคนหนึ่งร่วมถกเถียงว่า “อย่างกรณีการเอาความรู้วิทยาศาสตร์
มาปรับใช้อุดมการณ์ของตัวเอง เช่น กลุ่มทวงคืนพลังงานฯ ที่มีการสร้างองค์ความรู้
ที่ดูเหมือนจะเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น มีแผนที่ มีการสำรวจทางธรณีวิทยา ซึ่งเรา
ก็รู้ว่าถูกหรือเปล่า แล้วบอกว่าประเทศไทยมีน้ำมันเยอะที่สุดในโลก เพื่อให้
ผลักดัน agenda ของตัวเอง โดยการหาพรรคพวกที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ นักวิชาการ
มาสร้างความชอบธรรมให้กับองค์ความรู้ชุดนั้น นี่ก็แสดงว่าที่สุดแล้วก็ยังเกิดอะไร
แบบนี้ขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนที่ไม่มีความจริงเชื่อแบบนี้โดยไม่ซักถามอะไรเลย”

อาจารย์จักรกริชชวนให้ย้อนกลับมามองที่ตัวเราก่อนว่า หน้าที่ของเรา
ไม่ว่าจะเป็นคนทำสื่อ หรือคนเสกสื่อก็ตาม ต้องพยายามอย่าจบแค่ข้อมูล แต่ต้อง
ตั้งคำถามต่อไปว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร อย่าปล่อยให้ ‘ผู้เชี่ยวชาญ’ มาปิดบัง
บางสิ่งบางอย่าง เราต้องพยายามตั้งคำถามแทนสังคมเพื่อชี้ให้เห็นช่องว่าง
ช่องโหว่ หรือกระบวนการเลือกสรรความรู้เหล่านั้นว่า มันมีระบบคุณค่าอะไร
บางอย่างแฝงฝังหรือกำกับอยู่เสมอ อีกประการก็คือ ต้องพยายามเปิดให้ความรู้
ในแบบอื่นที่มีตรรกะแตกต่างกันไป ไหลขึ้นมาพร้อมกันด้วย ทำให้เป็นการเมือง
ของความรู้ที่เกิดขึ้นเรื่อยๆ

ประเด็นแลกเปลี่ยนเริ่มบานปลาย เมื่อผู้เรียนยกกรณีของ ‘คำผกา’
นักจัดรายการโทรทัศน์ชื่อดัง “แม้แต่คำผกาที่ชอบอ้างโพสต์โมเดิร์น มีอยู่
ครั้งหนึ่งในรายการ เขาเอาเรื่องผลสแกนสมองระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงมาพูดว่า
มันต่างกันหรือไม่ ซึ่งผลก็คือไม่ต่างกัน แต่ในความเป็นจริง การสแกนนั้นเกิดขึ้น

ที่อเมริกา มันก็มีข้อสงสัยว่าเขาเอาคนแบบไหนมาสแกน และเขาก็ไม่ได้ไปสแกนที่ญี่ปุ่น เกาหลี หรือในประเทศที่วัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ คือผมดูแล้วข้า คนเอามาแชร์กันแล้วอ้างว่าเป็นวิทยาศาสตร์”

อาจารย์จักรกริชแสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า “วันนี้ เราไม่ได้มาบอกว่าห้ามใครอ้างความรู้วิทยาศาสตร์ แต่เราต้องรู้ว่าการอ้างความรู้เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งในกรณีนี้เราสามารถโต้แย้งได้ว่า ความรู้แบบนี้อาจจะกระทำในสถานที่หนึ่ง ซึ่งไม่สามารถครอบคลุมได้ทุกที่บนโลก แต่เราก็จะไม่กล่าวโทษคนทำ เพราะเขามีสิทธิ์ในการสร้างความชอบธรรมให้กับคำอธิบายของเขา หน้าที่ของเราไม่ใช่การบอกว่าอะไรถูกหรือผิด แต่ละคนก็ตัดสินใจตลอดเวลาว่าอะไรผิดอะไรถูก แต่ในพื้นที่สาธารณะแล้ว เราต้องมีความระมัดระวังในการที่จะตัดสินใจอะไรบางอย่าง เมื่อเราเห็นพหุความรู้ที่มันมี เราก็จะเริ่มเปิดใจมากขึ้น หรืออย่างน้อยก็มองเห็นการเมืองของการใช้ความรู้ประเภทหนึ่งๆ มากขึ้น”

ประเด็นสุดท้ายที่อาจารย์จักรกริชพยายามชี้ให้เห็นก็คือ วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เช่นเดียวกับประชาธิปไตย คือมีความสำคัญมากเกินกว่าที่จะปล่อยไว้ในมือนักวิทยาศาสตร์แต่เพียงลำพัง ประชาธิปไตยก็เหมือนกัน ปล่อยไว้กับคนหยิบมือเดียวไม่ได้ ในโลกเสรี ทุกคนสามารถเข้าไปสู่ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ได้



08

Ideology & Re-define สื่อทางเลือก

ชูวิทย์ ฤกษ์ศิริสุข: ประชาไท

บุญลภ ภูสุวรรณ: Thai Publica

อรรคณัฐ วันชนะสมบัติ: TCIJ

สังคมไทยได้รู้จักคำว่า ‘ทางเลือก’ ในช่วงสองทศวรรษมานี้ ไม่ว่าจะเป็น เกษตรทางเลือก การแพทย์ทางเลือก การศึกษาทางเลือก สื่อทางเลือก ฯลฯ ขึ้นชื่อว่าทางเลือก ย่อมหมายถึงหนทางที่แปลกแตกต่าง หรือแยกย่อยไปจากทางหลัก แต่อะไรและเหตุใดหรือที่ทำให้คนต้องการ ‘ทางเลือก’ ใช้หรือไม่ เพราะทางหลักนั้นเสื่อมโทรม มีปัญหา ไม่เข้ากับยุคสมัย หรือเพราะสังคมที่อับจนทางเลือก ยิ่งทำให้คนแสวงหาและต้องการทางเลือก

ห้องเรียน TCIJ School วันนี้ มีตัวแทนจากสื่อทางเลือกที่เป็นเว็บไซต์ 3 แห่ง ร่วมบรรยายแลกเปลี่ยนในรูปแบบเวทีเสวนา ประกอบด้วย www.tcijthai.com / www.prachatai.com และ www.thaipublica.org

ภูมิทัศน์สื่อที่ผันเปลี่ยน

อรรคณัฐ วันชนะสมบัติ นักวิจัยอิสระ และอดีตนักเรียน TCIJ School รุ่นแรก เป็นตัวแทนจาก TCIJ เปิดประเด็นด้วยการนำเสนอผลการวิจัยสื่อทางเลือก ในช่วงปี 2558 ของตนว่า ภูมิทัศน์ของสื่อมันเปลี่ยนไปตามเทคโนโลยีใหม่ๆ อินเทอร์เน็ตเป็นคลื่นลูกล่าสุด แต่ก่อนหน้านั้น การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์สื่อครั้งแรกเริ่มจากการคิดค้นเครื่องพิมพ์ได้ในปี 1440 ทำให้สามารถผลิตสิ่งพิมพ์ได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว และยังสามารถพิมพ์ออกมาซ้ำแล้วซ้ำเล่าได้ นี่เป็นการปฏิวัติ เป็นคลื่นลูกแรก แต่กว่าจะมีหนังสือพิมพ์ก็ห่างกันถึง 150 ปี

ข้อสังเกตต่อหนังสือพิมพ์ก็คือ เป็นการสื่อสารแบบ one to many จากคนผลิต ไปยังผู้รับสารจำนวนมาก

ต่อมาภูมิทัศน์ของสื่อเปลี่ยนไปอีกครั้ง เมื่อมีการคิดค้นโทรเลขเป็นการส่งสัญญาณ ส่งข้อมูลในระยะทางที่ไกลมากๆ แต่ยังเป็นการสื่อสารระหว่างคนต่อคน ต่อมา 1876 ก็มีการผลิตโทรศัพท์ขึ้นมา คล้ายๆ กับโทรเลข แต่มันเป็นการพูด รูปแบบการสื่อสารเป็นแบบ one to one

ภูมิทัศน์ของสื่อเปลี่ยนอีกครั้ง เมื่อมีการคิดค้นวิทยุขึ้นมา เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล เมื่อก่อนมีแต่หนังสือพิมพ์อย่างเดียว คนที่ไม่รู้หนังสือก็ไม่สามารถรับข้อมูลข่าวสารได้ ต้องมีคนอ่านแล้วมาเล่าให้ฟัง วิทยุจึงเป็นการพลิกโฉมการสื่อสาร เพราะคนที่ไม่รู้หนังสือก็สามารถรับสารได้ ถัดจากวิทยุก็เป็นโทรทัศน์ เราจะพบว่าวิทยุกับโทรทัศน์เป็นแบบ one to many เหมือนกัน ลักษณะคล้ายๆ กับหนังสือพิมพ์ สื่อที่เล่ามานี้นิยมเรียกว่า ‘สื่อเก่า’ ทุกวันนี้ก็ยังมียุ่ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ สื่อที่สามารถสื่อกับคนจำนวนมากได้ มักไม่สามารถสร้างบทสนทนาที่ดีได้ ในขณะที่สื่อที่สร้างปฏิสัมพันธ์ได้ดี ก็จะไม่ค่อยแพร่หลายเท่าไร นี่คือข้อจำกัดของสื่อเก่า

การมาของอินเทอร์เน็ต ยิ่งทำให้ภูมิทัศน์สื่อเปลี่ยนไปอย่างมหาศาลอีกครั้ง เพราะมันสามารถทำทุกอย่างได้ในตัวมันเอง ทำตัวเองเป็นแพลตฟอร์ม (Platform) ได้ อีกทั้งเทคโนโลยีและรูปแบบของอินเทอร์เน็ตก็ยังพัฒนาต่อมาเรื่อยๆ ยุคแรกที่อินเทอร์เน็ตเข้ามายังเป็นเรื่องของเว็บบอร์ด เว็บไซต์ แต่ตอนนี้ก็มีการพัฒนาไปสู่เรื่องของ social media จนถึงตอนนี้ก็ยังไม่หยุดพัฒนา เรามี Facebook Live ซึ่งจะเป็นการพลิกโฉมการสื่อสารครั้งใหญ่ เพราะต้นทุนมันลดลงอย่างมหาศาล อีกทั้งอินเทอร์เน็ตยังเป็นการสื่อสารแบบ many to many ใครก็สามารถปฏิสัมพันธ์กับใครก็ได้ เป็นการสื่อสารแบบใหม่ แบบที่เราเป็นอยู่ในปัจจุบัน

ข้อดีของอินเทอร์เน็ต คือสามารถทำสิ่งที่ Traditional Media ทำได้ยาก นั่นคือสามารถสื่อกับคนจำนวนมากได้ ในขณะที่ก็สร้างบทสนทนาที่ดีได้

พร้อมๆ กัน นอกจากนี้ยังเป็นฐานรองรับให้กับสื่อเก่าเหล่านั้นด้วย ทุกวันนี้เราอ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ดูทีวีบนอินเทอร์เน็ตทั้งนั้น อีกทั้งยังเอื้อให้เกิดการข้ามสายของการผลิต เมื่อก่อนไทยรัฐหรือเนชั่นฯ ทำแต่หนังสือพิมพ์อย่างเดียว ตอนนั้นก็ทำทีวี ทำวิทยุ แล้วทุกอย่างก็สามารถทำได้บนฐานของอินเทอร์เน็ต เพราะว่าต้นทุนมันถูกลงอย่างมาก เมื่อก่อนการถ่ายทอดสดต้องใช้งบประมาณมหาศาล ต้องมีทีมงานไม่รู้กี่สิบคน ต้องมีการเช่าสัญญาณดาวเทียม ต้องมีรถโอบี แต่ทุกวันนี้เราใช้แค่โทรศัพท์อย่างเดียวก็สามารถถ่ายทอดสดได้

ภูมิทัศน์สื่อที่เปลี่ยนไปอย่างสำคัญที่สุดอีกอย่าง คือ มันเปลี่ยนให้คนที่เป็นผู้บริโภคสื่ออย่างเรา กลายเป็นผู้ผลิต content เองได้ สมมติเรามีความเห็นที่ดีกว่าคอลัมนิสต์ ถ้าเป็นเมื่อก่อนเราอาจไม่มีช่องทางปล่อยของ แต่ทุกวันนี้เราสามารถทำได้ ผู้บริโภคทุกคนสามารถเป็นผู้ผลิตสื่อได้ นี่คือสิ่งที่เทคโนโลยีเอื้อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายมหาศาลขนาดนี้แน่นอนว่าสังคมก็เปลี่ยนไปมากมายด้วย การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของเราทำได้ง่ายในฝ่ามือ ทำยากที่สุดปัญหาจะไปอยู่ที่ผู้เผยแพร่ว่าจะมีวิธีการกรองข้อมูลอย่างไร ข้อมูลไหนเป็นข้อมูลที่เราควรเชื่อ ข้อมูลไหนที่เราไม่ควรเชื่อ

ประเด็นต่อมา คือคำจำกัดความ จะพบว่าการจำกัดความสื่อ มักเป็นแบบคู่ตรงข้าม ระหว่างสื่อเก่ากับสื่อใหม่ สื่อกระแสหลักกับสื่อทางเลือก สื่อเก่าก็คือสื่อที่มาถึงก่อนหน้าเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ต ส่วนคำจำกัดความของสื่อใหม่บางคนก็บอกว่าคือสื่อที่อยู่บน platform อินเทอร์เน็ต ถ้าเช่นนั้นก็อาจเกิดคำถามได้ว่า สื่อเก่าที่วันนี้ย้ายมาอยู่บน platform อินเทอร์เน็ตเหมือนกัน จะถูกเรียกว่าสื่อใหม่หรือไม่ เช่น หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ มีทั้ง Facebook มีทั้งเว็บไซต์ ไทยรัฐถือว่าเป็นสื่อใหม่หรือไม่ ดังนั้น จึงจะขออธิบายว่า คำนิยามต่างๆ เหล่านี้มันเลื่อนไหล ไม่ชัดเจน เราไม่สามารถนิยามได้ว่า TCiJ เป็นสื่อใหม่ เป็นสื่อทางเลือกได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป จะเห็นว่าแม้แต่คำว่า ‘สื่อใหม่’ มันก็ถูกใช้มาตั้งแต่ปี 1930 ตั้งแต่เพิ่งมีวิทยุใหม่ๆ เมื่อก่อนคนบอกว่าวิทยุเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว มันเป็น Traditional Media วิทยุไม่สามารถรับฟังความคิดเห็น

จากคนฟังได้ เขาจึงให้ผู้ฟังโทรศัพท์เข้าไปในรายการ กลายเป็นการสื่อสารสองทาง เป็นมัลติมีเดียขึ้นมา อันนี้ก็ถือเป็นสื่อใหม่แล้ว เพราะว่าผู้ฟังมีปฏิสัมพันธ์ และมีโอกาสได้สื่อสาร แต่ค่านิยมมันก็ค่อยเปลี่ยนไปเรื่อยๆ ต่อมาคำว่าสื่อใหม่ มันครอบคลุมถึงอุดมการณ์ของผู้ผลิตสื่อด้วย ในปี 1958 เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) บอกว่า สื่อแบบเก่ามักทำตัวเป็นสถาบัน คนผลิตอยู่ ศูนย์กลางในการสื่อสาร ผลิตสื่อออกไปสู่คนที่อยู่ห่างไกลเป็นผู้รับสาร เขายัง บอกอีกว่า จริงๆ แล้วสื่อควรทำอะไรได้มากกว่านี้

ผู้ที่สนใจการเมืองก็เอาสื่อไปยึดโยงกับการเมือง เช่น ไอน์เซนเบอร์เกอร์ (Enzensberger) บอกว่า จริงๆ แล้วเราสามารถใช้อินเทอร์เน็ตประชาธิปไตยได้ เขาบอกว่าการใช้สื่อมีเพียง 2 แบบ คือใช้เพื่อกดขี่กับใช้เพื่อปลดปล่อย ใช้เพื่อกดขี่ก็คือสื่อที่ผลิตโดยคนที่เป็ศูนย์กลางแล้วกระจายข่าวออกไป สื่อสาร สิ่งที่คุณเองต้องการ ใช้โฆษณาชวนเชื่อ นี่คือใช้เพื่อกดขี่ ในขณะเดียวกัน สื่อก็สามารถใช้เพื่อประชาธิปไตยได้ แม้แต่ UN ก็ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ โดยยูเนสโกประกาศว่า เราควรจะมีสื่อที่เป็นสื่อทางเลือก

จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องสื่อใหม่พัฒนามาเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี 1930 มีการ คิดกันว่าเราควรมีสื่อที่ไม่ขึ้นกับธุรกิจ หมายความว่าแทนที่จะหารายได้จากการ ทำธุรกิจ ขายโฆษณา จนสื่อเหล่านั้นถูกครอบงำโดยทุน สื่อที่ดีควรเป็นอิสระ จากรัฐและทุน สื่อที่ดีไม่ควรถูกเซนเซอร์ คำว่าเซนเซอร์มี 2 อย่าง self-sensor กับ soft-sensor อย่างแรกคือเซนเซอร์ตัวเอง หมายความว่าเราไม่มั่นใจที่จะ ผลิตเนื้อหาเหล่านั้นออกไป เราจึงไม่ผลิต เราเลือกที่จะเซนเซอร์ตัวเอง กับอีกอันหนึ่ง เป็นการเซนเซอร์โดยรัฐ แต่ไม่ได้บังคับโดยตรง ใช้มาตรการทางสังคมอื่นๆ ในการกดดัน ซึ่งเราก็คพบว่าเรื่องนี้ยังดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน

ที่น่าสนใจคืองานของเดนนิส แมคควอล (McQuail) เขาบอกว่า สื่อทางเลือก สำหรับเขาจะต้องเป็นสื่อที่มีการปฏิสัมพันธ์ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูล แลกเปลี่ยน บทบาทระหว่างผู้ผลิตและผู้รับสาร เปิดให้ใครก็ได้สามารถเข้าถึง ไม่มีค่าสมาชิก

ไม่ต้องขาย มีเนื้อหาที่หลากหลาย อาจจะเป็นงานเขียน วิดีโอ หรือเสียง
เหนืออื่นใดก็ต้องเป็นอิสระจากการครอบงำของรัฐและทุน

อรรถกวีสรุปว่า งานวิจัยของตนที่ตั้งใจเพื่อสำรวจสถานะและ Re-define
สื่อทางเลือกในปัจจุบันได้ไปสัมภาษณ์สื่อใหม่ในประเทศไทยประมาณ 9 สื่อ
ซึ่งรวมประชาไท TCIJ และ Thai Publica ได้วิเคราะห์ออกมาเป็นแผนผัง
อัตลักษณ์สื่อใหม่ในไทย ซึ่งมีอุดมการณ์หลักอยู่ 3 อย่าง อย่างแรก โครงสร้าง
ของตัวสื่อและองค์กร สื่อที่เป็นสื่อใหม่หรือสื่อทางเลือกจะไม่ยึดติดกับความเป็น
สถาบัน มีการจัดองค์กรที่ไม่ได้เป็นโครงสร้างสายบังคับบัญชา ถ้าเป็นสื่อเก่า
อาจจะต้องมี บ.ก. มีผู้สื่อข่าว มีทีมงานหลายๆ คน มีการประชุมโต๊ะ แต่โครงสร้าง
ของสื่อใหม่ไม่ได้เป็นเช่นนั้น อย่างที่สอง คนที่เข้ามาทำงานก็ไม่จำเป็นต้องจบ
มาทางวารสารศาสตร์ บางคนก็จบรัฐศาสตร์ คือสื่อเหล่านี้มองว่าสิ่งที่
เป็นแกนกลางคือเนื้อหามากกว่ารูปแบบ ส่วนการนำเสนอไม่จำเป็นต้องเป็นรูป
ของข่าว อาจเป็นบทความ สารคดี ก็ได้ เพราะฉะนั้นเขาก็ไม่เรียกร้องว่าต้องจบ
อะไรมา อย่างที่สาม คือเรื่องของความเป็นเจ้าของ ถ้าเป็นสื่อเก่าจะมีความเป็น
เจ้าของ เป็นธุรกิจของเขา แต่ถ้าเป็นสื่อทางเลือก สื่อใหม่ จะไม่มีความรู้สึก
เป็นเจ้าของแบบนั้น ทุกคนจะมีหน้าที่รับผิดชอบคล้ายๆ กัน บางคนเขียนข่าว
ด้วยเป็นช่างภาพด้วย ไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะทางอย่างเดียว

กล่าวโดยสรุป นิยามของสื่อใหม่สำหรับอรรถกวี คือนอกเหนือจากการใช้
platform อินเทอร์เน็ต การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อ่าน ผู้ชม และการเปิดให้ผู้รับสาร
เป็นผู้ผลิตสารได้ ยังต้องมีอุดมการณ์บางชุดอยู่ด้วย จึงจะถือว่าเป็นสื่อใหม่ /
สื่อทางเลือก

ประชาไท — สื่อ (ทาง) เลือกข้าง (ประชาธิปไตย)

ชูวิธ ฤกษ์ศิริสุข บรรณาธิการเว็บไซต์ประชาไท ร่วมพูดคุยถึงความ
เปลี่ยนแปลงของสื่อ และการเกิดขึ้นของสื่อทางเลือกอย่างประชาไทว่า เหตุผล
2 เหตุผล ที่ต้องมีสื่อทางเลือก เหตุผลแรกคือมีเทคโนโลยีใหม่เกิดขึ้น กับเหตุผล

ที่ 2 คือสื่อกระแสหลักไม่ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ เพราะฉะนั้นสื่อกระแสรองหรือสื่อทางเลือกจึงเข้ามาเติมเต็มตรงนี้

เรื่องแรก เทคโนโลยีที่เปลี่ยนไป เมื่อสัก 10 ปีก่อน อินเทอร์เน็ตเข้ามาทำหน้าที่ในเชิงการให้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ และก้าวมาสู่การให้ความรู้ มันเริ่มจากเว็บไซต์พันทิปก่อน และตามมาด้วยเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืนที่รวบรวมงานวิชาการ บทความ ทศนะ ข่าวสารที่เกี่ยวกับประเด็นปัญหาทางสังคม โดยเฉพาะประเด็นเชิงโครงสร้าง แล้วก็มีผู้อ่านขึ้นมาจำนวนหนึ่ง การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตเริ่มแพร่หลาย

ในส่วนของประชาไท เริ่มต้นปี 2547 ถือเป็นสื่อทางเลือกแล้ว แต่ผู้อ่านยังน้อยมาก น้อยกว่า ‘ประชาธรรม’ ด้วยซ้ำ เริ่มต้นคืออาจารย์จอน อึ้งภากรณ์ชวนมาทำ มันเป็นยุคที่อินเทอร์เน็ตแพร่หลายพอดี ก็เริ่มทำข่าวเล่นกับกระแสหลัก แต่เนื้อหาทางเลือก คือเราไม่ใช่แค่ข่าวทางเลือก ในกรณีที่นิยามข่าวทางเลือกกว่าคือข่าวที่ไม่มีคนอื่นเล่น แต่ประชาไทวางตำแหน่งแห่งที่ใหม่คือเล่นกับข่าวที่อยู่ในกระแสหลัก แต่เล่นในอีกมุมหนึ่ง เดิมข่าวทางเลือกเมื่อปี 2548 เป็นข่าวเอ็นจีโอ พุดง่ายๆ เป็นข่าวชาวบ้านเคลื่อนไหวในพื้นที่ ซึ่งไม่เคยเป็นข่าวเลย ขนาดเล่นไปแล้วก็ยังไม่เป็นข่าว เพราะว่าคนอ่านน้อย คนไม่รู้จักการเชื่อมโยง แต่ประชาไทในปี 2549 เริ่มต้นปีก็วางบทบาทตัวเองเหมือนสื่อกระแสหลัก แต่เล่นในมุมสื่อทางเลือก เล่นในมุมตั้งคำถาม คำถามใหญ่ๆ ที่สื่อกระแสหลักไม่ถาม ก็คือถามว่า “ทำไม” เล่นลักษณะนี้มาตั้งแต่ปี 2549 จึงเกิดสำนักข่าวประชาไทในแบบที่เป็นอยู่ นี่คือสิ่งที่ทำให้ประชาไทเติบโตเองขึ้นไปได้ เพราะว่าเลือกที่จะไม่อยู่ในกระแสหลัก เลือกอยู่ในทางที่เป็นเสียงข้างน้อย ขวางทางตลอดเวลา วางตัวเองอยู่บนประชาธิปไตยโดยไม่สนใจว่าจะอยู่ข้างไหน พอเกิดรัฐประหารพอดี ประชาไทก็เลยทะยาน

ประชาไททะยานขึ้นมาจากเว็บบอร์ดก่อน ก็คล้ายๆ พันทิปทุกวันนี้ ในยุค 2549-2550 ประชาไทมียอดผู้อ่านอันดับ 3 ของประเทศ สิ่งที่เราเสนอก็สวนทางชาวบ้านเขา ขณะที่เขาได้ระบอบทักษิณ ประชาไทก็ไล่ด้วย แต่พอ

มาถึงการเรียกร้องเอามาตรา 7 ประชาไทไม่เอาแล้ว ประชาไทบอกไม่ใช่ว่า
อันนั้นนอกทางประชาธิปไตยแล้ว หลังจากนั้นก็โชคดียิ่งที่ว่า สิ่งที่ถูกบิดเบือน
ไปในยุครัฐประหารดันเป็นอำนาจของคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ถูกขโมยไปจาก
รัฐประหารปี 2549 ก็เลยทำให้มีผู้อ่านจำนวนหนึ่ง ประชาไทไม่ได้ดีแต่อะไร เพียงแต่
เป็นเจ้าของแรกที่ประสบความสำเร็จมีผู้อ่านจำนวนหนึ่ง แล้วก็สร้างผลกระทบได้
พอสมควร แล้วก็มีคนติดตาม มีคนวิพากษ์ เอาไปต่อยอด เพราะฉะนั้นพูดแบบ
ถ่อมตนหน่อย คือประชาไทเป็นนักฉวยโอกาส อยู่ในจังหวะที่ดี หมายถึงว่า
ไม่ว่าคุณจะถูกในยุคไหน ถ้าคุณวางตำแหน่งตัวเองให้ดี ก็จะสามารถได้ จะเกิดได้
สองคืออยู่ในช่วงเวลาที่เหมาะสม มีวิธีบริหารแบบไม่เหมือนชาวบ้าน คือเนื่องจาก
มีคนน้อยในช่วงแรก มีเพียง 5-6 คน แล้วค่อยๆ เป็น 10 คน ตอนนี้เป็น 18 คน
ก็หาวิธีบริหาร ลองผิดลองถูกเหมือนกัน

ปัจจัยที่ 2 คือทำไมประชาไทจึงเกิดขึ้น ชิวส์คิดว่าคนเริ่มต้นก่อตั้งคือ
จอน อึ้งภากรณ์ มองเห็นสิ่งสำคัญคือสื่อกระแสหลักไม่ตอบสนองข่าวของคนเล็ก
คนน้อย ไม่มีทิศทางของข่าวที่ควรจะเป็นข่าวเลย เช่น ข่าวคนที่ถูกฆ่าตัดตอน
ในสมัยการปราบปรามยาเสพติด ข่าวคนที่ได้รับผลกระทบจากการแย่งชิง
ทรัพยากรในพื้นที่พัฒนาต่างๆ ไม่เป็นข่าวเลย

ทำไมถึงไม่เป็นข่าว ทำไมข่าวในเชิงวิเคราะห์จึงไม่เป็นข่าว ข่าวที่ตั้งคำถาม
เชิงโครงสร้าง ทลายมายาคติ ทำไมจึงไม่เป็นข่าว มันค่อนข้างจะสรุปได้ว่า
สื่อกระแสหลักไม่สามารถเป็นอิสระจากรัฐและทุนได้ แปลว่าโครงสร้างของสื่อ
กระแสหลักทุกชนิด ในส่วนของรายได้และความอยู่รอดล้วนมาจากโฆษณา
ทั้งสิ้น ไม่ได้อยู่ได้ด้วยตัวมันเองหรือจากค่าสมาชิก

การไม่ทำหน้าที่ของสื่อและเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตที่เข้ามา จึงทำให้เป็น
โอกาสในการทำให้เกิดสื่อทางเลือกที่จะมาเติมเต็มสื่อกระแสหลัก ในการ
ตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ ละลายมายาคติ เสนอข่าวของคนเล็กคนน้อย ผ่านต้นทุน
ที่ถูก สามารถที่จะระดมเงินบริจาคจากแหล่งทุนต่างๆ โดยไม่หวังพึ่งรัฐและทุน
จึงมีความเป็นอิสระได้ ถ้าเราจินตนาการได้ว่า มีวิธีที่จะทำให้สื่อกระแสหลัก

เป็นอิสระจากรัฐและทุน ไม่หวังรายได้จากโฆษณา เราเชื่อมั่นว่าเนื้อหาและคุณภาพข่าวของสื่อกระแสหลักจะดีขึ้นกว่านี้แน่นอน

Thai Publica โปร่งใสและยั่งยืน

บุญลดา ภูสุวรรณ บรรณาธิการเว็บไซต์ Thai Publica เล่าให้ฟังถึงการก่อตั้ง Thai Publica ว่า เนื่องจากตัวเองเป็นนักข่าวสายเศรษฐกิจมาตลอด อยู่ประจำชาติธุรกิจประมาณ 20 กว่าปี ฝันว่าอยากทำแมกกาซีนสักอย่างหนึ่ง แต่ความที่ต้องใช้ต้นทุนเยอะ ก็ได้แค่ฝัน มีโอกาสคุยกับคุณสฤณี อาชวานันทกุล เขาก็ชักจูงว่าควรจะออกมาทำอะไรสักอย่าง ประกอบกับช่วงนั้นสื่อกระแสหลักถูกแทรกแซงจากนายทุนเยอะมาก สุดท้ายก็ตัดสินใจมาทำ Thai Publica

แต่ปัญหาคือจะหาทุนจากไหน แม้ต้นทุนเว็บไซต์จะถูกกว่าสื่อสิ่งพิมพ์ แต่ก็ใช้เงินเยอะเหมือนกัน จึงไปคุยกับแหล่งทุน เขาก็ตอบตกลง จึงออกมาทำเป้าหมายจริงๆ คือ (1) สื่อกระแสหลักในแง่ของสื่อหนังสือพิมพ์มีข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ในการนำเสนอ บางที่ต้องหั่นข่าว หั่นแล้วหั่นอีก หั่นจนบางที่ใจความหายไป บางที่ก็เหลือนิดเดียว พื้นที่ไม่เพียงพอ (2) เรื่องของทุนที่อาจจะถูกแทรกแซง (3) เทคโนโลยีที่มา ทำให้เรารู้สึกว่านำเสนอได้แบบไม่จำกัด นอกจากนั้นสื่อหนังสือพิมพ์ยังถูกจำกัดด้วยเวลา หกโมงต้องปิดข่าวแล้ว ชาวที่มาหลังหกโมงไม่สามารถนำเสนอได้เลย อันนั้นก็คือส่วนหนึ่ง แต่คิดว่าอย่างน้อยเราก็มีอิสระที่จะนำเสนอ มีพื้นที่ไม่จำกัด ทำตามเป้าหมายของเราได้

เป้าหมายของเราคือ เรามองว่าปัญหาของประเทศไทยมีมาก ทั้งเรื่องความเหลื่อมล้ำ การเข้าถึงโอกาส การคอร์รัปชัน เราจึงวางกรอบว่าจะทำเรื่องความโปร่งใสกับความยั่งยืน นี่คือนวโน้มที่กำลังจะมาแน่ๆ เรามองว่าความโปร่งใสเป็นเครื่องมือที่จะทำให้คนเข้าถึงโอกาสได้ ไม่ว่าเศรษฐกิจ สังคม การเมือง มันเป็นเครื่องมือที่จะลดความเหลื่อมล้ำได้ ถ้าคนมีโอกาสเข้าถึงข้อมูลจริงๆ

กำลังที่เรามีอยู่ ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทุกเรื่อง ตอนเปิดใหม่ ๆ มีคนทำงานแค่ 6 คน ตอนนี่ 7 คน ไม่ได้มากขึ้น ชาวบางส่วนจึงนำมาจาก outsource บ้าง เลือกเฉพาะที่เราเห็นว่ามีความกระทบต่อสังคม แนวการเลือกข่าว คือ หนึ่ง ข่าวจากกระแสที่คิดว่าคนสนใจ สอง ข่าวเชิงผลักดันที่เราอยากจะทำให้เกิดขึ้นและจะเป็นประโยชน์กับสาธารณะ สาม คือข่าวเชิงสืบสวนสอบสวน เช่น อย่างเรื่องคอร์รัปชันที่โยงกับเรื่องความโปร่งใส ก็จะออกมาลักษณะนั้น

นอกจากนั้น เรายังพยายามเป็นสื่อทางเลือกในด้าน Data Journalism ที่มีข้อมูลสนับสนุน เราอยากเป็นสถาบันข่าวที่สร้างความน่าเชื่อถือ ทุกคนเอาข้อมูลเราไปใช้ ไปอ้างอิงได้ ดังนั้น สิ่งที่สำคัญสำหรับสื่อทางเลือกจริงๆ คือ การผลิตเนื้อหาต้องแข็งแรงและยืนได้ด้วย สื่อทางเลือกแต่ละแห่งอาจมีความถนัดแตกต่างกันไป ส่วนของเราเน้นเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไม่ค่อยเน้นเท่าไร เพราะเราถนัดเรื่องเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความโปร่งใส และความยั่งยืน มากกว่า

ช่วงแรกก็สะเปะสะปะ ไม่รู้จะทำข่าวแนวไหนจึงจะเด่น แต่บังเอิญเรามีคอลัมน์สถิติที่มาอยู่กับเรา เป็นคนมีชื่อเสียงอยู่แล้วหลายคน หรือนักวิเคราะห์เก่งๆ ในวงการ ก็มีคนตามเข้ามาอ่าน นี่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เราเป็นที่รู้จักมากขึ้น นอกจากข่าวที่เราทำอยู่แล้ว

ยกตัวอย่างแนวการทำข่าวของเรา เช่น ข่าวเรื่องสหกรณ์คลองจั่น เราก็มองว่าไม่มีใครแตะเลย คนที่เดือดร้อนเขาก็เบิกเงินจากสหกรณ์ไม่ได้ แต่สื่อกระแสหลักอาจเห็นว่าเป็นประเด็นเล็กๆ สหกรณ์คลองจั่นไม่มีใครรู้จัก ก็เลยไม่มีใครเล่นข่าวนี้ เราก็เริ่มเข้าไปทำและรู้สึกว่ามีเรื่องคอร์รัปชัน การชักยอก ช่วงแรกๆ เราก็ถูกฟ้อง แต่ทุกอย่างพิสูจน์ว่าเขาผิดจริง จนนำมาสู่เรื่องธรรมาภิบาลตอนนี้ ซึ่งเป็นผลที่โยงมาจากการทำข่าวของเราในตอนนั้น อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น เรื่องเปิดโปงโควตาสลากกินแบ่ง ซึ่งที่ผ่านมาเป็นเรื่องที่ไม่เปิดเผย ทุกคนก็เข้าใจว่าทำเพื่อคนพิการ แต่จริงๆ แล้วคนพิการน้อยมากที่ได้โควตาสลากกินแบ่งไป เราก็ใช้เครื่องมือ พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของทางราชการ ขอให้เขา

เปิดเรื่องนี้ให้เราหน่อย นี่อาจจะโยงมาถึงเรื่องวิธีการทำงานด้วย คือ หนึ่ง ต้องใช้เครือข่ายในการหาข้อมูล สอง คือการใช้เครื่องมือทางกฎหมายในการขอข้อมูล อาจจะใช้เวลาหน่อย แต่เราทำได้ จนสุดท้ายได้ข้อมูลมากางให้คนเห็นว่าข้อเท็จจริงเป็นแบบนี้ นำมาสู่การเปิดข้อมูลเสรี สุดท้ายแล้วคนที่ได้โควตามากที่สุดคือสำนักงานสลาก แล้วก็เอาเงินที่ได้ไปทำตามคำสั่งของนักการเมือง นักการเมืองอยากได้อะไรก็เอาโควตาสลากไปทำให้ เอาเงินไปใช้ทำนั่นทำนี่ และยังเอามาให้เงินเดือนพนักงานของสลากเต็มไปหมด แถมไม่จ่ายภาษีอีก จนสุดท้ายเมื่อเราเปิดเผยข้อมูล สรรพากรต้องไปเก็บภาษีเพิ่มจากพนักงานทุกคน นี่คือเป้าหมายของเรา คือการมุ่งมั่นจะเปิดเผยให้เห็นว่า ถ้าทุกคนเข้าถึงข้อมูลได้ มันจะโปร่งใส

ในแง่ของทุนสนับสนุน ช่วงแรกเขาก็บอกมาให้แค่นี้เดียว จบก็คือจบ แล้วจะอยู่อย่างไร ตอนนั้นก็พยายามคิดโมเดลว่าจะอยู่รอดได้อย่างไร โดยที่ทุนจะไม่เข้ามาครอบงำเรา พยายามดีไซน์โมเดลว่า Banner ที่ลงมาก็แค่ส่วนหนึ่ง โครงสร้างรายได้ตอนแรกตั้งเป้าแค่ 50:50 ก่อนที่เหลือเราก็พยายามขยายเนื้อหาของเราเอง ขยายกับหน่วยงานบางหน่วยงานที่สนใจจ้างเราผลิตเนื้อหาให้อีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากการจัดเสวนา เป็นหัวข้อที่เราตั้งเป้าไว้ว่าปีหนึ่งจะจัดทุกไตรมาส ไตรมาสละครั้ง โดยหาสปอนเซอร์สนับสนุน ให้คนเข้ามาฟังฟรี นี่คือโครงสร้างรายได้ ก็อยู่มาได้ถึงปีที่ 6 เราเป็นที่รู้จักมากขึ้น

คุณค่าของสื่อทางเลือก

“เมื่อสื่อทางเลือกนำเสนอเนื้อหาที่ค่อนข้างแตกต่างจากสื่อกระแสหลัก แล้วคุณค่าของเนื้อหาที่สื่อทางเลือกเสนอคืออะไร เราจะวัดได้จากอะไร เพราะคงไม่ใช่เรตติ้งแบบสื่อกระแสหลัก” คำถามจากผู้เรียน

ฐวิศอธิบายว่า คุณค่าของข่าวคือการพยายามลบปากกาของเราให้แหลมคมพอที่จะเสียบไปแล้วเกิดการปริแตกและงอกใหม่ขึ้นมา มันมาจาก Critical Mind มาจากความพยายามจะสร้างสิ่งใหม่ สร้างความเปลี่ยนแปลง

ทางสังคม เราอาจจะเรียกให้สวยงามหรือว่าเป็นอุดมการณ์ก็ได้ แต่คุณค่าเหล่านี้เป็นคุณค่าที่นำไปให้คนเลือกวิชาชีพนี้ แล้วก็เจอว่าพวกสื่อไม่ได้เป็นอย่างนั้น เขาไม่ได้มีลักษณะจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเลย สื่อวันนี้ หากธุรกิจอยากจะทำโฆษณาอะไรก็ขายของกันไป

ในการทำประชาไทยยุคที่ต้นบริหารอย่างใกล้ชิด ก็จะต้องคำถามทุกวันว่า ชาวนี้มีนัยสำคัญอะไร ชาวชนนี้มีคุณค่าอะไร ชาวนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอะไร ชาวนี้เพื่ออะไร ถ้าเพื่อ Rating อย่างเดียวไม่พอ ถ้าได้ก็ดีแต่ไม่พอ Rating มาทีหลัง ชาวของเราไปตั้งคำถามในเชิงโครงสร้างอย่างไร มันทำให้คนได้ทบทวนอะไร ถามอย่างง่าย ๆ คือมันมีประโยชน์อะไร มีคุณค่าอะไร ถามอย่างนั้นก็ได้ คุณค่าที่เราเลือกก็คือการพยายามปลดปล่อยมนุษย์ให้ออกจากความเป็นทาส โครงสร้างบางประการที่ครอบงำอยู่ ซึ่งโครงสร้างบางประการที่ครอบงำเราอยู่ จะเรียกว่ามายาคติทั้งหมดก็ได้ เราสู้มาเพื่อสิ่งนั้น คุณค่าของมันวัดกันที่สิ่งนั้นเหมือนกัน

ในขณะที่บุญลาภอธิบายไม่ต่างกันว่า ชาวแต่ละชาว เวลาเลือกก็มีเหตุผลผสมๆ กัน จริงๆ เราคงอยากเห็นความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เพราะชาวที่เรานำเสนอในแต่ละเรื่อง บางส่วนก็ทำเชิงผลักดัน นำเสนอตอนแรกอาจจะอยากได้ผลกระทบทันที แต่มันต้องทำแบบต่อเนื่องๆ จนกว่าจะเห็นการเปลี่ยนแปลง ต้องอดทน ตอนแรกแค่จุดประเด็นขึ้นมา ถ้าชาวรายวันมาเล่นต่อก็ถือว่าดี อย่างน้อยมีผลกระทบกับสังคมจริงๆ

สื่อกับทุน

“ในขณะที่อุดมการณ์ของสื่อทางเลือก คือพยายามออกจากการครอบงำของทุน แต่ในความเป็นจริง สื่อทุกสื่อต้องอาศัยทุน เมื่อเป็นเช่นนั้น สื่อทางเลือกจะมีวิธีออกจากการครอบงำของทุนได้อย่างไร”

อรรถกฤษฐธิบายเรื่องนี้ว่า เป็นเรื่องที่ยากที่สุด จึงเป็นข้อจำกัดที่ทำให้สื่อทางเลือกในบ้านเรามีทุนจำกัด พอทุนไม่มากก็ไม่สามารถทำอะไรอย่างที่ต้องการ

ได้เต็มที่ ทุกวันนี้สื่อทางเลือกในบ้านเรา หลักๆ ก็ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนจากต่างประเทศ ซึ่งมักจะถูกครหาว่ารับเงินต่างชาติมาเพื่อเคลื่อนไหว

แต่ก็มีทางเลือกหลายอย่าง ที่บรรดาสื่อทางเลือกพยายามสร้างโมเดลธุรกิจที่แตกต่างกันออกไป อย่าง Thai Publica เรียกตัวเองว่า ผู้ประกอบการทางสังคม ใช้ความสามารถที่ตัวเองมีสร้างรายได้จากการผลิตเนื้อหามาหล่อเลี้ยงองค์กร แล้วก็ทำกิจกรรมบางอย่างที่เป็นกิจกรรมเชิงอุดมการณ์ของตนเอง อย่างประชาไทก็ขายเสื้อยืด ทำโครงการฝึกอบรม TCIU ก็ทำโครงการพิเศษเป็นต้น ต่างก็พยายามทำโมเดลธุรกิจหลายอย่าง ท้ายที่สุด สิ่งที่เราเห็นคือขนาดของสื่อใหม่อาจจะไม่ใหญ่ไปกว่านี้หรือใหญ่กว่านี้อีกนิดหน่อย เพราะข้อจำกัดเรื่องทุนการดำเนินงานและแนวโน้มของสื่อ มันจะไปสู่สิ่งที่พรรคณัฐเรียกว่าเป็น Individual Journalist คือคนอย่างพวกเราที่รู้สึกว่าจะทำอะไรสักอย่างเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม เรามีอุดมการณ์ตรงนี้ร่วมกัน แม้เราประกอบอาชีพอื่น ไม่ใช่ นักข่าว มีอาชีพ แต่เราก็สามารถเป็นนักข่าวเองได้ ยกตัวอย่าง สำนักข่าวเพื่อการปฏิรูปที่ดินที่ภาคอีสาน ซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากความไม่เป็นธรรมตรงนี้ เขาก็ลุกขึ้นมาทำสื่อเอง มีทั้งเว็บไซต์ มียูทูบ โดยไม่ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากใคร

บุญလာภเพิ่มเติมน่าว่า ในส่วนของ Thai Publica ทุนบางทุนก็มาจากธุรกิจเอกชนหลายๆ องค์กรที่มาลง banner โดยส่วนตัวเองว่าธุรกิจไม่ได้เลวร้ายไปทั้งหมด มีองค์กรธุรกิจที่มาลงโดยไม่ได้หวังอะไรจากเราเลยก็มี หรือกรณีของปตท. ที่ให้การสนับสนุน แม้เราจะนำเสนอข่าวช่วงที่น่ามันร้อน เขาก็ไม่ได้มาแทรกแซง จุดยืนเราต้องชัดในแง่ของทุนกับกอง บ.ก. และบังเอิญว่าเราก็ไม่ได้พึ่ง banner ของเอกชนมากขนาดนั้น มันแค่ 50% เอกชนบางกลุ่มที่เขาอยากเห็นสื่อที่ยืนได้และนำเสนอสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อสังคมจริงๆ เขาก็มาสนับสนุน แล้วเราก็ทำหน้าที่ของเราในฐานะสื่อจริงๆ

เราต่างเป็นเครื่องมือ

“เราจะป้องกันการตกเป็นเครื่องมือของทุนหรืออำนาจรัฐได้อย่างไร”

ชูวิทย์ถามว่า การที่เราคิดเป็นภาษาไทย แสดงว่าเราได้ตกเป็นเครื่องมือของรัฐบาลไทยหรือไม่? เพราะฉะนั้นไม่ว่าอย่างไร เราตกเป็นเครื่องมือของใครคนหนึ่งอยู่แล้ว ถ้าเราพร้อมเป็นเครื่องมือของใครคนหนึ่ง เราก็จะไม่เป็นเครื่องมือของใครอีกคนหนึ่ง เราจึงมีอิสระที่จะตกเป็นเครื่องมือของใครได้เสมอ คำว่า ‘เครื่องมือ’ ความหมายมันกว้าง เครื่องมือทางความคิดก็ได้ เครื่องมือทางผลประโยชน์อะไรก็ได้ ใครจะรู้ว่าเราเป็นเครื่องมือ เราไม่สนใจแล้ว ถ้าวันนี้เราทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ของประชาชน ต่อให้เป็นเครื่องมือของนักการเมือง เราก็ไม่สนใจ แต่ไม่ได้แปลว่าเราจะไม่ยังคิด เช่น เชียร์ คสช. อันนี้ไม่ใช่ มันต้องดูด้วยว่าการเป็นเครื่องมือ นั้นจะไปสร้างการกดขี่หรือเหยียดซ้ำประชาชนหรือไม่

คิดว่าสิ่งที่เราควรทำคือไปเพิ่มความหลากหลายดีกว่า เรายินดีที่มี Thai Publica เกิดมาเป็นเครื่องมือของอะไรบางอย่าง TCIJ เกิดมาเพื่อเป็นเครื่องมือของอะไรบางอย่าง เติมพวกนี้ออกมา แล้วเรารู้ว่าทั้งหมดนี้เป็นเครื่องมือของเรา ความหลากหลายจะเป็นเครื่องมือของเรา ถ้าทำให้มนุษย์สามารถมีทางเลือกเยอะๆ ได้ มันจะยกระดับทางเลือกให้กับเขา เพิ่มทางเลือกให้กับเขา นั่นหมายความว่าไปเพิ่มความเป็นมนุษย์ให้กับเขาด้วย

ความต่างในความเหมือน

“เราบอกว่าสื่อกระแสหลักเล่นข่าวเหมือนๆ กันไปหมด แล้วสื่อทางเลือกมีวิธีเลือกข่าวอย่างไร คิดเลือกว่าจะนำเสนอข่าวอะไรและไม่นำเสนอข่าวอะไรกันอย่างไร”

ชูวิทย์ตอบคำถามนี้ว่า ขึ้นอยู่กับลักษณะอุดมการณ์ที่กำกับเรา เช่น ข่าวอาชญากรรม ถ้าเป็นหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ คุณก็จะเจอเนื้อหาข่าวประมาณว่า มันชนกันอย่างนี้ ฟ้องเท่านี้ เติมไปหมดเลย ประชาไทก็เล่นข่าวอาชญากรรม

ข่าวคุก ข่าวเรือนจำเหมือนกัน แต่เราจะเล่นประเด็นที่ถูกกระทำโดยโครงสร้าง และถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ในประชาไทมีข่าวอาชญากรรมจำนวนมาก เราไม่เรียกข่าวอาชญากรรม แต่เรียกข่าวสิทธิมนุษยชนแทน มันเป็นข่าวอาชญากรรมประเภทเดียวกัน ใช้แหล่งข่าวประเภทเดียวกัน จากศาล จากตำรวจ เหมือนกันเลย แต่ข่าวพวกนั้นจะบอกว่าอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ ไม่ได้บอกว่า โครงสร้างอะไรบางอย่างกำกับให้มันเกิดอุบัติเหตุขนาดนั้น โครงสร้างอะไรบางอย่างทำให้เกิดการข่มขืนขนาดนั้น รัฐเองต่างหากที่ถูกข่มขืนซ้ำหรือเปล่า

ดังนั้นสิ่งที่สื่อทางเลือกต่างจากสื่อกระแสหลัก ก็คือจุดยืนที่ต่างกัน เมื่อก่อนคนมักเชื่อว่าข่าวสิทธิมนุษยชนขายไม่ได้ ซึ่งไม่จริง ณ วันที่มี platform อินเทอร์เน็ตเกิดขึ้นมา ปรากฏว่าข่าวพวกนี้ขายได้มาก คนอ่านเยอะมาก แต่สื่อกระแสหลักไม่เล่น เพราะอะไร เพราะข่าวพวกนี้ตั้งคำถามกับรัฐ มันไปกดดันรัฐ เช่น คุณไม่ให้ประกันตัว มันเป็นการเหยียดมนุษย์ เป็นการไม่ให้สิทธิของผู้คนที่ควรจะเป็นมนุษย์เท่าๆ กับเรา เขายังไม่ได้ผิด แต่คุณไม่ให้ประกันตัว มันไปสะท้อนความมั่นคงของรัฐ มันไปสะท้อนผู้มีอำนาจ

นี่เป็นการบ้านที่ยากที่คุณจะเสนอข่าวอาชญากรรมให้เป็นข่าวสิทธิมนุษยชน เป็นการบ้านที่ยากของรัฐที่ไปเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน เช่น เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อ สถาบัน เกี่ยวข้องกับมายาคติที่กำกับอยู่เต็มไปหมดเลย นี่คือสิ่งที่เราเรียกว่าการทำประเด็นให้แหลมคม เช่น คุณตั้งคำถามเรื่อง 112 ต่อให้กลาโหมอยากจะแก้ กลาโหมก็ติดตำรวจ ติดสำนักพระราชวัง ติดวัฒนธรรม หรืออย่างกรณีเรื่องยาบ้า ทุกคนอยากจะถอดยาบ้าออกจากบัญชียาเสพติด แม้จะริเริ่มมาจากกระทรวงยุติธรรม ริเริ่มจากทหารก็เอาแล้ว กระทรวงสาธารณสุขก็เอาแล้ว แต่ปรากฏว่าคนไทยไม่เอาวัฒนธรรม ความเชื่อ และมายาคติไม่อนุญาตให้เอา ฉะนั้นต่อไปให้คุณไปเสนอข่าวว่าต้องถอดยาบ้าออก เพราะมันไปละเมิดสิทธิคน ก็ไม่มีใครเอา เพราะมันแหลมคม แต่คุณก็ต้องตอกมันเข้าไป จนกระทั่งหลุมมันมันใหญ่พอที่จะทำให้ผู้คนเข้าใจได้ เดี่ยวมันก็จะมามีที่ทางในสังคม แต่ต้องใช้เวลาหน่อย นี่พูดเฉพาะในส่วนของข่าวอาชญากรรมนะ

ในขณะที่บุญลภแสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า เวลาสี่กระแสหลัก เล่นข่าว เราไม่ได้เล่นตามทุกอัน เพราะข้อจำกัดคือเรามีคนน้อย ก็ต้องเลือก ประเด็นที่เหมาะสมกับทิศทางของสำนักข่าว เวลาสี่กระแสหลักเล่น มันก็ต้อง ตั้งคำถามอย่างที่ว่าแล้วมันมีผลกระทบอะไร จะทำอย่างไรต่อ อย่างกรณี คณะกรรมาธิการยุโรปมีคำวินิจฉัยการดำเนินการประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่มีการ รายงาน และไม่มีการควบคุม (Illegal, Unreported and Unregulated Fishing – IUU) เราเห็นว่ามันไม่ใช่ปัญหาที่เพิ่งจะมาเกิด เป็นเรื่องที่แต่ละคน ไม่ได้ทำหน้าที่ของตัวเอง กรมประมงทำไม่ไม่รู้เรื่องอะไรเลย จำนวนเรืออยู่ตรงไหน คุณก็ไม่เคยไปดูแล ทรัพยากรปลานินทะเลมีเท่าไรในแต่ละช่วง คุณก็ไม่เคย สนใจที่จะศึกษาหรือบอกว่าจำนวนเรือมันมากไปแล้วนะ บทบาทคุณอยู่ตรงไหน เหล่านี้ เราสามารถไปเจาะข้อมูลมาเพื่อจะมาตอบให้สังคมเห็นว่า มันมีปัญหา มาชาติหนึ่งแล้ว ทำไมเพิ่งมานั่งแก้ตอนนี้ เพราะฉะนั้น จะบอกว่าเราก็มี เป้าหมายที่จะตอบโจทย์ของเราอยู่ บางทีก็เลือกบางเรื่องมาทำ บางเรื่องก็ไม่ทำ

สื่อก็คือสื่อ ดังนั้นก็จงสื่อ

“เราจำเป็นหรือที่ต้องรู้จักนิยามว่า นี่คือนวัตกรรมหรือสื่อทางเลือก สื่อแบบนี้ มันอยู่ตรงไหนของจักรวาลสื่อ คนทำงานจริงๆ ต้องตระหนักหรือไม่ว่าเราเป็น สื่อประเภทไหนอยู่ หรือว่าก็ทำๆ ไป ไม่ต้องสนใจ”

อรรถกฤษฐ์ชี้ว่า นิยามสื่อใหม่ก็ดี สื่อทางเลือกก็ดี ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นคนนิยาม สำหรับตนเอง พิจารณาจาก 2 สิ่ง สิ่งแรกก็คือการใช้ platform อินเทอร์เน็ต ซึ่งมีช่องทางหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ บล็อก สิ่งที่สองคือ จะต้องมีส่วนอุดมการณ์ที่เป็นไปในแนวทางที่เป็นอิสระจากแหล่งทุน ต้องไม่เป็นสถาบัน ยกตัวอย่างเช่น เว็บไซต์ผู้จัดการ สำหรับตนเองมองว่าไม่ได้ เป็นสื่อใหม่ แต่เป็นสื่อเก่าบนช่องทางใหม่ หรือ platform ใหม่ แต่ยังเป็นสื่อ ที่มีโมเดลในการทำธุรกิจเหมือนเดิมอยู่

สำหรับบรรคณัฐ เวลาพิจารณาว่าอะไรเป็นสื่อทางเลือก จะดูว่าสิ่งที่เขานำเสนอเป็นสิ่งที่ใหม่ เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีอยู่ ก็จะนับว่าเป็นสื่อทางเลือก ฉะนั้นสื่อใหม่บางครั้งก็เป็นสื่อทางเลือกด้วย ในขณะที่สื่อทางเลือกบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องเป็นสื่อใหม่

บุญลามาถามว่า สื่อก็คือสื่อ ตนไม่ได้สนใจเรื่องสื่อเก่าสื่อใหม่ จริงๆ แล้วก็ไม่ได้คิดว่าต้องเป็นสื่อทางเลือก แต่มองว่าในฐานะที่เป็นสื่อ ก็ทำในสิ่งที่ถนัด ยืนหยัดบทบาทสื่อและนำเสนอออกไป แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือว่าผลักดันบางประเด็น

ชูวิธแสดงความคิดเห็นว่า ในทางปฏิบัติไม่จำเป็นเลย คุณจะเป็นสื่อได้ต้องเริ่มจากคุณเป็นคนก่อน ก็แหกปากไป ถ้ามีช่องทางแหกปากได้ แม้จะมีคนฟัง 1 คน มันเป็นสิทธิ์ของคุณอยู่แล้ว และการได้มีโอกาสแหกปากมันก็สะท้อนความเป็นมนุษย์ของคุณ แต่คิดว่าการแหกปากหลายๆ อันมันดีกว่ามันทวีคูณ ทำให้การพัฒนาก้าวกระโดด

แต่การนิยามสื่อในเชิงความรู้ มันยังจำเป็นอยู่ จะทำให้คุณรู้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของคุณอยู่ตรงไหน รู้จักตัวเองก็จะทำให้รู้ว่าควรจะเติมเต็มส่วนไหนของสังคม หรือเราอยู่ในส่วนไหนของจักรวาลสื่อ มันจะทำให้เราต่อยอดอะไรได้ แต่ว่าในฐานะมนุษย์แล้ว คุณสื่อสารเถอะ ไม่ว่าคุณจะรู้นิยามหรือไม่รู้นิยามมันแต่ในทางประสิทธิภาพแล้ว การรู้จักมันก็ทำให้เรารู้จุดอ่อน จุดแข็ง รู้ว่าเราจะหาที่ทางอย่างไร การนิยามทำให้เราหาที่ทางเพื่อจะสร้างตัวตนใหม่ เพื่อจะมีปากเสียงที่ดังกว่าเดิมได้ สรุปง่ายๆ ก็คือ รู้ไว้ก็ไม่เสียหาย

ปลดปล่อยความเป็นสื่อ

“ดูเหมือนเราพูดถึงสื่อที่เป็นเนื้อหาในเชิงสังคม เชิงการเปลี่ยนแปลงที่หนักๆ หน่อย แต่ก็จะมีสื่ออีกแนวหนึ่งที่นำเสนอเรื่องตลกขำขันหรือภาพแมวหมา การ์ตูนน่ารัก หรือความดิบ ความหยาบ ที่คนชอบ แบบนี้ถือเป็นผู้ประกอบการหนึ่งหรือไม่ และเราควรจะให้คุณค่าการนำเสนอแบบนี้หรือไม่”

อรรถกณฐ์เห็นว่า มันก็เป็นอุดมการณ์แบบหนึ่งของเขา คนที่ทำเพจแมว เพจหมา เพจเรื่องตลก หยาบคาย ก็เป็นอุดมการณ์ เป็นสิ่งที่เขาอยากนำเสนอ เขามีอิสระในการนำเสนอ หลายคนก็ชอบ แล้วจริงๆ ถ้าเราเปิดใจเราก็จะพบว่าเพจเหล่านั้นมีบางเรื่องน่าสนใจ และสามารถที่จะเอามาประยุกต์ใช้กับเราได้ ตนเองคิดว่าความสนใจของคนรุ่นใหม่มันเปลี่ยนไป เช่น ไปดูเว็บพาดหัวแบบเชิญชวนให้คลิกอ่าน “ไม่น่าเชื่อเลยว่า น้องคนนี้ทำแบบนี้ นี่คือผลลัพธ์ที่ตามมา” วิธีการแบบนี้ ก็อาจนำมาใช้ในการพาดหัวข่าวของเราได้เหมือนกัน เราอาจเรียนรู้จากเรื่องพวกนี้ได้

อีกอย่างหนึ่งที่สังเกตดู ก็คือมนุษย์นี่คิดช้า แต่รู้สึกไว สิ่งที่เป็นเนื้อหาที่เราต้องอ่าน ต้องคิดมากกว่าจะเข้าใจ แต่อะไรที่เป็นภาพ เป็นเสียง อะไรที่บีบคั้นหัวใจแบบโฆษณาประกันชีวิต พวกนั้นมันทำให้เรารู้สึกได้ไว แล้วก็แชร์ คิดว่าเราอาจจะใช้กลยุทธ์ต่างๆ เหล่านี้มาประยุกต์ใช้กับเนื้อหาสื่อทางเลือกได้ ไม่แน่ว่าสื่อใหม่ในเมืองไทยทำบ้างหรือไม่ แต่เท่าที่เห็นของต่างประเทศอย่างอัลจาซีรา ถือเป็นเว็บไซต์ที่น่าสนใจ เรามีบริษัทลูกที่เรียกว่า AJ Plus น่าสนใจตรงที่เนื้อหาวิดีโอของเขาค่อนข้างทันสมัย ใช้วิธีการตัดต่อค่อนข้างวัยรุ่นและเทคนิคทันสมัยมาก จึงเป็นช่องทางที่คนเข้าไปดูเนื้อหาเหล่านั้นมาก เราอาจจะเรียนรู้จากสิ่งต่างๆ เหล่านี้แล้วนำมาประยุกต์ใช้

ชูวิธแลกเปลี่ยนเพิ่มเติมว่า การนำเสนอข่าวหมาแมว เราไม่สามารถประณามหยามเหยียดความคิดต่างและความอ่อนไหวในทัศนะเมื่อวัยเด็กของเราได้ เราไม่สามารถหมิ่นแคลนคนที่เสนอข่าวหมาแมวได้ ไม่ได้เพียงความรู้สึกเป็นห่วงที่เขาไม่เหมือนเรา หรือเขาไม่ได้คิดแบบเรา ตนเองคิดว่าแนวโน้มของเด็กรุ่นใหม่ ถึงที่สุดไม่ว่าจะบอกว่าคุณมีชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ หรืออะไรแล้วแต่ หรือว่าคุณนับถือพระเจ้าอะไรก็แล้วแต่ แต่แก่นสาร กิจวัตร และโครงสร้างที่มันกำกับคุณอยู่ ปฏิเสธไม่ได้หรอกว่าพระเจ้าที่แท้จริงก็คือคุณ คุณกำลังยึดถือตัวเองเป็นพระเจ้าและก็กำหนดชีวิตตัวเอง ใช้ชีวิตไปเพื่อมีความสุขไปวันๆ แต่เชื่อว่ามีสื่อที่ดี มีสังคมที่แวดล้อมไปด้วย Critical Mind

หรือการแสวงหา Enlightenment หรือการแสวงหาสิ่งที่ดีกว่า เขาจะไม่ทำ
ข่าวหมาแมวกันทุกวัน เขาจะตั้งคำถามไปด้วยว่าทำไมเราถึงรักหมา ทำไมถึง
รักแมว เขาจะตั้งคำถามไปมากกว่านั้นในที่สุด

“สำหรับส่วนตัวแล้ว ถ้ามีลูก ผมจะบอกลูกว่าควรจะมีเป้าหมายอะไร
บางอย่าง มีศรัทธา บอกเลยว่าต้องมีศรัทธากับคุณค่าและความดีงามบางอย่าง
เพราะมันจะทำให้ตัวเราไม่ทุกข์ ถึงที่สุดเลยก็คือทำเพื่อตัวเอง ตัวเราไม่ทุกข์
ตัวเราเป็นผองสุลและก็หลงลืมมันได้ ไม่เป็นสรวงเวลาคุณทุกข์ เพราะคุณมี
เป้าหมายที่ใหญ่กว่าตัวเอง”

เผชิญหน้ากับความกลัว

“อยากให้วิทยากรช่วยเล่าประสบการณ์การทำสื่อที่ตั้งคำถามกับอำนาจรัฐ
และทุน ว่าเคยมีเหตุการณ์ที่เป็นจุดที่เราก้าวข้ามความกลัว จากการนำเสนอข่าว
ที่ทำนายแบบนั้นหรือไม่ เช่น กลัวไม่มีเงินจะเลี้ยงองค์กร กลัวองค์กรจะล่ม กลัวจะ
ถูกฟ้อง ผ่านปัญหาตรงนั้นมาได้อย่างไร”

บุญลาภเล่าให้ฟังว่า ในเชิงการเมืองไม่ค่อยเท่าไร แต่เรื่องก้าวข้าม
ความกลัวส่วนใหญ่เป็นเรื่องการกลัวถูกฟ้องมากกว่า เราจะกล้าเล่นขนาดไหน
ใช้ภาษาขนาดไหน ใช้ wording อย่างไร ที่จะไม่ให้ถูกฟ้องมากกว่า เพราะในแง่
การแทรกแซงไม่ค่อยกลัวเท่าไร ดำริรัฐบาลไปแล้วจะถูกเรียกไปปรับทัศนคติ
อันนี้เฉยๆ แต่กลัวถูกฟ้องมากกว่า เพราะเวลาเลือกประเด็น บางเรื่องก็ต้องไป
ขุดคุ้ย มีผู้มีอิทธิพลเยอะ อย่างเรื่องโคเวตาสลากกินแบ่ง เราก็กลัวเหมือนกัน
ไม่ใช่ไม่กลัว เพราะแต่ละคนบึกๆ ทั้งนั้น อันนี้คือความเสี่ยง

อีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องความปลอดภัยของตัวเองที่ต้องก้าวข้ามมัน จะสู้กัน
ก็สู้กันด้วยข้อเท็จจริง หลายกรณีที่เราเจอคือความเสี่ยงเรื่องความปลอดภัย เรื่องการ
ถูกฟ้อง แต่เรื่องอื่นเราเฉยๆ อย่างที่บอก มันเป็นเรื่องการมีข้อมูลข้อเท็จจริง
ถ้าเรามั่นใจในทางตรงนั้นพูดกันด้วยข้อมูลมากกว่า อย่างกรณีสหกรณ์คลองจั่น
เขาก็ฟ้อง เราไปกางให้เห็นว่าเขาทุจริตอย่างไร เขายักยอกเงินอย่างไร เอาเงิน

หมื่นกว่าล้านไปจ่ายใครบ้าง ทำเอกสารเท็จอย่างไร เขาก็บอกว่าเราทำให้เขาเสียหาย ทำให้ประชาชนมาถอนเงินจากเขา ซึ่งจริงๆ แล้วเขาไม่มีเงินจ่ายให้สมาชิกอยู่แล้ว เพราะเขาไซฟอนไปหมดแล้ว แต่เราก็รอดมาได้เพราะข้อเท็จจริงที่ปรากฏออกมาว่าเขาผิดจริง

ในขณะที่ทิวส์ขอเพิ่มเติมว่า เรื่องบางเรื่องก็ต้องทบทวนไว้ว่า อย่างลัวมันเป็นหน้าที่เรา ถ้ากลัวแล้วทำอะไรไม่ได้ มันคือทำหน้าที่ไม่ดี ก็อย่าอยู่ในอาชีพนี้เลย คิดง่ายๆ แค่นี้ แต่ประเด็นคือความกลัวได้ผลิตอะไรให้งอกงามขึ้นมาบ้างที่ผ่านมาประชาไทเจอความกลัวอยู่สองสามเรื่องใหญ่ๆ หนึ่งคือเรื่อง 112 การคุกคามจากอารมณ์ของความเป็นสื่อเหลือง การคุกคามทางกฎหมาย และการถูกเลือกปฏิบัติ นั่นคือสิ่งที่เรากลัว แต่ไม่เคยบอกกับทีมงาน ไม่จำเป็นต้องบอก เพราะรู้กันอยู่แล้ว สองคือความกลัวเรื่องความอยู่รอด เป็น 2 ภาวะ ที่ตนเองและทีมงานรู้สึกกังวล แต่อย่างที่บอก ถ้าเรื่องนี้เราไม่ทำ แล้วใครจะทำ มันก็ทำให้เรารู้สึกงายหน้าขึ้นมาได้ แล้วมองไปที่คุกได้อย่างภาคภูมิใจจริงๆ ส่วนตัวกลัวหรือไม่ คำตอบคือกลัว แต่ต้องกำหนดว่าเส้นไหนที่เราจะไต่ได้บ้าง หน้าที่ของเราคือไต่เส้นให้มากที่สุด

ทิวส์เล่าต่อว่า ตอนปี 2546 อยู่เนชั่นสุดสัปดาห์ ได้ตัดสินใจลงบทความ 3 ตอนของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เรื่องเพลงพระราชนิพนธ์เราสู้ เป็นบทความวิชาการคล้ายๆ เป็นงานวิจัยของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ปรากฏว่าเนชั่นฯ ยอมให้ลง สุดท้ายก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ข่าวนี้นี้ได้รับการอ้างอิงเต็มไปหมดเลย เราก็ขำใจ พอเข้ามาอยู่ประชาไท บ.ก. คนเดิมไม่ยอมแตะเรื่องนี้เลย กลัวมาก แม้ว่าบรรยากาศตอนนั้นไม่มีอะไรเลย ตนเองจึงนำปาฐกถาของอาจารย์ธงชัย วินิจจะกุล เกี่ยวกับ 14 ตุลา โดยใช้ชิ้นที่พูดถึงสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องมือในการขยับความกลัวของทีมงานให้เล็กลง หลังจากนั้นประชาไทก็มี position เรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่เราก็จะวางเส้นว่าระดับไหนที่เราไต่ได้ ระดับที่ไม่หมิ่นแคลนความเป็นมนุษย์ด้วยกัน “คุณหมื่นผม ผมไม่ยอมคุณหมื่นคนอื่น เขาก็ต้องฟ้องคุณ อย่าว่าแต่พระมหากษัตริย์เลย คุณไม่ควรจะ

หมิ่นแคลนใคร คุณก็ไม่ควรจะหมิ่นแคลนพระมหากษัตริย์ นั่นคือมาตรฐานของเรา”

จนกระทั่งมาสู่ยุคที่มีบรรยากาศความเป็นเหลืองแวดล้อม มีโทรศัพท์ โทรมาคุกคามทางเพศคนในออฟฟิศ เราก็จัดการกับปัญหานี้ด้วยการไม่สนใจ เพราะมันไม่มีประโยชน์ มันมีแต่จะทำให้ความกลัวของคุณพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกัน ความกลัวนั้นมันทำให้เราต้องหันหน้าออกไปคุยกับต่างประเทศมากขึ้น มาแบ็คอัฟเรา มันก็อวกเวย ทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในประชาไท ทำให้มี position ในต่างประเทศมากขึ้น

ความหมายที่แท้จริงของสื่อ

“ฟังแล้วเหมือนโลกกำลังขยับ มีอะไรใหม่ๆ ขึ้นมาเรื่อยๆ อยากทราบว่าพวกพี่ๆ มองว่าสื่อทางเลือกในปัจจุบันจะกลายเป็นสื่อกระแสหลักในอนาคตได้หรือไม่ มีความหวังที่จะเป็นแบบนั้นหรือไม่”

ฐวัฒน์มองว่า หากดู timeline แบบเดิม ที่มีสื่อกระแสหลักแล้ว ก็มีสื่อกระแสรองเข้ามาแทน ตนคิดว่าตอนนี้กระแสหลักไม่ใช่สำนักข่าวใหญ่ๆ อีกแล้ว แต่เป็น Individual Media พลเมืองประเทศนี้ไม่ได้อ่านข่าวแล้ว แต่รู้ข่าวจากการแปลงสารของ Civil Media ถ้าอย่างนั้นเราก็อธิบายได้ว่านั่นคือสื่อกระแสหลัก เพราะคนใช้ชีวิตกับมันเป็นส่วนใหญ่ ไม่ใช่สื่ออย่างทีวีหรือหนังสือพิมพ์แล้ว อยู่ที่ว่าเราจะอธิบายมันอย่างไร สื่อกระแสรองก็จะกลายเป็นหน่วยหนึ่งในการเสนอข่าว แต่ไม่คิดว่าจะถึงขั้นเข้ามาแทนที่ ไม่ถึงกับวันหนึ่งสื่อกระแสรองจะเป็นสื่อกระแสหลัก ถ้านิยามแค่ว่ามันต้องอยู่รอดได้หรือมีลักษณะเชิงสถาบันมากขึ้น แล้วจะเรียกว่าสื่อกระแสหลัก แต่ก็คงไร้ประโยชน์ ถ้าไม่มีคนเอาไปอ้างอิง หรือไม่สามารถขยับนโยบายอะไรได้

ในขณะที่บุญลุลามบอกว่า ตอนนี้ไม่แน่ใจว่าสื่อกระแสหลัก สื่อกระแสรองต่างกันตรงไหน บทบาทความเป็นสื่อมันก็คือสื่อ สื่อกระแสหลักก็นำเสนอข่าว

ที่ไม่ได้ครอบคลุมทั้งหมด เรายังไม่ได้นำเสนอทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสื่อกระแสหลักนำเสนอ แต่ในบทบาทความเป็นสื่อ มันก็คือสื่อ ยังเชื่ออย่างนั้นอยู่

อรรถกวีเสริมต่อว่า รู้สึกขึ้นมามากว่าจริงๆ แล้วที่เรามานั่งคุยกันเรื่องสื่อกระแสหลัก สื่อกระแสรอง สื่อใหม่ สื่อเก่า มันคือมายาคติ สื่อก็คือสื่อ มีแต่สื่อดีกับสื่อเลวเท่านั้นเอง แล้วใครจะเป็นคนตัดสินว่าใครเป็นสื่อดี ใครเป็นสื่อเลวก็เราอีกนั่นแหละ ฉะนั้นเราจะมาสนใจทำไมอะไรคือสื่อใหม่ สื่อเก่า สื่อทางเลือก สื่อกระแสหลัก สื่อก็คือสื่อ เราทำหน้าที่สื่อ มีเรื่องอะไรที่อยากนำเสนอและคิดว่าเป็นประโยชน์กับสังคม เราก็เสนอออกไป ผ่านช่องทางที่เราพอจะมีปัญญาทำได้เท่านั้นเอง

ฐวิศขอเพิ่มเติมอีกว่า ท่ามกลางสถานการณ์ที่ทุกคนเป็น Civil Media และจำนวนมากก็ไม่มีอุดมการณ์อะไรด้วยการเสนอข่าวหมาแมว เสนอข่าวอะไรๆ ที่ไม่มีลักษณะเชิงสถาบัน ไม่มีอุดมการณ์กำกับ ตามที่เราพูดกันไป มันยังมีจุดร่วมอยู่จุดหนึ่งที่เป็น single gateway ของความหลากหลายนั้น ก็คือพหุวัฒนธรรม ทรานส์โคดิงที่เปิดให้เป็นพหุวัฒนธรรม การเสนอข่าวหมาแมว และ Individual Media ก็เสนอได้ แต่ถ้าวันหนึ่งมีอะไรไปกระทบ gateway ตัวนี้หรือพยายามให้มันมีท่อเดียว มีความคิดเดียว มันกระเทือนทันทีกับข่าวหมาแมว ฉะนั้นเราจะบอกว่า Individual Media พวกนั้นไม่มีลักษณะเชิงอุดมการณ์ ก็อาจจะใช้เฉพาะตัวเนื้อหาเท่านั้น แต่มันต้องยืนอยู่บนฐานของพหุวัฒนธรรม

“โลกเปลี่ยนเร็วมาก และบางคนก็เลือกที่จะหลบโลกและอยู่นิ่งๆ กับตัวเอง มีตัวเองเป็นพระเจ้า มันเป็นปัญหาของคนรุ่นคุณที่เฟซบุ๊ก รุ่นผมก็กังวลเหมือนกันกับความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วมาก แต่ผมไม่คิดว่ามันจะเป็นนิรันดร์แบบนี้ วันหนึ่งสังคมจะค่อยๆ บ่มเพาะ ค่อยๆ ขยับที่ขยับทาง ไม่รู้ว่าจะปลายทางจะเป็นอะไร แต่ก็ไม่มีประโยชน์อะไรถ้าคุณหยุดนิ่ง ถ้าต้องเลือก ผมเลือกที่จะมีอุดมการณ์แบบมนุษยนิยม และนิยามมันบนฐานของพหุวัฒนธรรมนิยม”

สิ่งที่เราเจอทุกวันนี้ มันทำลายไปกว่ายุคเริ่มแรกของการพัฒนาในปี 2500 หน้าที่ของรัฐที่จะต้องทำให้เกิดการเจริญเติบโตในยุคต่อไป มันหนักหน่วง ยากกว่ายุคแรกมาก แต่ตอนนี้สิ่งที่เรากำลังเห็นคืออะไร คือกติกาทางการเมืองแบบที่เป็นการสถาปนารัฐที่นำโดยราชการ กลับไปเป็นรัฐราชการ ...จะให้ระบบราชการแบบนี้มาทำภาระที่ยากขึ้นอย่างนั้นหรือ “ขอโทษนะครับ ผมทำให้คุณมองโลกในแง่ร้ายมากขึ้น”

ในอดีต ศาสนา ศิลธรรม และคนดี สามอย่างไม่เคยถูกตั้งคำถามอย่างทำลายมาขนาดนี้ นี่อาจจะเป็นโอกาสที่เราจะทำความเข้าใจมันใหม่ได้เช่นกัน หากโชคดี สังคมไทยอาจจะก้าวไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ ...แต่ในแง่ของสังคมที่มีศาสนาเป็นแกนหลัก คนไทยยังขาดพื้นฐานทางจิตใจที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลง หรือนำไปสู่สังคมที่มีความสันติสุขได้

สิ่งที่น่าเป็นห่วงที่สุดไม่ใช่ผลการจัดอันดับของพีซ่า แต่ตอนนี้สิ่งที่น่าห่วงมากกว่า คือเรามาถึงจุดที่ต้องออกข้อสอบตามพีซ่ากันในโรงเรียน เพื่อคาดหวังว่าเด็กรุ่นต่อไปจะขยันคะแนนพีซ่าของประเทศขึ้นมาได้ ...ตกลงเราจะจัดการศึกษาเพื่อ让孩子ทำคะแนนพีซ่าได้สูงหรือเปล่า เราพาการศึกษามาถึงจุดนี้ได้อย่างไร

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อร่างกฎหมายแล้วนำไปใช้ตัดสินโดยศาล ก็ยิ่งดูดีขึ้นไปอีก สามารถอ้างได้ว่า ศาลตัดสินเป็นไปตามกฎหมาย ไม่เกี่ยวกับเผด็จการ ...นี่คือการทำให้อำนาจเถื่อนๆ ดูอ่อนลงทันที ...ถ้าเป็นเผด็จการรุ่นโบราณ อาจไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย แต่ปัจจุบันจะทำอะไรก็ตามต้องแปลเป็นกฎหมายให้หมด ดังนั้นการที่ทหารอ้างกฎหมายอยู่บ่อยๆ แท้จริงแล้วมันก็คือการเอากฎหมายมาห่อปิ่น พอแกะออกมาก็เป็นปิ่น

สุดท้ายแล้ว วิชาเศรษฐศาสตร์ที่นิยามว่า “การจัดการทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อตอบสนองความต้องการที่มีไม่จำกัดของมนุษย์” เราจำเป็นต้องเปลี่ยนนิยามนี้เสียใหม่ เป็น “ศาสตร์แห่งการจัดการคุณค่าที่มีความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถรักษาและเพิ่มพูนทรัพยากรที่มีจำกัด เติบโตชีวิตและสังคมของตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งในวันนี้และวันหน้า”

ทัศนะที่ประชาชนมีต่อสังคมของเขาเอง จึงเป็นสิ่งสำคัญ หากคิดว่าสังคมที่เขาอาศัยอยู่เป็นสังคมองค์การที่ปัจเจกบุคคลมีความสำคัญน้อยกว่าสังคมโดยรวม ให้ความสำคัญกับการให้อำนาจรัฐและสนับสนุนการใช้อำนาจรัฐเข้ามาจัดการ แต่ในสังคมที่ผ่านปรากฏการณ์แบบนี้มาแล้วอย่างประเทศในตะวันตก ก็พบว่าปล่อยให้เป็นแบบนี้ไม่ได้ เพราะในที่สุดหากไม่ยอมรับสิทธิ์ของคนอื่น สังคมก็หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าอย่างรุนแรงไม่ได้ สังคมไทยยังไม่หลุดออกจากตรงนี้

เราควรจะให้ตำแหน่งแห่งที่ หรือควรจะให้ความสำคัญกับความรู้ที่เราบอกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยอย่างไร และนอกเหนือจากวิทยาศาสตร์แล้ว ไม่มีความรู้อื่นๆ ที่สำคัญ หรือความรู้อื่นๆ ไม่สำคัญเท่าวิทยาศาสตร์เลยหรือ

คุณค่าของข่าวคือการพยายามลบปากกาของเราให้แหลมคมพอที่จะเสียบไปแล้วเกิดการปริแตกและงอกใหม่ขึ้นมา มันมาจาก Critical Mind มาจากความพยายามจะสร้างสิ่งใหม่ สร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เราอาจจะเรียกให้ลวยหรูว่าเป็นอุดมการณ์ก็ได้

ISBN 978-616-92794-0-2



9

786169

279402